nurihan fattah

tanrıların ve firavunların dili

Ural-Altay etkilerinin Türkler'in ata yurdu olduğu iddiası koca bir yalan mı?
Bu kitapta yazılanları ne duydunuz, ne okudunuz...

SELENGE

tanrıların ve firavunların dili

nurihan fattah

tanrıların ve firavunların dili

nurihan fattah

Rusçadan Çeviren
D. Ahsen BATUR

Selenge Yayınları
İstanbul - 2004

Selenge Yayınları No: 13
Tarih Dizisi No: 11

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
D. Ahsen Batur

Kapak
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Matsan

ISBN 975-8839-20-9

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No:41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0 212 514 45 73 Faks: 0 212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-mail:selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

Ön Söz Yerine .....

BİRİNCİ BÖLÜM
DİL TEORİSİ

1. Lenguistik Teoriler .....
2. Dilbilimcilikte Mukayeseli Tarih Metodu .....
3. Dil Grupları Arasındaki Etkileşimler Üzerine .....
4. Dil Aileleri ve Dil Gerçekleri .....
5. Genetik ve Struktürel Dil Kökeni .....
6. Farklı Dillerden Örnekler .....
7. Seslerin Sürekli Değişimi veya Tarihî Fonetika .....
8. İnsan ve Dilin Doğuşu .....
9. İnsan ve Yılan .....
10. Kök Sözcüklerin Sesleri .....
11. Hece ve İki Türü .....
12. Ü+Ü Tipi Heceler ve Çeşitli Şekilleri .....
13. İki Heceli Kelime İki Hecenin Anlamı .....
14. Fazla Heceler .....
15. İnsan Organlarını Gösteren Terimler .....

İKİNCİ BÖLÜM
PHAİSTOS DİSKİNİN ÇÖZÜMÜ

1. Hazırlık Bilgileri .....
2. Başkaları Nasıl Okudular? .....

3. Yakın Mesafeden Bakış 91
4. İlk Ses ve İlk Kelimenin Çözümü 95
5. Phaistos Diski İşaretlerinin Açılımı (Tablodaki Sıraya Göre) 98
6. YAYA İşareti ve Ok-Yay Konusunda Bazı İlave Notar 100
7. Phaistos Diskindeki İşaretlerin Anlamları 102
8. Phaistos Diskindeki İşaretlerin Transliterasyon Örnekleri . 108
9. Phaistos Diskinin Ön Yüzündeki Kelimelerin
Çeviri ve Yorumu 111
10. Diskin Arka Yüzünün Çeviri ve Yorumu 115
11. Phaistos Diskinin Ön Yüzündeki Kelimelerin Listesi 122
12. Phaistos Diskinin Arka Yüzündeki Kelimelerin Listesi 123
13. Phaistos Diskiyle İlgili Ek Notlar 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GRİT VE ATLANTİD

1. Yirminci Yüzyılın Keşfi 129
2. Eflatun ve Atlantid 131
3. Atlantid'in İzleri 132
4. Felaketin İzleri 137
5. Dil Yönünden Tatarca-Grekçe Paralelliği 138
6. Yunan Tanrı ve Tanrıçaları 142
7. Kar, Mysos ve Lydos Kardeşler 146
8. Ephoros'un Grit Tarihi'nden Bazı Bilgiler 148
9. Homeros'un Şiirleri. Agac atka atlandırdı 150
10. Truva ve Truvalılar 153
11. Ahailar=Akhalar 156
12. Homeros'un Destanı. Gelenek ve Adetler 158
13. Homeros'un Destanı ve Sophokles Trajedileri 162
14. Alpamış ve Odysseia 164
15. 'Odysseia'da Şürali 168
16. Tatar Masalları Açısından 170
17. Herodot'un Rus ve Çin Vakayinameleriyle
İlgili Açıklamaları 173
18. Grit. Maddî Kültür ve Bağlar 175
19. Grit ve Anadolu 176
20. Etnoğrafik ve Antropolojik Karşılaştırma 178
21. Eski ve Çağdaş Toponimler 182

22. Atlantid'in İzleri 184
23. Tufan 188
24. Onlu Taksim 191
25. Atlantlar'ın Gelenek ve Görenekleri 195
26. Güneşe Tapınma 198
27. Eski Uygarlıklar ve Göçebeler 199
28. Atlantida Kelimesi Üzerine 202
29. Deniz Halkları 205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA'NIN ÜSTADLARI-ROMALILAR

1. Eski Kaynaklarda Etrüskler 211
2. Kendi Evlerinde Etrüskler 214
3. Etrüsk Kadınları ve Kutsal Fahişelik 217
4. Roma Efsane ve Miteolojisi 220
5. Turanlılar Kraisos'un Halefleri mi? 222
6. Tek Gözlü Halk-Arimaspu 225
6. Saba. Strabon'un Açıklamaları 228
7. Yemen ve Yemenliler 231
8. Arabistan Saba'sı. Dil 233
9. Latinler ve Latin Dili 236
10. Latin Adet ve Gelenekleri 239
11. Latince Terimler ve İsimler 243
12. Suyurgal 245
13. Yedi Tepe Şehri 248
14. V. Yüzyıl Hunları ve X. Yüzyıl Bulgarları 249
15. Hunlar'ın ve Bulgarlar'ın Dili Üzerine 253
16. "Bulgar" Kelimesi Üzerine 256
17. Baltavar 259
18. Bakır Kazan Efsanesi 267
19. Likya ve Likyalılar 269
20. Likyalılar'ın Dili 271
21. Romalılar'la Savaşan Korsanlar 273
22. Efsanenin Devamı 277

BEŞİNCİ BÖLÜM
ESKİ VE ESRARENGİZ MISIR

1. Ön Bilgiler 283
2. Kemi ve Kemit 289
3. Osiris ve İsida 291
4. Ural ve Sibirya'daki Tanrı Sep 296
5. Tot ve Ptakh 298
6. Büyük Kaf ve Kara 300
7. Piramit Kelimesi Üzerine 302
8. Mısır Adet ve Gelenekleri 304
9. Sih-ma Ch'ien, Syung-nular ve Mısır 306
10. Kayalar ve Kaçaklar Ülkesi 309
11. Napata ve Meroe 312
12. Meroe Dili 313
13. Hazarlar ve Syung-nular 314
14. Bir Devlet, İki Başkent 318
15. Peçenekler 321
16. Şilki oğlu Almuş 325
17. Türkler ve Oğuzlar Üzerine 331
18. Tokuz-Oğuzlar 335
19. Yine Rakamlar Üzerine 337
20. Nedir Bu "Dokuz Yaylar"? 339
21. Oğuz-han ve Oğuzlar 341
22. Oğuzlar'm ve Türkler'in Kökeniyle İlgili Bazı Gerçekler . 345
23. Şah! ve.. mat 346
24. Mısır Kelimesi Üzerine 247

SON SÖZ YERİNE 351

KAYNAKÇA 355

KARMA DİZİN 363

ÖN SÖZ YERİNE

Türkler'in tarihin derinliklerindeki ata yurdunun neresi olc
ğu konusu, elinizdeki eserin yazarının belirttiği gibi, Batılı al
demisyenler tarafından özellikle tartışmaya açılmaz ve Ural-Al
etekleri Türk ata yurdu olarak kabul edilir. Elbette bu klasik
bakış açısıdır, ama Batılı tarihçilerin bunu kesin bir postülat g
kabul edip tartışmaya açmamalarının arkasında başka bir sinsi
yattığı sezilmektedir. Bu da ancak, Tanrının dünya yaratıldığ
dan beri sanki Türkler'i eliyle Ural-Altay eteklerine koymuş g
gösterilerek, bu halkın gittiği her yerde "işgalci" sayılmasını s
lama amacına mâtuf olabilir. Nitekim Batı dünyası şu anda biz
ri Anadolu'da işgalci bir halk olarak görmekte ve ata yurdumu
dönüp gitmemiz gerektiği görüşünü ileri sürmektedir.

Tarihi incelediğimizde Türkler'in Orta Asya'ya gelmeden ç
daha önceleri Sibirya ve Moğolistan'da yaşadıkları, daha sonra
rı yavaş yavaş Asya'nın ortalarına doğru sarktıkları ve oradan
başka yönlere dağıldıkları görülmektedir. Ama ne zaman? Ta
hin sayfalarını karıştırdığımızda bu olayların M. Ö. 3000 ile M
1000. yıl arasında gerçekleştiği görülüyor. Avrupalı ve Rus tar
çiler, İskitler'i Ari ırkına mensup İran menşeli bir halk olar
göstermeye bayılırlar.[1] Esasen bunların hiçbirisi bu konuyu ar

1 Bu konuda İskitler'den bahseden tüm Batılı ve Rus kaynaklarının tar
mı sayılabilir. Örneğin, David Christian, *A history of Russia, Central A
and Mongoliya*, UK, S. G. Klyashtorny/T. İ. Sultanov, *Türkün Üç Bin Y
2004, İst. Selenge Yayınları; B.N. Grakov, *Skifi*, Moskova, 1971..

tırmış falan değildir ve sadece kendisinden bir öncekinin sözlerini tekrarlamakla yetinmektedir. Örneğin Herodot ve onun muakipleri, İskitler'i M. Ö. VII. Yüzyılda Karadaniz sahillerine yakın bölgelerde ve ağırlıklı olarak Kırım Yarımadası ve civarında yaşayan bir halk olarak takdim etmişler ve dünya tarih literatürüne de bu olay bu şekilde kaydedilmişti. Fakat 2002 yılında Tuva'da bulunan mezarlar ve mezarlardaki eşyaların incelenmesi sonucunda İskitler'in henüz VI. Yüzyılda bu bölgelerde yaşadıkları gerçeği anlaşılınca, geçmişteki bütün tezler çöpe atılıverdi. Çünkü bunun anlamı, İskitler'in Avrupa taraflarından gelen Ari bir halk değil, Asya'dan Batıya doğru ilerleyen Turanî bir halk olduğu idi. Hatta İskitler'i Ariler'in torunları olarak görenlerden Rus arkeolog S. İ. Rudenko "Donmuş mezarlar"da bulunan ölünün cesedini inceledikten sonra "Şaşılacak şey ki, bu ölü Mongoloiddir!" demekten kendini alamamıştı.[2] G. Thomson'un Pelasglar ve Anadolu'nun eski halkları üzerine yaptığı araştırmalar, Batılı tarihçi ve arkeologların bilinçli veya bilinçsizce yalan söylediklerini ortaya koymaktadır. Bilinçli ve bilinçsiz kelimeleri burada tesadüfen seçilmemiştir. Bazıları kasıtlı olarak tarihî gerçekleri çarpıttılar. Birçokları ise bilinçsizce, hiçbir tenkide tâbi tutmadan öncekilerin görüşlerini tekrarladılar. Bugün aynı şeyi Kürt tarihi konusunda yapmaktadırlar. Hiçbir mesnetleri olmadığı halde, Kürtler'i tarihin derinliklerinde on bin, on beş bin yıl önce yaşamış ve yeryüzünde temsilcisi kalmamış halklara ve uygarlıklara bağlamakta, Kürt aydınları da bu saçmalıkları ilmî verilermiş gibi aynen tekrarlamaktadırlar. Halbuki sadece akarsular nadiren de olsa bir yerde toprağın içine akarak, ilerilerde bir yerde, bazen çok uzaklarda tekrar yeryüzüne çıkarlar. Ama halklar akarsu değildir. Yani aradan beş on bin yıl geçtikten ve büyük bir tarihî kopukluktan sonra ortaya çıkıp da, filan halkın devamı ve temsilcisi olduğunu iddia edersen, ancak kendi kendini kandırmış olursun. Bir halkın etnogenezi incelenmeden, etnik mensubiyeti belirlenemez.

2 İnan, Abdülkadir, *Makaleler,* I/518.

Kazanlı dil bilimci ve tarihçi Nurihan Fattah'ın elinizdeki bu eseri değişik bir tez ve iddialar içermektedir. Elbette onun eserinde ileri sürdüğü görüşler tartışılabilir. Belki bütünüyle reddedilebilir. Ama aynı görüşleri değişik şekillerde ve hatta daha katı bir biçimde savunanlar geçmişte de vardı. Örneğin Ord. Prof. Yusuf Ziya Özer'in Mısır Tarihi adlı eserinde ileri sürdüğü görüşler, eserin yazarı Fattah'm görüşlerini desteklemektedir. Osman Karatay'ın, Haluk Tarcan'ın, Kazım Mirşan'ın çalışmaları ve keza adı yukarıda zikredilen G. Thomson'un eserleri bu açıdan dikkatle incelenmelidir. Özellikle Kazım Mirşan'm Anadolu ve Avrupa'daki runik yazılı kitabelerin çoğunu çözmesi, Batılılar tarafından burun kıvrılarak görmezlikten gelinse bile, desteklenmelidir. Halklar tarihten silinebilirler, ama mutlaka yaşadıkları topraklarda arkalarında bir takım izler bırakırlar. Buralardaki runik yazılı kitabeler gökten zembille inmediğine ve Asyadaki runik yazılı Türk kitabeleriyle büyük benzerlikler arzettiğine göre, geriye bunlardan hangisinin önce olduğunun tespit edilmesi kalıyor. Fakat karbonlama usulü kayalar üzerine tatbik edilemediği için bu şimdilik imkansız görünüyor. Çünkü bu meselenin halli, Asya'dan mı Batıya doğru, yoksa Batıdan ve Yakın Şarktan mı Asya'ya doğru göçlerin yapıldığı tartışmasına da son noktayı koymuş olacaktır. Birçok Türk tarihçisi, ön-Türkler'in Milat öncesi yüzyıllarda ve hatta binyıllarda Asya'dan Batı ve Yakın Doğuya doğru göçler gerçekleştirdikleri, dolayısıyla ilk ata yurdun Asya'nın iç kısımlarında (Güney Sibirya, Batı Moğolistan) olduğu kanaatindedirler. Örneğin Türk kavimlerinin sayısını 56'dan 60'a çıkaran Kazanlı Hasan Ata el-Abeşî[3] bu görüşü savunanlardandır. Ona göre sadece Türk halkları değil, tüm halklar Turan'dan dünyaya yayılmışlardır.

Ancak, bu konunun halli, kuru iddialarla pek mümkün değildir. İkna edici deliller, yazılı belgeler, tarihî yadigârlardan örnekler getirilmeden ileri sürülen görüşler, sadece bir kanaattir ve indî görüştür. Yukarıda belirtildiği gibi Batılı tarihçi ve antropolog-

3 Bkz. Hasan Ata el-Abeşi, *Türk Kavimleri Tarihi,* Kazan 1908, Taşkent 1993, İstanbul 2002.

ların Türkler'e ata yurt olarak Ural-Altay eteklerini göstermeleri, aynı görüşün Türk bilim adamlarınca da kabul edilmesi, tarihin belli bir döneminden sonrası için doğrudur ve geçerlidir. Ama bizim problemimiz Türkler'in ondan öncesinde nerede olduklarıdır. Bu konuda şu an için herhangi bir kriter yok. Eserin yazarı N. Fattah, kesin olarak Tatarlar'ın atalarının Anadolu'da, Girit'de, Mısır'da, Habeşistan'da yaşayan proto-Türk halklar olduğunu ileri sürmekte ve bunu etnonim, toponim, hidronimlerle, eski destanlarda bahsedilen örf ve gelenekler arasındaki benzerliklerle izah etmeye çalışmaktadır. Fakat bu dahi bir tezdir, kesin hüküm değildir. Tatar adı üzerinde biraz sonra durulacaktır. Çünkü tarihte bazen kimi halklar, geçmişte atalarının hiç ilgisi olmadığı halkların isimlerini alabiliyorlar.

Fakat arkeolojik ve tarihî verilerin sessiz kaldığı yerlerde, destanlar ve efsaneler, kutsal kitaplardaki imalardan dişe dokunur bir şeyler çıkarılabilir. Çünkü unutmamak gerekir ki, destanlar bazı tarihî gerçeklerden çıkarlar ve satır aralarında bilinmeyen bazı tarihî muammaları çözecek bilgiler içerirler. Mesela Mısırlı yazar Enîs Mansur "Gökten İnenler" adlı eserinde, efsanevî kral Minos'un Asya'da Manas şeklini aldığını ileri sürmektedir.[4] Bilindiği kadarıyla kral Minos, kronolojik olarak Manas'tan daha erken tarihlidir.

Türkler'in ilk ata yurdunun Anadolu ve Yakın Doğu toprakları olduğu konusunda kesin delil sunmak oldukça zor; ama az önce işaret ettiğimiz gibi, efsaneler bir ışık sunabilir. Örneğin Ebu'l Gazi Bahadur-han'ın "Şecere-i Türk" adlı eserinde Nuh peygamberin Tufan'dan sonra yeryüzünü üç oğlu arasında paylaştırdığı belirtilerek, her birini bir yöne; Ham'ı Hindistan taraflarına, Sam'ı İran, Yafet'i de kuzey ülkelerine [Turan'a] gönderdiği kaydedilir.[5] Ebu'l Gazi'nin, eserini kısmen Mirza Uluğbey'in Dört Ulus Tarihi'ne, fakat ağırlıklı olarak Reşidüddin'in eserlerine dayandırdığı anlaşılıyor. Esasen Uluğbey'in eseri de Reşidüddin'in

4 Mansur, Enis. *Wallazine habetû min'es semaâ* Kahire, 1986, s. 170.

5 Ebu'l Gazi Bahadur-han, *Rodoslovnoye drevo tyurkov,* Taşkent, 1996, s. 15.

bir tür tekrarından başka bir şey değil. Çünkü her üç eserde Tufanla ilgili verilen tarihler, Tevrat'da belirtilen tarihlerle örtüşmektedir. Reşidüddin'in de Yahudi asıllı olduğu göz önünde bulundurulursa, bu tarihlerin Tevrat'a dayandırılması normaldir, fakat hiçbir inandırıcı tarafı yoktur. Esasen kendisi de tarihçi değil, maliyecidir ve sırf Moğollar'a şirin gözükmek için, o sıralar işsiz dolaşan bazı bilim adamlarına hazırlattığı risaleleri tenkit süzgecinden geçirmeden aynen eserine almıştır.[6] Reşidüddin'i aynen tekrarlayan Mirza Uluğbey, eserinin bir yerinde, "Turan topraklarını ve Türkistan'ı Yafes aleyhisselam kendine ayırmıştı"[7] diye yazmaktadır. Başka bir yerde ise, "Yafes ibni Nuh, Cudi dağından indikten sonra, Allah'ın emriyle Doğu (Maşrık) tarafına yöneldi" ve keza babası Nuh'a müracaatta bulunarak, "Bana verdiğin yerlerde iklim kurakmış, gerektiğinde yağmur yağdıracak bir dua öğret, dedi. Nuh da ona ism-i a'zam duasını öğretti ve Yada (veya Cada) taşını verdi" denilmektedir.[8]

Bu hikayenin esasen fazla inandırıcı bir tarafı yok ve daha ziyade birbirinden kopyalanmış bir efsaneyi anlatmaktadır. Zaten Tufan'ın bütün yeryüzünü mü kapladığı, yoksa bölgesel bir olay mı olduğu, suların kaç metre yükseldiği dahi tartışmalıdır. Çünkü Tufan olayı, hemen her milletin geleneksel inançları arasındadır. Mayalar'a bakacak olursanız, Tufan kendi ülkelerinde olmuştur vs.[9] Fakat bu konu bizi ilgilendirmiyor. Bizi daha ziyade ilgilendiren, Türk'ün babası Yafes'in Nuh tarafından Turan ülkelerine gönderildiğidir. Demek ki daha önce orada değildi ve Tufandan önce de yeryüzü halklar tarafından iskan olunmuştu. Bir kere, Nuh'un gemisinin nereye oturduğu tespit edilmiş değildir. Bugüne kadar da izi bulunamadı. Diğer taraftan bir babanın durup dururken oğullarını uzak diyarlara gönderip, oraya yerleşmelerini istemesi de anlamsız. Yani bu olayı doğru kabul etsek bile, Nuh'un ailesiyle birlikte Tufan'dan sonra, uzun yıllar yaşadığı bi-

6 Gumilev, L. N. *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde,* D. Ahsen Batur çevirisi, Selenge Yayınları, II. baskı, 2003, İst., s. 254-262.

7 Mirza Uluğbey, *Tört Ulus Tarihi*, Taşkent, 1994, s. 34.

8 Age., s. 35-36.

9 Coe, Michael D., *Mayalar*, Arkadaş Yay., Ankara, 2002, s. 41.

liniyor. İhtimal - eğer olay doğruysa- bu uzun yıllar zarfında bulundukları yerde nüfus kesafeti başlamış ve topraklar yetmez olunca, oğullarını halklarıyla birlikte göndermiştir. Böyle bir açıklama daha mantıklıdır. Fakat bu olayın ne zaman vukû bulduğu konusu bilinmezliğini muhafaza etmektedir. Kur'an'da Tufanla ilgili açıklama son derece kısadır ve tarih verilmez. İslamî tefsirlerde konuyla ilgili yer alan bilgiler ise Yahudi kökenlidir ve tamamıyla Tevrat'a dayanır. İşin burası da bizi fazla ilgilendirmiyor.

Burada ilk ata yurdun Turanzemin ve bu arada Ural-Altay etekleri olduğu, daha sonra çeşitli sebeplerle oradan Batıya ve Yakın Doğuya doğru göçler yaşandığı; örneğin Sümerler'in Yulduz (Yıldız) Vadisi'nden muhaceret ettikleri ileri sürülmekte ve dolayısıyla ilk ata yurdun Asyada olduğu belirtilmektedir.[10] Hatta Z. V. Togan "Türkler'in ana vatanı Orta Asya'dır" diye kestirip atmaktadır.[11] Ancak, ordinaryus prof. ünvanı almış bir kişinin, bir halkın ata yurdunu tesbit ederken, tarih dilimine işaret etmemesi anlaşılacak gibi değildir. Hatta bizde muteber tarihçilerden kabul edilen László Rásonyı dahi Türk ana yurdunun İndogerman ana yurdunun yanında ve bugünkü Kazakistan'da olması gerektiğini savunurken, belli bir tarihi dilimi vermez.[12] Gerek Ari göç ve istilaları, gerekse Türkler'in ata yurdunun Asya'da bir yerlere bağlanması konusunda kesin bir tarih verilmemesi; çoğu kez "Milattan birkaç bin yıl önce", bazen "Milattan 3-5 bin yıl", bazen "on onbeş bin yıl önce" gibi yuvarlak sözlerle geçiştirilmesi, kimsenin elinde ileriye sürebileceği bir delilin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bizim kanaatimize göre, tarih öncesi dönemlerde halklar, çeşitli sebeplerle (kuraklık, nüfus kesafeti veya güçlü bir düşmanın itmesi) oradan oraya savrulmuş ve sonunda her biri bir yerde karar kalmıştır. Türkler de - o dönemlerde başka adla anılmış olsalar bile - oradan oraya savrulduktan sonra, Ural-Altay eteklerinde karar kılarak, oradan değişik yönlere yayılmışlardır. Dolayısıyla hiç bir milletin ilk ata yurdu şurasıdır diye kesin bir hüküm verilemez. Kaldı ki, halkların bazen göç et-

10 Özer,Ord. Prof. Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi,* s. 23-24.

11 Togan, Z. Validi, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul, 1981, s. 7.

12 Rásonyı, László, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1996, IV. baskı, s. 7.

tikleri bir yerde barmamayıp, ana yurda geri döndükleri veya dönmeye çalıştıkları da görülmüştür. Örneğin Nedao savaşından sonra Hunlar'ın tekrar Doğuya doğru çekilmek istedikleri, fakat başaramadıkları bilinmektedir. Ancak, daha sonra da işaret edileceği gibi, Batıdan doğuya doğru bir Ari istilası gerçekleştiği iddiası, sadece ve sadece siyasî amaçlarla imal edilmiş sinsi bir yalandan ibarettir.

Esasen ilk ata yurdun Ural-Altay etekleri olması da o kadar önemli değildir. Milattan binlerce yıl önce Asya'dan Anadolu ve çevresine göçler yaşanmış ve atalarımızın bir kolu buralarda hayat sürmüşse, bunun ikna edici delillerle ispat edilmesi çok daha önemlidir. Peki bu ispat edilirse ne faydası olur? K. Mirşan'ın dediği gibi 'sadece atalarımızın geçmişi ve tarihimizle övünmeye' değil, tarihen atalarımıza ait topraklara yüzlerce yıl sonra tekrar çıkıp geldiğimiz iddiasının verdiği haklılığa önce kendimizi inandırmamıza yarar. Biraz sonra üzerinde detaylı duracağımız Ari göçleri meselesinde de göreceğimiz gibi, Ruslar Türkistan'ı istila ettiklerinde, bu teze dayanarak "bunun bir işgal sayılamayacağını; buraların bir zamanlar Ari yurdu olduğunu, dolayısıyla torunun dedesinin yurduna geri çıkıp gelmesinin anormal bir tarafı bulunmadığı"nı[13] iddia etmişlerdi. Biz, bu hakkı, onların bulduğu yerden buluyoruz!

Tatar Adı Üzerine

Elinizdeki eserde, yazarının Kazan Tatarlarından olması sebebiyle, sık sık "Tatarca, Tatar, Tataristan" kelimeleriyle karşılaşacaksınız. Okuyucular arasında Tatarlar'ın başka bir millet oldukları zannedenler çıkabilir. Dolayısıyla yanlış bir anlamaya fırsat vermemek için, Tatar adının bugünkü Kazan Türklerine nasıl verildiği üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Tarihte Tatar adında bir halk vardır. Ama onların bugün Kazan civarında ve Kırım'daki Tatarlar'la bir ilgileri yoktur. Çin

13 Togan, Z. Validi. *Türkistan*, s. 304-305.

kaynaklarında Shih-wei adıyla geçen Otuz-Tatarlar[14] arasında 'Kara Tatarlar' denilen Türk kabileleri de vardı.[15] Fakat bu küçük kabileler, daha sonra Moğollar tarafından itaat altına alındılar ve onların bir parçası olarak görülmeye başlandılar. Böylece Tatar kelimesi Asya'da tarihe karıştı ve zaman içinde bir etnonim haline geldiği Altın Orda'nm tebaası İtil boyu Türklerine yani Kama Bulgarlarına misafir oldu.[16] Moğollar, geçmişte aralarındaki adavet sebebiyle sevmedikleri Tatar savaşçıları, öncü birlikler olarak en ön saflarda gönderiyorlar ve onlarla ilk karşılaşan düşmanlar, isim konusunda yanılgıya düşüyorlardı. Bir Rus vakayinamesinde şöyle deniliyor: "O yaz, günahlarımız yüzünden kim olduklarını bilmediğimiz kafirler çıkageldiler. Kimse onlar hakkında bir şey bilmiyordu. Kimdiler ve nereden geliyorlardı, hangi dili konuyorlardı, hangi kabileye mensuptular ve neye inanıyorlardı, kimse bilmiyordu. Ama adları Tatar idi.."[17]

Çingiz-han'ın ölümünden sonra, vasiyetine binaen, her bir ordaya gerçek Moğol olan dörder bin asker olmak üzere toplam 20 bin savaşçı düştüğüne göre,[18] ordunun bünyesinde yer alan Tatarlar'ın da bu rakamdan fazla olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu rakamın ancak bir kısmının Moğol ordusuyla birlikte Rusya'ya geldiği, bilahere onların da büyük bir kesiminin Moğolistan'a geri döndüğü düşünelecek olursa, geri kalanlarının Kıpçak, Oğuz, Bulgar ve Ruslar'la meskun bir bölgede okyanustaki bir damlacık mesabesinde kaldığı ve kısa sürede eriyip gittikleri kendiliğinden anlaşılır. Halbuki bugün Tatar diye bilinen Kazan Tatarları, diğer bir deyişle İtil Bulgarları, Atilla Hunları döneminde, yani henüz IV-V. Yüzyıllarda Bulgar adıyla biliniyorlardı. Daha sonra Moğollar döneminde yani XIII-XIV. Yüzyılda bir miktar Kıpçak Türkü de gelerek Kazan civarındaki Bulgarlar'la kaynaştılar. Böylece XV. Yüzyılda dahi Bulgar adını taşıyan bu

14 Gumilev, L. N. *Eski Türkler,* Selenge Yayınları, 4. baskı, 2003, İst., s. 47

15 Gumilev, *Muhayyel,* s. 117-118.

16 Age., s. 117.

17 Aynı yerde.

18 Gumilëv, L. N. *Etnogenez- Halkların Şekillenişi, Yükseliş ve Düşüşleri,* Selenge Yayınları, 2003, İst, s. 76

halkın ismi İtil boyunda tarihe karıştı ve onun yerini Kazanlı, Tatar ve Çuvaş gibi adlar aldı.[19] Bu yüzden olsa gerektir ki, A. Mercanî , "Bugün Özbek adı nasıl saçma bir adsa, Tatar adı da aynı şekilde saçma bir isimdir" demek zorunda kalmıştır.[20] Avrupalı tarihçiler, XVIII. Yüzyılda tüm göçebelere "Tartar" (Latince tartarus=şeytan)[21] diyorlardı. Fakat Avrupalıların Tatar adını tüm göçebeler için umumileştirmelerine karşılık, Ruslar Bulgarlar'a bu adı verirken, tıpkı onların Rus kelimesiyle Hristiyanı kastettikleri gibi, onlar da Müslüman anlamında Tatar diyorlardı, ama yine de bu adlandırmada vaktiyle gerçek Tatarlar'ın kendilerine yaptıkları zulmü hatırlatan nefreti yansıtan bir duygu vardı.[22] Tabi ki L. N. Gumilëv'un olaya bakış açısı farklı: "Volga [İtil] boyunun aslî sakinleri Altın Orda hanına rağbetlerinin işareti olarak kendilerini Tatar diye adlandırmaya başladılar. Buna karşılık, bu adın ilk taşıyıcıları - Keraitler, Naymanlar, Oyratlar ve Tatarlar da kendilerine Moğol adını aldılar. Böylece isimler yer değiştirdi. Tatar antropolojik tipinin Mongoloid, İtil boyundaki Türk-Kıpçaklar'ın dilinin Tatarca diye adlandırıldığı ilmi terminoloji de bu dönemde ortaya çıktı. Başka bir deyişle biz dahi literatürde kamufle edildiği gün gibi âşikâr olan terimlerden faydalanıyoruz."[23]

Görüldüğü gibi, coğrafî adlar gibi, kabile ve halk adları da bazen değişebilmekte, bazen de yanlış adlar bilerek veya bilmeyerek, gerçekte o adla hiç ilgisi olmayan topluluklara verilebilmektedir. Nitekim Reşidüddin buna işaret ederek şöyle demektedir: "Birçok kabile, kendilerini Tatarlar'a mensup saymak ve Tatar adını almak suretiyle azamet ve onur elde ettiler. Tıpkı bunun gibi Naymanlar, Celayirler, Öngütler, Keraitler ve belli isimleri olan

19 Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri,* Ankara, 1966, 2. basım, s. 23.

20 Age., s. 216-217.

21 Karatay,. Osman, *İran ile Turan,* Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu, KaraM yay. Ankara, 2003, s.118.

22 M. M. Er-Remzî, *Waka-i Kazan ve Bulgar ve Müluk at-tatar,* Beyrut, 2002, cilt. I , s. 23.

23 Gumilev, L. N. *Etnogenez-Halkların Şekillenişi, Yükseliş ve Düşüşleri,* D. Ahsen Batur çevirisi, Selenge Yayınları, 2003, İst., s. 109.

diğer kabileler, azamet ve şöhret kazanmak maksadıyla kendilerini Moğol olarak adlandırdılar. Bunların torunları ise, aslında geçmişte hiç sahip olmadıkları bu ismi, güya ezelden beri taşıyorlarmış havasına kapıldılar."[24]

Dolayısıyla yazarın eserinde sık sık kullandığı Tatar ve Tatarca gibi kelimeler okuyucuyu aldatmasın. Onlar Kama ve İtil civarı Bulgarlarıdır. Geçmişte Müslüman ve Türktüler, bugün de Türk ve Müslümandırlar. Tuna Bulgarları ise, adlarını korumakla birlikte, dil, din ve milliyetlerini kaybetmiş; Slavlaşmış, Hristiyanlaşmış ve geçmişten geriye sadece "Bulgar" adı kalmıştır. İtil Bulgarlarındaysa geçmişten bugüne sadece "Bulgar" adı kalmamıştır.

Ari Modeli Üzerine

Hint-Avrupaî terimi ilk defa 1816'de Franz Bopp tarafından ortaya atıldı.[25] Bu terimin yanı sıra Avrupalıların Ari ırktan oldukları, bugün İran, Tacikistan, Yakın Doğu ve Kafkaslar'da yaşayan halkların da beyaz olmaları sebebiyle Ari sayılmaları gerektiği tezi ileri sürüldü ve tamamı getirilip Helen uygarlığına bağlanmak istenildi. Fakat hep yarım ağızla. Çünkü ileri sürdükleri tezlerin dayandığı sağlam mesnetler yoktu ve bir yazboz tahtası üzerindeki denemeleri hatırlatırcasına, farklı şeylere işaret ediyordu.[26]

Acaba durup dururken, Ari göçleri, Ari istilaları ve Hint-Avrupaî dil ailesi vs. gibi kavramlar neden ortaya sürüldü ve bu iddiaların arkasında ne vardı?

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mecburen biraz gerilere giderek, Ari Modeli'nin Eskiçağ Modeli'nin yerini alması, arkasından Hint-Avrupa dil ailesi ve ırk birliği tezinin güya arkeolo-

24 Gumilev, *Muhayyel,* s. 116-117.

25 Bernal, Martin. *Kara Atena.* Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi. Kaynak Yay. İst. 1998, Özcan Buze çevirisi, s. 327.

26 Karatay, Osman, *İran ile Turan,* s.110.

jik belgelerle kanıtlanma çabasının ortaya çıkışı, bu görüşlere karşılık yine Batıda ve Rusya'da kendini gösteren karşı fikirler üzerine "Ari Modeli"nin de bir yana bırakılarak "Avrasya" görüşünün oturtulması üzerinde durulacaktır.

Eskiçağ Modeli şeklinde kendini gösteren teorik akım, Batı medeniyetinin ve onun medar-ı iftihar olarak kabul ettiği Helen Uygarlığı'nm aslında Eski Mısır ile Sami kültür ve ırkının istila ve etkileriyle oluştuğunu savunuyordu.[27] Ari Modeli'nin şiddetli karşı çıktığı Eskiçağ Modeli, Avrupa'da bir süre kabul görmesine rağmen "ırkçı akımların" ortaya çıkışıyla birlikte Yahudi kültürünün Batı medeniyetine büyük ölçüde etkili olduğu tezinin de reddedildiği[28] bir dönemde zaten tutunamazdı. Ari Modeli'ne göre, kuzeyden - eski geleneklerde sözü edilmeyen - bir istila olmuş ve istilacılar, "Ege" ya da "pre-Helen" kültürüne baskın gelmiştir. Yunan uygarlığı, Hint-Avrupa dili konuşan Helenler ile yerli tebaalarının karışmasının bir sonucudur.[29] Fakat pre-Helen kültürü üzerinde etkili olanlar Sami ırk değil, Asya'dan gelen göçebelerdir.[30] Batılı tarihçilerin ve Ari Modeli savunucularının kabul ettikleri bu "Asya'dan gelen göçebeler"in kimliği üzerinde pek durulmak istenmemiş, olay kısaca Himalayalarda yaşayan(!) Ari halkların atalarının Batıya göçü şeklinde geçiştirilmiş, fakat bunların proto-Türkler olabileceği, gerek Helen kültürün ve gerekse Batı medeniyetinin temelini bu halkların attıkları görmezlikten gelinmiştir.[31]

Ancak, kesin kanıt elde etmek, deneysel bilimlerde ve hatta belgeli tarihte bile zor iken, bir ülkenin coğrafi isimlerinden birkaçının başka bir kültüre mensup halkların dilindeki bazı kelimelerle benzerliğinden, yahut dillerin semantik yapıları ve sentakslarından, sözcüklerin ve fiil köklerinin teşkilindeki benzerlikten veya hayat tarzları arasındaki müşabehetten yola çıkarak,

27 Bernal, *Kara Atena,* s. 49-73.

28 Boisard, M. A. *L'Humanisme de l'Islam,* s. 14.

29 Bernal, *Kara Atena,* s. 50.

30 Togan, A.Z.V. *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İst., 1961, s. 10-12.

31 Bkz. Tarcan, Haluk *Ön-Türk Tarihi* ve K. Mirşan'ın çalışmaları.

binlerce yıl önce vukû bulduğu ileri sürülen istilalarla oluşan bir medeniyetin esasen başka bir halkın eseri olduğu ispat edilmiş olsa bile, bu, kesinlikle geriye dönük hak iddiasında bulunma hakkını vermez.

Batılı düşünürler, ilk başlarda Eskiçağ Modeli'ne ihtiyatla yaklaşıyor, hatta kısmen de sempatiyle bakıyorlardı. Çünkü en güvendikleri tarihçi sayılan Herodot'un Tarih'inde de Yunan kültürünün, Hristiyanlık öncesi dini inançlarının, dini terminolojisinin Mısır'dan ve Babil'den taşındığı kaydediliyordu. ".. Gerçekte Dionysos adını, ona kurban sunma törenlerini ve phallos için düzenlenen töreni Yunanistan'a sokan bu Melampus'tur.. Kesin olan bir şey varsa, phallos'un şatafatlı gösteriler ve alaylar düzenlenerek Dionysos'a götürülmesi törenlerini Yunanistan'a sokan odur ve Yunanlılar bugün ne yapıyorlarsa ondan öğrenmişlerdir. Kendi hesabıma doğruluyorum, evet, Melampus, derin bir bilge olarak, kendisinde peygamberce bir güç görüyordu ve Mısır öğretisi sayesinde, Yunanistan'a, öbür görenekler arasında, Dionysos dinini de o getirmiştir.."[32] "Pelasglar, ilk zamanlar, tanrılara kurban keserlerken dua ederlerdi, ama Dodona'da dinlediklerimden biliyorum, hiçbir tanrının, ne gerçek ne de takma adını anarlardı; çünkü o zamana kadar bu adları duymamışlardı.. Daha sonra ve uzun bir zaman sonra, Mısır'dan gelen tanrı adlarını öğrendiler... O zamandan sonradır ki kurban keserlerken tanrıları adlarıyla anar oldular ve daha sonra Yunanlılar da, bir Pelasg mirası olarak bu adları benimsediler."[33] Thukydides'in anlattığı şeyler, bunların aynısı değilse de, mana itibariyle yakındı.[34] Hatta onun anlattıklarında Sami etkisinin daha fazla olduğu kaydediliyordu. Ancak, gerek Herodot ve gerekse Thukydides, Pelasglar'm orijini üzerinde kafa yormamışlar, sadece Kuzeyden veya Doğudan gelen bir kavim olduğunu belirtmişlerdir. K. Mirşan'ın proto-Türk dilleri üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda ise, Pelesglar'ın bu göç sırasında Anadolu'da karar kılan bir Türk kolu olduğu anla-

32 Herodotos, *Tarih,* II 49.

33 Age., II 52.

34 Bernal, *Kara Atena,* s. 167-169.

şılmış, fakat Ari Modeli saplantısının dışına çıkamayan Batılı tarihçiler bu iddiayı ciddiye almamışlardır. Avrupalı antropolog ve ideologlarının böyle bir görüşü kabul etmeleri zaten beklenemez. Çünkü onların ortaya attıkları Ari Modeli, hem Avrupa'yı, hem de Asya'yı Ari ırkın ebedi mülkü olarak görme hastalığının bir neticesidir. Biraz sonra göreceğimiz gibi, Ari Modeli'ne karşı Rus fikir adamlarının ortaya attığı Avrasya modeli, Batı Avrupa'yı tamamen dışlamasına rağmen, neden teoriye Avrasya adının verildiğini anlamak hayli zor.

Avrupa'da antesemitizmin şahika dönemini yaşadığı günlerde, güya dünyanın en eski medeniyetine, en parlak zekasına sahip Batılının Sami ırkın kültür tesiriyle şekillendiği tezi bir kenara atılmalıydı. Ama bunun için önce Eskiçağ Modeli'nin bir yanılgı olduğu ortaya atılacak, arkasından bunun yerine başka bir model getirilecek ve o da bir yerlere dayandırılacaktı. Böylece Kitab-ı Mukaddes geleneğinin yıkılması görevini Götingen'de doğa tarihi profesörü J. F. Blumenbach üstlendi. Esasen onun 1775'de yayınlanan *De Generis Humani Varietata Nativa* adlı eseri Buffon tarafından kurulan Avrupamerkezci modelin devamı niteliğindeydi. Blumenbach, ilk defa "Kafkas ırkı" terimini kullanıyordu ve ona göre beyazderililer ya da Kafkas ırkı ilk ortaya çıkan en yetenekli ırktı ve bütün öteki ırklar bunun yozlaşmasından neş'et etmişti. Yine ona göre Nuh'un Gemisi Kafkaslar'ın güneyindeki Ağrı Dağı'nda karaya oturmuştu. Bu durumda insanların ve dolayısıyla Avrupalılarm kökeni, eski çağ insanlarının inandığı gibi Nil ve Fırat vadilerinde değil, doğudaki dağlarda idi.[35] J. G. Herder ise insanların kökenini Himalayalar'a yerleştiriyordu. Buna göre insanların ya da onların en saf biçimi olan Ariler, Asya'nın dağlık bölgelerinden geliyordu.[36] Asya kökenine dayalı şemanın bir avantajı da, Batı Avrupalılara göre Almanlar'ı insanlığın saf başlangıcının daha yakınlarına yerleştirmesiydi. Nitekim daha sonra A. Hitler "Almanları birinci sınıf, Türkler'i de ikinci sınıf ırk olarak" kabul ve ilan edecekti. Hatta Hitler, 1930'da Japonlar'a "fah-

35 Age., s. 318.

36 Aynı yer.

ri Arilik" ünvanı verecekti.[37] İngiliz, Fransız, Hollandalı ve hatta Ruslar'ın şiddet yoluyla ele geçirdikleri ülkelerin "Turan halklarını" yerli, parya, aşağılık yaratıklar olarak gördükleri bir dönemde, Almanlar'm güya Türkler'i ve Müslümanları yüceltmesi, yardım edebileceklerini açıklaması ise, elbette pastayı başkalarına kaptırmama felsefesine dayalıydı.[38]

Böylece Eski Mısır kültürünün ve Sami ırkın, Helen medeniyetinin, dolayısıyla Batı uygarlığının anası sayıldığı,[39] Yunan dilinin de Yakın Doğu dillerinin tesiriyle şekillendiği ve geliştiği görüşü, 18. Yüzyılda David Hume ve Benjamin Franklin gibi "ırkçı" düşünürlerin tesiriyle geriye itilmiş ve yine aynı yüzyılda Yunanlıların genç ve saf olduğu iddiasının Almanya'daki en büyük savunucusu Joachim Winckelmann'ın tesiriyle tamamen reddedilmiştir.

Ari terimi, 1790'lardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Elliot Smith tarafından ortaya atılan "yayılma" teorisine göre, Mısır uygarlığını Asyalı göçmenler kurmuş ve bu uygarlığı Avrupa ile dünyanın öteki bölümlerine yaymıştır. Kafkas ırkının Asya dağlarından gelmesi gibi, Avrupa dilleri de aynı kökten gelmiş farz ediliyordu. Almanlar'ın *Urheimat*, yani asıl ana yurttan en son ayrılan oldukları için Kafkas ırkının daha saf bölümünden farzedilmesi sonucunda Almancanın da öteki dillerden daha saf ve eski olduğu iddiası ortaya atıldı. Böylece *İndo-German dil ailesi* terimi ortaya çıktı. Burada merhum Ord. Prof. Z. Velidi Togan'ın Batılı müsteşriklerin ve Rus aydınlarının görüşlerini, Türkiye'de pekçok araştırmacı tarafından hiç tereddüt edilmeden kullanılan eserinde, hemen hemen aynen tekrar etmesini yadırgadığımı belirtmek isterim.

Ari Modeli'nin yanı sıra gelişen Aşırı Ari model ise, Avrupa topraklarının ve ikliminin öteki kıtalarmkinden daha iyi olduğu, onun için Avrupalıların üstün olması gerektiği inancını savunu-

37 Age., s. 543.

38 Georgeon, F. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Yusuf Akçura, İst. 1996, s. 117.

39 Turayev, B. A. *İstoriya Drevnego Vostoka,* Leningrad, 1935, C.I, s. 1.

yordu. Çünkü Sami ırkın, dolayısıyla Yahudi kültür ve medeniyetinin daha üstün olduğu belirtilen görüşe göre Tanrı'nın Kutsal Varlık günlerini yaratıp, Sebt gününü kendine ayırdığı; yılları yaratıp, Sebt yılını kendine hasrettiği; ulusları yaratıp, İsrail'i seçtiği; toprakları yaratıp, İsrail toprağını kendine ayırdığı kaydediliyordu.[40] Kaldı ki Ahd-i Atik'in Tekvin Kitabı'nda Yakub'un Tanrıyla güreştiği ve onu yendiği belirtilir. ".. Yakub'u yenemeyeceğini anlayınca, onun uyluk kemiğinin başına çarptı. Öyleki güreşirken Yakub'un uyluk kemiği çıktı. Adam, 'Bırak beni, gün ağarıyor' dedi. Yakup, 'Beni kutsamadıkça seni bırakmam' diye yanıtladı. Adam, 'adın ne?' diye sordu. 'Yakub.' Adam, 'artık sana Yakup değil, İsrail denecek' dedi. ' Çünkü Tanrı'yla, insanlarla güreşip yendin'"[41] Gerçekten de İbranice'de İsrail "Tanrıyla güreşen" anlamındadır.[42] Görüldüğü gibi Ortaçağ Modeli, Sami ırkı ve dolayısıyla Yahudileri en üstün ve seçkin millet olarak ileri çıkarıyordu ki, Batılının hazmedemediği de bu idi. Bu yüzden Batıda başlayan ırkçılık akımıyla birlikte yeni bir üstün ırk, yeni bir üstün efendi tipi yaratılması amaçlanmıştı. Bunun için de yapılacak ilk şey, Sami ırkla ve Yahudiler'le köprüleri atmaktı. Böylece bu dönemin Ari Modeli'nin savunucuları, Avrupalı "üstün efendi"nin kimseden bir şey almadığını, buna ihtiyacı da olmadığını savunmaya başladılar. Elbette Mısır medeniyetini reddeden bir görüş, onun temelinde dahi proto-Türkler'in bulunduğu, dolayısıyla Türk kültürünün Batı medeniyetinin temel taşı olduğu görüşüne gülecektir. Hatta Helen medeniyetinin Eski Mısır ve Sami medeniyetinin çocuğu olduğu görüşünü savunan Herodot bile bu uğurda hiç çekinmeden karalanmıştı. "Herodotos" diyordu Armand Berard, "bize her şeyin Fenike'den ve Mısır'dan geldiğini beyhude yere anlatıp duruyor. Biz, sevgili yaşlı Herodotos hakkında ne düşüneceğimizi biliyoruz.. ama yine de onların (Yunanlılar'ın) kurumlarının, göreneklerinin, dinlerinin, törenlerinin, fikirlerinin, edebiyatlarının ve bütün ilkel uygarlıklarının da Şarktan alınmış olduğu gibi saygısızca bir varsayım karşısında,

40 Johnson, Paul, *Yahudi Tarihi*, Pozitif Yay. İst. 2000, s. 23.

41 Ahd-i Atik, *Tekvin* 32, 25-28.

42 Age., Tekvin, 32:28 nolu dn.

biraz da şok olarak irkiliyoruz."[43] Bu haşlamadan nasibini alan sadece Herodot değildir. George Thomson ve Martin Bernal da kararalananlar arasındaydı.[44] Sonunda Aşırı Ari Modeli savunucuları, Arilerin kimseden bir şey almadığını ileri sürecek kadar çılgmlaşmışlardı. Örnek olarak Latincedeki "lapsus qalamus" hukuk teriminin esasen Arapça'daki "labisa al-qalame"den geldiğini iddia eden Mısırlı bir hukukçuya İtalyan meslektaşının verdiği cevap "Latin dilinin Arapça'dan çok eski olduğu" şeklindeydi.[45] Bir başka örnek: Logaritma (algorithm) kelimesinin al-Khowarizmi'den geldiği W. Barthold tarafından ispat edilmesine rağmen reddedilmişti.[46] Esasen Avrupalınm diğer insanlardan üstün olduğu görüşü Montesquieu ve Rousseau tarafından daha önce işlenmişti. Kaldı ki Avrupa'da hortlayan Ari ırkçılığının kökenleri ta Eflatun'a kadar dayanır. Çünkü o da Yunanistan'ın coğrafî durumu sebebiyle Yunanlıların üstün olduklarını iddia ediyordu.[47] İngiltere'de deri rengine dayalı ırkçılığın gelişmesi de köklerini yine Üstün Ari modelinden alıyordu ve bu görüşe göre Ariler, diğer ırkları köleleştirmeli, hatta yok etmeliydi. Bu, "üstün efendi"nin "aşağı" tebaası ve kölesine karşı pek tabii bir hakkıydı. Amerikalı yerlilerin kökünün kazınması da desteğini bu görüşten almıştır. Daha sonraları aynı görüşü Rusya'da Bolşevik Devrimi'nden sonra Markoff Vtoroy tekrarlayacak ve "Kazak-Kırgızlar Çingiz ve Temur'un torunlarıdır. Bunun için Amerika Kızılderilililerine ne gibi muamele yapılmışsa, biz de Kazak-Kırgızlar'a öyle muamelede bulunmalıyız"[48] diyecek kadar ileri gitmişti. Hatta G.Y. Grumm-Grjimaylo "Zapadnaya Mongoliya i Uran-

43 Bernal, *Kara Atena,* s. 515.

44 Bkz. Charles Freeman, *The Greek Achievement.* The Foundation of The Western World, Penguin Books, 1999, s. 466-467.

45 Bkz. Şeyhülislam Sabri Efendi, *Mevkıfu'l Akl ve'i-ilm ve'l-alim..*, Kahire, 1950, 3/430.

46 Minorsky, V. *Hudud al-Alam,* London, 1937, s. 10.

47 Bu görüşü ilk ortaya atan Eflatun, Kritias'a şöyle der: "Kadın-tanrmm .. sizin doğduğunuz yeri seçmiş olması da, mevsimler pek ılık geçtiği için, orasının üstün zekalı adamlar yetiştireceğini önceden görmüş olmasındandı." Bkz. Eflatun, Timaios, M.E. B. Yay. İst., 1997, s. 22.

48 Togan, A.Z. V. *Türkistan,* s. 304-305.

hayski Kray" (Batı Moğolistan ve Uranha Bölgeleri) adlı üç ciltlik eserinde, Orta Asya Türk topraklarının esasen Ari toprakları olduğunu, Ural-Altaylar arasından çıkan Türkler'in Ari yurtlarını istila ve onları yok ettiklerini ileri sürecekti. Onu müteakiben ırkçı Batı da, Aşırı Ari Modeli'ne dayanıp, Orta Asya'nın, Hindistan ve civarının esasen Ari atalarının yurdu olduğunu ileri sürerek, buraların ele geçirilmesinin tabii bir hak sayıldığını belirtecekti. Böylece Rusya, Orta Asya'ya doğru yayılırken, İtalya, İngiltere, Hollanda ve Fransa da, Afrika'dan ta Endonezya'ya kadar yayılma hareketlerine giriştiler. Buna "Ariler'in ata yurduna geri dönüşü" deniliyordu. 18. Yüzyılda Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasında esaslı bir ilişki olduğu iddiasından kaynaklanan görüşle[49] İngiltere Hindistan'a dönüyordu.

Irkçı Ari modelinin saldırganlığı bu kadarla bitmeyecekti. Fransız Devrimi'yle başlayan dönem, Hristiyanlığın ihyası dönemi idi. Bundan başka Hristiyanlık Avrupa ile özdeşleştirildiği için, "eski" ve "kâfir" Türkler'e karşı Hristiyan, Avrupalı ve "genç" olan Yunanlıların mücadelesini destekleyen Helensever hareket ortaya çıktı. Hatta Amerika'dan bir grup öğrenci dahi Ari kültürünün çocuğu, Batı medeniyetin babası Helenizmin yurdundan Türkler'in kovulması için cepheye koşmuşlardı.

Sonunda Aryanizm tezinin saçmalığı bizzat bazı Batılı tarihçi ve düşünürler tarafından da reddedilmeye başlandı. Ama biraz geç kalınarak. İşte bu gecikme Hitler'in Yahudiler'e, Slavlar'a ve Çingenelere karşı başlattığı katliamda 6 milyon Yahudi, 3-5 milyon Slav ve 130-170 bin arasında Çingenenin[50] ortadan kaldırılmasına yol açmıştır.

Fakat ırkçı Ari Modeli'nin eksik biri tarafı vardı. Çünkü bu görüş, Arap-Berberilerin istilasına uğrayan İspanya ile Moğollar'ın ve ondan önce Varegler'in işgaline maruz kalan Slavlar'ın kenarda kalmış Ari halklar olduklarını, durağanlıklarından dolayı geçici bir istilaya katlandıklarını ileri sürerek, onları suçlamakta; tıpkı sonradan Yahudiliği kabul edenlere doğuştan Yahudi

49 Bernal, *Kara Atena,* s. 82

50 *L'Atlas du Monde diplomatique,* Janvier, 2003.

olanların "cüzzamlılar" adını takmaları gibi, onlar da İsponyol ve Ruslar'ı Ari halkın kenar mahalle kültürünün temsilcileri olarak görmekteydiler.

Tarihte Kavimler Göçü ve Ari Modeliyle İlişkisi

Ari Modeli'ni savunan Batılı bazı teorisyenlere göre, Hunlar döneminde yaşayan Büyük Halk Göçleri'nden çok önceleri büyük bir kavimler göçü yaşandı ve M.Ö. III-II. Bininci yıllarda neolitik yerli kabilelerin hemen yanıbaşına, dil yönünden XIX. Yüzyılda Hindo-Avrupaî denilen gruba mensup bulunan ve Batıdan, Volga ötesinden muhaceret eden çarvacı (hayvancılıkla uğraşan) kabileler gelip, yerleştiler. Bu muhaceret dalgasıyla gelenler Hint-Avrupaîlerin sadece küçük bir kısmını içine alıyordu.[51]

Ancak, kavimler göçünün M.Ö. kaçıncı bin yılda olduğu konusu dahi ihtilaflıdır. Bunu 10 bin yıl öncesine bağlayanlar olduğu gibi[52], sadece III-II. Bininci yıla bağlayanlar da vardır.[53] Bunlara göre Hint-Avrupaî dil grubuna Slavyan, German, Romen, İran dilleriyle, Kuzey Hindistan ve diğer bazı bölgelerde kullanılan diller girmektedir. İ. M. Dyakonoff'a göre ise bu dil ailesi, takriben M.Ö. V. Binyılda Tuna, Rhein ve Volga arasında şekillenmiş ve ancak III. Bin yıldaki yükseliş ve düşüş sürecinde, kuzeye ve güneye doğru, ilk anavatanlarına (!) yayılmaya başlamıştır.[54] Yine Dyakonoff'a göre, hayvancılığın gelişmesi ve eski doğu medeniyetinden tekerlekli yük arabalarının alınmasıyla birlikte (Kafkaslar ve Tuna civarı yoluyla) Hindo-Avrupaîlerin doğu göçü başlamıştır. Halbuki Rus tarihçisi, etnolog, coğrafyacı ve etnogenez tezinin Rusya'daki öncüsü Prof. L. N. Gumilëv, aksi görüş savu-

51 Bkz. Klyashtorny, S. G. *Trextsaçi letniye letopis,* Alma-ata, 1998, s. 14.

52 Christian, D. *A history of Russia, Central Asia and Mongolia*, Oxford, UK, 1998, I. cilt, s. 92.

53 Klyashtorny, age., s. 13.

54 Dyakonov, İ. M. *O prarodine nositeley indoyevropeyskix dialektov*, (Hindo-Avrupa Lehçelerini Kullananların Ana Vatanları), VDİ (Kadim Tarih Belleteni), 1982, no. 3-4. Klyaştorny'nin age. ne atfen.

narak tekerlekli arabaların, kağnıların, üzengi ve denk takımlarının ilk defa Hunlar ve muakipleri Göktürkler tarafından icat edildiğini ileri sürer.[55] Ayrıca İran dilinin de Batı dilleriyle hiçbir ortak tarafı yoktur ve her şeyden önce sentaks yönünden birbirlerine tamamen terstir. Nitekim Hintliler ve İranlılar da "Gerçek Ariler biziz, Avrupalılar nereden Ari oluyorlarmış?!" demek zorunda kalmışlardır.

Yine iddiaya göre, Hint-Avrupalı kabilelerin ve bilhassa "Yamnaya" (pit-grave) kültürüne mensup olanların bazı göç dalgaları, kademeli olarak, doğudan hayli uzaklara ulaşmıştır. Sadece Kazakistan'da (bugünkü Karaganda bölgesi) değil, aynı zamanda Yenisey ve Batı Moğolistan'da (Afanasevo kültürü) yapılan arkeolojik kazılar da bunu göstermektedir. Povolje ve Karadeniz civarından doğuya yapılan en büyük kabile muhacereti, bozkırda iki yeni arkeolojik toplumun teşekkül ettiği M.Ö. 1800-1600 yıllarında gerçekleşmiştir. Dinyeper ile Volga arasında teşekkül eden batı kültürüne, *Surubnaya* (timber-grave/ahşap mezar) kültürleri adı verilmiştir. Kazakistan ile Güney Sibirya arasındaki bozkır bölgesine ait olan doğu kültürü ise, keşif yerine (Yenisey) binaen, *Andronovo* kültürü olarak anılmaya başlanmıştır. Erken Bronz Çağının bozkırlı iki toplumu, gerek ekonomi, gerek sosyal gelişim ve gerekse kültür formları konusunda birbirlerine son derece yakındılar. Bu toplumlarm, muhaceret ederek gelen çeşitli grupları asimile etmesi ve ilk yakınlığı tedricî surette ortadan kaldırmaları, farklı halkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, Andronovo kültürüne mensup olanlarla, Hazar civarı bölgelerindeki "Srubnaya"lar, Bronz Çağında Kazakistan bozkırının aslî sakinleri haline geldiler.[56]

Göründüğü kadarıyla bu kültür, sadece Batı Sibirya ve Yenisey'in yukarı akımlarındaki vadiye yayılmakla kalmamış; Merkezî T'ien-shan'ın güneyine, Güney Tacikistan'a ve Afganistan'a kadar uzanmıştır. Hatta Kuzey Pakistan'da da (Svata Vadisi) bazı Andronovo unsurlarına rastlanmaktadır. Her halükârda, Andro-

55 Gumilev, L. N. *Hunlar;* keza, *Eski Türkler* (Selenge Yayınları, 2002).

56 Klyashtorny, age., s. 22.

novoların asıl yurdu, Kazakistan ve Ural'a sınır olan bölgelerdir. Peki, acaba Andronovoların görünüşü nasıldı? Meşhur antropolog Ord. Prof. V.P. Aleksèyeff bu konuda şu satırları yazıyordu: "Andronovolar, kuşkusuz, Avrupaîdir; karakteristik çizgileri, bir noktada, belki de çağdaş görüntümüze, tam şekliyle ve hatta fazlasıyla yansımıştır ki, klasik Avrupaî tipin yüzde yüz ve kesin yansıması, Kafkaslıların bariz yüz çizgilerinde görülebilmektedir. Avrupaîler oldukça dikburun; yüzleri, neredeyse elmacık kemiksizdir. Genişçe açılmış gözleriyle, belki de Kafkaslılarm yüzlerini hatırlatıyorlardı. Fakat Avrupaîler, Afanasevolardan daha geniş yüzlü idiler. Alınlarmda, gözlerinin altında, kaş kenarları daha güçlü ve yoğun olarak dışa doğru taşmakta idi. Kaba görünümlü, ama yakışıklı; sağlam bünyeli ve mert çehreli idiler... Onları, Avrupaîlerin, tek bir büyük muhaceretle veya mühaceret dalgaları halinde doğuya doğru güçlü bir şekilde yönelişlerinin son tekrarı, son aksi olarak görmek gerekir. Bunları da, Andronovo kültürünün muayyen unsurlarını güya güneye doğru taşıyan eski Arî kabilelerin göçleri takip etmiştir. Arîlerin Hindistan'a gelişleri, tek kelimeyle, eski Doğuyu sarsan önemli veya önemsiz olaylar kaleydoskopunun tümüdür."[57]

Andronovoların ana geçim kaynağı, daima çarvacılık olmuştur. Mezarlarda bulunan kapların üzerlerindeki izlerden, ana gıda maddelerinin süt ürünleri olduğu anlaşılıyor. Andronovo yerleşim merkezlerinde rastlanan mutfak atıklarının çoğunu ise, sığır, at ve koyun kemikleri teşkil etmektedir.

Ari Modeli'ni savunanların temel felsefeleri şudur: Eğer Asya'da yapılan kazılarda, açılan kurganlarda bir takım yadigârlar bulunmuşsa ve bunların benzerlerine Avrupa'da da rastlanmışsa, bu kesin olarak o kültürün Avrupa, dolayısıyla Ari orjinli olduğunu gösterir! Bunun aksi bir görüşü Batılı reddeder ve hatta incelenmeye bile değmez görüşler arasına sokar. Kısacası bu görüşe göre Orta Asya, kadimden beri Türkler'in vatanı değil, Ari Andronovoların yurdudur. Dyakonoff'un bu görüşü, diğer Batılı meslektaşlarının görüşünün tekrarından başka bir şey değildir.

57 Age., s. 23.

Halbuki Andoronovoların yani Turanî halkların, Kafkas ırkıyla hiçbir ilgisi yoktur. Kafkas ırkı, kendi deyişiyle elmacık kemiklerinin neredeyse belirsiz olmasıyla temeyyüz etmektedir. Halbuki Türkler'de elmacık kemikleri oldukça barizdir.

Arilerin Ülkesi

Prof. Klyashtorny daha da ileri giderek, Orta Asya'dan Hindistan'a kadar olan toprakları Arilere verdikten başka, Zenda Vesta'da ve Zerdüştî Yaştlarda (İlahiler) geçen kimi kelimeleri Amu-Derya ile Sır-Derya ve Türkistan'ın bazı coğrafî adlarıyla özdeşleştirmeye çalışır.

"Daha sonraki verilere istinaden, burada geçen iki nehirden Ranha'nın kesinlikle Volga'nın eski adı; tanrıça Ardvi Sura Anahita'nın nehri olan Ardvi'nin ise M.Ö. III-II. Yüzyıllarda Uzboy üzerinden Hazar'a dökülen Amu-Derya olduğu ve bunlarla özdeşleştirildiği bilinmektedir. Ardvi Nehrinin döküldüğü Vorukaşa Denizi de Ranha (Volga) ve "Kunduz ülkesi"yle (Kama havzası'yla) bağlantılı bulunan Hazar Denizi'dir. Bu durumda Arianam Vayca'nın ikinci nehri Datya, kesinlikle Sır-Derya ile özdeşleştirilebilir. Kangha'nın, Sır-Derya'nın orta ve aşağı mecrasında yer aldığı konusu üzerinde ise daha önce etraflıca durmuştuk. Hipotetizme dahi gerek görülmeden, Çayçasta Gölü, Aral Gölü'yle özdeşleştirilmektedir. Hukarya ("Yüksek Hara")ya gelince; bu da Pamiro-Altay ve T'ien-Shan bölgeleridir.

"Aynı ve eski tanrılara tapınan, zafer için aynı dille onlara dua eden Arîler, Turlar ve Hion kabileleri arasındaki savaşın fırtınalı tarihi de, Arianam Vayca sınırlarında, Amuderya ve Sır-Derya sahillerinde, Hazar, Aral, Volga ve Kama kıyılarında geçmiştir. Yankıları Yaştlara yansıyan olaylar, muhtemelen Zerdüşt zamanından daha önce, M.Ö. II. Binyıl ortalarıyla I. Binyıl başlarında vukû bulmuştur."[58]

58 Klyashtorny, *Trextsaçiye*, s. 24-36.

Bu uzun alıntıyı yapmaktan amacımız, Ari Modeli'nin savunucularının, ne kadar peşin hükümlü olduklarını göstermek, varlığını tamamen inkâr edemedikleri gayr-ı ari halkları ise küçücük bir alana hapsetmelerini gözler önüne sermekti. Örneğin yine aynı yazar hiçbir delil göstermeden Arilerin Büyük Bozkır'daki haleflerinin, bunların torunları olan Saka ve Savramatlar olduklarını ileri sürer. Halbuki Zemarkhos, Göktürkler'e elçi geldiği zaman "Bunlar kendilerine daha önce Saka derlerdi, şimdi adları Türk olmuş!" demekten kendini alamaz. Ne var ki yazarımız, bu arada kendi kendisiyle tezat teşkil ettiğinin farkında değildir. Çünkü eğer gerçekten olmuşsa, Ari göçleri yaşandığı zaman Orta Asya boş, ıssız topraklar değildir. Diğer yandan yazar, Ariler'in Turlarla ve Hionitler'le çarpıştıklarını kaydetmektedir ki, burada geçen Turlar Türkler'i gösterir.[59] "Sivri uçlu miğferler giyen savaşçılar" da kesinlikle İskitler'dir. Hionitler ise yıllar sonra Göktürkler tarafından mağlup edilen Juan-Juan [Cucen] larla birlikte Avrupa'ya göçederek Avarlar'ı teşkil eden halktır.[60]

Fakat bu görüş, Aşırı Ari Modeli'ne ters düşmektedir. Çünkü Ari ve Aşırı Ari Modeli, Avrupa toprak ve ikliminin en iyi iklim ve topraklar olduğunu, dolayısıyla burada yaşayan insanların da diğerlerinden üstün olmaları lazım geldiğini savunur. Eğer bu doğruysa, bir insan neden Allah'ın yarattığı en güzel iklimli toprakları terkedip, Asya'nın yarı çölümsü bozkırına muhaceret etsin? Burada bir terslik var gibi görünüyor. Anlaşılan Prof. Klyashtorny ve kendilerini Ari sayan Batılılar, Türkler'in asırlardır sahibi oldukları topraklara Arileri yani Batılıların uzak atalarını yerleştirme gayreti içindedirler.

Rus sosyolog ve tarihçisi L. N. Gumilëv, Etnogenez– Halkların Şekillenişi, Yükseliş ve Düşüşleri adlı eserinin giriş kısmında, okuyucuya hayali bir geziden bahseder ve güya uzaylıların bir uzay gemisiyle geçmiş dönemde onu ülke ülke dolaştırdıklarını, sonra da Hazarya'da bir yere bıraktıklarını, fakat bırakırken, "İlim adamı ol, araştırma görevlisi olma!" dediklerini kaydede-

59 Bkz. Togan, A.Z.V. *Umumi Türk Tarihine Giriş.*

60 Gumilëv, L.N. *Eski Türkler.*

rek, "Çünkü onlar ilim adamıyla araştıra görevlisi arasındaki farkı çok iyi biliyorlardı" diye ilave eder.[61] Bugün sadece Türkiye'de değil, dünyanın hemen her yerinde bol miktarda araştırma görevlisine rastlayabilirsiniz, ama ilim adamına rastlamak bir şans işidir. İşte, ortaya atılan Aryanizm teeorisinin de hızlı bir şekilde yayılması, bu araştırma görevlileri sayesinde gerçekleşmiştir. Tetkik etmeden, tenkit süzgecinden geçirmeden, "o söylemişse doğrudur" görüşünden hareketle, yüzlerce araştırma görevlisi, kendisinden öncekilerin söylediklerini adeta "papağan" gibi tekrarladılar. Örnek olarak yukarıda adı verilen iki Rus araştırma görevlisini ele alalım. Klyashtorny, Ari muhaceret ve istilaları konusundaki görüşlerini tamamen Dyakonoff'a dayandırır. Sonuncusu da bir başkasına. Vaktiyle M. İ. Artamonoff, "Hazar Tarihi" adlı eserini yazınca, Rusya'da adamı neredeyse ortadan kaldıracaklardı. Bunun sebebi, Artamonoff'un kısmen araştırma görevlisi, kısmen bilim adamı olması ve Hazarlar döneminde Kırım'da ve Taman Yarımadası'nda küçük bir Rus devletinin bulunduğu şeklindeki iddialarını çürütüp, pek çok gözde akademisyenin yanlışlarını yüzlerine vurarak, yerin dibine sokmasıydı. Ondan sonra öğrencisi Gumilëv de aynı akibete uğrayacaktı. Artamonoff şöyle diyordu: "Kırım ve Taman Yarımadası'nın erken sâkinlerinin Slavyanlar olduğu şeklindeki hipotezin dayandığı arkeolojik materyala gelince, bu, arkeologların, ortaya attıkları kişisel hükümlere temel teşkil etsin diye hiçbir tenkide tâbi tutmadan tarihçilerin görüşlerini benimsemelerinin zahmetsizce doğurduğu arkeolojik fantazyalardan biridir."[62]

Teorinin Perde Arkasındaki Gerçek

Yukarıdan beri anlattığımız şeyler, Üstün Ari Modeli'nin sadece bir yönüdür ve belki de olaya anti-semitik bir görünüm vermek suretiyle, "üzerinde güneş batmayan imparatorluğun" yani

61 Gumilëv, *Etnogenez*.., s. 42.

62 Artamonov, M. İ. *İstoriya Hazar*, s. 379

Britanya'nın şaşaalı günlerinde yayılışına meşrû bir zemin hazırlanması asıl güdülen amaçtı.

İngilizler'in Hintliler'e öğrettikleri tarihte özetle şöyle deniliyordu: Milattan birkaç bin yıl önce, Sanskritçe konuşan ve Merkezî Asya'nın bilinmeyen bir yerinden gelen ve "Aryani"denilen barbar ordalar, Hindistan'ın kuzeydoğusuna saldırdılar. İndus Vadisi'nde gelişmiş bulunan Dravid medeniyetini yerle bir ettiler..

İşte "kültürlü" Hintliler'in uzak tarihiyle ilgili olarak bildikleri tek şey bu. Okul kitaplarında da farklı bir şey yazılmaz. Halbuki onlarca yıldır yapılan bütün kazı ve araştırmalara rağmen, bu iddiayı ispat edecek zayıf bir delil bile bulunamadı. Esasen artık bu iddia arkeolojik, genetik, astronomi, matematik ve tarihî coğrafya tarafından da bütünüyle yalanlanmaktadır.[63]

Peki temelden reddedilmesine rağmen bu teori nasıl oldu da böyle hızlı ve geniş bir şekilde yayıldı? Öncelikle XIX. Yüzyıl aydınları Sanskritçe ile Grekçe veya Latince arasında bir dizi benzerlikler olduğunu görünce, bunun bu dilleri konuşan halkların atalarının akrabalığına işaret ettiğini ileri sürdüler. Halbuki o sırada İngiltere, biraz önce belirttiğimiz gibi, Avrupa'nın medar-ı iftiharı haline gelmişti ve bu durum, gururlu Batılı aydınların dillerinin ve medeniyetlerinin cehalet bataklığında gezinen Hint medeniyeti ve diliyle akraba olamayacağını, dolayısıyla durumun tersine çevrilmesi gerektiği kanaatine varmalarına yol açtı. Zaten bu arada Hintli aydınlar da Batının hizmetine girmişlerdi ve büyük âlim (!) Max Müller'in sesine kulak vermeye can atıyorlardı. İşte bu noktada devreye giren Müller, bir yandan Hintliler'in renkleri, diğer yandan medeniyet seviyelerini göz önünde bulundurarak, akrabalık ve yakınlığın atalar cihetinden değil, sadece dil yönünden mümkün olabileceği görüşünü öne sürdü.[64] Böylece ilk önceleri aynı dili konuşan halkların ortak atalara sahip oldukları tezi rafa kaldırılarak, akrabalığın ve benzerliğin sadece dil ve özellikle sözcükler konusunda olduğu tezi yerleştirilmeye

63 www. voi. org. (Danino, Michel. *The Invasion That Never Was* (L'invasion qui n'a jamais eu lieu), Chroniques de Mère, tome IV.)

64 Aynı yerde.

çalışıldı, ama yarım ağızla. Mecburen "Ari alanı" daha da genişletilerek, siyah olmayan Persler, Tacikler, Kafkas halkları vs. de bu daire içine alındı. Bunu Batı dilleriyle Hint, İran, Tacik, Rus, Kafkas dillerindeki kelimelerin birbirine benzerliklerinin ispatı aşaması izledi. O da yarım ağızla yapıldı. Çünkü bu defa da Batı dilleriyle diğerleri, özellikle Farsça, Tacikçe vs. arasında "sentaks" ayrılığı problemi kendini gösterdi.

Aryanizm teorisine ilk karşı çıkanlardan biri Hintli bilim adamı Swami Dayananda Saraswati idi. Saraswati, Aryani istilası tezini reddederken Vedalarda geçen "Arya" kelimesinin bir ırk veya halkla değil, ahlak ve derunî halle ilgili olduğunu ispat etti. Swami Dayananda, konuyla ilgili verdiği bir konferansta alaylı şekilde şöyle diyecekti: "Avrupalı üstatlarınız sizlere, yad ellerden gelen Aryanilerin ülkeyi ele geçirmek için hâkimiyet tesis ettiklerini ve kendilerine yer açmak amacıyla yerlileri tenkil ettiklerini anlatıyorlar. Bunlar aptalca, eşşekçe şeyler! Ama bizim Hintli aydınların onlara "amin!" diyerek el pençe divan durmalarına anlam veremiyorum. Tüm bu yalanları çocuklarımıza öğretiyorlar. Aryanilerin dışarıdan geldiklerini ispat edecek bir tek delil bile yok. Hindistan'ın tamamı Aridir. İşte o kadar!"[65]

Swami'nin sözleri aslında son derece açık ve bir o kadar da anlamlı. Onun demek istediği, İngilizler'in uzak dedelerinin hiçbir zaman Hindistan'da bulunmadıkları ve dolayısıyla torunlarının bu ülkeye istilacı olarak geldikleri idi. Batılı aydınların ve tabi ki büyük üstadları Max Müller'in demek istedikleri ise şu idi: Biz İngilizler, biz Batılılar, bu toprakların aslî sahipleriyiz. Buraya işgalci olarak gelmedik. Ata yurdumuza geri dönüp geldik..

Dikkat edilirse onların bu iddiasıyla, Türkistan'ı istila eden Ruslar'ın iddiaları birbirinin aynısıydı.

Yani gerek Orta ve Merkezî Asya veya Türk yurtları ve gerekse Hindistan Ari yurduydu; fakat nereden çıktıkları belli olmayan yabancı halklar (Türkler ve Hintliler) gelip zavallı Arileri katledip, topraklarına el koydular!

65 Aynı yerde.

Eğer Aryanizm, Max Müller'in iddia ettiği gibi, ırkî akrabalığı değil, dil akrabalığını esas alıyorsa, bazı kelimelerin birbirine benzemesinin dışında hiçbir ortak yönleri bulunmayan ve bugün asıl Ariler diye bilinen İranî halklarla akrabalık iddiası yerine, dillerinin sentaks yapısı birbiriyle neredeyse yüzde yüz örtüşen Araplarla neden akrabalık tesis etmediklerini bir türlü anlıyabilmiş değilim. Çünkü Farsça, Tacikçe, Türkçe sentaks yönünden aynı dil grubuna girerken, Rusça, Arapça, Fransızca, İngilizce vs. arasındaki sentaks benzerliği gerçekten yüzde yüzdür.

Anlaşılan, tarihin yanlışlarını tespit etmek de yeterli değilmiş!

D. Ahsen BATUR

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL TEORİSİ

DİL TEORİSİ

1. Lenguistik Teoriler

Sanırım insanın kendi diline karşı duyduğu ilgi, en eski zamanlarda ortaya çıkmıştır; ama bu oldukça tek yanlı bir ilgiydi. İnsanoğlu, en çok da hangi dilin daha iyi, hangisinin daha kötü olduğunu öğrenmek istemiştir. Laf aramızda, dile karşı duyulan ilgi, günümüzde de canlılığını korumaktadır. Herkese kendi dilinin daha yakın, daha tatlı gözüktüğü; kendi dilini en iyi ve en çağdaş dil olarak gördüğü şüphesiz. Sanırım bu eskiden beri de böyledir. Eski medeniyetlere mensup halkların hemen hepsi, kendisini dünyanın merkezi, diğerlerini ise dilleri anlaşmaya uygun sayılmadığı için barbar olarak görüyorlardı.

Eski Grekler, Mısırlılar'dan pek çok şey öğrendiler ve hatta onların ulaştıkları seviyeye hayranlık da duydular; ama bütün bunlara rağmen Mısır dili birçok Grek yazar tarafından barbar bir dil olarak kabul edildi.

Eski Yahudi din adamları, dünyadaki ilk dilin İbranice olduğunu zannediyorlardı. İddialarına göre insanların ilk atası Adem'e İbraniceyi bizzat Tanrı öğretmişti ve dolayısıyla İncil de Tanrı diliyle yazılmıştı.

Eski Mısır krallarından M.Ö. VII. Yüzyılda yaşamış olan I. Psammetikhos, dil konusunu kendine göre çözmüştü. Psammetikhos, bir defasında çobanlardan birine keçi sürüsü arasında

bakması için iki yeni doğmuş çocuk verir. Kralın fermanına göre hiç kimse çocukların yanında bir tek kelime bile konuşmayacaktı. Çoban, belli zamanlarda çocukların bulunduğu kulübeye keçileri getiriyor; onlara keçi sütü içiriyor, altlarını temizleyip, bezlerini tazeledikten sonra çekip gidiyordu. Aradan iki yıl geçer. Bir gün çoban kulübeye gelir, kapıyı açar; bebeler çobanın ayaklarına atılarak, ellerini uzatıp *bekos* kelimesini telaffuz ederler. Bu kelimenin ne anlama geldiği araştırılınca, onun Frig dilinde 'ekmek' anlamına geldiği ortaya çıkar. O güne kadar Mısırlılar kendilerini dünyanın en eski halkı olarak görüyorlardı; fakat bebelerle yaşanan bu tecrübe Frigyalılar'ın kendilerinden daha eski bir halk olduğunu ortaya çıkarmıştı.

Herodot'un anlattığı bu olay eğer gerçekten olmuş olsaydı, o takdirde bunu dilin incelenmesi konusunda ilk bilimsel deneme olarak kabul edebilirdik. Halbuki dil konusunda ilk bilimsel adımlar, her halükârda Mısır'da değil, Eski Grekya'da atılmıştır. Grekler, dilin doğuşu, yapısı, bazı kelimelerin anlamlarıyla ilgilenmiş ve dil bilimcilerin kimi sorularına ilk defa kendi görüşlerini nakletmişlerdir. Onlar, kendi ana dilleri Grekçe'nin incelenmesini yeterli görüyorlardı; çünkü ilmî seviyeleri diğer dilleri inceleyecek boyutta değildi.

Avrupa'nın tarih arenasına yeni bir güç, yani Roma çıktığı sırada, Grek kültürü zengin miteolojisiyle, Homeros'uyla, yazar ve filozoflarıyla dünyada nam salmıştı. Romalılar, kendi hayat tarzlarını kurabilmek için Grek dilini, Grek felsefe ve edebiyatını almayı uygun buldular. Ancak, imparatorluğun gücünün artmasıyla birlikte Grek dili gerilemeye, Latin dili ön plana çıkmaya başladı. Hristiyanlıkla birlikte Latin dili de tüm Batı Avrupa ülkelerine yayıldı. Hatta Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra dahi Latince bilim adamları ve yazarlar nezdindeki hâkimiyetini korudu. Diplomasi, edebiyat ve dinî alanda sadece Latince kullanılıyor, diğer diller ise bu amaçlar için uygun bulunmuyordu. Almanca, Fransızca veya İngilizce gibi yaşayan diller gündeme gelince, onların gramer yapılarında da Latince ağırlığını korudu.

Dillerin kökeni konusunda ise Greko-Latin filozofları ve halefleri iki gruba ayrıldılar. Bunlardan birine göre dil Tanrı katından verilmiş, diğerine göre ise bizzat insanoğlu tarafından icat edilmiştir. Örneğin Yunanlı filozof Eflatun, dilin Tanrı tarafından yaratıldığını düşünüyordu. XVIII. Yüzyıl Alman filozofu I. Herder ve D. Tiedemann da aynı görüşteydiler.

Meşhur filozof-yazar J. J. Rousseau (1712-1778), dilin sosyal ihtiyaçlardan doğduğunu ileri sürüyordu. Ona göre, dilleri bir düzene koymanın gerekli olduğu kanaatine varan ilkel insanlar, eşyaların ve kavramların hangi adla adlandırılacağı konusunda görüş ve fikir birliğine vardılar. Alman bilim adamı Y. Grimm (1785-1863), dilin Tanrı'nın lütfu olduğu görüşüne karşı çıkarak, onun iki üç kabile şefi ve çocukları arasında ortaya çıktığını ileri sürdü. Yine Alman filozof ve dilbilimcisi W. Humboldt (1767-1835) ise dilin ruhun bir aksiyonu olduğunu, bir şekilde aktarıldığını, dolayısıyla dilin orijini konusunun mantıklı bir açıklamasının olmadığını kaydetti.

Peki, acaba ilk kelimeler hangileriydi? Pek çok dilbilimci bu sorunun cevabını bulmayı denemiştir. Örneğin Stoicı Grek filozoflar, ilk seslerin eşyalara benzediğini var sayıyorlar. Onlara göre tabiatta seslere uygun düşen sert ve yumuşak eşyalar vardır. Dilin orijini konusunda ses yansımaları teorisini geliştiren Alman filosof G. W. Leibniz (1646-1716) bu görüşteydi. Yine Alman bilim adamı I. K. Adelung (1732-1806) dünyadaki bütün dillerde ilk kelimelerin tek heceli olduğunu ve sadece sesli harflerden oluştuklarını ileri sürdü. Adelung'un görüşlerini benimseyen II. Yekatarina dönemi Rus bilim adamlarından biri de A. S. Şişkoff'du. Ona göre de ilk kelimeler tek heceliydi ve sadece sesli harflerden birisiyle oluşuyordu. Şişkoff, başlangıçta *a, e, i, o, u* seslerinin olduğunu, daha sonra bunların *ba, ma, na, ta* gibi tek heceli, daha da sonra *baba, mama, nana* (nine) gibi çift heceli seslere dönüştüğünü ileri sürüyordu.

Çincede kelimelerin sadece bir-iki heceden oluştuğu bilinmektedir. Dolayısıyla dilin tek heceli kelimelerden oluştuğu teorisine karşı çıkanlar olduğunda, onlara Çince hatırlatılıyordu.

Örneğin O. A. Donskih ".. dilin aslı tek heceli kelimelerden teşekkül ettiği tezinin Çin dilinin yapısına dayandığı görüşü yalandır" diye yazıyordu.[1] Aynı konuda Yunan filozofu Aristo'nun, hecenin tek başına sesli ve sessiz harflerden oluşan anlamlı bir ses ifade etmediği[2] şeklindeki kaydını da hatırlatmak gerekir.

Bir başka enteresan görüşle de tanışalım. V. Yüzyılda yaşayan ve Aristo'yu yorumlayan Ammonius, eril kök isimlerin erkek, dişil kök kelimelerin de kadın vücuduyla örtüştüğünü ileri sürmüştü. Ona göre birinciler etki etme ve duhul, ikinciler ise kabul etme özelliğine sahiptir. Mesela akıl, eril kelime, Ay ve Yeryüzü dişil kelimedir. Nehirler eril, birinciler içine döküldüğü için göl ve deniz dişil kelimelerdir.

2. Dilbilimcilikte Mukayeseli Tarih Metodu

İnsanoğlu dil konusuyla çok erken tarihlerde ilgilenmeye başlamış ve bir çok düşünür dil konusu üzerinde hayli araştırma yapmış ise de, dilin orijini ve yapısıyla ilgili basit sorular dahi henüz tatminkâr bir cevap bulmuş değildi. Bununla birlikte, bir bilim dalı olarak dilbilimcilik gelişmeye ve sağlam temeller üzerine oturmaya devam ediyordu. Dilbilimciler, artık dilin orijininin nereden kaynaklandığı konusuyla uğraşmayı kesmişler; böylece, ölü ve yaşayan dillerle ilgili sözlükler hazırlamak suretiyle yeni bir konuya merak salmışlardı.

Modern dilbilim çalışmaları, ilk önce Batı Avrupa ülkelerinde başlamıştı. Ancak bu, diğer ülkelerdeki düşünürlerin dil konusuyla uğraşmayı bütünüyle bir kenara attıkları anlamına gelmezdi. Mesela Orta-Çağda Arap-Pers dünyasında dilbilimine karşı aşırı bir ilgi vardı. O dönem dilbilimcileri, dille ilgili kitaplar yazmışlar, sözlükler ve gramer kitapları hazırlamışlardı. Gerçi Arabo-Pers yazarlar sadece kendi dillerini öğrenmek ve öğretmek için yazmış iseler de, neticede bunlar birer dil çalışmasıydı.

1 Donskih O. A. *K istokam yazıka.* Novosibirsk, 1088, s. 93.

2 Kondraşov N. A. *İstoriya lingvistiçeskix uçenii.* M., 1979, s. 13.

Özet halinde de olsa, diğer halkların dilbilimcilerinin çalışmaları üzerinde durma imkanımız yok; çünkü böyle bir şey eserin hacmini artırır. Ancak, sadece Mahmud Kaşgarî'nin 1073-74'de yazımı tamamlanan ve Arapça olarak kaleme alman 'Divan-ı Lügat et-Türk'ünden birkaç satırla bahsetmek gerekir. Bu eserde günlük hayatta çok kullanılan kelimeler, halk şarkıları örnekleri, öz deyişler, tabirler, şiirler, yazarın çağdaşı olan birçok Türk dili ve lehçeleriyle ilgili tarihî, coğrafî ve etnoğrafik bilgiler yer almaktadır.

Mahmud Kaşgarî üzerindeki bu bir iki satırlık duraklamadan sonra şimdi tekrar Batı Avrupa'ya dönelim. XIII. Yüzyılda Bengal'de yargıç olarak görev yapan İngiliz hukuk ve bilim adamı William Johns, dikkatini Sanskritçe denilen dil üzerine yoğunlaştırdı. Sanskritçeyle Avrupa dilleri arasında birçok ortak noktalar bulan Johns, Hint ve Avrupa dillerinin kökeni konusunda bir teklif ortaya attı. Johns'un bu buluşu, pek çok Avrupalı bilim adamını şevke getirdi ve böylece ölü Sanskritçe ile diğer canlı Hint dilleri üzerinde hummalı bir çalışma başladı. 1808'de Alman bilim adamı F. Schlegel (1772-1829) 'Hintliler'in Dilleri ve Bilgelikleri Üzerine' adlı eserini yayınladı. Schlegel, bu eserinde Grekçe, Latince, Germanca ve Farsçanın Sanskritçeyle aynı kökten geldiğini ileri sürüyordu. 'Mukayeseli gramer' terimini de ilk ortaya atan o olmuştur. Böylece diğer bilim adamları da Slavca, Romence ve Baltık dillerini Sanskritçeyle kıyaslayarak incelemeye başladılar. Ve farklı diller arasındaki tüm yeni paralellikler bu esas üzerine kuruldu.

Böylece dilbilimi, kelimenin tam anlamıyla bilimsel bir disiplin halini alırken, mukayeseli tarih metodu da bu disiplinin temel taşı ve gelişim yönünü belirleyen unsuru oldu.

Bütün diller, gramer ve kelime yapılarına göre bazı gruplara ayrılırlar. Yapılan araştırmalara göre bu dil grup ve aileleri, Hint-Avrupai, Sami, Fin-Ogur, Dravî, Çin-Tibet, Bantu, Kafkas vb. dir. Bunları aynı kökten gelen dil ailesi grupları olarak nitelemek mümkün. Bu en büyük aileler, kendi aralarında küçük bölünme-

lere uğrarlar, ama bu küçük bölünmeler de kendi aralarında tekrar bölünürler.

"Türk" dilleri denilen diller de tamamıyla ayrı bir grup oluştururlar. Klasik Hint-Avrupa dil sınıflandırmasına göre, Moğol ve Tunguso-Mançur dilleri de 'Türkçe'yle akrabadırlar. Dolayısıyla dilbilimci teorisyenlerin görüşleri, bu dillerin büyük bir dil ailesine, yani Altay dil grubuna girdiği şeklindedir. Bazı dilbilimciler ise, Fin-Ogur, Kore, Japon, Paleoasya ve kimi Kafkas dillerini de bizim dilimizle aynı kökten gelen diller olarak kabul ederler. Bu yüzden 'Türk dili'yle ilgili bilimsel çalışmalarda sık sık 'Türko-Moğol', 'Altay' veya 'Ural-Altay' terimlerine ihtiyaç duyulur.

Çağımızda birbirinden bariz farklarla ayrılan büyük dil grupları, herhangi bir zaman diliminde ayrı ve bağımsız dil ailelerini temsil ediyorlardı. Ancak, Hint-Avrupa diliyle konuşan Hint-Avrupaî halkın kürre-i arzın neresinde, ne zaman yaşadığı konusu muğlaktır. Buna rağmen bilinmeyen bir çağda, bilinmeyen bir yerde etkin bir şekilde kullanıldığı ileri sürülen bu en eski dil, tüm çağdaş Hint-Avrupaî dillerin prototipi veya kökü sayılmaktadır. Bu ön-dili kullanan insanlar genel olarak ana-halkları teşkil ediyorlardı ve bir ana yurtta yaşamışlardı. İyi de, nerede? Bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştü. Kimilerine göre Hint-Avrupaîler'in ana yurdu Kafkasya, kimilerine göre Orta Asya, üçüncü bir gruba göre de Küçük Asya (Anadolu) idi. Himalaya dağlarını gösterenler de var. Tıpkı bazılarının Nuh'un gemisini aradıkları gibi, bazı Avrupalı bilim adamları da hâlâ Hint-Avrupaîler'in ana yurdunu aramaktadırlar. Kaydetmek gerekir ki, çok yeni keşifler de yapmaktadırlar.

Diğer dil gruplarının ana vatanları meselesinin kendi kendine çözülmüş olduğu var sayılıyor. Örneğin 'Altay' veya 'Ural-Altay' halklarının ana yurdu konusunda hiçbir tartışma yapılmıyor. Sanki bu halklar dünya kurulduğundan beri Moğolistan bozkırlarında veya Altay dağlarında yaşamışlar da, sonradan güya bilinmeyen sebepler yüzünden çeşitli yönlere dağılmışlar.

Peki ön-diller ne zaman ve hangi devirlerde doğmuştur? Hint-Avrupa dillerinin 8-10 bin yıl önce doğduğu var sayılıyor. Sami

dilleri de aynı zamanlarda veya birazcık daha sonra teşekkül etmiş olabilir.

Bilindiği gibi anne babalar çocuğun doğum gününü, dünyaya geldiği gün olarak kabul ederler. Halbuki vaktiyle anne babalar bütün bunları hafızalarıyla bilirlerdi. Daha sonraları ise doğum günlerini yazmaya başladılar. Günümüzde hemen hemen dünyanın her yerinde, yeni bir çocuk dünyaya geldiği zaman onun için bir nüfus cüzdanı hazırlanmaktadır. Bu yüzden herhangi birinin filan yaşa geldiği söylenince, kimse bundan şüphe etmez. Pek çok olay hakkında da bu tür belgeler bulunmaktadır. Örneğin 22 Temmuz 1941'de Almanya Rusya'ya karşı savaş açmıştır. Bu bir vakıadır ve dolayısıyla kimse onun doğruluğu konusunda itirazda bulunmaz.

Tarihî olayların kesin tarihini belirlemenin yazılı kaynaklara göre mümkün olmadığı zamanlarda, araştırmacılar arkeolojik bulgulara veya diğer verilere dayanırlar. Eski mezarlarda, keza eski harabelerde arkeologlar sikkeler ve benzeri şeyler bulurlar. Genellikle sikkeler üzerinde hangi yılda darp edildiğini gösteren yazılar vardır. Bunlar bir şeyin tarihini tespit için kullanılan basit yöntemlerdir. Ama yüzde yüz kesin tarih tespiti konusunda bugünkü bilim daha komplike metodlar kullanmaktadır. Dünyadaki flora ve fauna kalıntılarını özel laboratuarlarda inceleyen bilim adamları, yüzlerce, binlerce ve hatta milyonlarca yıl öncesine ait eski gömütlerin kesin tarihini mukayese yoluyla tespit etmektedirler.

Peki acaba, herhangi bir dilin doğum tarihini tam olarak veya hiç olmazsa yaklaşık olarak tespit etmek mümkün mü?

Malumdur ki, herhangi bir dilin doğum günü konusunda kimse bize ne yazılı, ne de maddî bir belge bırakmış değil. Ne eski mezarlarda, ne canlıların kemik yığını haline gelmiş iskeletlerinin yanı sıra jeolojik katmanlarda, ne de devâsâ bitkilerin toz haline gelmiş kalıntılarında bu tür belgeler yok. Eğer bir dili kullanan halk yaşıyorsa ve selamette ise, dili de yaşar ve gelişir. Dolayısıyla herhangi bir dilin filan zamanda, veya ondan biraz önce yahut birazcık sonra doğduğunu iddia etme hakkını kendisine

tanıyan kişi, ya ne dediğini bilmiyordur, ya da bir şeytanlık taslıyordur.

Bundan beş-altı bin yıl önce eski Sümerler'de insanoğlu havaya konuştuğumuz sözleri sert bir cisim üzerine kazımanın yolunu bulmuştu. Biz bugün buna 'yazılı şey' veya yazı diyoruz. Böylece dünyada ümit verici bir araç ortaya çıkmış oldu. Bizler, buna dayanarak, kimin ne zaman hangi dilde konuştuğunu tespit edebiliyoruz.

Eğer şu veya bu dilin doğum gününü tespit etmek için sadece bu araca başvursaydık, o takdirde dünyada ilk ortaya çıkan herhangi bir dilin beş-altı bin yıl öncesine ait olduğunu tespitle yetinmek zorunda kalırdık. Tabi buna göre de en 'eski' doğum gününe sahip dil, Hint-Avrupa dili değil, Sümerce olurdu.

Halbuki dillerin doğum günlerini tespit etmek için kullanılan böyle bir metod, en gelişmiş metod olamazdı. İlk yazılı belgeye Sümer dilinde rastlanmış olması, Sümercenin dünyanın en eski dili olduğu konusunda ümit verici bir kanıt olarak kullanılamaz. Bir kere biz, henüz dillerin doğuş sırlarının tamamını bilmiyoruz. Kimbilir, bakarsınız bir gün herhangi bir ilim adamı, şanslı bir gününde Sümer tabletlerinden daha eski tarihli, şimdiye dek bilinmeyen bir dilde yazılmış tamamıyla meçhul bir halka ait bir şeyler bulabilir. Diğer yönden, Sümer tabletlerini bizzat Sümerler'in değil, onlardan önce Mezopotamya'da hükümran olmuş başka bir halka mensup insanların yazmış olmaları da bütünüyle imkansız bir şey değildir. Sümerler de sadece kendilerinden önce yaşayan bir halkın alfabesini kullanmış olabilirler. Kısacası bilimde bu tür faraziyeler mümkündür.

Netice itibariyle şu veya bu dilin, yahut dil ailesinin 'kesin' doğum tarihini kıyaslama yoluyla da olsa tespit etme çalışması, kum temel üzerine bina oturtmak gibidir.

3. Dil Grupları Arasındaki Etkileşimler Üzerine

Dilbilimcilikte mukayeseli tarih metodunun kullanılmasından yana tavır koyanlar, ön-halkların hangi bölgelerde ve hangi se-

beplere istinaden hareketlendikleri konusunda var sayımlarda bulunuyorlar. Buna göre ana çekirdekten ayrılan bazı küçük gruplar, farklı yönlere doğru yol aldılar. Zamanla bu küçük grupların yaşadıkları bölgeler, dedelerinin meskun olduğu bölgelerden ayrıldı. Bunun sonucunda yeni sosyal toplumlarla birlikte müstakil yeni diller ortaya çıktı. Ancak, bu yeni ve bağımsız dillerde, tüm insanların tek dil konuşan proto-toplum halinde yaşadıkları eski dönemin anısına ortak kelimeler ve gramer şekilleri bâkiye olarak muhafaza edildi.

Mukayeseli tarih metodunun öncülüğünü yapan çağdaş araştırmacılar, kendi kafalarına göre bilmem hangi zamanda ana dilden kopan iki veya daha fazla dili birbiriyle kıyaslayarak, bunlarda ortak kelimeler ve gramer kuralları olduğunu ileri sürüyorlar. Böylece bu bulgulara istinaden şu veya bu dilin kökeni tespit edilmiş oluyor. Başka bir deyişle, kimin kimden ödünç aldığı ve kimin dilinin orijin yönünden daha eski olduğu sorusuna da cevap bulunmuş oluyor.

Pek çok milletin dil, kültür ve tarihiyle ilgili teorik problemleri işte böyle çözüyorlar. Belirtilmiş olduğu gibi, mukayeseciler, Hint-Avrupa dilleri denilen lisanların diğer tüm dil gruplarından önce şekillendiğine inanmış durumdalar. Bu demektir ki, Hint-Avrupaîler, diğer milletlere nispetle en kültürlü ve en aktif halklardır. Diyelim bu dil grubuna girmeyen herhangi bir dildeki herhangi bir kelime Hint-Avrupa dilindeki kelimeyle aynı ise, bunun Hint-Avrupaîler'in komşuları tarafından kendilerinden ödünç alındığı anlamına geldiği kendiliğinden anlaşılması lazım gelirmiş!

Mukayeseli tarih metodu taraftarlarının teyidine binaen 'Altay' dilleri diğer tüm dil gruplarından daha gençtir; Altay grubu içinde de 'Türkçe' Moğolca, Tunguso-Mançurca ve diğer dillerden daha gençtir. Eğer öyle ise, bu demektir ki..

Evet bu demektir ki, pek çok Tatarca kelime ve kelime kökü diğerlerinden, yani daha 'kültürlülerin' dillerinden ödünç alınmıştır. Mesela D. Y. Yeremeyeff'in fikrine göre bizzat "Türk" ke-

limesi bile Pers orijinli olabilirmiş![3] Hatta zât-ı âlîlerine göre Orhon-Yenisey kitâbelerindeki pek çok Türkçe kelime de Hint-Avrupaî (Toharca ve Farsca) kökenliymiş. Ödünç alınan kelimelere örnek olarak da şunları gösteriyor: Beş, tümen, kün veya gün, ögüz (öküz), beg (bey), berü (börü/kurt), ton veya don (elbise). (Yazarın ortoğrafisi aynen muhafaza edilmiştir).

Herkesin bildiği bu vakıaya dikkatimizi yoğunlaştıralım. 'Türkler' ve Moğol halkları, tarihlerinin belli dönemlerinde göçebe tarzı hayat yaşamışlardır. Göçebelerin kendilerine has bir kültürleri vardır. Bol miktarda evcil hayvan sürülerine sahiptirler ve sürülerin peşinden mera mera, menba menba dolaşırlar. Et ve süt ürünleriyle beslenirler; keçe yurtlarını arabalar üzerinde taşırlar. Bunlar, bir noktada göçebelere has kültür olarak adlandırılabilir. Bu tür kültür unsurları, göründüğü kadarıyla ne Türkler'e, ne Moğollar'a, ne de Hint-Avrupaîlere aittir. At, araba ve hafif keçe, araştırmacıların beyanlarına göre, en eski zamanlardan beri uçsuz bucaksız Avrasya bozkırlarına hâkim İranlılar'dan ödünç alınmıştır.

Türkler'in 'şehir' kültürünü de genel olarak Hint-Avrupaî komşularından veya Çin'den aldıkları var sayılıyor. Dahası, Kazan ve Kırım Tatarları, Karaçaylar ve benzerleri, aslen Mongoloid olmayan, bazı verilere göre ise Tatar halklarıyla akrabalıkları bulunmayan, ama Türkleşmiş İranlı antropolojik tiplerdir. Demek ki bizim halklarımızın sadece dilleri ve kültürleri değil, simaları da Hint-Avrupaîlerden ödünçmüş.

İşte size ödünç almalarla ilgili birkaç örnek daha. Allah kelimesini Araplar'dan, Huda'yı ise Persler'den ödünç aldığımız var sayılır. Bugüne kadar şu bizim Teñri kelimesinin de Tatarca [Türkçe] olduğuna imanımız kâmildi. Göründüğü kadarıyla Teñri (Tengeri) Tatarca değil, Moğolca bir kelimedir. Kazak bilim adamlarından S. K. Kenesbayeff ve T. D. Canuzakoff böyle söylüyorlar. Anlaşılan bizim atalarımızın kendi tanrıları yokmuş. Tabi

3 Yeremeyev D. Y. *Na stıke Azii i Yevropı.* Oçerki o Turtsii i turkax. M., 1980, s. 16.

ki kendi tanrısı olmayanın din düşüncesi de gelişmez. Çukçeler'de, Nanaylar'da veya Afrikalı Bushmenler'de olduğu gibi bizde de bir tür şamanlar varmış. Rivayete göre bunlar yağmur yağdırır, büyü yapar ve hastalıkları tedavi ederlermiş. Elbette böylesine geri kalmış, gelişmemiş kabilelerde devlet yönetimiyle ilgili kelimeler de olamazmış. Fin bilim adamı Penti Aalto, tarhan, cabgu-yabgu, şad, kağan (hakan), tigin (tegin), han gibi kelimeleri Türkler'in İranlılar'dan ödünç aldıklarını ileri sürüyor. Sovyet Türkolog V. L. Gukasyan da aynı görüşte. Yeremeyeff'in teklifine göre *ir* (er), Aalto'ya göre *hatun* da Farsçadan alınmış kelimelerdir. Tatar bilim adamı R. Ahmetyanoff, *kiyau* (güvey, damat) ve *kodagıy* (dünürcü), Kazak bilim adamı S. K. Kenesbayeff ve Canuzakoff da *kuda* (dünür) *aka* (aga, eke) [ağabey] kelimelerini Moğolcadan alınmış kabul ederler.

"Elhâsılı İranlılar, hiç sevmedikleri misafirlerine verdiklerinden çok daha azını başka kültürlerden ödünç almışlardır. İşgalciler, gelişimin en alt basamaklarmdaydılar; kendi üstün hayat tarzlarını ve kültürlerini onlara aşılayan İran, hızlı şekilde onların ruhlarını fethetti. Çölden gelen Araplar veya Asya bozkırlarının çocukları olan göçebeler, beraberlerinde ne getirdiler? Sadece taze enerji ve medenî bir devletin hayatına katılma konusunda aşırı bir istek," diye yazıyor Eski İran tarihi uzmanı İngiliz tarihçi Peter Awery.[4]

Bu sözler, Hint-Avrupaî bilincinin ana düşüncesini bütünüyle yansıtıyor: Bir yanda hayatın ve kültürün kaynağı "İndo-İran", diğer yanda geri kalmış "bozkır çocukları" yani barbarlar ve Asyalılar.

Bu tür görüşlerle uzlaşmak mümkün değil. Ama sadece uzlaşmamak yetmez; gerçeğin söylenenin tam aksi olduğunun da ispatı gerekir. Dolayısıyla bu tür iddiaların bilimsel olmadığını göstermek için öncelikle dilbilimcilikteki mukayeseli tarih metodu teorisinin Hint-Avrupaî mantalitenin temel dayanağı haline gelen 'ön-halk' ve 'ön-dil' kavramlarıyla uyuşmadığını ve bilimsel ol-

4 Awery Peter. *İran. 2500 let istorii i kulturı*//Courrier UNESCO, 1971, Oct.

madığını ispat etmek şarttır. Laf aramızda N. Ya. Marr, sanırım mukayeseciliği esas alanlara bir darbe indirmiştir, ama kendisinin teklif ettiği tedricî tekamül teorisi de yeterince sağlam temele dayanmadığı gibi, mukayeseli tarih metodu teorisinin yerini alacak durumda değil. Marr, dilbilim metodundan mukayeseciliği çıkarıp atarak, kendi dört unsurlu Marksist teorisini ortaya koydu. Sovyetler'de 1950'de yapılan büyük dil 'devrimi'nden sonra Stalin, Marr'ın teorisini tenkit ederek mukayeseli-tarih metoduna kol kanat gerdi. İşte o günden sonra geçen yaklaşık elli yıl zarfında, bizde dilbilim alanında Stalinist-Marksist metod uygulanmaktadır. Eğer bu teori sadece 'Stalinist' veya 'Marksist' olmuş olsaydı, bugün onun canına okumak ve bilimden tamamen saf dışı bırakmak kolay olurdu. Halbuki bu metod, 'Stalinist' ve 'Marksist' olduğu kadar, Avrupamerkezcidir. Son derece yaygın hale gelmiş ve binlerce enstitüde, kabinelerde kök salmış; onbinlerce bilim adamı, doktora adayı ve doktorun akıl ve beynini zaptetmiş durumdadır. Bu metod, ne top gülleleriyle, ne de tanklarla yıkılabilir. Ama irade ve mantıkla yıkılır.

Sanırım bu arada biz de konumuzdan hayli uzaklaştık. Çünkü hâlâ çağdaş bilimlerin dil konusunda ulaştığı teorilerle tanışmış bile değiliz.

4. Dil Aileleri ve Dil Gerçekleri

Dillerin akraba ailelere taksimi, ancak belli bir yere kadar doğrudur. Örneğin Tatarca, Özbekce, Kazanca ve diğerleri aynı dil ailesinin kollarını teşkil ederler. Buna kimse itirazda bulunamaz. Slavca, Romence, Almanca ve diğer dil aileleri için de aynı şey geçerlidir. Ancak, Türkçenin Moğolca ve Tunguso-Mançurca ile akraba olduğu gibi, Slavca ve Almancanın da diyelim Grekçe, Latince veya Farsçayla akraba olduğu söylenirse, o zaman şu itirazda bulunma hakkımız vardır: Böyle bir iddia gerçeklerle ne ölçüde bağdaşır? Büyük dil gruplarına mensup dillerde bazı uyuşmalar olduğu kadar, ondan daha fazla uyuşmazlıklar da vardır. Büyük dil ailelerinin kökeni konusunda şu soruyu sormak gerekir: Ne

oranda uyuşum arzetmektedir, ne kadar uyumsuzluk vardır? Bu uyuşmazlıkların en çoğu hangi alandadır: Fonetik mi, söz dizimi mi, yoksa gramer mi?

İşte birkaç örnek. Tatarcada olduğu gibi bugünkü Moğolcada da *a, ö, ü* seslileri vardır, ama Tatarcaya has *kh* yoktur. Moğolcada *kh* harfi *h* ile karşılanmaktadır. Moğolca ve Tatarcadaki ses sisteminin genel olarak birbirine benzediğini farzedelim. Ama bugün bir Tatar, sadece kendi dilini bilen bir Moğol'la Tatarcayla anlaşmaya kalkışırsa, herhalde muhataplar birbirlerini anlamayacaklardır.

Bizim Hint-Avrupa dilleri dediğimiz Farsça, Fransızca, İtalyanca ve İngilizcede de Tatarcadaki *a, ö, ü*'ye yakın *c* (dj) *n* (gn), *h* ve doublewe (*w*), sert *q* sesleri vardır. Halbuki Rusçada ve hatta Hint-Avrupa dillerinde yukarıda gösterilenlere benzer bir tek ses bile yoktur.

Büyük dil aileleriyle akraba sayılan dillerde, hem sözcüklerde, hem de gramerde büyük farklılıklar vardır. Örneğin Hint-Avrupaî dil kabul edilen Hititçede *watar* su demektir. Ses yönünden *watar* Rusçadaki *voda* (vada okunur), Almancadaki *wasser*, Hintçedeki *uda* kelimesine yakındır. Diğer Hint-Avrupaî dillerden Latincede akua (*aqua*), Yunanca *hydor* su demektir. Son iki örnek, kesinlikle 'watar' veya 'voda' kelimesini çağrıştırmıyor. Hatta şuncacık bir kök benzerliği bile yok.

Başka örneklere geçelim. Hititçede *hastay* 'kemik' demektir. Bu kelime aşağı yukarı Rusçadaki *kost,* Yunancadaki *osteon* ve Latincedeki *os* kelimesiyle örtüşmektedir. Ama Hint-Avrupaî dillerle hiçbir alâkası olmayan Japoncada da *kosu* kemik anlamındadır. Bu kelime de neredeyse Rusça *kost,* Hititce *hastay* ve Yunanca *osteon*un aynısı!

Olur mu öyle şey? Japonlar *kosu* kelimesini Hint-Avrupaîlerden ödünç almış olabilirler mi? Hint-Avrupaîlerin Japonlar'la ilişkide bulundukları tezinden hareket ederseniz bal gibi olur. Bildiğiniz gibi, lengüistik teorilere göre, en eski kabul edilen Hint-Avrupa dilleri, günümüzden 8-10 bin yıl önce teşekkül etmişlerdir.

Ve S. Y. Yahontoff'un kanaatine göre, görünüşte aralarında Japoncanm da bulunduğu Doğu ve Güneydoğu Asya dilleri, sadece bundan 6-7 bin yıl önce oluşmuşlardır. Japonların bugünkü vatanlarına 30 bin yıl önce göçettikleri şeklinde teoriler var. Eğer yukardaki iki tezi kabul edersek, Japonların ne anakarada, ne de adalarda Hint-Avrupaîlerle temasta bulunmuş olmaları mümkün gözükmüyor.

Halbuki Japoncada ve diğer dillerde, gerek yapı ve gerekse anlam itibariyle Tatar Türkçesiyle aynı olan kelimeler var. Mesela Japonca *boku*–hayvan gütmek, Tatarca lehçesinde *bagu* [bakmak, itina göstermek], *bala bagu* [çocuk bakmak] demektir. Japonca *yaku* [yakmak], Tatarca *yagu* [tutuşturmak, alev aldırmak] anlamındadır. Hint-Avrupaî dilinde kan emici için *obor* kelimesi kullanılır. Tatarcada ise [Türkçede] *ubır*, vampir, kan emici demektir ki, Tatar inanışına göre alev suretinde görünür. Yeni Gine'deki Telok-Kiruru dilinde ateşe *uta* denilir. Tatarcada da *ut* [ot]. Maori dilinde (Yeni Zelanda) *patu*, dövmek, vurmak demektir; aynı kelime Tatarcada aynı anlam ve sesle *vatu* şeklindedir.

Tatarca ve Japoncada şekil ve anlam itibariyle birbirine öylesine yakın birçok kelime var ki, bazı araştırmacıların kanaatlerine göre bu iki dil birbiriyle akrabadır. Yoksa Yeni Zelandaca, Endonezyaca ve bazı Yeni Gine dilleri de Altay veya Ural-Altay ailesine mi mensuptur?

Diyelim 'Altay dilleri' önemsiz dillerdir, vahşilerin dilleridir, ama peki acaba Hint-Avrupa dilleri, örneğin Afrikalı, Avusturalyalı, Yeni Gineli ve benzerlerinin dillerindeki pek de küçümsenmeyecek miktarda aynı kelimelerin bulunduğu Rusçanın durumu ne olacak? İşte size birkaç örnek. Bili-bili dilinde *bor* domuz demektir, Rusçada da *borov* 'kısırlaştırılmış erkek domuz' anlamındadır. Malgaşcada (Madagaskar Adasında) 'vala' duvar, tahta perde, Rusçada val–toprak tabya; Oromo dilinde (Afrika) gaara–dağ anlamındadır, Rusça ise gora [gara okunur] dağ demektir. Yine Afrikadaki Luo dilinde yat–zehir, Rusçada da 'yad' zehir demektir.

Rusça-Tatarca [Türkçe] arasındaki kelime benzerliklerinin izahı kolay. Çünkü bazı hallerde Tatarlar Ruslar'dan ödünç almışlar, bazı hallerde de Ruslar Tatarlar'dan. Hatta bazen bu karşılıklı ödünç kelime almaların hangi yüzyıllarda gerçekleştiğine kadar kesin tarih bile veriyorlar. İmiş.. Ruslar'la Tatarlar arasında temaslar filan yüzyılda başlamış ve filan filan yüzyıllarda şu şu kelimeler karşılıklı ödünç alınmış imiş. Sanırım bu tür görüşlere karşı çıkmanın bir gereği yok. Ama acaba yüzlerce yıl birbirinden çok uzaklarda yaşayan ve aralarında hiçbir yakınlaşma olmayan halkların dilleri arasındaki paralellik neyle izah edilebilir?

Mukayesecilerin bu sorulara verecek cevapları olmalı.

5. Genetik ve Struktürel Dil Kökeni

Hint-Avrupaî dilbilimine göre iki tür dil kökeni vardır: Genetik (genealojik) ve struktürel. Genetik olanı, orijinaldir; struktürel olanı ise orijinal değil, suni ve dış kökenlidir. Genetik köken kavramı sadece – iddiaya göre – tek dil kökünden ayrılan diller için kullanılmaktadır; struktürel köken kavramı ise, tek dil ailesine mensup olmayan ve farklı ön-dillerden ayrılan insanların kullandıkları diller arasındaki tipolojik yakınlık anlamındadır. Örneğin Japonlar'm ve Ruslar'ın büyük dedeleri ne aynı protohalkın bir parçası idiler, ne de aynı dili konuşmuşlardı. Dolayısıyla bugünkü Japonca ile Rusçadaki *kosu* ve *kost* (kemik) kelimelerinin benzerliği, hiçbir zaman bu dillerin genetik kökeninin endikatörü olarak kullanılamaz. Bu, tesadüfî bir örtüşmedir.

Peki, tesadüfî örtüşme nasıl olabilir? Gelin bu konuda bilim adamlarının söylediklerine kulak verelim: "Genealojik sınıflandırma kuralının temelinde, birbirinden farklı iki veya daha fazla dilin tesadüfler halkası dahilinde oluşumunun bu diller için temel dil veya ön-dil oluşturan ortak prototipe bağlanabilmesi olgusu yatmaktadır" diyen İ. M. Dyakonoff, sözlerine şöyle devam ediyor: "Bu durumda söz konusu tesadüf, dil yapılarının ortaya çıkışıyla ilgili değildir ve olmamalıdır. Çünkü dil yapıları fonksi-

yonel anlam ifade ederler ve dolayısıyla şu veya bu kategoriyi yansıtan benzeri gelişim sonucunda oluşmuş müstakil diller olarak değerlendirilmelidirler."[5]

Dyakonoff, görüşünü arkeolojik örneklerle pekiştirerek şöyle devam etmektedir: "Arkeolojide de aynı metodla arkeolojik kültürlerin genetik kökü tespit edilir. Kap kacakların veya silahların şekilleri, muhtemelen fonksiyonlarından kaynaklanmıştır ve dolayısıyla birbiriyle alakası bulunmayan farklı genetik yapıdaki toplumların benzer gereksinimleri sebebiyle kendi başına oluşmuş şeyler olarak kabul edilebilir."[6]

Farklı toplumlardaki kap kacak ve silah şekillerinin 'benzer gereksinimler sebebiyle kendi başına' oluştuğunu farzedelim ve diyelim A toplumu herhangi bir zamanda öyle bir gelişme kaydetti ki, toplum insanları o güne kadar hiç sahip olmadıkları daha gelişmiş silahlara ihtiyaç duydular. O güne kadar sadece yakın döğüşte kullanabilecekleri kısa topuzları vardı. Şimdi ise zaman değişti ve uzak döğüş silahlarına ihtiyaç hasıl oldu. A toplumundaki herhangi bir kabiliyetli savaşçı, komşularla girişilen savaşta eski kısa topuzu değil de, uzun ve keskin uçlu bir sopa kullanarak hayli başarı elde etti. A toplumuyla hiç temasta bulunmayan ve bulunamayacak olan B toplumunda da aynı gelişme görüldü. Çünkü 'A'lar insanlığın ana yurdu Doğu Afrika'da, 'B'ler ise Amerika'nın önemsiz bir yerinde yaşamaktadırlar. B toplumunda da akıllı biri çıkıp, topuz yerine uzağa fırlatılabilen ve düşmanı uzaktan öldüren bir mızrak keşfetti. Gördükleri iş aynı olması hasebiyle A ve B toplumlarındaki mızrakların şekli aynıdır. Sadece her ikisinde de aynı ihtiyaç hasıl olduğu için, tamamen tesadüfî olarak kendi müthiş silahlarını icat ettiler.

Böyle bir örtüşme mümkün mü? Olabileceğini var sayalım. İyi de, bunun dille ne ilgisi var?

Dil, emsalsiz bir olaydır ve herhangi başka bir dille kıyaslanması, kesin sonuç vermeyebilir ve hatta Dyakonoff'da olduğu gi-

5 Diyakonov, İ. M. *Yazıki drevnei Perednei Azii.* M., 1967, s. 10, 11.

6 Age., s. 11.

bi yanlış sonuca götürebilir. Bir kabın veya silahın fonksiyonu başka, kelimenin fonksiyonu başkadır. Bir kavramın diğeriyle karıştırılması, her ikisinin de doğruluğunu göstermek için mesnet sayılamaz.

Tekrar dil alanındaki örneklere dönelim. Latincede *kaput* 'baş' demektir, Arantalar'da da (Avusturalya)*kaputa* 'baş' anlamına gelir. Halbuki Avusturalyalı Arantalar'la Latinler'in ataları hiçbir zaman ne aynı ana yurtta yaşadılar, ne de aynı ön-dili konuştular. Bir ödünç alma da söz konusu olamaz. Bilim adamlarına göre eski Avusturalya halkları bugünkü vatanlarına yaklaşık otuz bin yıl önce göç ettiler. Bu otuz bin yıl zarfında, uzak mesafelere gidebilecek deniz vasıtaları olmadığı için Avusturalyalılar komşu adalarda yaşayan başka halklarla temasa geçemezlerdi.

Peki bu durumda Aranta diliyle Latin dilindeki 'baş' kelimelerinin benzerliği nasıl açıklanacak? 'Tesadüfîlik'le tekrar uzlaşmak mümkün, ama biraz zorlanarak. Çünkü toplumların analojik gelişmeleri neticesinde aynı anlama gelen 'kaput' ve 'kaputa' kelimelerine aynı ihtiyacı duymaları nasıl mümkün olabilir?

Farklı dillerde anlam ve yapı itibariyle birbirinin aynısı olan kelimelerin ortaya çıkışının fonksiyon ve anolojik gereksinimlerden kaynaklandığı iddiası da temelinden yanlıştır.

Şimdi de komparativ dillere atfedilen genetik akrabalık konusuna eğilelim. İki veya daha fazla dilin genetik akrabalığını ispat edebilmek için kelimelerin birbiriyle karşılaştırılması şarttır. Bu, anlaşılabilir bir şey. Mukayesecilerin kullandıkları temel metoda tarihî mukayese denilir.

"Bugünkü dillerin büyük bir kısmında, dışarıdan ödünç alınanlar, sözlükte bulunan kelimelerin yarısından daha fazlasını teşkil ederler. %1-2'si hariç diğer kalanlar, o dilin kurallarına göre ya eski dilden ya da dışarıdan alınanlardan yapılan kelimelerdir. Dolayısıyla gerekli kıyaslama için kelimelerin birbiriyle akrabalığı ortaya konulurken, genel olarak, tarihî gelişimin herhangi bir aşamasında başka bir dilden ödünç alınmasına ve örneğin basit sayılar, en basit insan hareketlerinin adları, vücudun organla-

rı ve en basit akrabalık terimleri gibi yeni kelimeler yapılmasına sebep olmayan kavramları yansıtan en eski kelime sözlük bazında esas alınır," diyor İ. M. Dyakonoff.[7]

Yazar görüşünü şu şekilde sürdürüyor: ".. karşılaştırma malzemesi olarak, yalnızca tüm sözlüğün %1 veya 2'sini teşkil eden en eski, en köklü kavramlar yani sözlük bazında kök kelimeleri yansıtan sözcükler alınır. Günümüzde, matematik diliyle ifade edilecek olursa, bin yıllık bir sürede sözlüğü oluşturan kelimelerin %15'i ölerek, yerlerini başka kelimelere bırakırlar. Bunu binlerce yıllık zaman dilimine yaydığımız zaman, daha eskiden birbiriyle akraba olan dillerdeki ana sözlük kelimeleri arasında on bin yıl zarfında hiçbir benzerlik kalmaz. Bu durumda tesadüfî uyuşmalardan yola çıkarak kelimelerin köken benzerliğini, - bu kelimeler arasındaki benzerlikler fonetik yönden herhangi bir değişikliğe uğramasalar dahi, - ayırdetmek mümkün değildir."[8]

Bu dil fantazyası labirentine daha fazla girmeyeceğiz. Her şey, şu deyişte belirtildiği gibi apaçık ortada: Sola gidersen atın ölür, sağa gidersen sen ölürsün; ileriye yol yok ve hatta geriye de. Önemsiz tesadüfler sonucunda on bin yıl zarfında kaybolan bir kelime için bu kadar uğraşmaya değmez.

6. Farklı Dillerden Örnekler

Diyakonoff'un te'yidinden de anlaşıldığı gibi, genetik akrabalığın tespiti, birkaç sözcük grubunun birbiriyle kıyaslanmasıyla halledilir. Örneğin vücut organlarımızın adları birbiriyle kıyaslanabilir. Ne var ki, biraz önce de gördüğümüz gibi, gerek Latin ve gerekse Aranta dilinde "baş" anlamına gelen sözcük, hemen hemen yapı ve anlam itibariyle aynıdır. Baş da vücudumuzun bir parçasıdır. Fakat maalesef Latince ve Aranta dili birbiriyle akraba değildir.

7 Age., s. 13.
8 Age., s. 20, 21.

Diyakonoff'un dediği gibi basit sayılar ve en basit akrabalık terimleri de birbiriyle karşılaştırılabilir. Basit sayılar derken bir, iki, üç.. vs. yi kastediyoruz. Ama göründüğü kadarıyla mesele hiç de öyle değil. Öyle olduğunu kabul etsek bile, Diyakonoff'a göre sadece "üçten beşe veya dokuza kadar olan sayılar"ın karşılaştırılması meseleyi çözermiş.[9]

Biz, üstadımızın görüşüne saygı duyuyoruz, ama örnek olarak "biri" veya "üçü" değil, ikisinin arasında kalan "iki" sayısını ele alacağız. Latincede – *duo,* İtalyanca – *due*, Rusça – *dva,* Almanca – *zwei*, Latışca – *divi*, Moldavca – *doy*, – Marathice – *don*, Beluci dili ve Farsçada – *dû* "iki" anlamındadır. Bu dillerin tamamı Hind-Avrupaî dillere mensuptur. "İki" rakamının tıpkı yukarıda adları sayılan Hind-Avrupaî dillerde olduğu gibi aynen veya ona yakın şekilde söylendiği gayr-ı Hind-Avrupaî diller de az değil. Örneğin Endonezya, Sunda, Kupang, Daks ve İloko dillerinde – dua, Batak dilinde – duva, Evenk dilinde – dyur, Nanay dilinde – dyuer, Orokcada – du, Aynu dilinde – tu, Kore dilinde – tul "iki" demektir.

"Vurgulamak gerekir ki, bir dilin fonetik yapısı yerinde saymaz, aksine her dilde oldukça hızlı bir şekilde kendi kendine gelişir. Dolayısıyla birbiriyle karşılaştırılan dillerde kelimelerin tam ses benzerliği ve özdeşliği, onların aynı kökene sahip oldukları konusunda kanıt olarak kullanılamaz ve çoğu defa tesadüfî kabul edilir. Birbiriyle karşılaştırılan sözcüklerin telaffuz benzerliği, kendi sistemi içinde ele alınmalıdır. Karşılaştırma, benzerlik açısından değil, mukayese edilen dillerin kurala uygun fonetik gelişiminin analiziyle ortaya çıkan belirli kaidelere tâbi kurallı farklılığa göre yapılır" diyor Dyakonoff.[10]

Fonetik konusu üzerinde ayrıca duracağız. Şimdilik şu basit sayılardan "iki"yi incelemeye devam edelim. Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi, farklı dillerde "iki" anlamına gelen ve birbiriyle karşılaştırılan kelimeler, Dyakonoff'un 'kelimelerin her zaman birbirine benzemediği, farklı oluşların belli kurallara

9 Age., s. 19.

10 Age., s. 12.

tâbi bulunduğu' şeklindeki görüşüne bütünüyle uymaktadır. Eğer yukarıda verilen kelimelerin "iki" anlamını ifade ettiği esasından hareket edersek, bu durumda Hint-Avrupa dilleriyle Endonezyaca, Nanayca, Korece vs.nin açıkça birbirleriyle akraba oldukları sonucuna varırız. Ancak, kıyaslama metodu böyle bir olasılığı tersyüz ediyor.

İşte size basit sayılardan başka örnekler. Örneğin Türkçe, Moğolca, Tunguso-Mançurca, daha önce belirttiğimiz gibi, akraba diller sayılırlar. Moğol lehçelerinden Şira-yugur'da – *nege*, Kalmıkçada –*negn*, eski Moğolca yazı dilinde – *nigen*, bugünkü Moğolcada – *negn* "bir" demektir. Tatar Türkçesinde ve akraba lehçelerde ise bu kelime "bér" veya "bir" şeklindedir. Bugünkü Moğolcada "üç" – *purvan*, Nanayca ve Evenkcede – *ilan*, Orok dilinde – *ila (n)*, Mançurcada – *ilan'*, Even dilinde – *il'n*'dir. Tatar Türkçesi ve akraba dillerde aynı kelime – üç, eç, uç'dur.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, Türkçe, Moğolca ve Tunguso-Mançurcadaki basit sayılar hiçbir şekilde bu dillerin genetik yönden akraba oldukları konusunda bir delil olarak kullanılamaz. Bu kelimeler arasında yapı yönünden bir benzerlik olmadığı gibi, farklılıklar da bu dillerin fonetik gelişim kurallarına uymamaktadır.

Mukayesecilerin akrabalık terimlerinde de kesinlikle bir benzerlik görülmüyor. Yani ortada Hind-Avrupa dilcilerinin tahmin ettikleri gibi herhangi bir kural falan yok. Dolayısıyla akrabalık terimlerinden yola çıkarak bazı dillerin genetik akrabalığını ispat etmek kesinlikle mümkün gözükmüyor.

Biz yukarıda Dyakonoff'dan alıntı yaparken, paragrafın son satırına mahsustan yer vermedik. Yazar, ".. en basit akrabalık terimleri.." ne "bebek cıvıltılarının çeşitli dillerde ortaya çıkardığı uluslararası nitelikteki kelimeler hariç" diye ilave etmektedir. Birbiriyle kıyaslanması mümkün olan akrabalık terimleriyle ilgili olarak ise, eserinin 19. sayfasında yazdıklarına ilaveten bir de not koymuş: "Fakat akrabalık belirleme sisteminin değişmesi halinde, toplumun gelişimine paralel olarak ve diğer sebeplere binaen, akrabalık terimleri de hızlı bir şekilde değişebilirler."

Örneğin birbiriyle genetik bağlarla bağlı bulunmayan birçok dilde karşılaştığımız *ab* sözcüğünü ele alalım. Abhazca, Arapça, modern Moğolca, Samaritence ve Ugaritcede "baba, ata" anlamındadır. "Aba" sözcüğü de Abaza dilinde, modern Altaycada, Afgan, Kui, Kumandin, Malgaş, Parya (Gissar), Puştu, Sagay, Somray, Tabasaran, Teleüt, Tuba-kiji, Şinaşa, Şors, Habeş dillerinde "baba" demektir. Akrabalık terimlerinden *mam*, Bili-Bili dilinde "baba", Vahgi dilinde "anası", Benca dilinde "ana", Komi dilinde "ana", Margum-mana dilinde "baba", Mitebog dilinde "baba" anlamındadır. *Mama* terimi Alur dilinde "anam", Assami dilinde "dayı", Asu dilinde "ana", Bengal, Braui dilinde "amca", Bhili (Gucarati) dilinde "dayı" Maharaştra Bhili dilinde "teyze", "hala", "kaynata", Vella dilinde "baba", Osmanlı Türkçesinde "ana", Gürcü dilinde "baba", Zanzibar dilinde "ana", Kabul lehçesinde "dayı", Karaim (Lutsk) dilinde "ana", Koyta dilinde "baba", Çincede "mama", Lingal, Malgap dilinde "ana", Mançurcada "nine", Hint dilinde "dayı", Telügü dilinde "amca", Tobol Tatarcasında, Uygurcada "baba anne", Tacik Çistoni lehçesinde "dayı", Nguna dilinde "babam", Ruanda dilinde "anam", Rusçada, "ana" demektir vs.

Dyakonoff'un "bebek cıvıltıları"ndan bahsederken demek istediği de bu "mama", "baba" gibi kelimelerdir. Bazı dilciler de bu kelimelere "kem-küm sözcükleri" demektedirler. Bilindiği gibi "baba ve mama" sözcükleri insanoğluna en yakın, en değerli kelimelerdir. Çünkü çocuğun yetişkinlerden duyduğu ilk sözlerdir. Ancak, mukayeseciler bunları "normal" sözcükler olarak görmüyorlar. Onlara göre bu sözcükler dillerin gerek genetik ve gerekse yapı yönünden akrabalığı konusunda bir delil olarak kullanılamaz.

Aklı başında her insan bilir ki, bunlar, "bebek cıvıltıları" veya "kem-küm sözcükleri" değildir ve olamaz da. Çünkü ister akrabalık terimleri, ister vücut organları olsun, her kelimeyi çocuk ancak ve ancak içinde bulunduğu ve büyüdüğü çevredeki insanlardan duyarak öğrenir.

7. Seslerin Sürekli Değişimi veya Tarihî Fonetika

"Bilindiği gibi, dillerin karşılaştırmalı olarak tarihi yönden incelenmesinin temeli, tarihi fonetikadan ibarettir" diye yazmakta diğer bir meşhur mukayeseci bilim adamı B. A. Serebrennikoff.[11]

Tarihî fonetika, tarihi, dilin fonetik veya ses sistemleri olarak görür. Bildiğimiz gibi "tarih" denilen bilim dalı, mevcut malzemelere, yazılı ve sözlü belgelere göre geçmişi inceler ve mazinin nispeten doğru haritasını çıkarır. Halklar tarihi, ülkeler, şehirler tarihi ile maddî ve manevî kültür tarihleri birbirinden farklıdır. Ama acaba "tarih" kavramı her hangi bir dilin ses sistemine uygulanabilir mi? Eğer şu andaki bir dilin tarihî fonetikası olduğunu var sayarsak, bu, alıştığımız söz ve kelimelerin, geçmişte tamamıyla başka sesler çıkarıyor anlamına gelebilir mi? Eğer böyle ise, o halde bugünkü kelimelerin geçmişteki şeklini hangi verilere dayanarak kurabileceğiz?

Günlük konuşmalarda bazı kelimelerin farklı telaffuzları olabiliyor. Örneğin edebî Tatar Türkçesinde *çiş,* konuşma dilinde bazen *şiş, tiş* şeklinde söylenmektedir. Edebî dildeki *yodrık* (yumruk), sokak konuşmalarında *yozırık* veya *cozırık* şeklini alabiliyor. Tatar Türkçesiyle akraba olan Karaimcede aynı kelime *yumruk, yudruk* şeklindedir. Yüz, bin ve belki de on bin yıl önce de durumun aynı olduğunu var saymak gerekir.

Sadece farklı dillerde ve bir dilin değişik lehçelerinde değil, tek dil konuşan bir cemiyette de, farklı bireylerin telaffuz ettikleri kelimelerin fonetik yapısı, her zaman aynı olmayabilir.

Mukayeseciler, genel olarak, kendi tekliflerine göre bir dilden türeyen iki veya daha fazla dildeki sözcükleri birbiriyle kıyaslarlar. Bunlardan birinden alınarak kıyaslanan sözcükler ve bazı hallerde sesler birbiriyle örtüşmezler. İşte mukayeseciler, bu birbiriyle örtüşmeyenleri tarihî zaman içinde gerçekleşen fonetik değişimleri olarak kabul ederler.

11 Serebrennikov, B. A. *Veroyatnostnıy obosnovaniya v komparativistike.* M., 1974, s. 14.

Eğer burada gerçekten bir tarih söz konusu olsaydı, o takdirde bir dilde birbiriyle karşılaştırılan seslerin diğerlerinden daha eski olması gerekirdi. Öbür türlü bir tarihî fonetikadan söz etmenin anlamı kalmaz. Bütün mesele de zaten bu noktada. Birbiriyle kıyaslanan sözcüklerdeki birbiriyle karşılaştırılan seslerin ortaya çıkış tarihi itibariyle tek tip olmadıkları, bazılarının ilk önce, bazılarınınsa onlardan sonra ortaya çıktıkları var sayılıyor. Sesler de tıpkı canlı bir organizma gibi sürekli değişmekte, yenilenmekte, bir nitelikten başka bir niteliğe dönüşmektedir. Yeni ve güçlü sesler, daha eski sesleri itmektedir. Zamanı gelince onları da başka sesler itecektir. İşte, böylece fonetikte sürekli bir hareket gelişmektedir. Nitekim Dyakonoff da "Bir dilin fonetik yapısı yerinde saymaz, aksine gelişir ve üstelik her dilde kendine özgü yeterince hızlı bir gelişim gösterir," demektedir.

Acaba hepsi böyle mi? Örneklere dönelim. Daha önce bazı Japonca kelimelerin Tatar Türkçesindeki kelimelerle benzerlik arzettiğini söylemiştik.* Japonca *yaku*, Tatarcadaki *yagu*'yla aynı se-

* Hatta Kazanlı tarihçi Hasan Ata el-Abeşî "Türk Kavimleri Tarihi" adlı eserinde bu konuda biraz da Osmanlı Türklerine sitemde bulunarak şöyle der: "Osmanlı kardeşlerimiz arasında bazı tarihçiler Osmanlı Türklerinde fevkalade bir üstünlük gördüklerinden mi, yoksa Avrupalıların "Pantürkizm"le itham etmelerinden çekindiklerin mi, yahut başka bir sebepden mi bilemem, ama onların diğer Türk kavimleri konusunda çok az şey yazdıklarını ve onlara fazla önem vermediklerini üzülerek görüyoruz. Türk kavimlerinin Osmanlılar'la akraba olduklarını belirtmek şöyle dursun, "Türk" kimliğini başka Türk kavimleriyle paylaşmak istemeyerek onları genel olarak "Tatar kavimleri" diye göstermektedirler.

"Bugün dahi Türkçe konuşan, kendilerini Türk kabul eden, tarihin kayda geçirildiği günden beri Türkistan bozkırlarında yaşayan insanların sanki haksız yere "Türk" adını almış olduğu kanaatine kapıldılar. Bu cümleden Japonlar'ı da adalarda yaşayan, oralardan neş'et etmiş bir kavim gibi göstererek, dillerinin dahi Turanî bir dil olduğunu kabul etmeye yanaşmadılar. Halbuki Alman ilim adamları, uzun araştırmalar ve incelemelerden sonra Japonlar'la Türkler'in birbirleriyle akraba olduklarını, dillerinin dahi Türk-Tatar dil grubuna girdiğini ispat etmişlerdir.

".. Almanya'da çıkan bir derginin İstanbul muhabirinin yazdığı bir mektubu aktaralım. "Uzak Doğu olaylarında Türkler Japonlar'a sem-

se sahiptir. Karşılaştırılan bu iki sözcük, *k* ve *g* ünsüzleri dışında ses ve yapı yönünden hemen hemen birbirinin aynısıdır. Tatarcadaki "boz", Karakalpakcada "muz" [buz] şeklindedir. Bu iki sözcükte ortak benzerlik sadece sondaki "z"dir. *Bo* ve *mu* heceleri benzerlik arzetmiyor.

Bu örneklere dayanarak, *b, g, k, m* ünsüzleriyle *o* ve *u* ünlülerinin daha önce ve daha sonralığını ispat etmek mümkün müdür? Mukayeseli tarih metodu taraftarlarına göre evet. Onlar, birbiriyle karşılaştırılan seslerin farklı özelliklerini incelemek suretile, elde edilen "objektif" verilere dayanarak, bazı sesleri ilk sesler, bazılarını daha sonraki sesler olarak gösteriyorlar. Bu ispat edildikten sonra birbiriyle karşılaştırılan sözcüklerin, arkasından dillerin ve dil ailelerinin öncelik ve sonralığını ispat etmek kolaydır. Aynı metodu uygulayarak ön-dillerin kaynaklarına kadar inmek işten bile değildir.

Şu "Türkoloji" dediğimiz alanda da öteden beri *r* mi önce, *z* mi önce tartışması sürüp gitmektedir. Kimilerine göre *r* sesi, kimilerine göre *z* sesi öncedir. Neden sadece *r* ve *z*? Çünkü Çuvaş dilindeki *r*, bazen Tatarcadaki *z*'ye tekabül etmektedir. Örneğin, "kız" sözcüğü Çuvaş dilinde *hér*, Tatarcada *kız*'dır. Tatarca ve Çuvaşça aynı dil ailesine mensuptur. Ama bu iki dilin fonetik yapısı, leksiyonu ve grameri birbirinden öylesine farklıdır ki, pratikte onları akraba diller olarak saymak mümkün değil. *R* veya *z*'nin öncelik ve sonralığı meselesinin halledilmesiyle, sadece Çuvaşça *hér* veya Tatarca *kız*'ın öncelik ve sonralığını değil, aynı zamanda

---

pati ile bakarlar. Bu hüsn-ü teveccühün siyasî sebeplerinden başka bir sebebi daha vardır. Türkler bu konunun farkında olmasalar da, son derece önemli bir hususdur ki, o da bu iki kavmi birbirine bağlayan akrabalık unsurudur.. Prof. Nauman, her şeyden önce bu iki kavmin dilini bir delil olarak ileri sürmektedir. Türk ve Japon dilleri genel olarak Türk-Tatar dil grubuna girerler. Bu iki dil, belki sadece sentaks yönünden değil, telaffuz ve kelime türetme yönünden de büyük benzerlikler arzetmektedir. Bu benzerlik o kadar fazladır ki, mesela Nauman, Anadolu seyahati sırasında kendisine sorulan Türkçe sorulara Japonca cevap vermiştir.." (Hasan Ata el-Abeşi, Türk Kavimleri Tarihi, Şa-to yayınları, İst. 2001, s. 32-33) (Çev).

Tatarca veya Çuvaşçanın da bir dil tipi olarak öncelik ve sonralığını ispat yolu açılmış olurdu. Tabi ki bu meselenin halli, aynı zamanda dil bilimciliğinde önemli yer tutan diğer tartışmalı konuların da açıklığa kavuşturulmasını sağlardı.

Mukayeseciler, genellikle ünlüleri dikkate almazlar. Onlar, daha ziyade ünsüzler üzerinde yoğunlaşıyorlar. Bunun anlamı çok basit. Öncelikle, her birini tek tek ele aldığınız dünya dillerinde ünsüzlerin sayısı, ünlülerin sayısından birkaç kez fazladır ve değişik özellikler içerirler. Dolayısıyla onları farklı kombinasyonlarda inceleme ve birbirinin yerine alan varyantları bulma imkanı daha fazladır. Diğer yönden, mukayeseli tarih metodu Batı Avrupa'da "Hind-Avrupaî" diller konuşan bilim adamları arasında ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Almanca, Fransızca, Rusça, İngilizce vb. dillerde, farklı pozisyonlardaki kelimelerde iki ve hatta bazen üç ünsüz yanyana gelebilmektedir. Bazı araştırmacılar ünsüzleri öylesine idealize ettiler ki, buna göre ilk dilin bazı ünsüzlerden oluştuğu fikri yaygınlaşmaktadır. Örneğin Von Henniken, Kafkas ve Hotento dillerini inceledikten sonra böyle bir hükme varmıştır.

Bazı Kafkas dillerinde gerçekten bol miktarda ünsüz vardır. Ancak, bu dillerde bol miktarda ünsüzün bulunması, ünlülerin hiç olmadığı anlamına gelmez. Sadece bu noktadan hareketle, bazı dillerde diğerlerine nazaran daha fazla ünsüzün bulunması veya bazen kimi kelimelerde iki veya üç ünsüzün yan yana gelmesi sebebiyle konsonantları idealize edebilir miyiz? Elbette hayır!

Tarihî fonetika açısından başka bir örnek daha verelim. Kapalı sözcüğün sonundaki *g* ünsüzü ünlüye dönüşebilir. B. A. Serebrennikoff "Bu vokalizasyonun en bariz örnekleri Fin dillerinde bulunmaktadır" demekte[12] ve şu örnekleri vermektedir: *kagla*'dan *kaula* (iğne); *nagla*'dan *naula* (çivi). Bu tür örnekler Tatarcada ve akraba Türk dillerinde de vardır. Kazan Tatarcasındaki *tau*, Uygurcada *tag*, Kırım Tatarcasında *dağ* şeklindedir. İşte size *g* ünsüzünün *u* ünlü sesini doğurmasının bir örneği. Bu tuhaf durumun arkasında ne var? Acaba aksine *u* ünlüsü *g* ünsüzünü do-

12 Serebrennikov, age., s. 91.

ğurmuş olamaz mı? Bunu nasıl ispat edeceğiz? Verilecek en doğru cevap, şu anda yeryüzünde bu muammayı çözecek bir bilim adamının olmadığıdır.

Mukayesecilerin eski dönemlerde dil ailelerinin ön-diller halinde bulunduğu, bazı ön-dillerin daha önce oluştuğu, bazılarınsa daha sonra ortaya çıktığı şeklindeki iddiaları bizi şaşırtmıyor. Dillerin, bebek cıvıltılarının, kem-kümlerin genetik ve yapı yönünden akrabalığı teorisini de şaşkınlıkla karşılamıyoruz. Bir kere "tarihî fonetika" teorisinin temeli oldukça oynaktır. Değişik dillerden alınan aynı seslerin ve birbiriyle karşılaştırılan sözcüklerin pozisyonlarının farklılığı, onların tarihî gelişimi konusunda delil teşkil etmez. Çuvaşlar'ın ve Tatarlar'ın geçmişteki atalarının kullandığı *hér* ve *kız* sözcükleri, birbirinden bağımsız olarak doğmuş olabilirler. Ama bunlardan hangisinin önce, hangisinin daha sonra doğduğu ispat edilemez. Tarihî açıdan ses değişimleri ispat edilemiyorsa, tarihî fonetika da olamaz.

Eğer mukayesecilerin iddia ettikleri gibi bir dilin fonetik yapısı sürekli değişip, gelişmiş olsa ve bu oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olsaydı, o takdirde ses sistemi istikrarlı olmaz, bu da dilin bütünüyle istikrarsız olmasına yol açardı. Ancak bu, bir dilin fonetik yapısının kesinlikle amorf hale gelmediği anlamına gelmez. Her dilde fonetik yapı dikkat çekmeyecek ölçülerde değişimlere uğrayabilir. Ne var ki, bu dikkat çekmeyecek değişiklikler, lokal oynamalar, dilin fonetik yapısının tamamını kökten değiştirmez ve değiştiremez. Bu değişim ve oynamalar süreklidir, yani dilin ses içeriğinin bir kısmıyla sınırlıdır.

Eski insan sözcüğü kutsal, hatta canlı bir organizma olarak kabul ederdi ve dolayısıyla dil, sözcük ve hece konusunda son derece dikkatliydi. Eğer böyle olmamış olsaydı, insan toplumu hiçbir gelişim kaydedemezdi. Belli dinî-felsefî tasavvurlara göre oluşturulan ve sağlam bir ses sisteminin muhafaza edildiği iç mantığı olan dil sayesinde, *homo sapiens* atamız, yolu üzerindeki birçok engeli aşmayı başarmış, ilkel yaşamdan kurtulmuş ve değişiklikler geçire geçire bugünkü insan seviyesine ulaşmıştır.

8. İnsan ve Dilin Doğuşu

İnsan, sadece iki ayağı üzerinde yürüdüğü ve çeşitli silahlar ürettiği için değil, aksine diğer hemcinsleriyle düzenli ses sinyalleri yardımıyla ilişki kurabildiği için dünyadaki tüm canlılardan ayrılır.

Acaba insan bunu nasıl başardı? Bunu nasıl ve kimden öğrendi veya kendisindeki konuşma yetisini nasıl ve hangi şartlarda geliştirdi? Hangisi ilk dil, hangileri ilk kelimeler ve anlam ifade eden ilk seslerdi?

İlim, insanın maymundan türediğini iddia eder.* O yüzden de tüm ırkların birbiriyle akraba olduklarından hiç şüphe etmez. Çeşitli tiplere ait olarak gösterilen dillerin çokluğu ve farklı sesliliği, insanın insan oluşu kadar eski ve geneldir. Bu basit gerçeklerden hareketle, biz, örneğin Hint-Avrupaî dilleri bir kanuna, Afrika, Avusturalya veya Çin dilleri başka kanuna tâbi iken, böyle bir şeyin olamayacağı kanaatindeyiz. Bu görüşü başka sözlerle de ifade edebiliriz: "baba" ve "ana" gibi akrabalık terimlerinin bir kurala, birden üçe kadar olan basit sayıların başka bir kurala, üçten beşe veya dokuza kadar olan sayıların üçüncü bir kurala tâbi olması anlamsızdır. Eğer dil, her ırk, her aile, millet ve milliyete mensup insanlara eşit düzeyde özgü bir şeyse, o takdirde bilinen norm ve kuralları da herhalde herhangi bir genel prensibe tâbi olmak zorundadır.

Dilin doğuşu meselesi, bizzat insanın doğuşuyla doğrudan alâkalıdır. Nasıl dilsiz insan olmazsa, insansız da dil olmaz. Dolayısıyla dilin doğuşunun doğrudan insanın doğuşuna bağlı olarak düşünülmesi gerektiği kendiliğinden anlaşılmalıdır.

İnsanın bir milyon yıl önce dünyaya geldiği tezi çok da uzun bir maziye sahip değildir. Louis ve Mary Leakey ve başka bilim adamlarının Doğu Afrika'da ele geçirdikleri paleoantropolojik bulgular, bu tezin gerçeklerle bağdaşmadığını ortaya koymuştur.

---

* Darwin'in bu nazariyesi daha sonralari bilim adamları tarafından temelinden çürütülmüş ve reddedilmiştir.. (çev.)

Bugün, insanın bundan 4-5 milyon yıl önce dünyaya geldiği görüşü daha ağır basıyor. İnsanın yaklaşık 3-4 milyon yıl önce yatay bir vaziyette olduğu, sonra iki ayakları üzerinde yürümeye, iki milyon yıl önce ise elleriyle bazı âletler yapmaya başladığı ileri sürülüyor. Bugünkü insan tipinin tam olarak hangi primat kolundan geliştiği ve bunun ne zaman olduğu henüz açıklığa kavuşturulmuş değil. Çağdaş insanın bundan iki yüz bin yıl önce dünyaya geldiği şeklinde görüşler de var. Kaydetmek gerekir ki, bu milyonlarca, yüz binlerce yıl, dilin kaynaklarının açıklanması konusunda dikkat çekici bir rol oynamamaktadır.

Dilin hangi embriyondan ortaya çıktığını tasavvur edebilmek için çevremizdeki vahşi tabiata ibret gözüyle bakmamız şarttır. Bilindiği gibi tabiatta olan hemen her şey, karada ve suda yaşayan canlılar, keza kuşlar, değişik ses sinyallerinin kaynağını açıklayabilecek özelliklere sahiptirler. Örneğin goriller 20, şempanzeler yaklaşık 23 tür değişik ses sinyali vermekte, bir o kadar da el kol, yüz ve burun dili kullanmaktadırlar.[13] Erkek maymunların bundan başka nasıl yiyecek buldukları, ses sinyalleri yardımıyla akrabalarını trapeze davet ettiği bilinmektedir.

Tabiatta hiçbir şey kendi kendine basit bir şekilde değişmez. Herhangi bir morfolojik değişiklik için ona yol açan etkilerin de olması gereklidir. Eğer milyonlarca yıl önce tabiatta canlı organizmayı etkileyen böyle radikal değişiklikler olmamış olsaydı, hayat, kendi ebedî kanununa uygun olarak sessiz sakin akıp gider ve elbette "insan" denilen yeni bir varlık ortaya çıkmazdı.

Tabiatta sürekli bir var olma mücadelesi sürüp gitmektedir. Bu mücadele kalıplarından birisi de, hiç şüphesiz yiyecek problemidir. Kimi canlılar sadece bitkilerle, kimileri daha zayıf ve güçsüz canlıları avlayarak hayatlarını sürdürürler. Maymunlar genellikle meyvelerle, kuş yumurtalarıyla ve böceklerle beslenirler. Kimi maymun türleri, kendi türünden olmayan maymunların çocuklarını öldürerek onların etleriyle veya leşle karınlarını doyururlar. Ancak, genel olarak bakıldığında maymun vahşi değildir. Diğer

13 Clark G. *Doistoriçeskaya Afridita*/Per. s angiliyskogo G. S. Kiseleva. M., 1977, s. 64.

canlıları avlamaz ve kavga sırasında kendi hemcinsini öldürmez. Maymun türleri arasında özellikle şempanze barışçı bir karaktere sahiptir ve insanoğlu tarafından kolayca eğitilebilmektedir.

Halbuki insan et yer ve kavga sırasında bir başka insanı öldürebilir. İyi bir savaşçı ve avcıdır. Bazıları onun bu davranışları atası maymundan edindiğini ileri sürerler. Maymun, milyonlarca yıl boyunca yaşamak için düşmanlarıyla sürekle savaşmak zorundaydı. Bu milyonlarca yıl zarfında elleriyle taş ve sopa tutmayı, onları vahşi saldırganlara karşı bir silah olarak kullanmayı öğrenmiştir. Yine bu milyonlarca yıl boyunca düşmanlarının birbirleriyle savaşırken nasıl davrandıklarını, ne yaptıklarını gözlemleyerek, onlardan bir şeyler kapmıştır. Sanırım maymunlarda avcılık, saldırganlık ve et yemeye meyletme alışkanlıklarının ortaya çıkışı ancak bu şekilde izah edilebilir. Elbette etli yiyeceklere duyduğu ihtiyaç, onun psikolojik davranışlarında yavaş yavaş bir takım değişikliklere ve dış görünüşünde bazı özgermelere yol açmıştır.

Vahşi doğada maymunlar, başka gruplardan ayrılarak ama yine gruplar halinde yaşarlar. Erkek maymun, büyük bir ihtimalle grubun reisi kabul edilir. Dişi maymunlar ve çocukları, keza yaşlı ebeveynler, hiç tartışmasız bu reise itaat ederler. Ayrı gruplar halinde yaşayanlar sadece maymunlar değil elbet; başka canlılar da ayrı gruplar halinde yaşarlar veya yılın belli bir döneminde ayrı bir alana çekilirler.

Ayrı gruplar halinde dolaşan canlılar, yiyeceklerini temin ettikleri kendi beslenme alanlarına sahiptirler. Başka canlıları bu bölgeye sokmazlar. Kendi sürüsünden ayrılan başka grupların münferit üyeleri yeni bir topluluğa kabul edilebilirler. Eğer başka gruba mensup üyeler, önemli miktardaki sayıyla komşularının bölgesine girmeye kalkarlarsa, o zaman yeni gelenlerle ev sahipleri arasında kavga çıkar.

Ayrı bir grup halinde yaşayan maymunların komşuları, genellikle kendi türlerinden olmayan gruplardır. Bir başka deyişle her maymun grubunun çevresi başka yırtıcılar tarafından sarılmıştır ve her kollektif sürekli dışardan gelecek tehditlerle karşı karşıya-

dır. Dolayısıyla her grup, gerek akraba türleri, gerekse akraba olmayan vahşi veya gayr-ı vahşi komşularını düşman olarak görür.

Tahminimize göre bilinçli ses sinyalizasyonu - dilin ana hücresi - bu tür ayrı ve izole canlı grupları arasında doğmuştur. Dış düşmanlar tarafından yakalanması veya kollektif üyelerenin birinin yahut tamamının hayatını tehdit eden tabii âfetler sırasında, herhangi bir bireyde bizim akıl, bilinç dediğimiz şeyi hatırlatan bir kıvılcım çakar. İşte bu kıvılcım, zaman içinde aleve dönüşmüş ve hiç sönmeden günümüze kadar ulaşmıştır.

Çıplak gözle görünmeyen bazı güçler canlı varlığı etkilediği zaman, doğuştan sahip olunan genler davranışlarını değiştirebilir ve bunun sonucunda organizmada engellenemez süreçler ortaya çıkabilir. Biyolojide bu tür değişikliklere mutasyon denilir. Çok uzun zamanlar önce de maymunların organizmasında muhtemelen bu tür bir mutasyon olmuştur ve belki de bu mutasyon çok aşamalı, çok yönlüydü. Başka bir deyişle maymun, belki de ilk mutasyonda "bilinç" dediğimiz şeye ulaşamamıştı. Bu "bilincin" ortaya çıkışına kadar ve çıktıktan sonra organizmayı birçok dış güçler etkilemiştir. Yüz binlerce ve hatta milyonlarca yıl boyunca yeryüzünde birçok volkanik patlamaların olduğu, güneş aktivitesinin değiştiği ve başka felaketlerin yaşandığı bilinmektedir. İşte canlılar, bu uzun zaman diliminde hayatta kalabilmek için sürekli mücadele etmek zorundaydılar. Kimi bilim adamları tüm bu faktörlerin maymunun insana dönüşmesine (!?) ve yeni bir ses sinyalizasyon sisteminin oluşmasına yol açtığı görüşündeler.*

* Dil ve tekamül konusunda bilimle din ve özellikle İslam dini arasında bariz bir ayrılık vardır. Din, Tanrının insanı en mükemmel şekilde ve kendi suretinde veya ona yakın bir tarzda yarattığını kabul eder. Adem ve Havva'nın çocuklarından birinin çobanlık yaptığı (demek ki hayvanları ehlileştirmişti veya ehlileştirmeyi biliyordu), diğerininse tarımla uğraştığı (demek ki toprağı sürmesini biliyordu ve elinde tohumları vardı) kaydedilir. Eğer dinin ve özellikle Kur'an'ın anlattıklarına inanacak olursak, ki inanmak zorundayız, Adem ile Havva'nın ve çocuklarının ilkel insanlar oldukları iddiası sadece bir safsatadır. Yani insan sürekli tekamül geçirip, geliştiği halde, birden bire Adem'in çocukları vahşileştiler ve ilkelleştiler mi? Yahut onun çocukları ve to-

9. İnsan ve Yılan

Vahşi doğuda, maymunu her adımda tehdit eden düşmanları arasında en tehlikelisi yılandı.

Birçok yılan türü, sadece gün ışığı altında aktiftir. Ama gündüzleri uyuyup, geçeleri harekete geçen türleri de vardır. Maymun ise, sadece gündüz aktif, geceleri uykudadır.

Bugün yeryüzünde en fazla farklı türleri olan hayvan, yılan türüdür. Tporik ve sıcak iklimlerde, kuru bölgelerde yılanlar özellikle daha çoktur. Yılanlar çok hızlı hareket ederler; suda yüzerler, ağaca tırmanırlar, yüksek ağaçların tepesinden "uçabilirler". Yılanların büyük bir kısmı kurbanlarını boğarak öldürür ve çiğnemeden yutarlar. Bu düşmanlarla girişilen kavgada sadece maymunlar değil, leopar ve kaplan gibi daha iri yırtıcılar dahi kurban olabilirler.

İşte maymun, gece, gündüz, karada ve suda yılandan rahat yüzü görmemiştir. Biliriz ki insan, hiçbir sebep olmadığı halde ka-

---

runları, baba ve dedelerinden gördüklerini birden unutup hayvanlar gibi mi yaşamaya başladılar? Hepimiz biliriz ki, insan toprağı önce basit bir âletle eşeleyip bir şeyler eker. Bir sonraki kuşak kara sabam, daha sonraki kuşaklar pulluğu ve daha sonraki kuşaklar da traktörü icat ettiler. Demek ki, hep bir gelişme söz konusu. Adem'in çocukları toprağı ekip biçerken, ellerinde tohumları varken, sonraki kuşaklar bu tohumları kaybetti ve ekip biçmenin nasıl yapıldığını unutuverdiler mi? Hayır, eğer Kur'an'ın söylediği doğruysa, bilimin iddiası saçmalıktan başka bir şey değil. Ayrıca Tanrı, hiçbir şey öğretmediği insanoğlunu yeryüzüne gönderip, ona çok meşakkatli bir hayat sunarak, işkence etmek mi istedi?

Dil meselesine gelince, Kur'an'da Tanrı'nın Adem'e bütün isimleri öğrettiği belirtilmektedir. Ayrıca Tanrı ona hitap ederek "Şu ağaca yaklaşma.." diye emrettiğine göre, Adem'e öğrettiği bir dille hitap etmiş ve Adem de Tanrı'nın söylediklerini anlamıştır. Herhalde Tanrı onları yeryüzüne indirirken, hafızalarını silmiş, dil belleklerini yok etmiş değildir. Diğer yandan Adem'le Havva herhalde kendi aralarında herhangi bir dille konuşuyorlardı. Bu dili çocuklarına da öğretmişlerdi. Hal böyle iken, bir sonraki nesil veya nesiller birden konuşmayı unutup, hayvanlar gibi tuhaf sesler çıkarmaya mı başladılar? (çev.)

ranlıktan korkar. Bu korkunun genetik kaynağını, insanın maymun atasına (!) bağlayan bilim adamları var. Sadece gece korkuları, gündüz endişeleri değil, insanoğlunun yarattığı efsane ve destanlarda da onun vahşi yırtıcılarla ve özellikle yılanlarla girdiği mücadelenin izleri görülür.

Bütün halkların inançlarında insanın öldükten sonra yeniden doğduğu ve öbür hayatını yaşamaya devam ettiğine inanılır. Böyle bir inanç ne zaman ve hangi durumlarda ortaya çıkmıştır? Yukarıda belirttiğimiz gibi yılan, tüm kurbanlarını boğarak öldürür ve canlı ve sıhhatli olarak bütün halinde yutar. Halbuki diğer yırtıcılar kurbanlarını tanınmayacak şekilde parçalara ayırır, kanını içer veya sadece iç kısımlarını yerler. Atalarımız, milyonlarca yıl boyunca bu korkunç manzaraların şahidi olmuşlardır. Onların çocukları, ebeveynleri veya akrabaları yılanlar tarafından bütün halinde yutulunca, elbette dehşete kapılmış ve üzülmüşlerdir, ama yakınlarının düşmanın ağzına parçalanmamış olarak girdiğini görünce biraz olsun rahatlamışlar ve hayaller kurmaya başlamışlardır. Tabi ki, bir gün onların geri dönecekleri konusunda zayıf da olsa bir ümit beslemişlerdir. Sanırım uzak atalarımız bir çocuk doğduğunda, onun vahşi yırtıcının pençesine düşen yakınlarından biri olduğu düşüncesine kapılmışlardır.

Çok eski devirlerde ilkel insan elbette bir bebeğin doğumunun fizyolojik şartlardan kaynaklandığını bilemezdi ve tabii olarak bütün halinde yutulan yakınının yeniden doğuşu şeklindeki bir açıklama onun için kolay kabul edilebilir bir izah tarzıydı. Sanırım birinin belli bir zaman ve bazı durumlarda ortadan kaybolup, daha sonra başka bir zamanda ve değişik şartlarda yeni bir doğumla başka birinin ortaya çıkması olayı onun kafasını karıştırmıştır. İşte bu mahiyeti bilinmeyen olgular, belki de uzak atalarımızın düşmanına karşı çift yönlü bakışına yol açmıştır. Yani düşman, bir yandan yırtıcı ve katil, diğer yandan lütufkârdı.

Elbette insanoğlu zamanla doğum ve ölümün gizemlerini keşfetmiş, konuya daha tenkitçi açıdan yaklaşmaya başlamış; ancak, ilk ve ilkel yaşamına ait görüşlerinin tesirinden de hiçbir zaman kurtulamamıştır. Bilincin gelişmesi ve ufkun genişlemesi, şüphe-

yi de artırmıştır. Sadece insanın değil, tüm canlıların ölüm ve doğumunu mantıklı bir şekilde açıklamak için atalarımız gelişim basamaklarını tek tek tırmanırken ruh ideasını keşfetmişlerdi. Doğum, yılan tarafından yutulan yakının sadece önceki görünümünde hayata yeniden gelişi değildi; yutulan akraba, onu yutan lütufkâr güçlü yılanın serbest bıraktığı bütünün bazı parçalarının ruh şeklinde hayata yeniden dönüşüydü.

Denilebilir ki, ruhun varlığının "keşfi", ilkel insanın bilinç gelişimi yolunda katettiği önemli bir aşamaydı. Dünya halkları, dinî ve miteolojik açıdan ruhun ölümden sonra bedenden ayrılarak ecdat-Tanrıya geri döndüğünü düşünüyordu. Eğer Tanrı o ruhu geri gönderir ve o da bir kadın tarafından yutulursa, yeniden insan olarak dünyaya gelir; eğer herhangi bir canlı veya bitkiye düşerse bitki veya hayvan şeklinde doğardı. Ecdat-Tanrı genel olarak gökyüzünde otururdu. Birçok halklar onu güneş olarak telakkî ederlerdi. Tatarlar *özi birdi, özi aldı* derler yeni doğan birinin ölümü halinde. Elbette onların burada *özi* kelimesiyle kastettikleri şey yüce bir güçtür.

Pek çok halk, dinî ve miteolojik açıdan herhangi bir insanın ölümünü, onu yutan yırtıcının ruh veya küçük insan şeklinde geri kusması olarak tasavvur eder; hatta insanlar arasındaki ilişkileri yırtıcı ile avı arasındaki ilişkiler şeklinde açıklarlardı. Doğum ve ölümle ilgili pek çok gelenek ve âyinlerde, hatta evliliklerde bu ilkel tasavvurların yansımaları muhafaza edilmektedir. Bütün bunlar, bize dilin nasıl ve hangi şartlarda doğduğu, bilahere hangi ideolojik esaslar üzerine geliştiği konusunda bir fikir edinme imkanı vermektedir.

İnsanoğlunun bilincinde, yazılı kaynaklarda, mit ve efsanelerde günümüze kadar muhafaza edilen düşünce, dünyanın, insanın ve aynı şekilde yeryüzündeki tüm canlıların doğuşu, tanrıların lütuf ve ihsanı olduğu şeklindedir. Örneğin, dünyanın yaratılışıyla ilgili miteolojik inanca göre, başlangıçta kaos, karanlık ve suyla kaplı sınırsız bir alan vardı. Bu kaos içinde, suyla kaplı alanda büyük Baba ve büyük Ana yaşardı. Her ikisi de yılan görünümündeydi. Dünya halklarının birçoğu yer, su, gök tanrılarını ve hatta

diğer tanrıları bütünüyle yılan görünümünde tasavvur ederlerdi. Semavî beden, yırtıcılara ve özellikle yılanlara benzetilen bir tabiat olayı idi. Yeraltı dünyasının erkek ve kadın sahipleri su, dağ, orman, yol ruhları, vampirler vs., bunların tamamı yılan tabiatlıydılar.

Demek ki, efsane, miteoloji ve inançlara dayanarak, eski insanın düşüncesine göre ilk ve yegane atanın yılan olduğu söylenebilir.

Eğer insan Yer-yılan ve Su-yılanm eseri olarak düşünülerse, bu takdirde bizzat kendisi de herhalde yılangillerden sayılırdı. Nitekim Tatar masallarında kadının yılana, yılanın tekrar kadına dönüştüğü anlatılır. Masallarda yılan şeklinde erkek tiplerine de rastlanır. Bazı halkların inançlarına göre bir zamanlar büyük bir ejderha insanları yutuyor; tabii hemen bir halk kahramanı doğuyor, halkını kurtarmak için ejderhayla savaşıyor, onu yeniyor, karnını yarıp, yutulan insanları kurtarıyordu.

Yılan suretindeki tanrılar iki tür olabiliyordu. Birisi daima insanlara iyilik yapıyor, diğeri de hep kötülük ediyordu. Yer-yılan, genellikle kadınlarla ilişkilendirilirdi. İlk insanın tasavvuruna göre kadın ters tabiatlı bir yaratıktı. Bir ana olarak kadın ata, soyu devam ettiren kişi, kadın olarak ise bir katildi. Yer ve kadın, genellikle ölüm, durgunluk, karanlık ve soğukla; su, gök ve erkek ise, hayat, faaliyet, sıcaklık ve ışıkla özdeşleştiriliyordu. Örneğin, eski Çin miteolojisinde bu konular fazlasıyla işlenmektedir.

İnsanın dinî-miteolojik açıdan doğum, ölüm, yılan, Ata ve Anayla ilgili tasavvurları, çoğu kez çeşitli halkların dillerine yansımaktadır. Kanaatime göre insanın maymundan kopuş ve ilk anlam ifade eden ses sinyallerinin, başka bir ifadeyle dilin doğuş sürecinde, en büyük rolü yılan oynamıştır. Dil, bireylerin ortak dinî-felsefî tasavvurlarından kaynaklanarak doğmuş ve bilahere aynı ortak yönlerde gelişmesini sürdürmüştür..

10. Kök Sözcüklerin Sesleri

Dil, kelimelerden, kelimeler ise seslerden oluşurlar. Almanya'da yapılan yayınlara göre bugün dünyada 5651 dil vardır. Bütün bu dillerde kullanılan kelimeler, ödünç alınanlar dahil olmak üzere, herhalde çok büyük rakamlara ulaşır. Buna karşılık, sayısı tespit edilemeyen sözcükleri doğuran seslerin miktarı, öyle fazla dikkat çekecek oranda değildir. Her bir dilde ortalama 30-40 ses bulunduğu var sayılmaktadır. Ünlülerin miktarı, ünsüzlerden 3-4 misli daha azdır. Ünlü-ünsüz oranı ortalamanın altında veya üstünde olan diller de vardır. Örneğin Kafkas dillerinden Kabardaycada 48, Adigeycede 55, Abhazcada 67 ünsüz ses vardır. Ünsüz yönünden en zengin dil ise 82 konsonantın bulunduğu Ubıhcadır. Buna karşılık Ubıhcada ünlülerin sayısı 2-3'den fazla değildir. Baskca 13 ünlü, Kazan-Tatarcası dokuz ünlüye sahiptir: a, é, o, ö, u, ü, ı, e, i.

Bugünkü dilbilimine göre sözcükler, kök ve ek hecelerden oluşurlar. Eğer Türk dillerindeki *taş* kelimesine *çı* eki ilave ederseniz, *taş-çı* sözcüğünü elde edersiniz. Burada *taş* kök, *çı* ektir. *Balık-çı*, *demir-ci* sözcüklerindeki *çı* ve *ci* ek rolünü üstlenmektedir. *Tam-çı* (damla) sözcüğünün sonundaki *çı* hecesini sonek olarak kabul edelim. Peki *tam* ne demek?

Kök sözcüğün genel dil kuralına göre değişen belli miktarda seslerden oluştuğu kabul edilir. Örneğin N. A. Baskakoff'a göre Türk dillerinde kök sözcük üç öğeli morfemlerden oluşur: ünsüz– ünlü– ünsüz [Bundan sonra: ÜÜÜ]. Mesela *taş, baş, yok, vur* bütünüyle bu modeli karşılamaktadır. Bununla birlikte Tatarca ve akraba dillerin genelinde bir veya iki öğeden oluşan sözcükler de vardır. Baskakoff'a göre bunlar üç öğeli kökün terkibidir. Yazar bu konuda şu örnekleri vermektedir: Tatarca *su*, Kumandincede *suğ*, eski Türkçede *sub*, Özbekcede *suv*, Karaimcede *suy* şeklindedir. Anlaşılan Tatarca ve Türkçedeki *su*, bir zamanlar *sub, suğ* veya *suy* şeklinde telaffuz ediliyordu.

Türk dillerinde bölünmeyen ana sözcüğün veya kök morfemin ÜÜÜ şeklinde üç öğeli bloktan oluştuğu görüşü, hiç bir

mantıkî esasa dayanmamaktadır. Aritmetikte üç ikiye ve üçe bölünebilir. Dolayısıyla dildeki kök öğelerin izlerini üç değil, tek öğelerde aramaya başlamak daha mantıklı görünüyor.

Peki acaba, bugünkü dillerden herhangi birinde kullanımda olan kelimeler arasında yalnızca tek sesten oluşan sözcük var mıdır? Elbette vardır! A, o, u, ı, i, e gibi sesleri farklı intonasyonlarla yüksek sesle telaffuz etmeyi deneyin. O zaman tek sesten oluşan sözcüklerin olduğuna kolayca inanacaksınız. Doğru, Tatar edebî dilinde, diyelim *o* veya *u* tek sesinden oluşan sözcükler yoktur. Ama aynı dilin çeşitli lehçelerinde tek *u, ü* ünlüsünden oluşan sözcükler kullanılmaktadır. Gaynı Tatarları *ul* (o, ol) zamirini *u*; Mişarlar ve keza Gaynılar *uy* (ev) kelimesini *u* şeklinde telaffuz ederler.

Her dilde bir ünlüden oluşan tek sesli kelimeler olabileceğini, ama tek ünsüzden oluşan hiçbir kelimenin bulunmasının mümkün olmadığının altını çizmek gerekir. Bir ünsüzün tek başına bir anlam ifade edebilmesi için mutlaka önüne veya arkasına bir ünlünün getirilmesi şarttır.

Bir kural olarak denilebilir ki, başlı başına bir anlam ifade eden ve tek öğeden oluşan sözcük, ancak ünlülerden yapılabilir; fakat sözcüklerin çok büyük bir çoğunluğu iki-üç veya daha fazla ünsüz ve ünlünün yan yana sıralanmasından oluşurlar.

11. Hece ve İki Türü

Bağımsız sözcük veya heceler, iki öğeden oluşurlar ve iki türü vardır.

Birinci tür. Ünsüzle başlayıp ünlüyle (bundan sonra Ü+Ü) devam eden heceler. Örneğin *bu, ba, be, su, sa, se.*

İkinci tür. Ünlüyle başlayıp, ünsüzle devam eden (bundan sonra ÜÜ) heceler. Örneğin *at, ut, et.*

Acaba bu iki tür hece veya kelimelerden hangisi daha önce, hangisi sonradır? Bunu ispat etmek mümkün mü? Gelin, alfabe

icat edilene kadar çeşitli halkların kullandıkları yazı sistemine bir göz atalım. Bu yazı sistemlerinin tamamı hece esasına dayanıyordu. Harfler *ba, bu, be, sa, su, se* gibi yazılıyor ve telaffuz ediliyordu. Türk-Arap alfabesinde harflerin isimleri vardı ve çoğu ü+ü heceleri şeklinde telaffuz ediliyordu. *Be, te, se* gibi.

Yazı tarihi konusunda uzman olan Alman bilim adamı İ. Friedrich şöyle diyor: "İlkel insan için hecenin kelimenin bir parçası gibi görmek dahi önemli bir zorluk teşkil ediyordu. Dolayısıyla eski yazı mucidinin kendi dilindeki sözcüğü hecelere bölmeyi ve hiç yoktan hece yazısını icat etmeyi hemen başarabilmiş olması çok zayıf bir ihtimaldir."[14]

İlkel insan için, hiç yoktan (!) hece yazısını teşkil etmek herhalde gerçekten zor bir işti. Ama bizi burada ilgilendiren şey başka. Alman bilim adamının görüşüne göre ilk kelimeler çok karmaşıktı ve hece yazısını meydana getirmeden önce hecelere bölmek gerekiyordu. Gerçekten tuhaf bir mantık değil mi? Bize göre ise, ilkel insan, dili başlangıçta 'ilkel' olduğu ve bütünüyle kısa 'ilkel' hecelerden ibaret bulunduğu için, kelimeyi hecelere bölmek gibi zor bir işle hiç de uğraşamazdı. Her halükârda hece yazısı icat edildiği dönemde, sanırım hecelerin anlamları henüz unutulmuş değildi ve yaklaşık beş-altı bin yıl önce ortaya çıkan yazı sistemlerinde eski hece kalıplarının yansımaları vardı. Hiç de demevî olmayan büyü hecelerinin anlamları, alfabenin icadıyla birlikte telaffuzları korunmuş olsa bile artadan kalkmaya başlamıştı.

Kanaatimize göre kelimelerin ilk anlamlı hücre bölenleri, *ba, bu, be* şeklinde ü+ü tipinde öğeli hecelerdi. Tek ünlüden oluşan hece, teoretik olarak tam değildir ve dolayısıyla bizim konumuzda hesaba alınmayacaktır. Benzeri görüşlerin mühürler hakkında da daha önce ileri sürüldüğünü belirtmemiz gerekiyor. V. V. Şevoroşkin, "CV CV CV silsilesinin yapısı (yani Ü+Ü Ü+Ü Ü+Ü) sadece uygun değil, aynı zamanda dünya dillerinin çıkış noktasıdır.." demektedir.[15]

14 Friedrich İ. *İstoriya pisma.* Per. s nemetskogo. M., 1979, s. 32.

15 Şevoroşkin V. V. *Zvukovıya tsepi v yazıkax mira.* M., 1969, s. 77.

ÜÜ tipi hecelere gelince, bunlar da iki parçaya bölünürler. Örneğin Türk dillerindeki *at, it* (et) *a-m* ve *i-t* şeklinde bölünürler. Bunların bir zamanlar Ü+Ü yani (m)a- m(a) ve (t)i- (t)i şeklinde tam hece oldukları düşünülebilir. Verilen örneklerde parantez içine alınan ünlü ve ünsüzler indîdir. Yani *at, it* tipi kelimeler teoretik olarak başlangıçta *tata, titi* veya *sata, siti* şekline sahiptiler. Unutmadan belirtelim ki, gerek Tatar Türkçesinde ve gerekse akraba dillerde at, it (et) kelimelerine ihtiyaç duyulduğunda, günümüzde kullandığımız şekilde yapılandırılmıştı.

Demek ki iki öğeden oluşan ÜÜ tipi kelimeler, esasen tek heceli değil, genellikle iki heceli kelimelerdir. Bu en basit kuralı öğrendikten sonra, türetilen her sözcüğün ilk şeklini ve pratik anlamını ortaya koyabiliriz. Tabi ki bu arada başka faktörleri de gözden geçirmemiz gerekiyor.

12. Ü+Ü tipi Heceler ve Çeşitli Şekilleri

Her ne kadar ilk sözcük Ü+Ü tipi heceden ibaretse de, farklı varyantları vardır. Eğer *b* ünsüzünü Türkçedeki herhangi bir ünlüyle yan yana yazarsak, *ba, be, bo, bö, bu, bü, bi* hecelerini elde ederiz. Tatarcada 20 ünsüz ve dokuz ünlü (Türkiye Türkçesinde sekiz) bulunuşundan hareketle tek başına bir anlam ifade eden 180 hece elde ederiz.

Peki acaba ilk kelimeler, yani heceler dediğimiz Ü+Ü tipi bu öğeler ne anlam ifade etmektedir? Hecelerin gizemini keşfedecek bir babayiğit henüz çıkmadı.

Tatarcada tek başına kullanılan heceler vardır. Örneğin bu (buğu), su, bi (biy, bey) Başka dilleri incelediğimiz zaman da Ü+Ü tepi tek heceli pekçok hece bulabiliriz. İşte birkaç örnek.

Örneğin *ba* hecesi Baman dilinde "zevce", Bambara dilinde "ana", Maninka dilinde "ana", Nu dilinde "kadın", Chüan dilinde "eş, zevce"; *ya* hecesi Nenets dilinde "toprak"; *ma* hecesi Bamilek, Bengal, Çin, Malaya ve Tibet dilinde "ana", Vensa, Mansa dilinde "toprak"; *na* hecesi Baranda dilinde "ana" eski Japonca,

Mançurca, Nanayca, Orokca, Udegeyce ve Ulçada "toprak"; *sa* hecesi Tibetçede "toprak"; *ta* hecesi ise eski Japoncada yani Mayo dilinde "toprak" anlamındadır.

Bu örneklerden anlaşılıyor ki, *ba* tipi heceler (sözcükler) pek çok dilde toprak, ana, eş ve kadın anlamı ifade etmektedir. İlkel hayat yaşayan insanın tasavvuruna göre, toprak, ana ve kadının karşıtı su, gökyüzü, baba, koca ve erkekti. Bu anlamdaki kelime-heceler bu hece tipine göre yapılmıştır. Örneğin, *vu* hecesi Udmurtçada su; *yu* hecesi Japonca'da sıcak su; *lu* hecesi Nu dilinde koca; *mu* hecesi Asmat, Asuri-Babil, XVIII. hanedan dönemindeki eski Mısırcada, Solon, Evenk dilinde su; *nu* hecesi Selkup dilinde gökyüzü; *pu* hecesi Kore dilinde baba; *su* hecesi Kore, Tatar, Telügü dilinde 'su'; tu hecesi Maori dilinde 'koca, erkek'; *fu* hecesi Yin dönemindeki eski Çincede 'baba' anlamındadır.

Kendi semantiğine göre ünlüler A ve U grubuna ayrılırlar. Örneğin Tatar Türkçesinde *a, é* ve *e* A grubuna girer ve *ba* tipi anlamlı heceler içeren sözcüklerin yapımında kullanılırlar. Buna karşılık *u, ü, i* U grubuna girer ve *bu* tipi anlamlı hecelerle sözcük yapımında kullanılırlar. *O* ve onun yumuşak varyantı *ö* (Tatarcada) sabit değildir. Bazen *o* ve *ö* A grubuna, bazen U grubuna girebilir.

Tatar Türkçesi için geçerli olan bu kural, yaklaşık diğer diller için de geçerlidir. Kafkas dillerinde ünsüzlerin hayli fazla, ünlülerin ise oldukça az olduğunu daha önce belirtmiştik. Kafkas dilleri gibi diğer diller de yeni kelimeler üretmek için sınırsız imkanlara sahiptirler. Ünlülerin az oluşu ünlülerin fazlalığıyla telafi edilir veya aksi.

Yukarıda anlatılanları A ve U grubu ünlüleriyle yapılmış ilave örneklerle destekleyelim.

Mé hecesi Japonca, Kimercede "kadın", Vietnam, Laos, Tay ve Chüan dilinde "ana"; *té* hecesi Nu, IV. Mayo dilinde "toprak"; *bi* hecesi Enets dilinde "su", *ni* hecesi Alur dilinde, *çi* Laşicede, *ci* Maninka'da su; *şi* ise eski Çincede "erkek" anlamındadır.

"Yeryüzü", "su", "ana" ve "baba" anlamları içeren hece örnekleri, bir dilin ön önemli özelliklerinden birini yansıtmaktadır.

Ana hecelerin semantikasını, teoretik dillerde görüldüğü gibi, ünsüzler değil, ünlüler yönlendirir. Eğer hecedeki ünlü değişmiyor ve bir gruptan başka bir gruba geçmiyorsa, o takdirde ünsüzün değişmesiyle sözcüğün (hecenin) ana anlamı değişmez. Bazı dillerde bu kurala uymayan ünsüzler vardır. Bunun neden böyle olduğunu daha sonra göreceğiz.

İzlanda'daki nehir adları ana isme *bau, sau, tau* tipi ek sözcüklerin birleştirilmesiyle yapılır. Bu ek sözcüklerin başlangıç ünsüzleri farklı seslere sahiptir, ama sonları tek tiptir, yani *u* ünlüsüyle biter. Bu iki terkipli, daha doğrusu birbuçuk heceli sözcükler, büyük bir ihtimalle su anlamındadır. Tatar Türkçesinde ve akraba dillerde nehir adlarına *say, çay, şay, tay* vb. gibi su anlamına gelen ek sözcükler bitiştirilir. (Kuva-say, Akçay gibi). Volof dilinde tekil işaret zamirleri *bii, tii, cii, kii, lii, mii, sii, vii* şeklindedir. Farklı ünsüzlerle başlayan tüm bu işaret zamirleri tek bir anlama sahiptir. Tek kelimeyle, konsonantların farklı oluşu yukarıda verilen örneklerin anlamını etkilemez.

Ünlülerin hece semantikasını yönlendirmesi kuralı, sadece sınırlı parametrelerde, bilhassa da ayrı hece ve kelimelerin ana anlamlarının gösterilmesinde uygulanmaktadır. Çağdaş dillerde sözcükler yalnızca *bau, sau, tau* veya *say, çay, şay* gibi bir-iki ayrı heceden oluşmazlar. Aksine çeşitli sonekleri atmışlardır ve çok yönlü kesin anlamlar kesbetmişlerdir.

Unutmamak gerekir ki, hecelerdeki semantika değişimlerinde en büyük rolü ünsüzler oynar. Örneğin *ba, ta, sa, be, te, se* hecelerinin tamamı teoretik olarak toprak anlamındadır. Diyelim ki, eski devirlerde herhangi bir kabilenin dilinde toprağa *ba*, bir diğerinde *sa*, üçüncüsünde *ma* deniliyordu. Biz indî olarak onlara *ba, ta, sa* kabileleri adını veriyoruz. Eğer *ba* kabilesinde *ba* sözcüğü toprak demekse, o takdirde *sa* sözcüğü de toprak anlamındadır ve *ba* – ana, fakat *ta*– kadın demektir vs.

Görüldüğü gibi, farklı ünsüzlere sahip tek tip hecelerden değişik semantikalı ayrı kelimeler yapabiliyoruz ve bu durumda kelime türetmenin ana prensipleri değişmiyor.

Zaman içinde insan da değişmiş, ufku genişlemiş ve çevresindeki dünyayı daha derinden anlamaya başlamıştır. Elbette bu arada duygu ve düşüncelerini tek heceli seslerin yardımıyla ifade etme imkanları da artmıştır. Ancak, sadece ünsüzlerin ve tek tip hecelerin ses sinyallerinin niteliğindeki değişiklik, onun ihtiyaçlarını karşılayamazdı. Komplike kavramları ifade edebilmek için dilin gelişimine paralel olarak yeni sıçramalar gerekiyordu. Biz, elbette, ilkel insanın dilinin gelişiminin nasıl, ne zaman ve hangi şartlarda başladığını bilemeyiz. Bununla birlikte günümüzdeki dillerin çeşitliliğine bakarak hüküm vermek gerekirse, rahatlıkla böyle bir dönemin yaşandığını söyleyebiliriz. Bugüne kadar gelişim tek yönlü oluyordu. Fakat yeni dönemle birlikte dillerin gelişimi iki yönde seyretmeye başladı.

Birinci Yön. Yeni kavramları ifade edebilmek için ba, bu, be tipi tek heceli hece-kelimelere başka bir hece "eklemeye" başladılar ve böylece *baba, bubu, bibi* gibi iki heceli kelimeler doğdu.

İkinci Yön. Yeni kavramları ifade etmek için bilinen tek heceli kelimelere hiçbir şey ilave edilmedi ve sadece telaffuz şekli değiştirildi. Çince ve ona benzeyen Vietnamca ve Laos dilleri tam anlamıyla bu yönde bir gelişme kaydetti. Örneğin bugünkü Çincede *ma* hecesi beş tonda telaffuz edilmekte ve her biri değişik anlamlar ifade etmektedir.

Bitişik ve bükünlü diller denilen lisanlar, birinci yöndeki esasa göre geliştiler. Ancak, bu dillerde de, göründüğü kadarıyla, telaffuz tonunda değişiklikler yapmak suretiyle kelimelere yeni anlamlar yükleme imkanları vardı. Yukarıda adları verilen ve halen kullanımda olan dillerde muhafaza edilen gramatik vurgular da bunu göstermektedir. Örneğin Tatarca, Özbekçe, Türkmence ve diğer Orta Asya Türk lehçelerinde *kara* kelimesi vurguya göre iki anlam ifade eder: Kara – siyah ve kara!– bak! Çince, Vietnamca, Laosça ve benzeri izole dillerde iki ve hatta üç heceli sözcükler vardır. Tek heceliden çok heceliye geçiş ve genel olarak konuşmanın alışılmış gelişim seyrindeki değişiklik, herhalde her zaman pek de kolay olmamıştır. Büyük bir ihtimalle yeni kavramların sunulmasında kullanılan her iki usül, herhangi bir zaman-

da birbirine paralel olarak vardı. Ayırma ve bölme işlemi, muhtemelen hemen gerçekleşmemiştir. Elbette bunun için de belli bir zaman ve bazı objektiv şartlar gerekiyordu. Öyle veya böyle, "ayrışma" gerçekleşti ve her bir şey kendi seçtiği yolunda ilerledi. Ama bu yollar düz değildi! Çoğu defa çatlak, kesik ve engebeliydi. Yine de ilk heceleri ve anlamları değişmedi.

13. İki Heceli Kelime. İkinci Hecenin Anlamı

Anlamını bildiğimiz bir heceye başka bir heceyi birleştirelim. Örneğin, Uzak Doğuda yaşayan Ulçalar kendilerine *nani* derler. Ulça dilinde *na* – toprak, *ni* – insan demektir. *Nani*'nin Ulça delindeki açılımı, kitaplarda yazıldığı şekilde 'toprak+insan'dır. Nanaylar, kendilerine *Nanı* derler. Nanaycada *na* – toprak, *nı* – insan demektir. *Nanı*, etimolojik olarak da "toprak+insan" anlamındadır. Malaylar, kendilerine *bumiputra* derler. Malaycada *bumi* – toprak, *putra* – oğul demektir. Şili'nin güneyinde yaşayan Araukanlar, kendilerine *mapuçi* derler. Araukan dilinde bu kelime "toprağın oğlu" anlamındadır.

Dünya halkları miteolojisinde kendilerini toprağın, suyun veya güneşin oğulları kabul eden boylar, şahıslar, kabileler ve halklara rastlanmaktadır. Afrika'daki Orişa halkı, kendisini gök tanrısı Olorun'un çocukları olarak kabul etmektedir. Aymarlar (Güney Amerika) ve aynı şekilde İnkalar ise kendilerini güneşin çocukları olarak görürlerdi. Birçok halkın miteolojisi, efsane ve inançlarında insanın balçıktan yaratıldığı görüşü hâkimdir. Bu, eski tasavvurlara göre insanın toprağın oğlu olduğu inancının en parlak yansımasıdır.

Dil ve miteoloji gerçeklerini göz önünde bulundurarak, Ulçaların kendilerini (nani), Nanaylar'ın (nanı) olarak adlandırmaları, "toprak+insan" değil, "toprağın oğlu" olarak yorumlanmalıdır. Anlaşılan Nanay ve Ulça dilindeki *nı, ni* heceleri tek başlarına kullanıldığında "insan", fakat toprak manasındaki "na" ile birlikte kullanıldığında, önceki anlamını yitirerek "oğul" manasını almaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, denilebilir ki, iki heceli sözcüklerde birinci hece A grubu ünlü sesi içeriyorsa, ikinci hece "oğul" anlamındadır ve sözcük bir bütün halinde "toprağın oğlu" veya "ananın oğlu" manasındadır. Eğer iki heceli sözcüklerdeki birinci hece U grubu ünlü sesi içeriyorsa, bu durumda ikinci hece de yine "oğul" anlamındadır ve sözcük bir bütün halinde "suyun (göğün) oğlu" veya "babanın oğlu" demektir. Demek ki, ikinci hece daima "oğul" anlamı içermektedir ve dolayısıyla ikinci hecenin anlamı her ne olursa olsun, biz onu her zaman oğul olarak adlandıracağız.

Bunun yanında son iki hecesi "oğul" anlamına gelen üç heceli sözcükler de vardır. Örneğin Latincede "*akua*" 'su' demektir, fakat bizim tezimize göre burada *kua* 'oğul' anlamındadır. Havai dilinde *makua* 'baba' demektir, ama aslında bu "ma'nın oğlu", yahut da "ma'nın kocası" anlamındadır. Keza Urabunna dilinde *kakua* (ka-kua) 'kızkardeş' yani 'ka'nın kızı' demektir.

14. Fazla Heceler

Elbette ki bugünkü dillerde tüm kelimeler "göğün (suyun) oğlu" veya "toprağın oğlu" anlamında değildir. Kimi hallerde bazı sözcükler bağımsız öğelerini kaybeder, kimi hallerde de yeni heceler alırlar. Daha önce gördüğümüz gibi toponimik terimlerde bu tür ek heceleri ayırmak pek zor değildir. Ancak, bazı sözcüklere mutlaka ek heceler yapıştırılabilir ve bunlar sözcüğün ilk yapısını tanınmayacak ölçüde değiştirebilirler. Bu, en azından teoretik görüş açısından doğrudur. Her sözcük, ister fazla hece, isterse ek öğeler içersin, yapı ve içerik itibariyle bizim için değerlidir. Tatar Türkçesindeki *baş* (kafa) ve *malay* (çocuk) kelimeleri Rusçada *başka, malayka* şeklinde kullanılıyor. Çünkü Rusça için *başka* ve *malayka* şekli *baş* ve *malay*'dan "daha doğru"dur.

Eskimo dillerinden İmaklincede Rusçadan ödünç alınan *çay, sahar, palatka* kelimeleri *sayıuk, sakar-ık, palatkak* şeklinde telaffuz ediliyor. Bu sözcüklerin sonundaki *-uk, -ık, -k* fazladır. Tekrar edelim: Bunlar teoretiktir, ama İmaklin dili için oldukça normaldir.

Tatar Türkçesinde *kük* – 'gökyüzü' demektir ve sondaki *k* ünsüzü de aynı şekilde fazladır. Yani *kü* [veya ku] hecesi "gökyüzü" demektir. Hece metodu kuralına göre *kü-k–* "göğün oğlu" veya "toprağın oğlu" anlamındadır. Olur mu öyle şey? Bal gibi olur. Genel normlara uymasa da birçok hallerde bu böyledir. Bu kük kelimesine elinizdeki kitabın başka bir yerinde tekrar dönecek ve neden böyle olduğunu etraflıca açıklayacağız.

Burada sadece şunu hatırlatmakla yetinelim: Tatar Türkçesi ve akraba dillerde *sub, suv, sug, suy* "su" anlamındadır. Bu sözcüğün aslı, elbette su'dur ve sondaki *-b, -v, -g, -i* eki görünüşe göre fazladır.

15. İnsan Organlarını Gösteren Terimler

Şu ana kadar sadece "toprağın oğlu" ve "suyun (göğün) oğlu" grubuna giren leksemalarm genel özellikleri üzerinde durduk. Şimdi ise daha kesin şeyler üzerinde duracağız ve tabi ki dikkatimizi insan vücudunun organlarına işaret eden terimler üzerine yoğunlaştıracağız.

Yazılı belgelere ve hatta miteolojiye göre insan, kimi halklarda "toprağın (ananın) oğlu", kimilerinde "suyun (göğün) oğlu" veya "atanın oğlu" olarak kabul edilmektedir. Örneğin Batı Afrika'da yaşayan Diula halkında böyledir. Bu halkın dilinde di-ula "göğün oğlu" veya "suyun oğlu" demektir. Aynı terim "tanrının oğlu" olarak da açıklanabilir. Tatarca ve akraba dillerdeki *kişi* de, atalarımızın kendilerini toprağın veya ananın oğlu (ki-şi) olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Eski insanların tasavvurlarına göre insan organları ananın ve babanın tam hukuklu "çocukları" kabul ediliyordu ve bütünüyle bağımsız hareket edebilirlerdi. Genel olarak belirtmek gerekirse, uzun ve hareket edebilen organlar "babanın oğlu", hareketsiz bazı özel organlar ise "ananın oğlu" kabul edilirdi.

"Babanın oğlu" veya "ananın oğlu" gibi organlara işaret eden terimler, öncelikle tenasül organları adları üzerinde yoğunlaşmış-

tı. Tenasül organları üzerinde konuşmak veya yazmak ayıp sayılmazdı. Elbette insan organlarını tabbî amaçlarla inceleyen bir doktor veya biyolog için tüm organlar eşit hukukludur. Tıpkı dilimizde mevcut kelimelerin tamamının bizim nazarımızda eşit değere sahip olması gibi. Biz, uzak atalarımızın ilkel dünya görüşlerini tam olarak ortaya çıkarmak ve böylece telaffuzu dahi tarafımızdan affedilmez telakki edilen "ayıp" terimleri görmezlikten gelerek, ana sözcüklerin üzerini açmak istiyoruz. Unutmamak gerekir ki, birçok tanrı adı ve hatta bugün kullanmaya alıştığımız kelimelerin bazılarının asıl anlamları "ayıp" sözcüklerdir.

İşte size, diğer dillerden alınmış bazı örnekler. Bongu dilinde kadın tenasül organına *aa*, Tacik Çistoni lehçesinde *sele*, Bogati dilinde *yegi*'dir. Yine Bongu dilinde erkek tenasül organı *uu*, Bogati dilinde *arbo*, Hoten-Saka dilinde *kure*, Hausa dilinde *bura*'dır.

Yukarıda verilen örnek de gösteriyor ki, kadın tenasül organı "ananın oğlu", erkek tenasül organı ise "babanın oğlu" demektir. Birçok dilde "erkek, koca" anlanına gelen kelimeler esasında erkek tenasül organı, "kadın" anlamına gelen sözcükler de kadın tenasül organı demektir. Örneğin Tatarcada erkek *ir* (i-r), Hettice *pişna* (piş-na; Tatarcada *piş-kek* – "piston"), Malayca *paria* (pari-a veya par i-a). Kadın ise Malgaş dilinde *vadi* (va-di), Hivsky dilinde *umgu* (um-gu) Japoncada *kaka* (ka-ka), Karaimcede *karı* (ka-rı).

Bundan başka günlük hayatta kullanılan bazı eşya adları da babanın veya ananın oğlu anlamına gelen kelimelerdir. Örneğin Tatarcada tayak [Özbekçede kotak; Anadolu Türkçesinde kötek] – "sopa", bagana – "direk" ilk anlamları itibariyla 'babanın oğulları' anlamındadır. Rusça *çaşa,* eski Hintçe *çamu* (çaşa kurban kanını akıtmak için kullanılan kap) ve Tatarca *kese*, ilk anlamları itibarile 'ananın çocukları' demektir.

Kadın ve erkek tenasül organlarının tasavvurunun yansıtıldığı en bariz örnekler ok ve yay anlamına gelen kelimelerdir. Tatarca ve akraba lehçelerde, hatta diğer bazı dillerde, ilk anlamlarında "yay" kadın tenasül organı, "ok" ise erkek tenasül organı manasında kullanılmıştır. Örneğin Kırım Tatarcası ve Çağataycada

yay, Karaimcede *yaya*, Kazan Tatarcasında *ceye* "yay"; Tatarcada *uk*, akraba dillerde *ok* da "ok" demektir..

. . . . . .

Bizim ileri sürdüğümüz hece metodu var sayımı, bir dilin hangi ilk unsurdan doğduğunu ve nasıl büyüyüp geliştiğini tasavvur etmeye yardımcı olabilir. Biz, ortaya attığımız bu tezin ana prensiplerinin dünyanın tüm dillerinin incelenmesi için bir anahtar formül olduğu kanaatindeyiz.

Kimileri bu görüşümüzü oldukça gülünç bulabilir. Ama unutmamak gerekir ki, bugüne kadar dillerin kökeni konusunda ileri sürülen tezler arasında bütün ilgili taraflarca benimsenip kabul edilen hiçbir tez yoktur. Örneğin İtalyan bilim adamı A. Trombetti de bütün dillerin kökeninin aynı olduğunu ileri sürmüş, tüm dillerin birbiriyle akraba olduğu görüşünü savunmuş, fakat hipotezi ispat edilemez olarak değerlendirilmiştir.

Benim "aşırı saçmalık" şeklinde değerlendirilecek tezimi savunmak için, sonuç olarak, kısaca dillerin incelenmesinde uygulanan hece metoduyla diğer metodlar arasındaki bazı temel farklılıklara değinmek istiyorum.

Hece metodu, ana dillerdeki temel sözcüklerin tek ünlülerin bulunduğu hecelerden oluştuğu görüşünü ileri sürer. Daha önce de bu tür görüşler ileri sürüldü. Peki bunlar arasındaki fark nedir? Fark, diğer araştırmacıların bağımsız hecelerin tam olarak ne anlama geldiğini ve ilkel insanın kelime üretiminde ünlülerin nasıl bir rol oynadığını izah edememeleri noktasındadır. Biz, konsonantların hece semantikasınm düzenlenmesindeki rolünü inkâr etmemekle birlikte, ana kelimelerin anlamında ünsüzler değil, ünlülerin hâkim rol oynadığını var sayıyoruz.

Ön-diller teorisine dayanan Hint-Avrupaî dil bilimi, dünya dillerini birkaç grubu ayırırır: Hint-Avrupaî diller, Semitik diller, Altay dilleri vs. Biz ise, bu dil ailelerinin sınırları birbirinden çok uzak olduğu için böyle bir dil tasnifini kabul etmiyoruz. Çünkü bu sınıflandırma, birkaç dil ailesini öne sürüp, kalanlarını adeta görmezlikten gelmektedir. Mukayeseciler ise, bazı dil ailelerinin

daha önce, bazılarının daha sonra doğduğunu ileri sürmekle bizi büsbütün şaşırtıyorlar. Böyle bir yaklaşım, elbette dillerin, halkların ve ırkların daha yolun başında eşit hukuklu olmadıkları anlamına gelir. Bu, tabi ki biyoloji bilimine de aykırı bir duruştur. Eğer bu mantığı sonuna kadar savunmaya kalkarsak, bu bizi bazı halkların maymundan, bazılarının yunus balığından, bazılarının ise güya uzaydan gelen herhangi bir fantastik yaratıktan türediğini varsaymaya götürür.

Tarihî-mukayese metodu taraftarları, dillerin doğuşuna yol açan kuluçka dönemini açıkça tasavvur dahi edemiyorlar ve bu yüzden "genetik" veya "strüktür" akrabalık, bebek cıvıltısı vs. gibi yan teori ve hipotezler ileri sürüyorlar. Buna rağmen, hiçbir mesnetleri olmamakla birlikte, yine de genel olarak dillerin doğuşu ve bazen de dil ailelerinin şekilleniş zamanlarıyla ilgili "kesin" tarihler ileri sürüyorlar. Bizim kesin kanaatimize göre, dillerin doğuşu ve dil ailelerinin şekillenişi konusunda kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Çünkü dillerin ve dil ailelerinin ve hatta bazı lehçelerin ömrüyle ilgili tarihler onlarca, yüzlerce bin yıl değil, milyonlarca yıllarla hesaplanabilir. Dolayısıyla dillerin tarihi meselesi bize göre hiçbir anlam ifade etmemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

PHAİSTOS DİSKİNİN ÇÖZÜMÜ

PHAİSTOS DİSKİNİN ÇÖZÜMÜ

1. Hazırlık Bilgileri

3 Temmuz 1908'de Girit'in Phaistos (Fest okunur) şehrine yakın eski bir kalede kazı yapan İtalyan arkeoloğu L. Perne'in ekibindeki işçiler, 158-165 mm. çapında, 16-21 mm. kalınlığında kil bir disk buldular. Diskin her iki yüzüne de bir takım işaretler kazınmıştı. Bilimsel literatürde ona 'Phaistos Diski' denilir.

Diskin bulunduğu eski kale, arkeologların hesaplarına göre M.Ö. 1700 yıllarında yıkılmıştı. Dolayısıyla disk de bu tarihten daha sonra yapılmış olamazdı. Doğrudur, o tarihten önce yapılmış da olabilir, ama yapılan tüm çalışmalar bu tarihi gösteriyor. Başka bir deyişle, Girit'deki bu muamma buluntu yaklaşık 3700 yaşındaydı. Disk, hal-i hazırda Girit Adası'nın başkenti Heraklion'daki müzede saklanmaktadır.

Diskin her iki yüzünde spiral şeklinde çizgiler yer almaktadır. Çizgiler arasındaki mesafe, enine kısa çizgilerle segmentlere bölünmüş. Her segmentte gayr-ı muntazam şekilde ve dikine uzanan insan, kuş, balık, balta vb. şekiller var. Diskin her iki yüzünde 45 farklı görünümde toplam 241 işaret bulunuyor.

Diskin ön yüzüne 31, arka yüzüne 30 segment atılmış. İşlenen şekillerin kil pişirilmeden önce ağaç ve metal mühürlerle basıldı-

ğı tahmin ediliyor. Dolayısıyla disk, diğerlerinden farklı olarak, mühür şekline getirilmiş en eski grafit örneği sayılmaktadır. Mühür baskı uygulanması sebebiyle hakedilen hiyeroğliflerin tamamı bariz bir şekilde farklı görünümlerde.

Diskin üzerine bilinmeyen bir dilde bazı kelimeler yazılmış olduğu var sayılıyor. Diskin bulunduğu günden bu yana, birçokları söz konusu eski işaretlerin sırrını ortaya çıkarma konusunda girişimlerde bulundularsa da, kimse herhangi bir sonuca ulaşamadı. Bulgar bilim adamı V. Georgiev'in de belirttiği gibi, Phaitos diski hakkında yüz civarında çalışma yayınlanmış, bir o kadar da yorum teklif edilmiştir.

Phaistos diski hangi dillerle izah edilip okunmadı ki! Eğer şu ince kil parçası dile gelip de üzerindeki işaretlerin anlamlarını söylemiş olsaydı, kimbilir insanlığın en kadim tarihi hakkında ne sırlar öğrenecektik! "Bu diski çözmek bizim gücümüzü aşıyor" diye yazmaktadır İngiliz bilim adamı J. Chadwick.[1] Bir başka İngiliz bilim adamı da "Bu diski tercüme etme girişiminde bulunan kişinin yapacağı en iyi şey susmaktır" demektedir.[2]

Eğer disk üzerindeki şekillere dikkatli bakılırsa, ilk anda bunların özel bir anlam ifade etmedikleri zannedilir. Bir leğen, yanında bir kuş, onun yanında bir balta.. birisi elini kaldırarak koşuyor, bir diğeri ellerini öne uzatmış. Günümüzde bazı gazete ve dergilerde de şematik olarak bu tip insan ve kuş şekilleri içeren bulmacalar yayınlanır. Oturup kafa yoran herkes, bu bulmaca ve muammaları çözebilir. Fakat yaklaşık dört bin yıl öncesine ait insan şekillerinin yerleştirildiği bulmacaları meşhur bilim adamları dahi çözemezler.

Peki bunun sebebi nedir? Birinci sebep, Phaistos diski 'bilmecesi'nin yazıldığı dilin bilinmeyen bir dil oluşu. İkinci bir sebep, Phaistos diskinin sırrını çözmeye çalışmaktan en çok lenguistikte Hint-Avrupaizm taraftarlarının çekindikleri ve çekinmekte ol-

1 Kondratov A. M., Şevoroşkin V. V. *Kogda molçat pismena.* Zagadki drevney Egeidı. M., 1970, s. 94'e atfen.

2 Landberry, s. 191.

duklarıdır. Çünkü onlar bulmacanın anahtarını bugünkü dilbilimindeki geçerli teoriye dayandırma teklifinde bulunmaktadırlar.

Bir kitabın kapağında yer alan Phaistos diskini ilk defa olarak 1974 yılında görmüştüm. Gördüğüm de sadece bir tarafının küçük bir parçasıydı. İşte bu resmi görmemle birlikte bende bu muammalı şekillere karşı bir ilgi başladı. Bu arada, içimde söz konusu şekilleri yakından tanıma arzusu ve izahı zor bir önsezgi doğdu. Şimdilerde bu izah edilemeyen mucizeyle ilgili çok şeyler yazıyorlar. Öbür dünyaya ait bu çalışmayla ben de uğraşabilirdim. Onu benim de okuyabileceğim konusunda bir kanaat hasıl oldu. Phaistos diski üzerindeki şekillerle ilgili kitabı dilbilimci F. Faseyeff'in zengin kütüphanesinde görmüştüm. Kitabı ödünç alarak eve geldim ve büyük bir merakla okumak için masa başına oturdum.

Her şey yaklaşık olarak böyle başlamıştı. Meselenin çok ciddi olduğunu düşünerek, diskle uzaktan tanışmış bir kişi sıfatıyla kolları sıvadım. Elbette bu konuda pek çok şey okumam, birçok şeyi tekrar gözden geçirmem, sürekli düşünmem, kafa yormam gerekiyordu. En önemlisi de, kalıplaşmış görüşlerden, teorilerden ve hipotezlerden uzak durarak, elinizdeki kitabın birinci bölümünde tanıştığınız kendi tezimi geliştirmek zorundaydım.

2. Başkaları Nasıl Okudular?

Phaistos diskini çözmek için bugüne kadar çeşitli anahtarlar kullandılar. Bazı araştırmacılar, ikonoğrafi metodunu daha uygun buldular. Bu metoda göre, herhangi bir yazıdaki bilinmeyen 'harfler', bilinen bir yazının bilinen harfleriyle kıyaslanarak, bilinmeyen malum hale getirilir. Örneğin A. Cuny, 1911'de Phaistos diskini anlamları bilinen Mısır hiyeroğliflerinin yardımıyla okudu. R. Macalister ve C. Eppesen ise, disk üzerindeki işaretlerin Mısır kültürüne yakın Kuzey Afrika kültürlerinden herhangi birine ait yazıyla akraba olduğu kanaatine vardılar.

Başka metodlarla disk sırrını çözme girişimleri de vardı. 1911'de G. Hempel, Kıbrıs hece yazısını esas alarak diski Grekçe

olarak okudu. Onu göre Grekçe'de *a* ve *e* seslileri çok tekrar edildiği için, diskte sık sık tekrarlanan işaretler de sesli *a* ve *e* anlamına geliyordu. Yine Hempel'e göre Phaistos diskinde Küçük Asya'nın güneydoğusunda yer alan kutsal Kyzikos'un korsanlar tarafından yağmalanmasından bahsediliyordu.

1955 yılında E. Zettig de, statik akrofonik metodunu uygulayarak, diski Grekçe olarak çözdü. "Zettig, diskin bir tarafının toprak parsellerinin tevziiyle ilgili olduğunu, diğer yüzünün ise buğday ekim bayramı ve törenlerine işaret ettiğini ileri sürdü."[3]

Amerikalı bilim adamı Cyrus Gordon da aynı metodu kullanarak, altmışlı yıllarda Phaistos diski üzerindeki esrarengiz metni İbranice olarak okudu. Aynı diski yine İbranice olarak okuyanlardan biri de Yunanlı bilim adamı L. Ktistopulos idi.

Alman bilim adamı Ernst Schärtel, yuvarlak kil parçasının Latinceye yakın herhangi bir Hint-Avrupa diliyle yazıldığı ve Zeus ve Minotauros ilahilerini içerdiği kanaatine vardı. Arthur Evans ise diski kendine has bir üslupla yorumladı ve bazı işaretlerin tekrarlanmasından hareketle bunun dinî bir ilahi olduğu teklifini getirdi.[4]

Fransız Atlantolog Marcel Homo'ya gelince, o da Phaistos diksinin Atlantid'in batışından bahsettiği görüşünde. İngiliz bilim adamı T. Gordon ise diskin Bask diliyle yazıldığı tezini savundu. Bulgar bilim adamı V. Georgiev'e kulak verecek olursak, disk, ölü Hint-Avrupa dillerinden Luwiceyle yazılmıştır.

1922'de H. İpsen ve W. Porzig 'Indogermanische forshungen' adlı Alman dergisinde ortaklaşa bir makale yayınlayarak, Phaistos diskiyle ilgili titiz bir tahlil yaptılar. Kombinatör metodunu esas alan yazarlar, diskin herhangi bir bükünlü dilde yazılmış olduğu sonucuna ulaştılar. Onlara göre bu 'herhangi bir bükünlü dil'de bir takım prefiks ve suffiksler vardı. Dolayısıyla disk herhangi bir Hint-Avrupa diliyle yazılmıştı. İpsen ve Porzig'in maka-

3 Molçanov A. A. *Tainstvennıye pisma pervıx yevropeitsev.* M., 1980, s. 48.

4 Landberry, s. 191, dn. 4.

lesi, günümüzde Phaistos diski konusunda yazılmış en ciddi makale olarak kabul edilmektedir. Rus bilim adamı A. A. Molçanoff da kombinatör metodunun en iyi metod olduğunu varsayarak, eski alfabelerle ilgili kendi rivayetlerini öne sürmekte.

Gördüğünüz gibi, hem metodlar, hem de okuyuşlar birbirinden farklı. Ama hepsinin birleştiği ortak nokta, diskin Hint-Avrupaî bir dille ve İbranice yazılmış olduğudur.

3. Yakın Mesafeden Bakış

Hiyeroğlif işaretleri, disk üzerindeki segmentler arasına spiral şekilde yerleştirilmiş. Her bir işaretin bir kelime olduğu düşünülmektedir. Mesela G. Landberry, disk üzerindeki işaretleri şu şekilde yorumluyor: "İnsan figürleri kesinlikle Minoalılar'a işaret etmiyor; tüylü başlık ise, dört yüz yıl sonraki Mısır âbidelerinde görülen şekiller gibi 'deniz halkları' savaşçılarının kullandığı başlığı andırıyor; ok, tipik Asya oku; Budist tapınağını andıran yapılar, daha sonraki döneme ait Lidya mimarisini andırıyor. Kesinlikle söyleyebiliriz ki, her ne kadar şimdiye dek Küçük Asya'da bu tür bir disk bulunmamışsa da, mevcut disk Anadolu kökenlidir."[5]

Doğru yoldan ayrılmamak için öncelikle diski okumaya hangi yüzünden başlayacağımızı tespit etmemiz gerekir. Burada diskin ön veya arka yüzünü nazar-ı itibare almıyoruz. Bu zaten yapıldı. Göz önünde bulundurmamız gereken husus, yazının okunuş yönü olmalı. Çünkü dünyada farklı yönlerden okunan yazı türleri vardı ve vardır. Sağdan sola, soldan sağa doğru yazanlar var. Çinliler gibi yukarıdan aşağı doğru yazanlar dahi mevcut. Eski Elamlılar, bir satırı yukarıdan aşağıya, diğerini aşağıdan yukarı doğru yazıyorlardı. Eski Mısırlılar, genellikle sağdan sola doğru yazmışlardır, ama ters yönde yazdıkları da oluyordu. Bu husus hiç de önemsiz bir nokta değildir ve eğer doğru okuma yönü bulunamazsa, sonuç da yanlış olacaktır.

5 Age., s. 191.

Şekil 1: Phaistos diskinin ön yüzü

Eski insanın her adımı, her teşebbüsü, dinî-mitolojik tasavvurlarıyla bağlantılıdır. Örneğin eski Mısır yazılı tasvirlerindeki insanların tamamı yüzlerini tek bir yöne çevirmiş durumdalar. Eğer yüzleri sağa dönükse, okumanın sağdan sola, eğer sola dönükse soldan sağa doğru yapılması gerekir. Eski insanlar, tasvirlerdeki insan veya hayvan suretlerinin bir ruhu olduğuna inanıyorlardı. Canlı insanların ve onların çizilen şekilleriyle hayvan suretlerinin yazının okunması sırasında birbirlerinin yüzüne baktıkları ve güya karşılıklı sohbet ettikleri zannediliyordu.

Phaistos diskinde de tüm insan, hayvan ve kuş tasvirleri, sağa doğru yönelmiş durumda. Dolayısıyla onlarla 'sohbet' edebilmek için yüzlerine bakmamız ve sağdan sola hareket etmemiz gerekmektedir.

Bazı segmentlerdeki şekillerin altında, sol köşeye doğru eğri çizgicikler görülüyor. Bu çizgicikler ne olabilir? Acaba herhangi bir harf mi, yoksa özen gösterilmeden yapılan mühür baskı sırasında kalan birer tırnak izi mi? Göründüğü kadarıyla ne harf, ne

Şekil 2. Phaistos diskinin arka yüzü

de tırnak izi. Aksine diğer yazı sistemlerinde de görülen özel kayıt işaretleri olabilir. Hint yazı sistemlerinde bu tür çizgiciklere 'virama' derler ki, bunun Batı Sami yazı sistemlerindeki karşılığı 'Şwa', Arapçada ise 'sükûn'dur.

Sükûn, Tatar Türkçesinde 'sakin'dir. Eski insanın düşüncesine göre hareket eden bütün eşyalar ve canlı varlıklar suya, Ataya veya Atanın oğluna ihtiyaç duyarlardı. Oklar, mızraklar, topuzlar, sopalar ve tüm bunlara benzer eşyalar, ya tecessüm etmiş mitolojik bir Atadır veya onun tecessüm etmiş mitolojik tenasül organıdır. Bu kil 'yufka' üzerine kondurulan küçük çizgi de, mızrak, ok vb. gibi öldürücü silahlara eşit değerdedir. Sakin (sa-kin: güneşin oğlu) çizgiciği de deler, öldürür ve kelime sonunda yer alan gizli sesliyi birleştirir.

Şu halde eğer segmentin sol köşesindeki son şeklin altında sakin varsa, bu, kelimenin sessiz, yoksa sesli harfle bittiğini gösterir.

İlkel insanın düşüncesine göre her hareket ve teşebbüs, atanın ve erkeğin birer fonksiyonudur. Birçok halklarda sağ taraf eril,

sol taraf dişil sayılır. Dolayısıyla tüm hareketler sağdan başlamak zorundadır.

Phaistos diskinde okumanın mutlaka sağdan başlaması gerektiğini gösteren bir başka önemli detay daha var. Diskin her iki yüzünde, spiralin sonunda kenardan başlayarak kısa çizgilerle birbirine bitiştirilmiş bir takım küçük yuvarlaklar var. Sayıları, diskin ön yüzünde dört, arka yüzünde beş tane. Eski insan, çay tabağı büyüklüğündeki bu kil diski, muhtemelen, hem gözle, hem de parmaklarla dokunarak okuyordu. İşte spiralin kenarındaki bu küçük yuvarlaklar veya 'noktalar' da muhtemelen okumanın nereden başlayacağını gösteren bir tür rehber vazifesi görüyorlardı.

Diski çözmeye girişmeden önce, üzerindeki işaretleri temiz bir kağıda geçirelim. Sonra ön yüzüne A, arka yüzüne B yazalım. Ön yüzdeki ilk segmenti A31, arka segmenti de B30 numarasıyla işaretleyelim. Diskin ortasında son bulan en sonuncu segment A01 olacaktır. Diskin arka yüzündeki segmentler de B30–B01 olacaktır.

Bazı işaretler iki-üç defa tekrarlanıyor; bazıları ise oldukça sık bir şekilde yer alıyor. Bunlar arasında, biz okuyucuların âşinâ oldukları şekiller olduğu gibi, hiç bilmediğimiz şekiller de var. Segment içinde yer alan gizli kelimeyi bulmak için, önce her işareti kendi adıyla adlandırmamız, sonra bu adların gerekli 'harflerini' seçip sırayla yazmamız gerekir. Bu yolla elde ettiğimiz kelimeler, öteki segmentlerdeki diğer kelimelerle şekil ve anlam yönünden örtüşmek zorundadır.

Biz, birkaç bin yıl önce yazılan bu muammalı mektubu Tatar Türkçesiyle okuyacağız.

Phaistos diskinde 45 değişik işaret kullanılmış. Elbette bu, her işaretin bir sese tekabül ettiği anlamına gelmez. Bazı ses ve heceleri göstermek için sadece bir veya iki işaret, bazıları için dört-beş değişik şekil kullanılmış. *Kh* ve *k* sessizleri, 14 işaretle gösterilmiş. Demek ki Phaistos diskinin yazıldığı dönemde *kh* ve *k* ile başlayan Tatarca sözler, kelime başlarında gelen diğer sessizlere

kıyasla çok daha fazlaydı. Bu durum bugünkü Tatar Türkçesinde de geçerliliğini korumaktadır. "Tatarca–Rusça Sözlük"de[6] geçen tüm kelimelerin %15'i *k*; %8,4'ü *t*; %6,1'i *s* ve %5,8'i *b* ile başlamaktadır. Phaistos diskinde ise *s* sesi için beş, *t* ve *b* sesi için dörder farklı işaret kullanılmış.

Şekil işaretlerin çoğunluğu tek ses veya kelimeyi gösteriyor; bazı şekillerin tanımlaması ise bütünüyle kelime yapımında kullanılıyor.

4. İlk Ses ve İlk Kelimenin Çözümü

Okumamızın daha anlaşılır hale gelmesi için, ilk işaretlerin nasıl çözüldüğü ve ilk kelimenin nasıl okunabildiği konusu üzerinde detaylı bir şekilde durmak istiyoruz.

Ön yüzdeki ilk sağ segmente A31 numarası koyduk. Buradaki ilk işaret 'insan kafası'. Tabloda 2 numara ile gösterildi. 'Adam' galiba dazlak. Fakat başının üstünde saçı andıran bir şeyler duruyor. Bu 'adamın' özelliğini ortaya çıkarabilmek için tarihî eserlere bir göz atmamız gerekir.

Herodot, Karyalılar ve eski Minos'un meşhur hükümdarı hakkında şöyle diyor: ".. Karya'lı soyu da, o zamanlar soyların en ünlüsü ve en kalabalığı olmuş. Şu üç şeyi onlar bulmuşlardır ve Yunanlılar da onlardan almışlardır: Savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler kazımak bize onlardan geçmiştir ve bir de kalkanı tutmak için kulp yapmak da onların icadıdır.."[7] M. Ö. XIII. Yüzyılda kuzeyden çeşitli kabileler Mısır'a girdiler. Bunlar arasında Karyalılar ve Likyalılar da vardı. Mısır kaynaklarında onlardan 'deniz halkları' diye bahsediliyor. Onlara Filistîler de deniliyor. İncil'de kaydedildiğine göre Filistîler Girit'den gelmişler. Bugünkü Filistinli Araplar eski Filistîler'in akrabaları sayılıyor. Giritli arkeolog G. Landberry de "İnsan figürleri kesinlikle Minoalılara işaret etmiyor; tüylü başlık ise, dört

6 *Tatarsko-Russkiy slovar.* M., 1966.

7 Herodot, 1, 171.

yüz yıl sonraki Mısır âbidelerinde görülen şekiller gibi 'deniz halkları' savaşçılarının kullandığı başlığı andırıyor" derken, işte bu Filistîler'e işaret etmektedir. Ancak, 'figürler kesinlikle Minaolılar'a işaret etmiyor' demekle yanılmaktadır.

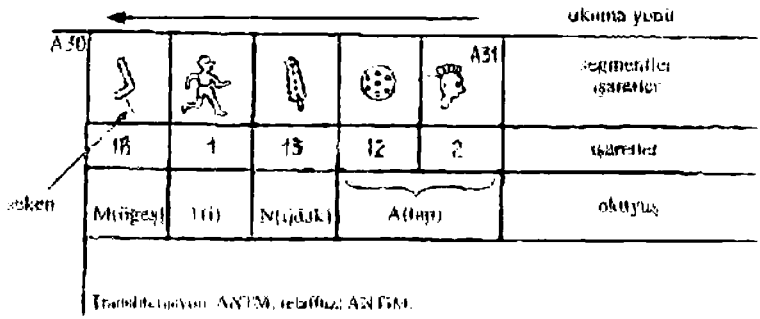
Mısır kaynaklarında Filistîler'e veya 'deniz halkları'na ait tasvirler muhafaza edilmiştir. Bunlardan birinde genç bir erkek sureti çizilmiş; başının üstünde de Phaistos diskindeki 'adam'ın kellesindeki saçları andıran bir şey dimdik duruyor. Filistîler'in 'saçları' da Herodot'un sözünü ettiği sorguçlu savaş başlıklarına daha çok benziyor.

Şu halde disk üzerinde 'insan kafası'nın Giritli savaşçı anlamına geldiği hükmüne varabiliriz. Daire (tabloda 12 numara) içindeki yedi küçük tokalı yuvarlak cisim de muhtemelen bir kalkanı göstermektedir. Yedi tokacık ise Herodot'un sözünü ettiği amblemler olabilir. Sorguçlu başlığı olan insanın sol tarafında yer alan kalkan, onun gerçekten bir savaşçı olduğuna özellikle işaret etmektedir.

'İnsan kellesi' ve 'kalkan', segmentlerin sadece sağ tarafında yan yana yer almaktadır. Disk yazısını incelerden ilk dikkatimi çeken de bu husus oldu ve burada muhtemelen herhangi bir kuralın var olabileceği hükmüne vardım. Örneğin, 'insan' ve 'kalkan' yan yana çizildiğine göre, demek ki ikisi birlikte tek bir anlam ifade edebilir. Fakat ayrı ayrı çizildiği durumlarda, başka bir anlam ifade ediyorlar. Gerçekten de öyledir.

Her neyse, şu anda 'insan başı' ve 'kalkanın' birlikte çizildiği yerlerin savaşçı anlamına geldiğine eminiz. Peki, eski Tatar Türkçesinde savaşçıya ne ad verilirdi? *İr* [er]- erkek, savaşçı; *okçı* [okçu]– ok atan kişi ve *sogışçı*– savaşçı, cengaver mi?

Hecelerin ilk anlamlarını ve eskilerin mitolojisini göz önünde bulundurarak, ALAB kelimesinde karar kıldım. Bugünkü Tatar Türkçesinde bu kelime daha ziyade Tatar masal kahramanı *alıp* olarak bilinmektedir. Tatarlar'la akraba olan Sibirya halklarının dillerinde, örneğin Kazak ve Kırgızlar'da *alıp* 'bahadır', Karaimler'de *alp*– reis, bey; eski Türkçede (Altaycada) *alp*– nişancı, kah-

raman, savaşçı demektir. Tataristan'da 'beş bahadır' anlamına gelen *Bişalab* adında bir köy vardır.

'Alab' işareti, yalnızca *a* vokalini gösterir ve yalnızca başta bulunur.

Kelimenin orta ve sonunda *a* vokali, diğer işaretlerle birlikte bir anlam ifade eder. 'Alab'ın sadece kelime başında kullanılması halinde sahip olduğu derin anlam ifade edilir. Baş, savaşçı, kahraman, bahadır, ancak eril olabilir ve dolayısıyla ön safta yer almak zorundadır. *Alab* kelimesi *al ab* yani büyük ab şeklinde bölünebilir. *Ab* ise *aba*'nın, bir başka deyişle *baba*nın kısaltılmış şeklidir. *Aba* – 'ecdat', *baba*– bugünkü Tatar Türkçesinde 'dede', *atababa* halinde ise 'ecdat, ata' anlamındadır.

A31'deki (tabloda 13 numara) işarete NİJDAG– 'bileği taşı'; dördüncü işaret (tabloda 1 numara) Tİ, beşinci işaret (tabloda 18 numara) MÜGEŞ (veya mögeş) 'açı, köşe' demektir. Sert telaffuz edilen bir kelime. MÜGEŞ işaretinin altında 'sakin' 'sükun işareti' yer almakta, dolayısıyla kelime sessiz harfle bitmektedir.

A31 segmentine yerleştirilen işaretlerin bu düzende adlandırılması için, onları kağıt üzerine sağdan sola doğru geçirilmesi gerekmektedir. İşi zorlaştırmadan, işaretlerin adlarını mevcut doğru şekline göre soldan sağa doğru yazacağız. Böylece ilk iki işaret (tabloda 2 ve 12) –ALAB, üçüncüsü (tabloda 13)– NİJDAG, dördüncüsü (tabloda 1) –Tİ ve beşincisi (tabloda 18) MÜGEŞ'tir.

Kelimelerin ilk harflerini yeniden yazarak sıralayalım: A(lab), N(ijdag)), T(i), M(ügeş), yani A, N, T, M. Okunuşu: ANTIM.

5. Phaistos Diski İşaretlerinin Açılımı (Tablodaki sıraya göre)

1. Tİ– Sağ kolunu havaya kaldırarak sıra numarasıyla 6'da belirtilen şekle doğru, beşinci segmentteki B yönüne koşan bir adam. *T* sessizini gösterir. Tatar Türkçesinde *yaşti* (*yaş ti*) 'aynı yaşda, yaşıt, akran', *ati*– (*a-ti*) – 'baba, ata' demektir.*

2. İndî 'kalkansız savaşçı' adlandırması, sadece kelime başında yer almıştır. A yüzünde iki, B yüzünde dört segmentte geçmektedir. 'Kalkanlı savaşçı'ya ALAB deniliyor ki, *a* kelime başında gelmektedir. 'Kalkansız savaşçı' ise yumuşak *a*, yani *æ* ile gösteriliyor.

3. MİNGLİ – 'benli adam'. A ve B yüzüne ikişer defa çizilmiş. 'Adamın' sağ yanağında sekiz harfini andıran bir işaret var. Bu yüzden indî olarak 'benli adam' adını verdik. Kıbrıs-Minoa yazılarındaki sekiz şeklini andıran işaret, Kıbrıs stilinde ve Girit diskinin A yüzündeki harf, *li* hecesiyle örtüşüyor. Yani sessiz *l*.

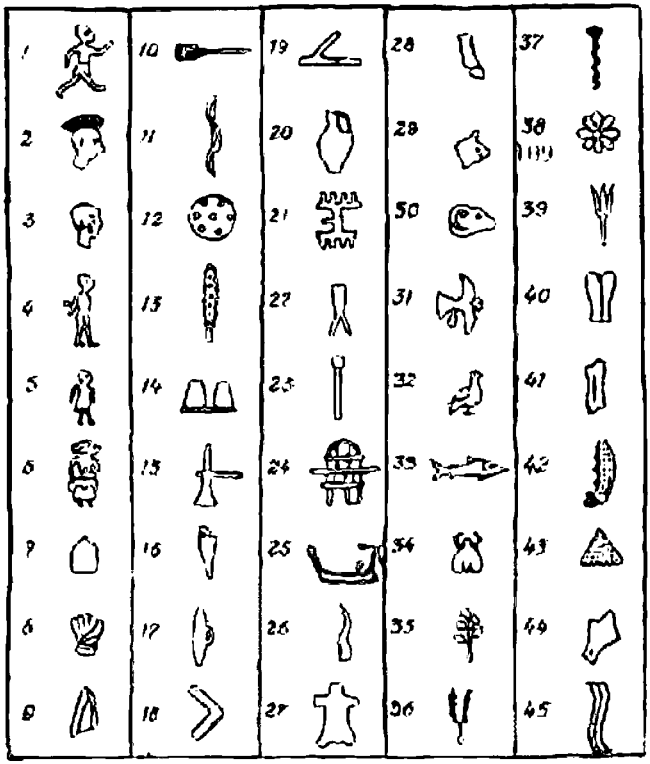
4. BÖLGEN– 'savaş esiri' A yüzüne bir defa çizilmiş. Adamın kolları arkaya bükülmüş ve bir şeyle bağlanmış gibi görünüyor. Bunun bir savaş esiri olduğu kuşkusuz. Bugünkü Tatar Türkçesinde *bölgen* 'mahvolmuş, bitmiş (insan)' anlamındadır. Eski Türkçede (Altay dilinde) de *bulun* 'savaş esiri' demektir. İşaret, *b* sessizini göstermek için kullanılıyor.

5. MALAY– 'çocuk', B yüzüne bir defa çizilmiş. Sessiz *m* anlamında.

6. MA. Bu işaret diskin iki yüzünde de var ve her iki yana da ikişer defa çizilmiş; *m* sessizini gösteriyor. Eski Akdeniz halklarının tapındığı büyük Ana demektir.

---

* Modern Özbek Türkçesinde de baba anlamında 'ade' kelimesi kullanılmaktadır. (ç.).

Şekil: 3 Phaistos diskinin işaret tablosu

7. İMİ.– 'kadın memesi', A yüzünde üç, B yüzünde 15 segmentte çizilmiş. *İ* sesli, *im, em, ım* heceleri demektir. Tatar edebiyatında – *imi*, lehçelerinde *emi, emei.*

8. KALPAK– 'tüylü başlık". A yüzüne bir, B yüzüne dört defa çizilmiş. *Kh* ve *k*'ye tekabül ediyor. Diskteki kalpak, şematik bir şekilde çizilmiş; çizimin daha detaylı olanları, M. Ö. XIII. Yüzyıldaki eski Mısır rölyeflerinde bulunmaktadır.

9. BAŞLIK– 'kapuşon, başlık'. B yüzüne iki defa çizilmiş; *b* sessizine tekabül ediyor.

10. İŞKEK – 'kayık küreği'. A yüzünde dört defa geçen bu şekil *i* seslisini gösteriyor.

6. YAYA İşareti ve Ok-yay Konusunda Bazı İlave Notlar

11. YAYA– 'yay' (silah). A19 segmentindeki bu işaret *ya* hecesini gösteriyor. Bu, gevşek kirişli M şeklindeki yay demektir. Bilimsel literatürde İskit, Hun, Türk, göçebe ve Merkezi Asya halklarının kullandığı katışık (karma/kompozit) yay olarak zikredilir. Phaistos diskindeki yay için Landberry 'tipik Asya yayı'[8] demektedir. Yukarıdaki adlandırmaların her biri, söz konusu yayın kendine özgü olduğunu anımsatıyor; ancak, her halükârda ortasındaki içeri doğru bükük beli, yayın sabit özelliği olarak göze çarpıyor. İç bükey kavisin iki yanında iki dış bükey uzantı var ve bu uzantıların uç kısımları mukavves şekilli. Yayın içe bükük kavisi, sanki ayrı bir parçadan yapılmış havası veriyor. Ağaç gövdenin sertleştirilmesi için kemik ilaveler konularak ağaç kirişiyle sıkıca bağlandıktan sonra hayvan kemiğinden üretilen tutkalla da takviye edilir.

Yayın kavisli kısmı sadece ya M şeklinde, ya da D şeklinde olabilir. D şeklinde olanı daha eski kabul edilir. Eski zamanlarda kimi halklar D, kimi halklar da M şekilli yay kullanırlardı. A. M. Hazanoff 'İskit' yayının ana vatanının Avrasya bozkırları olduğunu kaydetmektedir.[9] İskit yayları, Doğuda Sibirya ve Çin'e kadar yayılmıştı. Bu yayla ilgili detaylar Batıda Flandrie'de bulunmuştur. Katışık yay Grekler'de de vardı. "Grekler, henüz IV. Yüzyılda, yani arkaik dönemde, belki M.Ö. VII. Yüzyılda 'İskit' yaylarını taklit ediyorlardı" diye yazmakta Hazanoff diğer bilim adamlarının anlattıklarına istinaden. Ancak, aynı yazarın belirttiği gibi, "Girit hariç, Grekya'da yay, özellikle bir silah türü olarak yaygın değildi."[10] M.Ö. II. Yüzyıl sonuyla III. Yüzyıl ortalarında yaşayan Grek dilli Romalı yazar Aelianus da "Giritliler'in okları mükemmeldi ve bu yüzden yüksek tepelerdeki yabani keçileri kolaylıkla avlıyabiliyorlardı" demektedir.[11] Yunanlı yazar Pausanias (II.

8 Aynı yerde.

9 Hazanov, A. M. *Oçerki voyennogo dela sarmatov.* M., 1971, s. 29.

10 Age., s. 30

11 Aelianus, 1, 10.

Yüzyıl) ise şu satırları yazmıştı: "Giritliler hariç Yunanlılar'da ok-yayla avlanma âdeti yoktu."[12]

Yayın Girit'de yaygın olarak kullanıldığına bilhassa dikkat etmek gerekir. Nitekim Girit'de bulunan diğer malzemeler üzerinde de katışık yay resimleri görülmektedir. Landberry bu konuda şu satırları yazıyor: "Diskin ikinci yüzünde dağ keçisinin ardından giden bir ok-yayla köpek resmi çizili. Çelik kalem keskinliğindeki böyle bir ok ve katışık yay, Mallia'da bulunan yağ urundan yapılmış yuvarlak mührün bir yüzünde hiyeroğlif biçimindedir."[13]

Katışık yayın icadı, eski insanın silahlarını geliştirme konusunda bir terakki kabul edilmektedir. Bu tür yayların vuruş gücü, D şeklindeki sade yaylara nispetle daha fazlaydı. A. P. Okladnikoff, katışık yayı 'yayın genel gelişiminin en uç örneği' olarak tavsif eder.[14]

Kanaatimizce katışık yayın icadında sadece okun vuruş gücünü artırmak veya ona daha değişik ve modern bir şekil vermek arzusu değil, eski insanın dinî-felsefî dünya görüşü de önemli rol oynamıştır. Çünkü, muhtemelen sade yayların vuruş gücü de katışık yayın vuruş gücünden daha az değildi. Tutmos III'ün oğlu ve aynı zamanda eski Mısır XVIII. hanedanı kralı II. Amenhotep, öylesine güçlü kuvvetliydi ki, "rivayete göre onun yayını gerek Mısır ordusunda ve gerekse komşu ülke askerleri arasında gerebilecek hiç kimse yoktu. III. Tutmos'un oku bakır hedefi üç avuç boyunda delerse, Amenhotep'in oku hedefin bir ucundan girip öbür ucundan çıkarak yere saplanırdı."[15] XVIII. hanedana ait bir Mısır kabartmasında II. Amenhotep'in vurduğu bakır nişan tasvir edilmektedir. Rölyefteki gerilmiş ok D şeklindedir.

Katışık yayın şekli, erkek ve kadın tenasül organlarının tanrısallaştırılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tür tanrısallaştırma

12 Pausanias, 1, 23, 4.

13 Landberry, s. 138.

14 Pelih, S. B. *Rasskaz Ibn Abd al-Hakima o drevney istorii Egipta-* v kn. "Pismennıya pamyatniki Vostoka. İst- fil. issl. Yejegodnik. 1971. M., 1974, s. 170.

15 Perepelkin, Yu. Ya. *Drevniy Egipet*. M., 1988, s. 441.

birçok halklarda görülmüştür. Bunun bariz örnekleri Tatarlar'da ve akraba halklarda da görülür. Örneğin Kuzey Altay kabilelerinde ok ve yayla tedavi usulleri muhafaza edilmiştir. Hakaslar, ok ve yayın büyü gücüne sahip olduğuna inanırlar ve yeni doğan erkek çocuğun beşiğine oyuncak yay; kız çocuğun beşiğine ise beze sarılı oyuncak ok koyarlardı.

Katışık yay, elbette öncelikle savaş silahıdır, ama aynı zamanda kadın organı ve ninenin sembolüdür.

J. Mellaart, tarih öncesi dönemlerde okun icadı konusunda şu satırları yazmaktadır: "Yaklaşık 12000 yıl önce, buzul çağının sonlarına doğru, Yakın ve Orta Doğuda ekonomileri sürekli gelişen bazı insan grupları yaşıyordu. Bu arada yeni silahlar da ortaya çıktı.. Bulunan pek çok küçük ok uçları, bu insanların ok ve yay kullandıklarını göstermektedir. Bu, av teknolojisinde önemli bir gelişmeydi."[16] Mellaart'ın tahminine göre Ana'ya tapınma da bu bölgede ortaya çıkmıştır. Mellaart, konuyla ilgili detayda da şunları yazıyor: "Kişisel mübalağa yapmadan diyebilirim ki Anadolu, Yakın Doğunun Neolitik kültürü en gelişmiş merkeziydi.. Anadolu'nun Neolitik kültürleri medeniyetimizin temel taşları olan çiftçilik, hayvancılık ve tanrıça-ana kültünün öncüsü olmuştur."[17]

7. Phaistos Diskindeki İşaretlerin Anlamları

12. KALKAN. 'Savaşçı'yla birlikte veya ondan ayrı olarak çizilmiş. A yüzünde 12 segmentte, B yüzünde sadece bir segmentte mevcut. Tek olarak resmedilen KALKAN, *kh* ve *k* sessizini; kelimenin başında 'savaşçıyla' birlikte çizileni ise a seslisini gösterir. Knossos ve Camares sarayındaki kap kacak süslemelerindeki yuvarlak işaretler de Phaistos diskindeki 'kalkanı' anımsatmaktadır. XX. hanedana ait (M. Ö. 1200 yılları) Mısır kabartmalarında III (IV) Ramses'in 'deniz halklarıyla' yaptığı bir deniz savaşı tasvir

16 Mellaart J. *Drevneyşiye tsivilizatsii Blijnego Vostoka.* M., 1982, s. 19.
17 Age., s. 79.

edilmektedir. Bu kabartmada Mısırlılar'ın kalkanları yüksek ve uzun, 'deniz halkları'nın kalkanları ise yuvarlaktır.

13. NİJDAG– 'Bileği taşı'. A yüzünde üç, B yüzünde de üç yerde rastlanıyor. Alet, günümüzdeki çomak, bileği taşı ve mihenk taşını andırıyor. Uygun bir sapı da var. Sapın üzerinde iri taneli kumu andıran bir pürtük göze çarpıyor. Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde *nijdag* 'bileği taşı' olarak geçiyor. Şu halde bu resim *n* harfine işaret etmektedir.

14. KAMIT– 'Boyunduruk'. Diskin ön ve arka yüzünde ikişer segmentte var. Bir çift öküz için kullanılır. Girit'de ve Yunan anakarasında toprağı öküzle sürerlerdi. Bir Tatar atasözü '*Ögiz ölse et, arba valsa otın*' yani 'Öküz ölürse et, kağnı kırılırsa odun olur' şeklindedir. Bu ata sözü ecdadımızın öküzü çekici güç olarak kullandıklarını göstermektedir. 'Üç dus' (Üç Dost) masalında şu kelimeye rastlıyoruz: "*Kart bu egemke iki par ögiz birip, iki arbaga cigip..*" (İhtiyar bu delikanlıya bir çift öküz verip, onları iki kağnıya koşarak..)[18] Demek ki bu resim de *k* harfine işaret etmektedir.

15. BALTA. B yüzünde bir segmentte görülen bu işaret *b* harfine tekabül etmektedir.

16. SADAK. Diskin her iki yüzüne ikişer defa kazınmış. Birinci ihtimale göre *s* sessizine tekabül etmekte; ikinci ihtimale göre ise *sadak* kelimesini anımsatan başka bir kelimeye işaret etmektedir.

17. KAPÇAK- "Kapak". A08 segmentine kazınmış ve *k* sessizine tekabül etmektedir.

18. MÜGEŞ – "Köşe". Her iki yüze altışar defa kazınmış; *m* sessizine tekabül ediyor.

19. TA. Çocuk sapanını andıran iki uçlu dal şeklindeki şeyler genellikle bu şekilde adlandırılır. A yüzünde üç defa var ve *t* sessizine tekabül ediyor.

20. EM. B26 ve B18 segmentlerinde yer alan bu işaret *m* sessizine ve *em* hecesine tekabül ediyor. Disk üzerine 'testi' resmi

18 Tatar halık icatı, *Ekiyatler* (birinci kitap), Kazan, 1977, s. 224.

çizilmiş. Teorik olarak kap veya kap şeklindeki her eşya, Tatar Türkçesinde kadın tenasül uzvunu gösteren *am* veya *em* kelimesine tekabül edebilir. Bugünkü dilde *am* veya *em*, 'testi' anlamında kullanılmaz. Yunanca 'amfora' kelimesindeki *am* da muhtemelen 'kap' ve *fora* 'şarap' demektir. Kuman [Kıpçak] lehçesinde *bor* veya *bora*– 'şarap', *borla* 'üzüm bağı'; Karaim dilinde *borla*, Kırım Tatar Türkçesinde *borgalık* – 'üzüm bağı' ve Uygur lehçesinde *bor* 'şarap' anlamındadır. Phaistos diskinin Tatar Türkçesine çevirisinde *bor, bora* 'asma; şarap', *ambora* da 'şarap kabı' anlamına gelebilir. Bugünkü *ambar* kelimesi, Yunanca *amfora* kelimesinin kaynağıdır. *Ambar* (*amfora*) kelimesi başlangıçta 'şarap kabı' ve keza 'şarap kablarının saklandığı kiler' anlamında kullanılmış olabilir.

21. KIRGIÇ – 'Kaşağı', A15 ve A03 segmentlerine işlenmiştir ve *Kh* sessizini göstermektedir. Her halükârda bu tür bir âlet, atların ve diğer iri tırnaklıların tımarında kullanılmıştır. Tutacağın orta yerinde küçük bir diş görülüyor. Muhtemelen tımar âleti orta yerinden kavrandığında bu diş parmaklar arasına geçmekte ve çalışan kişinin işini kolaylaştırmaktadır.

22. Dİ. Alttan iki çatallı, iki ayak üzerinde duran bedeni andıran bu şekil B yüzünde beşinci segmentte yer almakta ve *d* sessizini anımsatmaktadır. 19 no.lu şekildeki TA da tepeden on çatallıdır. Büyük bir ihtimalle TA yeryüzüne, Dİ de gökyüzüne işaret etmektedir.

23. NİME. Bir ağaç çiviyi veya dingil çivisini andıran bu şekil, diskin ön yüzüne beş, arka yüzüne altı segmentte yer alıyor; *n* ünsüzünü gösterir. NİME sözcüğü, kelime üretim metoduna göre *ni-me* yani babanın oğlu hecelerinden teşekkül eder. Bir Tatar atasözü şu şekildedir: '*İme bilgenge-ine, ime bilmegenge-nime*' yani "Çocuğa meme gerek, meme istemeyene *nime*." Bu atasözündeki nime kelimesi, disk üzerine çizilen fallosa benzer bir şeydir.

24. EY – 'Ev' . A yüzünde bir, B yüzünde beş segment içinde yer alıyor. E ünlüsüne ve ey (ev) hecesine tekabül etmektedir. Bir evin kubbe şeklinde yani yuvarlak çatısı vardır. Landberry'nin

daha önce naklettiğimiz "Budist tapmağını andıran yapılar, daha sonraki döneme ait Lidya mimarisini andırıyor" şeklindeki açıklamasında geçen yapıdan maksat da evdir. Yuvarlak şekilli ev mimarisi, Ön Asya'da sadece geç Lidya dönemine değil, daha erken dönemlere de has bir yapı tarzıdır. En gözde bilim adamları Ön Asya'nın ilk kulübe evlerinin yuvarlak şekilli, taş temelli olduğunu ve ortasında bir ocağın yer aldığını (örneğin Şanidar yakınındaki bir köy ile Eynan mezrasındaki evler (M.Ö. X. Binyıl sonları) belirtmektedirler.

Modern Tatar Türkçesindeki *üy* (ev) kelimesi muhtemelen vaktiyle *ey* şeklinde telaffuz ediliyordu. Tatarca, Yunanca ve diğer dillerdeki örnekler de bu görüşü desteklemektedir. Sümercede 'ev' kelimesi sadece *e* ünlüsüyle gösterilirdi. Eski Yunancada çoğu kez sonu *ey* ile biten kelimelere rastlanmaktadır. Örneğin *pritaney* – 'pritanın evi'. Burada *pritan* – başkan, reis; *ey* de 'ev' anlamındadır.

25. KEME – 'Gemi, tekne'. A yüzünde iki, B yüzünde beş segmentte görülüyor. Şekil, gerçekten de bir gemiyi andırmaktadır. *Keme* (*kime*, *köyme*) kelimesi gerek Tatar Türkçesinde ve gerekse diğer Türk lehçelerinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Rivayete göre Akdeniz'de düzenli gemi seferleri M.Ö. III. Binyıllarda başlamıştır. Giritliler, çok iyi denizciydiler. Çeşitli ticarî, askerî ve başka amaçlı gemileri vardı.

26. ŞÖŞLİ 'orak'. A yüzünde beş, B yüzünde bir segmentte görülüyor. L ünsüzüne tekabül eder.

27. TuN 'don, elbise'. Ön yüzde on, arka yüzde beş segmentte yer alan bu şekil *t* ünsüzüne tekabül eder. Kısa kolları, uzun ve geniş eteğiyle TuN, bariz bir şekilde kadın elbisesine işaret ediyor. Girit'de bulunan tanrıça heykellerinde ve aynı şekilde Knossos sarayında rastladığımız duvar süslemelerindeki kadın resimleri üzerinde görülen elbise bizim TUN'umuzu anımsatmaktadır. Sümer tanrı ve tanrıçaları da aynı şekilde geniş etekli elbiseler içindedir.

28. KOYKA – 'koyun ayağı'. A17 ve A11 segmentlerinde yer almış. Her iki durumda da kedi kelimesinin yapımında kullanıl-

mış. Tatar Türkçesinde *koyka*, hayvan ayağından yapılan paça çorbası anlamına gelir.

29. İRBİS – 'vaşak'. Ön yüzde bir, arka yüzde sekiz segmentte yer alıyor. A28 segmentinde iki 'irbis' yan yana çizilmiş. İkisi birlikte çoğul *ir* kelimesine tekabül etmektedir ki, *ir-at* 'erkekler' olarak okunur. İ ünlüsü ve *ir* hecesi demektir. Sibirya lehçelerinde (Teleüt ve Lebedinler'de) *irbis* 'vaşak' anlamındadır. Eski Uygurcadaki *irbiç* de 'vaşak, leopar' demekti.

30. KUY – 'koyun, baran'. B04 segmentinde görülüyor. *Ku* hecesi anlamındadır.

31. KOŞ – 'kuş'. A yüzünde beş segmentte var ve *k* ünsüzünü gösterir.

32. SAYKA – 'su kuşu'. Ön yüzde iki, arka yüzde bir segment içinde yer alıyor. Bu *s* ünsüzünü gösterir. Mısır hiyeroğlif yazısında da *sa* hecesi anlamına gelen 'su kuşu' resmi vardır. SAYKA adlandırması teoriktir. SAYKA kelimesi bu durumda tam olarak Rusçadaki *çayka* kelimesiyle örtüşmektedir.

33. KARAUL – 'balık'. Ön yüzde iki, arka yüzde dört segmentte var. Bu işaret *kh* ve *k* ünsüzüne tekabül etmektedir. B24 segmentinde kelime yapımına açık bir şekilde katılmaktadır. Disk üzerinde 'balık' resmi var. Tatar Türkçesinde ve akraba lehçelerde 'balık' için *karaul* kelimesi kullanılmaz. Dolayısıyla kelimenin teorik yapısı *kara ul* yani 'suyun oğlu' anlamındadır.

34. KONGIZ – 'böcek, ağaç kurdu'. A28, A29 ve B02 segmentlerinde yer alan bu işaret *kh* ve *k* ünsüzünü gösterir.

35. K – ? Tam anlandırması yapılamadı. A yüzünde beş, B yüzünde altı segmentte yer almakta ve *kh* v *k* ünsüzüne tekabül etmektedir.

36. S – ? Tam adlandırması yapılamadı. Arka yüzde dört segment içinde yer almakta ve *s* ünsüzüne tekabül etmektedir.

37. S – ? Tam adlandırması yapılamadı. Her iki yüzde ikişer defa geçiyor. *S* ünsüzüne tekabül eder.

38. KAŞKARIY – 'pat'. A yüzünde üç, B yüzünde bir segmentte var. Ünsüz *kh* ve *k*'ye tekabül etmektedir. Bu tür sekiz taçyapraklı kaşgarıy III. erken Minoa dönemine ait (M.Ö. yaklaşık 2100-2000 yılları) mühürlere kazınmıştır. Sekiz taçyapraklı ve desenli bir rozeti proto alfabe döneminde, yani M.Ö. IV. Binyılda 'Barka'daki (Uruk)taş vazo' üzerinde de görüyoruz.[19] İtil Bulgarya'sındaki sintaş kayaları üzerinde de ebediyet sembolü sekiz taçyapraklı patlara rastlanmıştır.

39. AYRI – 'yaba, yaba şeklinde boynuz'. A yüzünde bir, B yüzünde üç segmentte yer alıyor. Bu işaret de *r* ünsüzüne tekabül eder. 'Yaba' Kazak lehçesinde *ayr*, modern Altay dilinde *ayruş* şeklindedir. Tatar âyin şarkılarında ise *ayrı* 'yaba şekilli boynuz' demektir.

40. AM – 'kadın tenasül organı'. Diskin ön yüzünde üç, arka yüzünde de üç segmentte var. Kelime orta ve sonlarında *am, em, im* olarak bulunur. M şeklindeki katışık yay ve lir, dış görünüş itibariyle bu işareti hatırlatır. Klasik Yunan liri dört kirişlidir ve kadının ön tarafıyla ilişkisini gösterir. Bazı detaylar hesaba alınmazsa Kazan hanlarının tamgaları da diskimizdeki AM işareti şeklindedir. Tatar tarihçi ve nümizmatı A. G. Muhamadiyeff, "İlk önceleri Gıyaseddin'in sikkeleri üzerindeki tamga, yani Kazan Hanlığı sembolü, lire veya gerilmiş yaya benziyordu" demektedir.[20] (Gıyaseddin'in iktidar dönemi 1422-1445 yılları arasıdır). Rus tarihçi M. G. Hudyakoff da "Kirişi gerili yay ve yukarı doğru kaldırılmış okun Kazan Tatarlarının milli arması" olduğunu kaydeder.[21]

41. SÜYEK – 'kemik'. A yüzünde iki segment içinde yer alan bu işaret *s* ünsüzünü gösterir.

42. B – ? B 22 segmentinde yer almakta ve b ünsüzünü göstermektedir. Tam anlandırmasını yapamadık.

19 Lloyd C. *Arxeologiya Mesopotamii*/ Per. s angliyskogo Ya. V. Vasilyeva i İ. S. Kloçkova. M., 1984, s. 63.

20 Muhamadiyev, A. G. *Bulgaro-tatarskaya monetnaya sistema XII-XV vv.* M., 1983, s. 125.

21 Hudyakov M. *Oçerki po istorii Kazanskogo xanstva.* Kazan, 1923, s. 180.

43. İLEK – 'elek, kalbur'. B25 segmentindeki bu işaret *k* ünsüzüne tekabül etmektedir. Adlandırma indîdir.

44. TÖRTKİ – 'teşik; delik'. A 25 segmentindedir ve *t* ünsüzünü gösterir. Adlandırma indîdir.

45. EN – 'su'. Ön yüzde iki, arka yüzde dört segmentte mevcut. *En* ve *an* şeklinde okunur. Sümerler'de An 'Gök tanrısı' ve 'gökyüzü' demektir. *En* ise kompozit Sümer tanrı adlarında vardır: Enki – 'su tanrısı', Enlil – 'rüzgar tanrısı', Enmeduranki – 'eski bir tanrı' (Araştırmacının açıklaması). Şu hecelerin köklerinde de geçer: *en-me*, *dur anki* – 'ilahi me, büyük ana'; *dur* (Tatar Türkçesinde *zur*) 'büyük'; *anki* (Tatar Türkçesindeki *Enkey*) – 'ana, mama'. Tatarca *yeşen* (*yeş en*) – 'yıldırım, şimşek' "genç en" veya "genç gök tanrısı" demektir. Keza *en* hecesi Tatarcadaki *enci* (en-ci) – 'inci' kelimesinde de geçer ve 'suyun oğlu' demektir. Sicilya'da bir zamanlar 'Enghy şehri' varmış (şehre bu adın verilmesinin sebebi ortasından bir nehrin geçmesidir). Daha sonraları Girit kültünü anımsatan Materei tapınağıyla ün yapmış.[22]

Su işareti Sümer kil yazısında üç dalgalı çizgiyle gösterilmiştir. Mısır, Hitit, Elam yazılarında da su işareti yine üç dalgalı çizgi ile gösterilir. Eski Çin döneminde Yin "ayrılan sular", eski Çince'de ise 'su' ve 'nehir' üç dalgalı çizgiyle gösterilirdi.

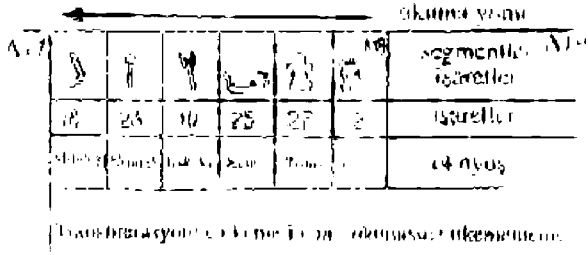
8. Phaistos Diskindeki İşaretlerin Transliterasyon Örnekleri

Yukarıda ilk hecenin (A31) deşifrasyon metoduyla tanışmıştık. Şimdi birkaç tranliterasyon örneği daha sunmak istiyoruz.

Transliterasyon : e t keme i n m; telaffuz: etikemeineme.

A18 Segmenti. İşaretleri sağdan sola doğru okuyarak, harfleri soldan sağa doğru yazalım:

22 İlinskaya L. S. *Legendı i arxeologiya.* Drevneyşiye Sredizemnomorye. M., 1988, s. 51, 52b

1. 'Kalkansız asker' işareti (tabloda –2). *E* ünlüsüne (yumuşak a veya Almancadaki ä) işaret eder.

2. TUN – 'elbise, don' işareti (tabloda –27), *t* ünsüzünü gösterir.

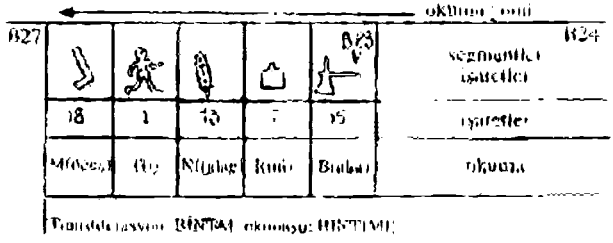
3. KEME – 'gemi, tekne' işareti (tabloda –25) şekil itibariyle gemiyi gösteren kelimeye tekabül eder.

4. İŞKEK – 'kayık küreği' (tabloda –10), *i* ünlüsünü gösterir.

5. NİME işareti (tabloda –23) *n* ünsüzünü gösterir.

6. MÜGEŞ – 'köşe' (tabloda –18) *m* ünsüzünü gösterir.

Şimdi de baş harfleri ve *keme* kelimesini sırayla yazalım: E, T, KEME, İ, N, M. Segmentte bir çift (modern anlamda) kelime yazılıdır; her ikisi de yumuşak telaffuz edilir ve MÜGEŞ (veya Mögeş) işaretindeki sakin dikkate alınmadığı için *e* ünlüsüyle biter. Okunuşu: ETİKEME-İNEME.

Transliterasyon: BİNTM; okunuşu: BİNTİME.

Segment B23. İşaretleri sağdan sola doğru okuyarak, harfleri soldan sağa doğru yazalım.

1. BALTA işareti (tabloda –15) *b* ünsüzünü gösterir.

2. İMİ işareti – kadın memesi (tabloda –7) *i* ünlüsünü gösterir.

3. NİJDAG – 'bileği taşı' (tabloda –13) *n* ünsüzünü gösterir.

4. Tİ işareti (tabloda –1) *t* ünsüzünü gösterir.

5. MÜGEŞ – 'köşe' işareti (tabloda –18) *m* ünsüzünü gösterir.

İşaret adlarının ilk harflerini sırayla yazalım: B, İ, N, T, M. MÜGEŞ işaretinin altına sakin gelmeyeceği için kelime *e* ünlüsüyle biter. Okunuşu: BİNTİME.

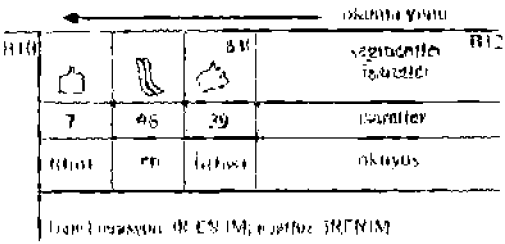
Segment B11. Yine işaretleri sağdan sola okuyarak, harfleri soldan sağa doğru yazalım:

1. İRBİS – 'vaşak' işareti (tabloda –29) *ir* hecesini gösterir.

2. EN – 'su' işareti (tabloda –45) *en* hecesini gösterir.

3. İMİ – 'kadın memesi' işareti (tabloda –7) *em* veya *im* hecesini gösterir.

Heceleri yazalım: İR, EN, İM. İMİ işaretinin sonunda seken işareti görülüyor ve dolayısıyla kelime *m* ünsüzüyle bitiyor. Okunuşu: İRENİM.

Transliterasyon: İR EN İM; telaffuz: İRENİM.

9. Phaistos Diskinin Ön Yüzündeki Kelimelerin Çeviri ve Yorumu

A31. ANTIM (*ant-ı-m*) – tekil isim, *ım* – tekil isimlerde birinci şahıs iyelik eki. Modern Tatarcada ant 'yemin, adak, söz' anlamındadır. Aynı anlamıyla akraba lehçelerde de kullanılmaktadır. Çevirisi: Andım, sözüm.

A30. EYİMKE (*ey-i-m-ke*) – *em* birinci şahıs iyelik ekine, yönelme durumu eklenerek yapılan tekil sözcük. Modern Tatarcada *üy* – ev anlamındadır. Ancak burada *ey* ev değil, dinî âyinlerin yapıldığı tapmak anlamındadır. Çevirisi: Benim tapınağıma.

A29. İRENİM (*iren-i-m*) – *im* tekil iyelik eki eklenerek yapılmış tekil isim. Modern Tatarcadadaki *iren*'in buradaki kelimeyle ilgisi yoktur. Sözlüklerde şu açıklamayı buluyoruz: 'Tanrıya yakın aziz kişi'. Günlük konuşmalarda '*gaib irenner*' "erenler; azizler" kelimesi kullanılır. Akraba lehçelerde *iren, eren*, 'saygı değer, mümtaz, güçlü, ârif, kahraman, erkek, adam' ve hatta 'savaşçı' anlamlarında kullanılmaktadır. İ. M. Dyakonoff'a göre Sümercedeki *eren* 'savaşçı, işçi', A. İ. Tumenyeff'e göre ise 'amele, ırgat' anlamındadır. Yunancada "irenı" 20-30 yaş arasındaki yetişkin Spartanlar demektir. Kelimenin Phaistos diskinde geçen daha eski şekli, Yunanca ve Tatarcada muhafaza edilmiştir. Kelime iki parçadan oluşmaktadır: *ir* ve *en*. Bunların lügat manalarını biliyoruz: *ir* (er) erkek, adam; *en*, 'su, gökyüzü, tanrı' demektir. Eski toplumlarda, belli şartlar ve bazı durumlarda genç ve güçlü erkek, canlı bir tanrı gibi kabul edilebiliyordu. Erenin bugünkü dillerde bir de dinî ve yarı dinî anlamı olduğu herkesin mâlumu. Bu yüzden biz, buradaki kelimeyi 'tanrıyla bütünleşmiş insan' veya 'tanrı-insan' anlamında düşünebiliriz. Buna göre kelimenin anlamı: İrenime'dir.

A28. İR-ATKA (*ir-at-ka*) – Tekil isim; *ka* yönelme durumu. A29'daki İRENİM ve A28'deki İR-ATKA kelimesi birbiriyle alâkalıdır. Modern Tatarcada ir-at, genel olarak 'erkekler' demektir. Eski Yunanistan'da tapınaklardaki erkek ve kadın kölelere 'ierodu-

la' deniliyordu. Bunlar tapınak arazilerinde çalıştırılıyor ve bazen de tapınak hizmetlerinde kullanılıyorlardı. Erkek ve kadın kölelerin dışında kendilerine tanrının hizmetine adıyan hür insanlar da vardı. Hür ierodulalar, geliri azizlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmak şartıyla 'kutsal fuhuş'la iştigal ediyorlardı. Yunanca ierodula Tatarca ir-at ulı –'erkek adamın oğlu' veya 'erkeklere ait kadın' anlamına doğru gelmektedir. Yunanca Erot "tanrı severler" kelimesi de muhtemelen ön Yunancadaki *ir-at* kelimesinden gelmedir. Buna göre A29 ve A28'in çevirisi "irenime, yani yarı tanrı adama" şeklindedir.

A27. ABAMKA (*aba-m-ka*) *m* iyelik, *ka* yönelme durumu. Eski Tatarcada *aba* 'ata, ecdat' demektir. *Alab* kelimesindeki ikinci unsur *ab*, *aba*'nın kısaltılmış şeklidir. Tatarcadaki asaba (*as aba*) 'torun, küçük çocuk' anlamındadır, ama hece boyutunda 'ecdat-tanrı' demektir. Çevirisi: 'atama'dır.

A26. TU ENİİMKE (tu-eni-i-m-ke). Burada *tu* 'büyük' veya 'aziz' sıfatı ve hatta tekil isim anlamı içermektedir. *Eni* – tekil sigasında isim. *im* – iyelik eki, *ke* nispet eki. Tu eni, canlı olmayan bir ana, mitolojik bir kadın ata anlamındadır. Eni kelimesi sadece Kazan Tatarlarında mevcuttur. Modern Tatarcada *deu eni* – "anne anne, nine" anlamındadır ki, muhtemelen *tu eni*'nin değişik bir varyantıdır. Yunanlılarda Enio (yani eni) savaş tanrıçası, yani savaş tanrıçasının yol arkadaşı Area'dır. Büyük Kapadokya (Anadolu)da ve hatta Roma'da Bellona'yla özdeştirirdikleri Enio'ya tapıyorlardı. Çevirisi: 'kadın atam'.

A25. TUTAKA (*tuta-ka*) – Tekil isim, *ka* yönelme durumu. *Tuta* kelimesi sadece Kazan Türkçesinde vardır ve "abla; teyze; hala" anlamındadır. Çevirisi: 'abla' veya 'teyzeye'.

A24. AMAMA (ama-m-a) – tekil isim, *m* iyelik eki, *a* yönelme durumu. *Ama*, kadın tenasül organı am'ın daha fazla kullanılan şeklidir, ancak burada *ama* miteolojik anlamında düşünülebilir. Tatar lehçesinde *amam*, küçük kardeş veya kızkardeşe hitap şeklidir. Sümercede *ama* 'anne', *amar* 'yavru' anlamındadır. (İndî) çevirisi: Beni doğuran anneye (organa?).

A23. KOLKA (kol-ka) – tekil isim, birinci şahıs, *ka* nispet eki. Tatarca ve akraba lehçelerde kol 'köle, kul' anlamındadır. Çevirisi: 'köleye'.

A22. ASTAKA (asta-ka) – tekil isim, birinci şahıs, *ka* yönelme durumu. Kelime *as ta* şeklinde ikiye ayrılıyor. Teorik olarak *as*, 'ulu', 'büyük' anlamında sıfattır. Burada ise 'tanrıça' şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda *as ta* 'Tanrıça Ta', bir başka deyişle 'yeraltı tanrıçası' anlamındadır. Yunanlılar'da Tanat (*ta-nat*) 'ölüm tanrıçası' demektir. Bugünkü Tatarcada *asta* 'aşağıya' anlamında zarf; *astay* ise, kız kardeşe ve kendinden büyük bayan akrabaya hitap şeklinde kullanılan tekil isimdir. Çevirisi: 'Yeryüzü tanrıçasına'.

A21. TESEMİME (?). Bu kelimenin doğru şekli ve tam anlamı çözülemedi.

A20. ASANAKA (*as ana-ka*) – tekil isim, birinci şahıs, *ka* yönelme durumu. *Ana* – 'anne'; *as ana* 'kutsal (büyük) ana' veya 'tanrıça-ana' (Bkz. B28, B27). Çevirisi: 'Tanrıça anaya'.

A19. RAYA – Tekil isim. Bu kelime, Tatar lehçesinde de, akraba lehçelerde de yoktur. Muhtemelen Rusçadaki *ray* (cennet) kelimesidir. Hece olarak ele alırsak *ra-ya* 'ra'nın eşi' yani güneşin eşi veya başka bir deyişle ay anlamındadır. Tatarlar'da Firaya (*Fi raya*) şeklinde bayan ismi vardır. Dilimizdeki *ay* kelimesi de muhtemelen doğrudan doğruya *ray* ve *raya* kelimeleriyle ilişkilidir. Eski insanın tasavvuruna göre *ray* ebedi mutluluk ve bereket yeriydi. Dolayısıyla çevirisi: 'Saadet'tir.

A18. ETİKEME-İNEME (*eti-ke-m-e, ine-m-e*) – *eti* tekil isim, *ke* küçültme takısı, *m* iyelik takısı ve *e* yönelme durumu. *Eti* "baba', *ine* 'anne' Bu çift isim mot-a-mot olarak 'babama, anneme' anlamındadır. Muhtemelen burada gerçek anne baba değil, ata sayılan güneş ve tüm insanların anası kastedilmektedir. Yaklaşık yüz yıl kadar önce, Radloff'un zamanında, Kazan Tatarları 'çeşitli batıl âyinler'de "koyaş etikeyim, enikeyim!" (Atam, anam güneş!) diyerek güneşi selamlarlardı.[23] Benim çocukluğumda dinî bayramlarda (kurban veya ramazan bayramlarında) annem yahut

23 Radlov W. W. *Opıt slovarya tyurskix nareçiy*. SPb., 1893-1911, II/674.

komşulardan herhangi biri bize ve yetimlere sadaka olarak para dağıtır; ancak, parayı parmaklarının ucunda tutar, yüksek sesle "etikeme, ineme (Babama, anama) diyerek belinin çevresinde üç defa çevirdikten sonra verirlerdi.

A17. KUT – tekil isim, yalın hal. Tatarcada *kut* 'ruh; mutluluk' demektir. Çevirisi: 'Mutluluk'.

A16. AKIL – tekil isim, yalın hal. Anlamı mâlum.

A15. ATTAKASKA (*atta-kas-ka*) – Tekil isim. *Kas* – küçültme takısı. *Ka* – yönelme durumu. *Atta* – baba, ata. Modern Tatarcada çocuk dilinde *ette* [Özbek lehçesinde *ade*]. İndi çevirisi: 'Sevgili babacığıma' (?). Bkz. A09, A08.

014. KANA. Tatar lehçesinde kısmî 'istek' belirtmek için kullanılır. gene, de, dahi anlamındadır.

A13. AKIL. bkz. A16.

A12. ETİKEME-İNEME. Bkz. A18.

A11. KOT. Bkz. A17.

A10. AKIL. Bkz. A16.

A09. ATAKASIMA TA (*Ata-kas-ı-m-a ta*). Modern Tatarcada *ata* ile *atta* aynı anlamdadır. *ım* - iyelik eki. Burada ata kelimesinin baba anlamında mı, yoksa dede, ecdat anlamında mı kullanıldığı açık değil. *Kas* yine küçültme takısı; *ta* bağlaçtır. Bkz. A08.

A08. MAMAKA TA (Mama-ka ta). Tekil isim; *ka* – yönelme durumu; *ta* – bağlaç. Mama kelimesi Tatar Türkçesi de dahil olmak üzere dünyada oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Radloff zamanında Kazan Tatarları mama kelimesini "nine, büyük anne" anlamında kullanırlardı.

Yunanlı yazar Priskos'da (V. Yüzyıl) Hun antroponimlerinden "Mama" ve "Atakam"dan bahsedilmekte ve bunların hükümdar soyundan geldikleri[24] belirtilmektedir. Priskos'daki kelimelerle bizim diskimizdeki kelimeler arasında bir fark yok. (Tabi "Atakas" ve "Atakam"daki *kas* ve *kam* son eklerini hesaba almazsak).

24 *Skazaniya Priska Paniyskogo.* Per. s drevnegreçeskogo G. S. Destunisa, 1861, s. 21.

Priskos'da Mama kelimesinin Atakam'la yanyana geçmesi aklımıza bunun bir şahıs ismi değil, dinî terminoloji olabileceği ihtimalini getiriyor: *mama* – kadın kahin, *atakam* – kahin. Tatarlar'da [Türkler'de] ve eski Mısırlılar'da *kam* (kham) 'kahin' anlamındadır. Dolayısıyla ATAKAS da tıpkı Atakam gibi 'Tanrı Ata'nın kahini' şeklinde çözülebilir. Acaba MAMA kelimesi tıpkı Mama gibi 'Tanrıça Ma'nın kadın kahini' olabilir mi?

A07. KOLKA. bkz. A23.

A06. ANTA. *i, a, e dahi* anlamında bağlaç. Bkz. A05.

A05. NETEK – ANTA ile birlikte bağlaç vazifesi görür. Çağatay Türkçesinde *netek*, Uygur Türkçesinde *nedek* 'bunun gibi, gibi'; eski Türkçe (Altay dilinde) *neteg* 'ne gibi, nasıl', 'ne için' anlamındadır. ANTA NETEK da 'keza' şeklinde tercüme edilebilir.

A04. İLKE (*il-ke*) – Tekil isim; *ke* – yönelme durumu. Modern Tatarcada il 'toprak, bölge, devlet, vatan, halk, toplum' anlamındadır ve dolayısıyla burada *ilke* 'devlete (topluma)' demektir.

A03. ATTAKASKA. Bkz. A15.

A02. NİTE? NETE? Nİ TE? NE TE? Bu kelimelerin gerçek yapısı ve anlamı tespit edilememiştir.

A01. İLKE. Bkz. A04.

10. Diskin Arka Yüzünün Çeviri ve Yorumu

B30. ADAMIMA (ada-m-ı-m-a) – Tekil isim. *m* ve *ım* – iyelik eki; *a* yönelme durumu. Adam [Adem] dünyada kullanılan pek çok dilde vardır. İncil'de anlatılanlara göre Adem, yeryüzündeki ilk insandır. İnsanların atası ve Havva'nın kocasıdır. Tatar Türkçesinde Adem 'babam' demektir. Diskte ADAMIMA kelimesinden sonra TU ENİİMKE kelimesi yer almaktadır. Bu kelimelere diskin birinci yüzünde de rastlanmaktadır. (A26 sagmenti). A27 segmentinde ise ABAMKA kelimesi vardır. ABAMKA ve TU ENİEMKE kelimeleri şekil ve anlam itibariyle birbirine uyum arzetmektedir. ABA, erkek kişinin atası ve büyüğüdür; dolayısıyla bi-

rinci yeri işgal etmektedir. TU ENİ, kadın atadır ve dolayısıyla ikinci yeri işgal eder. Aynı şey diskin arka yüzünde de tekrarlanmakta ve birinci yerde ADAMIM, ikinci yerde TU ENİ yer almaktadır. Bütün bunlar ABAMKA ve ADAMIMA (soyut halde ABA ve ADA) aynı anlama gelir ve erkeğin ilk atası rolünü oynarlar. İlk kadın ata olan TU ENİ ise her iki durumda da aynı şekildedir.

Bugünkü Tatar Türkçesinde *ada* kelimesi *ata* gibi oldukça yaygın şekilde kullanılır. Bundan başka *ada* kökü esas alınarak oluşturulmuş kelimeler de vardır: *Adalanu* – gönül vermek (mesela bir kıza), diğer hallerde bir baba gibi davranmak; *adarınu* – nezretmek, adamak; bu kelime aynı zamanda Latince *adoratio* (adoration) – tapınma kelimesiyle de örtüşmektedir; *adaş* – aynı adı taşıyan, babanın oğlu, akraba. ABA ve ADA'nın Tatar Türkçesindeki durumu *ata-baba* terkibiyle de ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Tatarca konuşma dilinde geçen *edem*, yazı dilindeki *adem* de 'büyük atam Adam' anlamındadır.

B29. TU ENİİMKE. Bkz. A26 ve B30.

B28. ES ENEM (*es ene-m*) - *es* - tanrıça anlamında tekil isim; *ene* ise 'anne' anlamında tekil isim ve *m* de iyelik ekidir. Göründüğü kadarıyla bu kelime AS ANA (A20)nın yumuşak varyantıdır. Anlamı: Tanrıça anam.

B27. DİKEME TE (*dike-m-e-te*) – *dike*, tekil isim; *m* iyelik eki; *e* yönelme durumu,; *te* bağlaç. Bu kelimeyi ES ENEM (B28)in okunuşuyla birleştirerek değerlendirmek gerekir. DİKE büyük ana tanrıçanın özel adıdır. Eski Yunanlılar'da Dike (Dika) Zeus ve Themis'in kızıdır ve hak ve adalet tanrıçası olarak kabul edilir. Anlamı: Denim Dikeme de.

B26. KARAUL EYİMKE (*kara-ul ey-i-m-ke*). *Karaul* – sıfat; *ey* – tekil isim; *im* – iyelik eki; *ke* – yönelme durumu. 1917'ye kadar *karaul üyi* 'itfaiye kulübesi, genel toplantı yeri' her Tatar köyünde vardı. Hatta bunlar 1950'li yıllara kadar varlığını sürdürdüler. *Kara-ul eye*, teoretik olarak 'balıkhane' demektir. Burada ise 'tanrıça ananın tapınağı' anlamındadır. Çünkü EY – ev ve tapmak de-

mektir. *Karaul üyi* kelimesi, Tatar halkının belleğinde sadece itfaiye, yangın kulesi anlamında değil, aynı zamanda *karaulı agaç* kelimesinde de muhafaza edilmiştir. Benim çocukluk günlerimde eski köy evlerinde *karaulı agaç* adı verilen özel ocak direkleri vardı. Bu direkler üzerine kolçak vs. asmak için çiviler çakılır veya küt budaklar bırakılırdı. Sanırım çok eski zamanlarda *karaulı ağaç* denilen direkler aynı zamanda çatıya destek vermek amacıyla kullanılıyordu. Akdeniz'in doğu sahiline vâki Eynan mezrasında arkeologlar Filistin ve Ürdün'deki proto-Neolit döneme ait açık tip bir ev ortaya çıkarmışlardı. "Yerleşim birimi yaklaşık 50 yuvarlak evden ibaretti ve her bir ev yaklaşık 7 m. çapındaydı."[25] "Evler, taştan yapılmıştı. Koni şeklindeki çatısı tam ortada yer alan bir direkle destekleniyordu.[26] Yukarıdaki ibarenin anlamı: Tanrıça anamın tapınağına.

B25. SADAKA NİMEK. Bugünkü Tatar Türkçesinde 'sadaka'nın anlamını hepiniz bilirsiniz. NİMEK ise fiil anlamındadır, ama Tatarcada bu fiilin anlamı bilinmemektedir. Ancak, günlük konuşmalarda *ni* hecesi aldukça fazla kullanılır. Dolayısıyla bu hece fiil, zarf ve takı oluşturulmasında kullanılmaktadır. İndî çevirisi: Sadaka veriyorum veya 'benim sadakam'.

B24. NİTERİKE (*niteri-ke? ni teri-ke?*) Tatarca ve akraba lehçelerde böyle bir kelime yok, ama telaffuz olarak ona yakın *teri* "haç; ikona' kelimesi var. Çok muhtemeldir ki bu kelime ilk başlangıçta, bugünkü Hristiyanlığın sembolü olan haç anlamında değil, geçmişte 'kutsal' anlamı ifade eden bir tanrı veya tanrıça tasvirini yahut da kutsal bir atayı gösteriyordu. Eğer *teri* gerçekten bir tasviri gösteriyorsa, o takdirde *ni* de ancak tanrıça olarak tercüme edilebilir. Çevirisi: Tasvir edilen (heykele?) tanrıçaya.

B23. BİNTİME (*binti-m-e*) – Tekel isim; *m* iyelik eki; *e* yönelme durumu. Modern Tatar Türkçesinde *bintime* kelimesi kullanılmaz. Günlük konuşmalarda kalıp olarak *Guca bine Gonık*, yani Gonık oğlu Guca, bir başka deyişle pisboğaz anlamında kulla-

25 Mellaart J. *Drevneyşiye tsivilizatsii Blijnego Vostoka*, s. 27.

26 Age., s. 27, 28.

nılır. Tatarcadaki bin 'oğul' ve bint 'kız' Arapçadan alınmış kabul edilir. Çevirisi: Kızım.

B22. DİSBİKEME (*disbi-ke-m-e*) – Tekil isim; *ke* – küçültme eki; *m* – iyelik eki; *e* e hali eki. Buradaki DİSBİ, büyük bir ihtimalle disk anlamındadır. *Disbi* kelimesi Tatarcada tesbih demektir. Çevirisi: Benim sevgili tesbihime.

B21. İM EYİMKE (im ey-im-ke). Modern Tatarcada im – ilaç, hedef tahtası; büyü, okuyup üfleme anlamındadır. Burada ise sıfat isim rolündedir; *ey* – 'ev, tapınak', *im* – iyelik eki; *ke*, e hali. Anlamı: Şifa veren tapınağa.

B20. EL ESEME (*el ese-me*) – *el*, sıfat; *ese*, tekil isim; *m*, iyelik eki; *e* ismin e hali. Başkurt lehçesinde *ese* (Tatarcada *eçe*) anne, mama demektir. Çevirisi: Büyük anneme.

B19. TU KEMEKE TE (*tu keme-ke te*) – *tu*, sıfat; *keme*, tekil isim; *ke*, e hali takısı; *te*, bağlaç. Burada *tu* 'doğuran', *keme*, muhtemelen 'kadın tenasül organı'dır. Anlamı: Doğum organına da (?).

B18. İR EYEMKE (*ir ey-em-ke*) – *ir* sıfat olarak kullanılmıştır; *ey*, ev, tapınak; *em*, iyelik eki; *ke*, e hali eki. *ir eye* 'erkek evi' yani 'genç erkekler-irenlerin evi'; *im eye* ise 'kadın evi (*im*in yapıldığı kadın tapınağı). Anlamı: Benim erkek evime.

B17. SAKAMA (*saka-m-a*) – tekil isim; *m* iyelik eki; *a* ismin e hali eki. *Saka*, kumandan veya hükümdar. Karadeniz İskitleri kendilerini skölötler (sakalatlar) yani 'hükümdara mensup olanlar' şeklinde adlandırırlardı. Orta Çağda İranlılar, kuzeyli komşularına *saklab* derlerdi. Hivalı Ebu'l Gazi-han (XVII. Yüzyıl), Yafes (Yapet)in oğullarından birinin adının Saklab olduğunu belirtir. Buna göre yukarıdaki kelimenin çevirisi: Benim kumandanıma (hükümdarıma?).

B16 İRKE TE (*ir-ke te*) – tekil isim; ke, *e* hali eki; *me* bağlaç. Burada *ir* [er], muhtemelen savaşçı anlamındadır. Anlamı: Savaşçıya da.

B15. MAKA SARKA (*maka sar-ka*) – *maka* sıfat; *sar*, tekil isim; *ka*, yönelme durumu. *Sar* "çar [hükümdar]" anlamındadır, fakat

orun açısından *saka*dan daha yüksektir. Ulu[27] anlamına gelen *maka* sıfatı da bunu göstermektedir. *Sar* ve "çar" anlamındaki fonetik varyantları, pek çok eski ve çağdaş dillerde vardır. Eski Mısır dilinde *s.r.* – "çar, kumandan"; Sümercede *şar* – 'çar'; Akkadcada *şarru*, eski İbranicede *şar* – 'prens, çar'; Arapçada (Mısır lehçesinde) *sar* – 'prens' anlamındadır. Strabon'a göre Güney Arabistan'daki Rammani kabilelerinde hükümdara *ilasar*, Hindistan'da *abisar* deniliyordu. Kırım Tatarlarında *ser* 'baş, kumandan, reis'; Kırgız (Kazak) lehçesinde *sara* 'güçlü, yiğit' demektir. *Sarmat, Sarkel* kelimeleriyle, Tataristan'daki *Sarman*, Udmurtya'daki *Sarapul* toponimlerindeki sar hecesi hükümdar anlamındadır. Eski Yunancadaki *sarkofagos* da başlangıçta 'taş tabut' anlammdaydı, fakat daha sonraları 'taş tabut şeklindeki sanduka' anlamında kullanılmıştır ve her ikisinde de *sar* hecesi vardır. Bu kelime Tatarcaya göre 'sar'ın hükümdar, 'kabık'm da kalbur, kalbursu tabaka ve hatta cenaze taşımak için kullanılan sal anlamına geldiği *sar kabık* olarak çözülebilir. Buna göre çevirisi: Ulu hükümdarı.

B14. EBETİ TE (*ebeti te*) – tekil isim; *te* bağlaç. Tatar lehçelerinde *ebeti* 'molla; öz kızkardeşe ve mollanın hanımına hitap ismi.[27] Çevirisi: Ebeti de.

B13. İRSE İMEK (*irse imek*) – *irse* tekil isim; *imek* zarf. Heceleme usûlüne göre *ir-se* 'erkek adamın oğlu' yani 'kadın' anlamındadır. Tatarcada *irsek* 'şehvetli (ihtiraslı) kadın' demektir. Radloff'un sözlüğünde *irsek* Kazan Tatarcasına ait bir kelime olarak gösterilmektedir. Radloff bu kelimeyi 'erkek peşinde koşan kadın' olarak tercüme etmiştir.[28] Modern Tatarcada *imek* yerine *dimek* 'yani, demek ki, dolayısıyla' anlamına gelen kelime kullanılır. Buna göre çevirisi: Erkek delisi kadınmış.

B12. İREKNİ (*irek-ni*) – tekil isim; *ni* ismin yer adını gösterin i hali. Tatarcada *irek* 'hürriyet, istek' anlamındadır. Çevirisi: Erkek tenasül organı.

B11. İRENİM. Burada 'benim irenim' anlamındadır. Bkz. A29.

27 *Tatar tilining dialektologik sözligi.* Kazan, 1969, s. 539, 18.

28 Radloff, I/1470.

B10. DİRSE İMEK (*dir-se imek*) – *dirse* şart kipinde fiil. Bugünkü Tatarcada *dise* [dese] şeklinde kullanılır; *imek* zarf. Çevirisi: diye düşünürmüş.

B14 – B10 segmentlerinde şu kelimeler yer almaktadır: EBETİ TE İRSE İMEK, İREKNİ İRENİM DİRSE İMEK. Cümlenin birinci kısmı EBETİ'nin 'abıstay', 'saygıdeğer kadın' anlamında olduğunu göstermektedir. Modern Tatarcada İRSE 'erkek delisi kadın' demektir. Cümlenin ikinci kısmında ise EBETİ, İREK'i – 'hürriyeti' kendi ireni yani 'erkek tanrı'sı olarak görmektedir. Cümlenin sonunda İMEK'in tekrarlanması da bu anlamı güçlendirmektedir. Her ne kadar biz İMEK'i bugünkü *demek* anlamında çözdüysek de, bu kesinlikle anlam itibariyle değildir. İMEK, Rusçaya 'güya, sanki, adeta' şeklinde çevirilen *imeş* [imiş]e daha yakındır.

Tatarcada *irek* 'hürriyet, istek, bağımsızlık' anlamındadır. EBETİ, (erkek delisi kadın), hiçbir zaman kendi ireninin mücerret iradesini hesaba katamaz. O halde kimdir bu EBETİ? Söz konusu kelimeden sonra *te* (de, dahi) bağlacı yer almaktadır. EBETİ TE cümlesi, onun da diğer kadınlar gibi erkeğe perestiş ettiğini göstermektedir. Herodot'un anlattığına göre Karadeniz civarındaki İskitler tanrıça Tabiti'ye taparlarmış. Bu kelime Yunanlılar'm ocak tanrısı Hestiya'ya tekabül etmektedir. Tabiti, bizim EBETİ'mizden başka bir şey değildir. Bununla birlikte bugünkü Tatarcada söz konusu kelimenin tanrıça anlamında kullanılması çoktan bırakılmıştır ve sadece 'saygıdeğer kadın' anlamı muhafaza edilmiştir. Geçmişte ocak tanrıçası olarak bilinen *Ut-ana* da Tatarlarda ve akraba halkların lehçelerinde vardır. Metnin devamı için bkz. B09, B08, B07, B06, B05.

B09. TUKENEKİME (*tukene-k-im-e*) – tekil isim; *k* küçültme takısı; *em* iyelik eki; *e* yönelme durumu. Tatarca konuşma dilinde *tüken* süt kuzusu; küçük çocuk; *tükele* küçük çocuk; *tükenem* küçük çocuğa çağırma ismi. TUKENEK, gerek şekil ve gerekse anlam bakımından bizim *tüken tükele ve tükenem*'e yakındır. Bununla birlikte TUKENEK, ne süt kuzusudur, ne de küçük çocuk. Burada kadınlardan bahsedilmektedir. Yunan mitolojisinde rüzgar tanrısı Eol'un kızının adı Kanaka'dır (baştaki *tu*yu saymazsak

bizim Tükenek). Çevirisi: Benim küçük akrabacığıma (kızkardeşcağızıma?).

B08. İMMEKE (*im me-ke*) – *im* – coitus anlamıyla modus infinitivus belirsiz sıfat fiil; *me* 'kadın' veya 'tanrıça Ma' (*Me*'nin yumuşak deyişi). *ke* yönelme durumu. *İmme* 'kadın' demektir (tanrıça Ma?); *irse* o dönemde ocak tanrıçası EBETİ'nin 'sevgili kızkardeşçağızı' *tükenek*. Anlamı: 'onların sevgili kadını'.

B07. İMANIM (*iman-ım*) – tekil isim; *ım* iyelik eki. Tatarcada *iman* 'Tanrıya inanmak inanç; güven' demektir. Anlamı: 'güveniyorum'.

B. 06. İMNEME EYİ (*imneme ey-İ*) – *imneme* belgesiz sıfat fiil; *ey* tekil isim; *i* yönelme durumu. *imneme eyi* İM EYİ (B21)in daha mükemmel şekli. *imneme eyi, im*'in yapıldığı ev veya tapınak. *im* ise 'kutsal fahişelik' anlamındadır. Anlamı: Kutsal fahişeliğin icra edildiği evi (tapmağı).

B05. DİRSE İMEK. Tatarca yazılan ilk şiirimsi matbu metin bu kelimelerle bitiyor. Ocak tanrıçası veya ateş anası EBETİ veya İMME, sevgili kızkardeşi TUKENEK'e tam inancını bu şekilde ifade ediyor ve 'kutsal fuhuşun' yapıldığı evi (İMNEME EYİ) tamamıyla onun emrine veriyor. Bir başka deyişle ev (tapınak) sahibesi tanrıça EBETİ, sevgili kadın akrabasının yaptığı işi olumlu karşılıyor. Bu durumda çevirisi: '(müsaade ediyorum) demiş.'

B04. BAKURAMIMA. Kelimenin anlamı çözülemedi. Çağatay lehçesinde *bakur* büyük, iri demektir.[29] Çağatay lehçesindeki bu *bakur*un buradaki Bakuramıma ile herhangi bir ilişkisinin olup olmadığı bilinmiyor.

B03. EMEKENİME (*emekeni-m-e*) – tekil isim; *m* iyelik eki; *e* yönelme durumu. *Eme* muhtemelen AMA (A24) "anne"nin yumşaltılmış şeklidir. *Eme-ke* veya *eme-keni* 'anne tarafından kadın akraba' demektir. Çevirisi: 'kadın akrabama.'

B02. İRKENEKİME (*irkene-k-im-e*) – tekil isim; *k* küçültme takısı; *im* iyelik eki; *e* yönelme durumu. Kelimedeki *ir* hecesi bu-

29 Age., IV/1443.

rada *kene*nin erkek tarafından akraba olduğunu gösteriyor. Anlamı: 'erkek akrabama'.

B01. ENİİME (*eni-im-e*) – tekil isim; *im* iyelik eki; *e* yönelme durumu. Anlamı: 'anneme'. Keza bkz. A26.

11. Phaistos Diskinin Ön Yüzündeki Kelimelerin Listesi

A31. ANTIM – andım (olsun ki).
A30. EYİMKE – tapınağıma,
A29. İRENİM – benim irenim,
A28. İR-ATKA – (tanrısal) adama,
A27. ABAMKA – ulu atama,
A26. TU ENİİMKE – kadın ecdadıma,
A25. TUTAKA – ablama veya teyzeme,
A24. AMAMA – beni doğuran anama (organa?),
A23. KOLKA – köleye,
A22. ASTAKA – yer tanrıçasına,
A21. TESEMİME (?) – ?
A20. ASANAKA – tanrıça anaya,
A19. RAYA – saadet (tanrısına),
A18. ETİKEME-İNEME – babacığıma, anneciğime,
A17. KUT – mutluluk,
A16. AKIL – akıl, idrak,
A15. ATTAKASKA – sevgili babama,
K14. KANA – yine, ayrıca,
A13. AKIL – akıl, idrak,
A12. ETİKEME-İNEME – babacığıma, anacığıma,
A11. KUT – mutluluk,
A10. AKIL – akıl, idrak,
A09. ATAKASIMA TA – Tanrı Ata'nın rahibine dahi (?),
A08. MAMAKA TA – Tanrıça Ma'nın rahibesine dahi (?),

A07. KOLKA – köleye, kula,
A06. ANTA – dahi,
A05. NETEK – ve keza,
A04. İLKE – devlete veya topluma,
A03. ATTAKASKA – sevgili babama,
A02. NİTE? NETE? Nİ TE? NE TE? – ?
A01. İLKE – devlete veya topluma.

12. Phaistos Diskinin Arka Yüzündeki Kelimelerin Listesi

B30. ADAMIMA – dedem Adem'e,
B29. TU ENİİMKE – nineme,
B28. ES ENEM – tanrıça anama,
B27. DİKEME TE – ayrıca Dike'me,
B26. KARAUL EYİMKE – büyük annemin tapınağına,
B25. SADAKA NİMEK – sadakamı (veya adak kurbanımı,)
B24. NİTERİKE – tanrıça tasvirine (heykeline?),
B23. BİNTİME – kız kardeşime,
B22. DİSBİKEME – sevgili tesbihime,
B21. İM EYİMKE – kutsal fuhuş yapılan evime (tapınağıma),
B20. EL ESEME – ulu anneme,
B19. TU KEMEKE TE – (beni) doğuran organa da(?),
B18. İR EYİMKE – er evime,
B17. SAKAMA – kumandanıma (hükümdarıma?)
B16. İREKE DE – savaşçıya da,
B15. MAKA SARKA – ulu hükümdara,
B14. EBİTİ TE - ebeti de,
B13. İRSE İMEK – erkek delisiymiş,
B12. İREKNİ – erkek tenasül organını,
B11. İRENİM – irenim,

B10. DİRSE İMEK – diye düşünürmüş,
B09. TUKENEKİME – küçük kadın akrabamı,
B08. İMMEKE – kutsal fuhuşu seven kadına,
B07. İMANIM – güveniyorum,
B06. İMNEME EYİ – kutsal fuhuşun yapıldığı evi (tapınağı),
B05. DİRSE İMEK – (müsaade ediyorum) demiş,
B04. BAKURAMIMA – ?
B03. EMEKENİME – kadın akrabama,
B02. İRKENEKİME – erkek akrabama,
B01. ENİİME – anneme.

13. Phaistos Diksiyle İlgili Ek Notlar

Böylece, esrarengiz Phaistos diskini okumuş olduk. Diskin dili bugünkü Tatarcaya yakın. Metinin genel durumu, gramer yapısı ve keza sadece Kazan Tatarlarında kullanılan kelimeler de (örneğin *eni, ebeti* vs.) buna şahitlik etmektedir. Yazının muhteviyatından ve işaretlerin ifade ettiği eşyaların şeklinden hareketle diskin tapmakta icra edilen âyinlerde kullanıldığı kanaatine varıyoruz. Bu konuyla ilgili olarak Akdeniz havzasında ve civar ülkelerde yaygın olan kutsal fahişelik konusunda bazı şeyleri belirtmeliyiz. Bu geleneğe göre evlilik yaşına gelen her genç kız, kocaya varmadan önce tapmakta para karşılığı yabancılarla cinsi ilişkiye girmek zorundaydı. Bu yolla kazanılan para kutsal sayılır ve Herodot'un da işaret ettiği gibi tanrıçanın gönlü edilmiş olurdu.[30]

Her ne kadar anlatılan dini-mitolojik âyin tasvirleriyle aydınlığa kavuşturulmuş ise de, biz, yine de diskin böylesi istisnaî bir içtenlikle kullanıldığını açıklamaya çalışalım. Göründüğü kadarıyla âyinlerin incelikleri konusunda tecrübesiz olan genç kız yemin etmek zorundaydı ve böylece yaptığı işin kutsal bir iş olduğuna inanırdı. Kızın bu âyine hazırlanması, muhtemelen bir veya birkaç tecrübeli ve saygıdeğer rahibin yönetiminde ger-

30 Herodot, 1, 199; IV, 3.

çekleştirilirdi. Diski elinde tutan kişi, onu işaretler yönünde parmakları arasında yavaş yavaş çevirerek ant metnini okur, yeni kutsanan kişi de âyine katılanların işiteceği şekilde onun sözlerini tekrar ederdi.

İlk söz, ANTIM (yemin ederim ki) olarak okunmaktadır. Bu kelime, akrabalarla ilgili terimlerle tanrı ve tanrıça isimleri arasında ayrı bir yerde duruyor. Ancak, diskin her iki yüzündeki kelimelerin tamamı veya tamamına yakını mantîken ona bağlı. Metnin tamamı, anlam itibariyle birbiriyle ilişkili ayrı bloklardan oluşuyor. Bloklar, ya en başta yer alan *antım* gibi tek kelimeden, ya da birbiri ardınca tekrarlanan kelimelerden teşekkül ediyor. Kelimelerin büyük bir çoğunluğu ise, *ka-ke, ma–me* gibi yönelme durumu ekleriyle bitmekte. Bunun tek istisnası, sadece B14-B05 segmentleri arasında yer alan ve EBİTİ TE İRSE İMEK.. sözleriyle başlayan şiirimsi satırların görüldüğü kısımlardır.

Diskin repertuarındaki tüm kelimeler, kolay hatırlanabilen âşina sözlerdir. *Antımı* takip eden ikinci kelime *eyimke* (evime 'tapınağıma') şeklinde okunmakta. Demek ki, *antım* sözünü telaffuz eden kişi, evi (tapınağı) diğerlerinin hepsinin üzerine koymaktadır. EY (ev) kelimesini takip eden ikinci ve üçüncü sözcük *irenim ir-atka* (tanrısal insan irenime) şeklinde okunuyor. Ancak bundan sonradır ki genç kız (biz öyle diyoruz) kendi anne babasını, dede ve ninesini, akrabalarını, köle ve diğerlerini zikrederek, hepsine saadet, mutluluk ve bereket diliyor.

RAYA (mutluluk) kelimesinden sonra yeni bir cümle başlıyor. A18, A17, A16 segmentlerinde yer alan bu cümle oldukça kısa ve *etikeme-ineme, kut, akıl* kelimelerinden oluşuyor. Akıl sözünden sonra gelen diğer üç segmentte neredeyse önceki sözler yeniden tekrarlanıyor.

B25 segmentindeki ilk cümle *sadaka nimek* sözleriyle bitiyor. Biz indî olarak bu kelimeleri 'adağımı sunuyorum' veya 'bu benim adağımdır" şeklinde çeviriyoruz. Ancak, göründüğü kadarıyla, bu sıradan bir adak değil. Sanırım literatürde 'kutsal fahişelik' denilen özel bir terime delalet etmektedir. Diskte *t* yerine modern Tatarcadaki *o* nun kullanıldığını varsayarsak, *sadaka* es-

ki *satakay*la aynı sesi verir. *Sat, sata, satu* kelimelerinin bir zamanlar 'kadın', 'kadın tenasül organı' ve aynı zamanda 's..... mek' anlamı içerdiğini düşünmek için mesnedinimiz var. (Tatar argosunda *anannı satıym* – senin ananı s... anlamında kullanıldığını hatırlayalım). *Nimek* kelimesinin ne anlama geldiğinin izahı zor, ama onun söz konusu kelimeyle yan yana kullanılan bir sözcük olması muhtemel.

Diskin arka yüzünde *adamıma* ve *tu eniemke* kelimelerinden hemen sonra *es enem dikeme te* kelimeleri yer alıyor. Dike (Dika), Yunanlılar'da gerçeğin savunucusu hak tanrıçası olarak kabul edilir. Acaba bizim *Dike* Phaistos döneminde ne yapıyordu? Sorunun cevabı yine diskin içinde. B14 segmentinde erkeği tanrı olarak gören EBİTİ'den bahsediliyor. Büyük anne Dike, bir de bizzat Ebiti var. O da hem ocak tanrıçası ve hem de aşk tanrıçasıdır.

DİKEME'den sonra TE bağlacının yer alışına dikkat edelim. Aynı bağlaç EBİTİ kelimesinden sonra da var. Bu durumda eski Yunanlılar'ın aşk tanrıçası Afrodita'yı hatırlıyoruz. Bu kelimenin ikinci kısmındaki *dita* DİKA'dır. Sadece *k yerine t* konulmuştur..

Peki acaba, her iki yüzünde farklı işaretlerin yer aldığı bu yuvarlak ve ince kil disk ne için yapılmıştır? Bu sorunun cevabını vermiştik: Disk, sadece tapınaklarda kutsal âyinlerin icrası sırasında kıllanılıyordu. Ayine katılan kişi, diski parmaklarının arasında çevirerek, parmağını her işaretin üzerine koyup, ant içiyordu. Ayrıca işaretleri okuyan kişi, atlama yapamazdı ve hiçbir şey düşünmeden A31'den B01'e kadar tamamını okumak zorundaydı.

Phaistos diskini, insanoğlunun tarihin herhangi bir döneminde icat ettiği bir 'kitap' olarak kabul etmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT VE ATLANTİD

GİRİT VE ATLANTİD

1. Yirminci Yüzyılın Keşfi

Akdeniz'in doğu kesiminde yer alan Girit Adası'nda, uzun bir zamandan beri Yunanlılar yaşarlar. İngiliz bilim adamı J. Chadwick şöyle der: "Avrupa sanatı, kelimenin en geniş anlamıyla, köklerini Yunan geleneğinde bulur. Avrupalı ressamların, yazarların, düşünürlerin tamamı, bu küçük ve antik halkın karşı konulmaz başarılarının derin tesiri altındadır."[1]

XX. Yüzyılda yapılan arkeolojik buluşlar, geçmişte Yunanlılar'a maledilen pek çok şeyi şüpheli hale getirdi. 1900 yılında İngiliz Sir Arthur Evans, Girit Adası'nda arkeolojik kazılara başlamış ve adanın kuzeyinde, Knossos şehrine yakın Yuktasos Dağı'nda bugüne kadar bilinmeyen bir kültüre ait büyük bir sarayın temel kalıntılarını ortaya çıkarmıştı.

"... Saray, mahzen, marangozhane, erzak deposu, silah deposu ve zindanların yer aldığı alt katları saymazsak, iki üç kattan oluşuyordu. Sarayın merasim meydanı, büyük ve küçük 'taht' salonuyla, ibadethanenin yer aldığı bir odadan ibaretti. Harem bölümü olduğu tahmin edilen kısımda kabûl odası, hamam, hazine dairesi ve diğer amaçlarla kullanılan odalar vardı. Bundan başka

1 Chadwick J. *Deşifrovka lineynogo pisma.* V kn. 'Taynı drevnix pismen. Problemı deşifrovki. Perevod s angliyskogo, nemetskogo, frantsuzskogo, italyanskogo yazıkov' M., 1976, s. 234. Bundan sonra: *Chadwick.*

saraydaki hamam, havuz ve tuvaletlere su götüren farklı çaplarda kil borulardan müteşekkil büyük bir kanalizasyon şebekesi ortaya çıkarıldı. Ayrıca üzerinde çeşitli yazıların yer aldığı iki binden fazla kil tablet bulunmuştu. Bazı odaların zengin tezyinatı, değerli metallerden yapılmış oldukça kaliteli süslemeler, maharetli ressamların elinden çıkmış freskler ve geniş depolar, bu sarayın Knossos'u ve tüm Girit'i yöneten hükümdarın yaşadığı yer olduğuna şahitlik etmektedir."[2] Sarayın üzerine inşa edildiği alanın toplam yüzölçümü 16 bin km^2 idi.

Evans ve öğrencileri, Girit'in Mallia, Phaistos, Hurnia ve benzeri yerlerinde de eski saraylar buldular. Ege Denizi'ndeki diğer adalarda da benzeri arkeolojik keşifler yapılmıştı. Böylece dünya, Eski Grekya topraklarında Yunanlılar'dan önce tarihte bilinmeyen başka bir halkın yaşadığını ve büyük bir kültür geliştirdiğini öğrenmiş oldu. Bilimsel literatürde bu kültüre Girit (Minoa) veya Ege-Minoa kültürü denilir.

Evans, Girit kültürünü üç döneme ayırır. En eski dönem, M.Ö. 3000-2000 yıllarına kadar gider; en geç dönem ise, M.Ö. 1600-1100 yılları arasındadır. Bir başka deyişle, Evans'a göre Minoa medeniyetinin en erken dönemi, bundan beş bin yıl önce başlar. Tarihen sabittir ki, aynı dönemde Mısırlılar ve Sümerler dünya kültürünün iki merkezini oluşturmaktaydılar.

J. Chadwick, yukarıda alıntı yaptığımız aynı makalesinde sözlerine şöyle devam ediyor: "Girit medeniyeti, kıyas kabul etmeyecek şekilde, Yunan medeniyetinden daha eskiydi. Hatta Geç Bronz Çağı'nda dahi Girit kültürü, klasik Yunan kültüründen daha önceki bir tarihe dayanıyordu. Efsaneye göre Atinalılar Girit kralı Minos'u itaat altına almışlardı. Burada Yunanlılar'ı korkutan yabancı bir halk yaşıyordu."[3]

"Bugüne kadar klasik ressamların tamamına mükemmelliğin ideal kaynağı olarak hizmet eden Yunan sanatı, Akdeniz'de 2000-1000 yıl daha önce ortaya çıkmış bulunan büyük bir kültürün sa-

2 Lentsman Ya. A. *Ranniye rabovladelçeskiye gosudartsva v Egeiskom bassеine.* V kn. 'Vsemirnaya istoriya'. M., 1955, T. 1, Glava, XV, s. 407.

3 *Chadwick*, s. 119, 120.

dece bir mütemmimi gibi görünüyor," diye yazmaktadır İ. A. Rezanoff.[4]

Girit kültürü ne zaman ve nasıl yok olmuştur? Bu sorunun cevabı için Eflatun'a müracaat edeceğiz.

2. Eflatun ve Atlantid

M.Ö. 427-357 yılları arasında yaşayan eski Yunan filozofu Eflatun, "Timaios" ve "Kritias" diyaloglarında, merkezi de aynı isimle anılan adada yer alan bir Atlantid(a) devletinden bahseder. Eflatun, Atlantid'le ilgili ilk bilgileri, kendisinden iki asır önce (M.Ö. 640-559) yaşayan Yunan filozofu ve devlet adamı, "yedi bilgenin en bilgesi" Solon'dan almıştır. Çok seyahat eden Solon'a, Mısır'da bulunduğu sırada, tapmak hizmetkârları Atlantid'den bahsederler. Eflatun, Atina kralları soyuna mensuptur ve burada nesilden nesile Solon'un hikayesi anlatılagelmiştir. Dünya halkları ise bu esrarengiz eski devletle ilgili bilgiyi Eflatun'un 'Diyalog'ları sayesinde öğrenmişlerdir.

Eflatun'un anlattığına göre Atlantid adaları Herkül Sütunları önünde yer alıyordu. "Bu ada, Libya ile Asya'nın ikisinden daha büyüktü.. İşte bu Atlantis adasında, hükümdarlar, hâkimiyetini bütün adaya, öteki adalara, hatta kıtanın bazı parçalarına kadar uzatan büyük, hayranlığa değer bir devlet kurmuşlardı. Bundan başka boğazın iç tarafında, bizim tarafta, Mısır'a kadar Libya'nın, Tyrrhenia'ya [Batı İtalya] kadar da Avrupa'nın hâkimi idiler."[5]

Ekonomik ve kültürel gelişmişlik açısından Atlantid'le boy ölçüşecek herhangi bir devlet yoktu.

Yine Eflatun'a göre, devletin başkenti aynı adada ve küçük bir dağın üzerindeydi. Dağda ilk insanlar olan bir karı-koca yaşıyordu. Bunların Kleito adında tek bir kız çocukları vardı. Anne ve babası ölünce Kleito adada tek başına kaldı. Deniz tanrısı Poseidon kıza âşık oldu. Birlikte yaşamaya başladılar ve Kleito beş

4 Rezanov İ. A. *Atlantida: fantaziya ili realnost?* M., 1975, s. 134.

5 *Platon.* Soçineniye v trex tomax, s. 466.

ikiz oğul dünyaya getirdi. Deniz tanrısı Poseidon çocuklarını büyüttü; adaları yarattı ve Atlantid'i dokuz bölgeye ayırarak oğullarının yönetimine verdi. En büyüğüne adanın en büyük ve en iyi kesimini vererek, onu diğer sekiz kardeşin başına kral olarak tayin etti. Poseidon, daha sonra vadi üzerinde bir dağ yarattı ve onun çevresini sular ve kuyularla donattı. Kuyuların sayısı iki, su kaynaklarının sayısı üçtü. Dağdan biri soğuk, diğeri sıcak sulu iki çay akıyordu. Dağda ayrıca tapınaklar, saraylar ve diğer binalar yer alıyordu.

Zamanla Eflatun'un talebeleri aralarında tartışmaya başladılar: Atlantid gerçekten var mıydı, yok muydu? Varsa, neredeydi ve ne zaman vardı? "İki bin yıldır bu tartışmalar sürmektedir ve her biri 500 sayfadan az olmayan 25000 ciltlik bir Atlantid literatürü oluşmuştur!" diye yazmaktadır Polonyalı atlantolog L. Seidler.[6]

".. beklenmedik deprem ve su taşkınları başlayınca, korkunç bir yirmidört saatten sonra bütün askerî gücünüz altüst olan yeryüzü tarafından yutulmuştu; tıpkı bunun gibi Atlantid de bir girdaba kapılarak kayboldu gitti," diye açıklıyor "Timaios" ve "Kritias"nın yazarı.[7] Buradaki "bütün askeri gücünüz" ibaresiyle güya Atlantid'le savaşmaya hazırlanan Atinalı askerler kastedilmektedir.

Atlantid, güya Solon'dan 9000 yıl önce yok olmuş. Eğer bu süreyi içinde bulunduğumuz zamana ilave edersek, o takdirde Atlantid'in yok oluşu 11500 veya yaklaşık 12 bin yıl önce gerçekleşmiştir. Ne var ki, bilindiği gibi, 12 bin yıl önce, Eflatun'un anlattığı Atlantid kültürünü hatırlayan hiçbir halk yoktu yeryüzünde.

3. Atlantid'in İzleri

Arthur Evans'ın Girit'deki keşifleri, ilim adamlarına Atlantid meselesine yeniden yaklaşma imkanı vermiştir. Atlantid'in merkezi, illa da Herkül Sütunları karşısında, yani bugünkü Cebel-i Tarık Körfezi'nde olmayabilir. Belki de Akdeniz'in doğu kesimin-

6 Seidler L. *Atlantida*. Prevod s polskogo. M., 1966, s. 9.

7 *Platon*, s. 466.

de bir yerdedir. Nitekim modern metotlarla yapılan su derinliği araştırmaları, Akdeniz'in doğu kesimindeki adaların eski zamanlarda özellikle yer kabuğunun sismik yönden sağlam olmayan bölgesinde bulunduğunu göstermiştir. Göründüğü kadarıyla, Girit ve Ege havzasında ona yakın adalarda, karanın bir kısmının deniz tarafından yutulduğunu gösteren depremler ve volkan patlamaları olmuştu.

Çağdaş bilim adamlarının tespitlerine göre, Ege havzasında bazı güçlü depremler olmuş ve bunların sonucunda eski yapı tamamıyla bozulmuştur. Örneğin, M.Ö. 1800-1700 yıllarında gerçekten bu tür depremler vukû bulmuştur. Girit Adası'ndaki Knossos, Phaistos, Mallia, Hurnia'daki saraylarla diğer adalardaki binalar da bu dönemde yıkılmışlardı.

Herodot, Girit'deki felaketler yüzünden adanın birkaç kez boşaldığını ve sonra yeniden meskun hale geldiğini kaydetmektedir. ".. üçüncü sefer olarak yeni bir insan topluluğu geldi ve ikinciden artakalmış olanlarla karıştı.." diye kaydetmektedir tarihçi.[8] Diğer antik yazarların eserlerinde de Grekya topraklarında Grekler'den önce başka halkların yaşadıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Örneğin Eflatun, 'Kratylos' diyaloğunda "Bana anlatıldığına göre, Hellas'da yaşayan ilk insanlar, şimdilerde birçok barbarın da taptığı güneş, ay, yer, yıldızlar ve gökyüzünü tanrı olarak kabul edip, tapınıyorlardı" demektedir.[9] Strabon'da da şu satırları okuyoruz: "Miletli Hekataios, Peloponnes konusunda Grekler'den önce orada barbarların yaşadıklarını belirtir. Aslında, eskiden bütün Grekya'da barbarlar yaşıyorlardı."[10]

M.Ö. XV. Yüzyılda, Akdeniz'in doğu kesiminde, Girit'in kuzeyinde yer alan Santorin Adası'nda da güçlü bir deprem ve volkan patlaması olmuştur. Tüm Girit medeniyetinin bu sırada yok olduğu sanılmaktadır. "II. Akdeniz döneminin sonu, sanırım güçlü bir depremle gelmiştir. Bu deprem sonucunda Knossos ve Phaistos'da olduğu gibi bir dizi tortul kütle bir kenara ayrılıp çıkarak,

8 Herodot. *İstoriya,* VII, 171.

9 *Platon,* s. 434.

10 Strabon, *Ceografika.* VII, VII, 1.

diğerlerine karışmadan kalmışlardır," diye yazmaktadır Landberry.[11] "M.Ö. 1450-1400 yıllarında her hangi bir zamanda, Knossos da dahil Girit'deki bütün şehirler ateşle yerle bir edilmişti," diye kaydeder G. Thomson.[12] T. V. Blavatskaya da "İki güçlü deprem, müreffeh bir hayat yaşayan halkı mahvetti. Birincisi Geç Hellas II döneminin sonlarında, 1450 -1425 yılları arasında, diğeri 1400 yılları civarında meydana geldi" demektedir.[13] Burada sözü edilen yer, Chios [Sakız] Adası'ndaki Hagia-İrini harabelerindeki eski şehirdir.

D. Ninkoviç ve B. Heizen, 'Minoa Girit'inin yerle bir oluşunun Ege kronolojisine göre M.Ö. 1450-1375 yılları arasında vukû bulduğunu' var sayıyorlar.[14]

A. A. Molçanoff, "Tabii âfetler Minoa medeniyetine şiddetli darbeler indirdiği sırada, Knossos devleti gücünün zirvesindeydi," diye yazmakta ve bu olayın M.Ö. 1450 yıllarında vukû bulduğunu var saymaktadır.[15]

"Pek çok arkeolog, jeolog ve okeanologun fikrine göre, M.Ö. II. Binyılların ortalarında Ege Denizi'ndeki Santorin volkanının patlaması, merkezi, Avrupa'nın en eski medeniyetlerinin beşiği durumundaki Girit Adası'nda bulunan büyük bir Akdeniz devletinin mahvolmasına yol açmıştır," diye kaydetmektedir A. Kontratoff.[16]

Volkanın Santorin Adası'na, daha doğrusu adadan arta kalan Thera ve Therasia (yahut Thyra ve Thyrasia) üzerine lav püskürtmesi, Atlantid'in tahmini yok olup gidiş zamanından daha sonra da olmuştur. Strabon, bu volkan patlaması konusunda şun-

11 Landberry, 1950, s. 165.

12 Tomson G. *Issledovaniya po istorii drevnegreçeskogo obşçestva.* Doistoriçeskiy egeiskiy mir/ P. s. angliyskogo M. A. Grakovoy-Sviridovoy i V. S. Sokolova. M., 1958, s. 372.

13 Blavatskaya T.V. *Greçeskoye obşçestvo vtorogo tısaçeletiya do novoy erı i yego kultura.* M., 1976, s. 106.

14 Rezanov İ. A. *Atlantida:fantaziya ile realnost?* M., 1975, s. 108.

15 Molçanov A. A. *Tainstvennıye pisma pervıx evyopeytsev.* M., 1980, s. 18.

16 Kondratov A. *Adres-Lemuriya?* L., 1978, s. 114.

ları söylüyor: ".. Thera ile Therasia arasındaki yolun yarısında, birden denizden alevler fışkırdı ve üç gün boyunca devam etti. Öyle ki yakındaki denizin tamamı kaynadı ve tutuşup yandı; alevler (ki sanki bir manivelayla sudan yavaş yavaş kaldırılıp, kaynar kütleler halinde fırlatılıyordu) 12 stad* uzaklıktaki adaları da sardı."[17]

P. Heiderwarry'nin belirlemesine göre, volkandan püsküren alevlerin enerjisi, atom bombasının enerjisine denkti. Bilindiği gibi bir atom bombasının enerjisi 8,4 . 10 C'dir. "Bezimyanıy patlaması 4 bin, Krakatau patlaması 20 bin ve Tambora patlaması 200 bin atom bombasına eşitti" diye kaydetmektedir İ. A. Rezanoff.[18] Bezimyanıy, Krakatau ve Tambora, dünyanın en meşhur volkanlarının adlarıdır. Girit medeniyetini yok eden Santorin volkanının enerjisi, tahminen Tambora volkanının patladığı sırada yaydığı enerjiye denk veya ondan biraz fazlaydı. Rezanoff, "Dolayısıyla M.Ö. XV. Yüzyılda meydana gelen Santorin patlaması, en büyük jeolojik felaketler arasında yer alır," demektedir.[19]

Bu tür felaketlerin boyutlarını tasavvur edebilmek için volkan tarihinden birkaç örnek verelim. 5 Nisan 1815 tarihinde Endonezya'daki Tambora patlaması sırasında, infilak uğultusu 1400 km. uzağa kadar ulaştı. Hava, kül, kum ve volkanik toz tabakasıyla kaplandı. Kraterden fırlayan ve ağırlıkları 5 kg.a kadar ulaşan kaya parçaları 40 km. den daha geniş bir alana yayıldı. Volkanik küller havada 50 km. kadar yükseğe çıktı. Santorin patlaması sırasında çıkan volkanik küller de patlama merkezinden bin km. uzaklara kadar yayılmıştı. Özel metodlar kullanan çağdaş bilim adamları, Akdeniz'in doğu taraflarındaki dip kesimlerinden toprak örnekleri aldılar. Sonuçta görüldüğü ki, kül tabakasının kalınlığı Santorin'in 130 km. güneydoğusunda 212 cm., kuzeydoğusunda ise 78 cm.ye ulaşmıştı.

Santorin Adası'ndaki volkan patlamasına kadar büyük bir şehir vardı. Burada arkeolojik çalışmalar halen devam etmektedir.

* Bir stad 177,6 metredir.

17 Strabon, *Ceoğrafika,* I, III, 16.

18 Rezanov İ. A. *Atlantida:fantaziya ile realnost?* s. 77.

19 Age., s. 79.

Girit'de olduğu gibi, Santorin'de de eski binaların kalıntılarına rastlanmıştır. Atina Üniversitesi'ndeki Yunanlı bilim adamları, adada iki ve üç katlı bir binanın kalıntılarıyla, Minoa dönemine ait pek çok sanat yadigârları buldular. Tahminlere göre şehirde otuz bin civarında insan yaşıyordu. Patlama sonucunda şehrin kuzey kesimi bütünüyle yok olmuş, güney kesimi ise lav ve küllerin altında kalmıştır. Santorin'in kalıntıları olan Thyra, Thyrasia ve Aspronisos'da kaya parçalarıyla kaplanmış alanın kalınlığı 30-40 metreyi bulmaktadır. Arkeologlar bu tabakanın altında insan bedenine ait kalıntılar bulamadıklarına göre, muhtemelen şehir sakinleri kaçarak kurtulmayı başarmışlardır.

Birçok bilim adamı, M.Ö. II. Binyılda güçlü bir volkan patlamasıyla yok olan Girit medeniyetinin sırrı çözülemeyen Atlantid olduğu kanaatindedirler. Bununla birlikte, Eflatun'un anlattıklarının tüm detayları Girit kültürüyle ilgili vakıalarla örtüşmemektedir. Eflatun'a göre Atlantid, Solon döneminden 9000 yıl önce yok olmuştu. Eflatun ve adları sayılan diğer yazarlar, burada bir "sıfır" konusunda yanılmış olabilirler. Eğer Atlantid'in yok oluş tarihi Solon zamanından 9000 değil de 900 yıl olarak düşünülürse, o zaman Santorin volkanının patlama tarihini takriben M.Ö. XV. Yüzyıl şeklinde tespit edebiliriz.

Bu konuya TASS Haber Ajansı'nın 1990 yılında "Volkan - İki Bin Hiroşima.." başlığıyla geçtiği bir haberi aktararak son verelim:

"İnsanlık tarihinde kaydedilen en güçlü volkan patlaması, M.Ö. 17. Yüzyılda Ege Denizi'ndeki adalardan birinde gerçekleşti.

California Üniversitesi öğretim üyelerinin düzenlediği basın konferansında yapılan açıklamada, volkan patlama gücünün Hiroşima faciasına yol açan atom bombasından iki bin defa daha fazla olduğu kaydedildi.

Araştırmacıların görüşüne göre patlamanın sonuçları yeryüzünün tüm sathında hissedildi. Bir tahmine göre bu patlamanın sonuçlarından biri, adalarda yüksek bir medeniyet kuran Atlantid'in ortadan kaybolması ve denizin dibine gömülmesidir.

Patlama, bugünkü adı Santorin olan Thera Adası'nda meydana geldi."[20]

4. Felaketin İzleri

Resmi tarihten malumdur ki, Osmanlı Türkleri'nin dışında ne Tatarlar'ın, ne de diğer akraba halkların ataları Ege havzasındaki Girit ve benzeri adalarda yaşamışlardır. Türkler de zaten Girit'i XVII. Yüzyılda zaptetmişlerdir. Türkler'in adaya gelişine kadar buranın sahibi başkalarıydı. Tarihî kayıtlara göre adanın ilk sakinleri Akha'lardı ve onlar da buraya Balkanlar'dan muhaceret etmişlerdi. Dolayısıyla bazı araştırmacılar, Phaistos diskinin de bir yerlerden, örneğin Balkan Yarımadası'ndan gelmiş olabileceği şeklinde bir izahat yapma meyillisidirler. Ancak, bilim adamlarının büyük bir kesimi bu görüşü paylaşmıyor.

Atlantid deniz tarafından yutulmuş, Girit medeniyeti güçlü bir volkan patlamasıyla yok olmuştu. Bu felaket sırasında elbette halkın bir kısmı ölmüş, bir kısmı hayatta kalmayı başarmıştır. İnsanlar, canlarını kurtarmak için felaket bölgesinden dört bir yana doğru kaçışmışlardır.

Girit-Minoa devletinin yok olmasından sonra Akdeniz'de kültür gelişimi birden durmuştur. Arkeolojik verilere göre, M.Ö. XIII. Yüzyılda Sicilya ve Lipari adalarının yüksek kültüründen eser kalmamıştır. Bu adalar, Giritliler'in kolonileriydi. Demek ki, merkezî devletin ortadan kalkması, civar bölgeler üzerinde de olumsuz tesirler meydana getirmişti. Halbuki Girit'den uzakta yer alan bölgelerde aksi bir gelişme olmuş ve yoğun bir kültür gelişimi başlamıştı ki, Girit'den muhaceret ederek gelenlerin bu gelişimdeki rolü oldukça fazlaydı. Örneğin, Girit-Minoa devletinin yıkılmasından sonra Kıbrıs'a güçlü bir göç dalgası yaşanmış; Yunan anakarasında, Micenae'de yüksek bir kültür doğup, gelişmiştir. "Knossos'un yıkılışından sonra Ege dünyasının siyasî ve kültürel merkezi Micenae olmuştur."[21]

20 *Veçernaya Kazan*, 1990, 9 Ocak, s. 3.

21 Tomson G. *Issledovaniya po istorii drevnegreçeskogo obşçesva.* Doistoriçeskiy egeiskiy mir/ per. M. B. Grakovoy-Sviridovoy i V. S. Sokolova. M., 1958, s. 372.

Yunan mitoloji ve efsanelerinde anlatıldığına göre, tufandan sonra hayatta kalan ilk insanlar, Deukalion ve Pyrrha'dır. Bunlar, gemileriyle dokuz gün denizde dolaştıktan sonra Parnassos dağına gelirler. Deukalion, Thessalia'da Phthiostis adını verdiği bir şehir kurarak, kendi hükümdarlığının temelini atar. Bazı bilim adamları Deukalion tufanının M.Ö. XV. Yüzyılda meydana geldiğini belirtirler. Yunan efsanelerinde Deukalion ve Pyrrha Yunan halkının atası olarak gösterilir. Girit halkının anakaraya göçü Kadmos efsanesinde de zikredilir. Bu efsaneyi göre Kadmos, Grekya'da Boiotia bölgesine Thebai şehrini kurar. Herodot, Spartanlar'ın Giritliler'den birçok şey aldıklarını kaydeder. Yunan tanrı ve mitolojik kahramanlarının çoğu genellikle Girit menşelidir.

Keza, mitolojiye ve antik yazarların beyanlarına göre ilk Yunan şehirlerini kuranlar Girit'den muhaceret ederek gelenlerdi ve aynı şekilde Yunan devlet yapısı da Girit sitelerine göre düzenlenmişti.

Yunanistan'ın tarih öncesi başlangıcıyla üskünkörü tanıştıktan sonra, şimdi de kesin dil konularına geçelim.

5. Dil Yönünden Tatarca-Grekçe Paralelliği

Alala! Plutarch, ziyafet sofraları konusunda Pyndaros'un şu şiirimsi satırını nakleder:

"... ve başı arkaya düşmüş akılsız "alala!".."[22] Plutarch bu sözü 'bir heyecan karşısında aşırı sevinçlenen kişi" şeklinde anlamaktadır. Tatar Türkçesinde *elele* veya *ellele* taaccüp anlamı içerir ve 1) oy-oy (duyulan acı anında); 2) aha! manasında kullanılır.[23]

Alebastr. Günümüzde bu kelime inşaatla uğraşan veya uğraşmayan herkesin mâlumudur. Yapışkan kil ve alçının karışımından elde edilen ve inşaatta oldukça fazla kullanılan bir maddedir

22 Plutarch. *Zastolniye besedı*/ İzd. podgotovili Ya. M. Borovskiy i dr. L., 1990, s. 18.

23 *Tatarsko-Ruskiy slovar.* M., 1966, s. 730.

alebastr. Yunanca bir kelimedir ve Yunanca şekli de *alabastr*dır. İki unsurdan oluşur: *alab* ve *astr. Alab*ı biliyoruz: Kahraman, savaşçı. Burada 'katı, sert' anlamında sıfat olarak kullanılmış. Kelimenin ikinci kısmı olan *astr* . Onu da ikiye ayırıyoruz: *as* ve *tr* ve buradan da *as tar* hecelerini elde ediyoruz. Bugün Tatar Türkçesinde *as* yer zarfı olarak kullanılır ve 'aşağı, alt' anlamı içerir; *tar* ise 'taş' demektir. *Tar*ın Tatar Türkçesinde taş anlamında kullanıldığı kelimelerden birisi *kantar*dır ve 'kesek, kütle' anlamındadır. Latincedeki altar 'sunak taşı, sintaş' demektir. Modern Tatarcada *astar* bildiğimiz anlamında kullanılır ve konfeksiyonda kullanılan anlamının dışında inşaatta veya benzeri mesleklerde alt boya veya tutkal anlamı da içerir. Kırım Türçesinde de 'boya astarı' anlamında kullanılır.

Anatomi. Yunanca şekli *anatomie*dir ve 'yarma, kesme' anlamındadır. Sözlüklerdeki anlamı ise 'satıhta, üstte duran' demektir. Kelime, iki parçadan oluşuyor: *ana* ve *tomie*. *Ana* bildiğimiz anne; Yunanca *tomie*yi ise *tuma* (doğma) şeklinde düzeltiyoruz. Tatar Türkçesinde *anadan tuma* (anadan doğma) deyimi vardır. Sokak dilinde kullanılan kısaltmalarda *ana-tuma* şekli kullanılmaktadır. Tıp terimi olarak 'anatomie' de bildiğimiz anlamında kullanılır ve *anadan tuma* veya *ana-tuma gibi* 'çıplak, şallak, ölü veya diri anadan doğan' anlamındadır.

Basileüs. Yunanlılar bu kelimeyi önceleri kumandan, reis anlamında kullandılar. Homeros'da *basileüs* 'halkın veya kabilenin reisi, aynı zamanda ev sahibi; taht sahibi, monarch, galip, hükümdar' anlamlarında kullanılmıştır. Biz bu kelimeyi birkaç parçaya ayıracağız: *bas, il, eü, s. Bas* Tatarcada 'baş' yani baş, önde gelen, önder; *il* 'ülke, devlet, halk'; *eü* 'ev'. Basileüs kelimesi bazen *basiley* şeklinde de yazılmaktadır. Bu durumda da sondaki ey 'ev' anlamındadır. Yunanca basileüs (basiley) Tatarca:*baş, il, ey* (eü). Gördüğünüz gibi kelimenin sadece bu şekilde terkibi modern Tatarca'ya uymamaktadır. Demek ki, eski Yunanlılar Hint-Avrupa dili konuşuyorlardı.

Bisiy. "Delphoililer'in 'kutsal kurban' anlamında kullandıkları bir kelime" diye açıklıyor Plutarch ve arkasından 'neden bun-

lar aylardan birini "Bisiy" diye adlandırıyorlar?diye soruyor ve cevabını da yine kendisi veriyor: Kutsanma sırasında takdim edilen kurbana 'kutsal kurban' diyorlar.[24] Yunanca *bisiy* kelimesini biz *bis i* şeklinde ikiye ayırıyoruz. *Bis* Tatarca biş [beş] anlamındadır. Bu durumda *i* teoretik olarak 'kutsal' anlamına gelir. Ayın *bisiy* olarak adlandırılması ise 'ömür boyu kutsanmış beşinci ay' anlamında olabilir.

İla ve arela. Plutarch'da Spartanlar'ın âdetleri konusunda şöyle bir açıklama var: "Gençler, ila ve agela halinde Eurat'da yetişen kamışlardan bıçakları olmadığı için elleriyle kırarak hazırladıkları yataklar üzerinde uyudular."[25] "İla ve agelada" ibarelerini yorumcu şu şekilde açıklıyor: "Agela (kelime anlamı 'sürü') – bir grup çocuk; ila ise bir grup yetişkin. Bu iki grubun birbiriyle ne gibi ilişkisi olduğunu kestirmek güç."[26] Plutarch'da geçen bu zor cümlenin anlam anahtarını, yani eski dünyanın sırrını Tatar Türkçesinde aramak gerekir. Eski Yunanca'daki *ila* ve *agela,* yaş grubuyla değil, bölgeyle ilgili terimlerdir. *İl* – toplum, devlet vs.; *agela* veya *agıl*, bugünkü deyişle *auıl, avıl* – köy, kışlak, küçük yerleşim birimi, yani "il"den daha küçük birim demektir. Tatarca ve akraba lehçelerde *g* sessizi ile dudaksıl *v*nin yer değiştirmesi, bilinen bir şeydir. Örneğin *tag* ve *tau (tavı, tau)*– 'dağ'; *bag* ve *bau (bavı, bauı)*– ip.

İlot. Yunan site devletlerinden Sparta'da kölelere 'ilot' diyorlardı. Ekilip biçilen topraklar bazı ailelerin mülküydü; ancak bu toprakların sahipleri bizzat tarımla uğraşmaz, köleleri çalıştırırlardı. Onların bu durumu *il-o-t* – 'ilin oğlu' kelimesinde karşılığını bulmuştur. Tatarcada bir halk deyişi vardır: *İl – ileti bilen, bay – keliti bilen.* Bu halk deyişindeki *ilet* doğrudan 'il' kelimesiyle alakalıdır. Yani 'toplum, devlet, kulu; zengin, tahıl ambarıyla güçlüdür' anlamındadır. Modern Tatarcada *ilet* kelimesi kullanılmaz. Yalnız, Kazan'ın 60 km. kuzeyinde *İllet* adında bir köy, Tataristan'da da *İllet yılgası* adında bir çay vardır. Arapçadan dilimize geçen illet kelimesinin ise bu toponimle ilgisi yoktur.

24 Plutarch. *Zastolnıye besedı,* s. 224.

25 Age., s. 331.

26 Age., s.554, dn. 6.

İstoriya. Çağdaş dillerde yaygın olarak kullanılan bu kelime, ilk defa 'tarihin babası' Herodot ibaresinde yer almıştır. Herodot'un meşhur eseri de "İstoriya" adını taşır. Kelime, temel anlamı 'araştırma' manasını ifade eden İonia lehçesinden Yunan diline geçmiştir. 'İstoriya' aynı zamanda bilgi, malumat, izah, haber verme anlamlarına da gelir. Görüldüğü gibi kelimenin kesin bir anlamı yok. Çağdaş ihtiyaçlara binaen malumat, bilgi vs. 'istoriya' şeklinde kaydedilmiştir. Bunun örneğini 'anatomie' kelimesinde de gördük.

Tatarcada *istelek* – 'hatıra, hatırayla ilgili şey; yadigâr, hatırlama, hafıza' anlamındadır. *İstoriya* ve *istelek*, kökünde *isto* ve *iste*nin bulunduğu isim türevleri; *riya* ve *lek* ise ektir. Tatarcada *is* [Özbekçede *es*] 'hafıza, anak, bellek'; *iste* 'bellekte olan, hafızada olan'; *istelek [is-te-lek)* [Özbekçede *esdelik*] 'hatıra, hatırlanmaya değer şey, değerli' anlamındadır. Yunanca *isto*daki *to,* Tatarcadaki zaman-mekan eki *te* ile bütünüyle uyuşmaktadır. *Riya* eki, bugünkü Tatarcada yoktur. Belki geçmişte *riya* daha çok kullanılıyordu.

Metek. Atina'da yabancılara verilen ad. Metekler, mahalli kanunların korumasından faydalanıyorlardı; ancak, sivil ve siyasî haklara sahip değildiler. Tatar Türkçesinde *metik,* küçük anlamındadır.

Puroy. Yunancada *buğday* demektir. Tatarcada ise *boray,* karabuğday anlamındadır. Tatarlar, *boray* kelimesini çok uzun bir zamandan beri kullanırlar. "Dünya tarım tarihinde en eski kültür buğdayı örneği, Girit şehri Knossos'da X. katmanda bulunan ve 6100±180 ve 5980±180 yıllarına ait bulgular arasındadır."[27]

Teatr. Yunanca bir kelime kabul edilir ve *teomay*– bakıyorum fiilinden gelir.[28] *Tea* kelimesini biz *tiye* şeklinde anlıyoruz. *Ti* fiili, Tatarcada birçok anlamda kullanılır. En yaygın anlamı da "göz atmak, bakmak"tır. Örneğin, *tiyu*: 1) *kerep çıgu, keru, sugılu* (uğ-

27 Blavatskaya, *Greçeskoye obşçestvo*, s. 62, dn. 3.

28 Boruxoviç V. G. *İstoriya drevnegreçeskoy literaturı.* Klassiçeskiy period. M., 1962, s. 107.

ramak, görmeye gitmek); 2) *toelu* (görünmek, gözükmek)[29] ; *tiyen çıgu* (göz atmak, bakmak) ve ayrıca (yanyana bakmak, gözünü ayırmadan bakmak). *Teatr*daki *tr* öğesi, *tur* yardımcı fiili olarak görülüyor. *Ti-ye-tur,* 'bakadurmak, seyretmeye devam etmek' veya 'bakmaya devam et'; isim olarak ise 'manzara' anlamındadır.

Kiton. Yunanca 'gömlek şeklinde, belden aşağıya kadar sarkan iç çamaşır' anlamındadır. Herodot'a göre "bu giysi, önceleri İonialılar değil, Karyalılar tarafından kullanılıyordu".[30] Tatarcada *kiten–* keten bezi demektir. Belki de Yunancadaki *kiton*, 'keten bezi' veya 'keten gömlek' anlamındaki *kiten*den alınmadır.

Yunanca ve Tatarcadan bir örnek daha verelim. Yunanca *mala,* keçi, koyun; Tatarca *mal–* öküz, sığır; mal, servet.

6. Yunan Tanrı ve Tanrıçaları

Yunan tanrı ve tanrıçalarıyla ilgili konuya sağlam bir kaynaktan yapılan alıntıyla başlayalım: "Hera, Apollon, Leto, Hephaistos, Athena ve Ares isimlerinin bilimsel etimolojisini yapmak zordur; çünkü bu kelimeler Yunanlılar'dan önceki eski Balkan ve Küçük Asya'da yaşayan etnik gruplara ait sözcüklerdir," diye yazmaktadır Eflatun'un yorumcusu.[31]

Ben de Yunan tanrı ve tanrıça adlarından ancak çok az bir kısmını tahlil edebildim. Bu yüzden sadece birkaçı üzerinde duracağım.

Athena. Eski Yunan tanrıçalarından. Ona önceleri Micenae'de, sonraları tüm Grekya'da tapılıyordu. Kelimenin birinci kısmı olan *ath*, *ap* veya *ab* hecesiyle örtüştürülebilir. İkinci kısmı *ena* da Tatarca *ine* – anne ile örtüşmektedir. Phaistos diskinin A18, A12 segmentlerindeki ETİKEME-İNEME şeklindeki iki kelimeyle daha önce tanışmıştık. *İne* Tatarcada oldukça yaygın biçimde kullanılır. Belirtmek gerekir ki, Yunan tanrıça isimlerinin

29 *Tatar tiliniñ dialektologik süzligi.* Kazan, 1969, s. 411.

30 Herodot, V, 88.

31 Platon, *Soçineniya,* T. I, M. 1968, s. 610, dn. 40a.

çoğu ve hatta dişil şahıs adlarının büyük bir kesimi *ina–ını, ana–ona, apa–opa* heceleriyle biter. Bu heceler, Tatarcadaki 'ana, mama, abla' kelimeleriyle anlam olarak örtüşmektedir. Geçmiş zamanlarda Thebes'de Athena Onki ve Athena Kadmos veya Athena İsmenios tapınaklarında Athena'ya tapılıyordu. Athena Onki, Tatarcadaki *Athina Enki (Enkei)* – Asina-ana'yı çağrıştırmaktadır. "İsmenios" da Tatarcada *İşten (iş-ten)* özel adıyla uyuşmaktadır. Tataristan'da *İşten sui* [İşten suyu] adında bir çay akmaktadır.

Gaie. Yunan tanrıçası. Miteolojiye göre Gaie, ilk kaostan sıyrılıp çıkarak, Uranos'u (Gökyüzü), Oros ve Moros'u doğurmuştur. Yunanlılar Gaie'yi insanların atası, yeraltına gömülen ölülerin büyük annesi olarak kabul ederler. Tüm Grekya'da Gaie'ye aynı zamanda bereket tanrıçası olarak da taparlardı. *Gaie* kelimesini *ge-ye* veya *ce-ye* – yay olarak algılıyoruz.

Dionysos. Yunanlılar, onu bitki tanrısı ve aynı zamanda şarapçılığın ve şarap imalatçılarının hamisi olarak kabul ederler. Bu tanrının adı, etimolojik olarak *di enis* şeklinde ayrılabilir. *Di* – 'tanrı', *Enis(os)* – tanrının özel ismi. Tatarcada *enis* – 'anis' (anason) bitki adı vardır. Homeros'un 'İlyada'sında Akha'lardan birine bitki tanrısının adını çağrıştıran Diomedos ismi verilmiştir. Diomed(os), Tatarca *Di Emet* yani 'tanrı Emet' veya 'ilahi Emet'i çağrıştırmaktadır.

Zeus. Yunanlılar'ın en yüce tanrısı. Tanrıların ve insanların babası ve kralı. Kronos ve Rheia'nın oğlu. Miteolojiye göre Rheia, Zeus'u Girit'de doğurmuştur. Zeus'un daimi ikamet yeri Olympus dağıdır. Zeus ve Hera'nın oğullarından birinin adı Hefest'dir. Sanırım Zeus'ün oğlunun adının sonundaki 't' fazla. Aslında 'oğul' anlamı ifade eden bir harftir. Buna göre Zeus ve Hefes (t) tek ve aynı kelimedir. Fonetik açıdan Hefest'in bir diğer varyantı İfest olabilir. Orijinalinde bu adın *Cebes* veya *Cefes* olduğu görülmektedir.

Tufandan kurtulduktan sonra Nuh'un (İncil'e göre Noah) oğullarından birine *Yefes* (İncil'de Yapet) adını verirler. Kıpçaklar, Oğuzlar ve diğer Türk halkları, Yefes'in torunları kabul edilirler. Yunanlılar'ın en büyük tanrısı Zeus ile Yefes veya *Cefes* (*ceb, es* –

'tanrı ipi') aynı kişidir. Büyük tanrı ve tanrıçaların birçoğunun adı *cep, ceb, yen* – ip, zincir köküyle yapılır. Apollon'un bir diğer adı da Feb'dir. Zeus ve Hera'nın kızı, gençlik tanrıçasının adı *Heba* (heb-a)dır. Tanrıça Hera'nın adı da aynı şekilde 'iğne şekilli' anlamına gelen 'Her-a'dır.

Olympos kelimesi üzerinde de birazcık duralım. Bu dağ, Yunan miteolojisine göre tanrı ve tanrıçaların oturduğu yerdir. Grekya'da Olympos adını taşıyan ve kutsal kabul edilen birkaç dağ vardır. Teoretik olarak, yuvarlak şekli, sivrilik ve yüksekliğiyle diğer dağlardan ayrılan her dağ Olympos olarak adlandırılırdı. Bu kelime, *ulı im pa*'dan teşekkül etmektedir. Burada *ulı* 'yüksek, ulu' anlamında sıfat isim; *im* 'erkeklik organı', *pa* da 'oğul' anlamındadır. İlyada'da 'ak taşlı Oloosson şehrinden' bahsedilir (II, 739). Strabon da Thessalia'da Olossos veya Oloosson adında bir şehirden söz eder. Oloosson'un ortasındaki *os*, Tatarcada erkeklik organının uç kısmı (bugünkü dilde uç, oç) anlamındadır. *Olo os-son* da Rusçaya 'büyük ucun oğlu' şeklinde tercüme edilebilir.

Bizim çocukluğumuzda büyüklerimiz hayatlarındaki önemli bir olayı veya yılın önemli herhangi bir zamanını ifade etmek için *Olimen ciyenı* – 'Olimen halk bayramı' veya *Olokor ciyenı* – 'Olokor halk bayramı' ibaresini kullanırlardı. Sanırım bizim bölgemizdeki bu bayramlar ilkbahar-yaz döneminde kutlanıyordu. Olympos, şekil itibariyle farklı ise de, anlam yönünden Tatarca *olimen (ulı im, en)*le aynı manadadır. *Olimen* ise *ulı imen* – büyük meşe ağacı demektir. Tataristan'da *Ulı İmen* adında bir köy vardır ve oradaki çayın adı da aynıdır. Epirus'daki Dodona şehrinde (eski Grekya'da) kutsal meşe ağacının altında oturan büyük bir orakl yaşardı. Bu orakl, Ephoros'un kaydına göre Pelasglar'la buluşmuştu. Bilindiği gibi Pelasglar, Grekya'da hüküm süren tüm kabilelerin en eskilerindendir. Homeros bu konuda şöyle der:

> "Dodonalı Zeus, Pelasg soyunun tanrısı, uzaklarda, soğuk kışlı Dodona'da hüküm süren,"
>
> (İlyada, XVI, 233)

Hesiodus'da da şu mısraya rastlıyoruz:

"Pelasglar'ın yaşadığı Dodona'ya, meşe ağacına geldim."

Strabon'un açıklaması böyle.

Makedonyalı Olokros da *Olı Kor*dan teşekkül etmektedir. Olo Kor – Büyük Kor (Hor) üzerinde daha sonra duracağız.

Pan. Arkadia'ya orman ve dağ tanrısına Pan denilirdi. Rivayete göre Pan, vücudu kıllı, boynuzlu, keçi tırnaklı, eğri burunlu, sakallı ve kuyruklu olarak dünyaya gelmiş. Annesi onun görünüşünden korkuya kapılarak, terkedip gitmiş. Tanrı Hermes, Pan'ı bularak Olympus ormanına götürmüş. Tanrılar çocuğun bu ucube haline gülmüşler, ama aralarına kabul etmişler. Yunanlılar'm inanışına göre Pan, çobanların, avcıların, arıcıların ve balıkcıların koruyucusudur. Güldürmeyi sever; bazen de uzlete çekilir. Dinlenirken kendisini rahatsız edeni 'panikleterek' kaçırır. Pan, çoğu kez 'büyük' sıfatıyla birlikte zikredilir. Tatarcada 'orman biti' veya 'kene'ye *talpan* denilir. Küçük, biçimsiz, kuyruklu, boynuzlu ve 'tırnaklı'dır. *Talpan*'daki *tal* 'büyük' anlamındadır; *pan* da Pan'dır. Tataristan'da *Pan* adında bir dere de vardır. Teoretik olarak *pan* kelimesi, Polonyacadaki *pan*; Tatarcadaki *han, kan, can;* Sümercedeki *an* – gökyüzü, tanrı kelimeleriyle akrabadır. Hatta Tatarcada 'vahşi at' anlanında *tarpan* kelimesi mevcuttur.

Kaos. Ansiklopedik kaynaklarda belirtildiğine göre 'dünya yaratılana kadar var olan karanlık boşluk'dur.[32] Hesiodus'da aynen şu mısraları okuyoruz:

"İlk önce Kaos vardı, ama o sırada
geniş bağırlı yeryüzü (ortaya çıktı),
ve geniş yeryüzünün gizemlerinde asık suratlı Tartar,
ve keza bütün tanrıların en güzeli Eros (ortaya çıktı);
Kaos'dan Ereb ve karanlık Gece doğdu,
geceden de Ethir ve Hemera dünyaya geldi..

("Theogonia", 116-125)

32 *Mifologiçeskiy slovar.* L., 1961, s. 259.

İlk önce Kaos vardı.. ama Yeryüzü, Tartar, Eros (Erot?), Ereb, Gece, Ethir ve diğerleri Kaos'tan sonra doğdular. Peki onları doğuran kim? Belli ki Kaos. Ama 'zifiri karanlık boşluk'tan bir şey doğamaz. Eskiden bu kelime ebediyeti doğuran boşluk, vakum anlamına kullanılıyordu; şimdilerde ise tamamıyla anlam değiştirerek, düzensizlik, başıbozukluk manası kesbetmiştir. Ancak Yunancada Kaos, bugünkü anlamıyla düzensizlik değil, yeryüzünde hayatın temel gereksinimi olan havadır.

7. Kar, Mysos ve Lydos Kardeşler

Antik yazarların eserlerinde Karlar ve Karyalılar adlı bir halktan sık sık bahsedilir. Homeros ve ondan birkaç asır sonra yaşayan diğer yazarlar, Karlar'ı tanırlar. Herodot ve Strabon'un anlattıkları hikayelerde de Karyalılar geçmektedir. Herodot'un anlattığına göre Karyalılar, Küçük Asya'ya adalardan göç ederek gelmişler. Ege havzasındaki adalarda yaşarlarken Minos'un hâkimiyeti altındaymışlar ve kendilerine Leleg deniliyormuş. Eskiden, o sıralar dünyanın en güçlü hükümdarı olan Minos'un hâkimiyetinde başka halklar da vardı. Aradan asırlar geçtikten sonra Yunan dilli Dorlar ve İonyalılar Karyalılar'ı adalardan kovmuşlar. Ancak, yine Herodot'un kaydına göre Karyalılar bu anlatılanların gerçeği yansıtmadığını söylerler ve eskiden beri anakaranın yerli sakinleri olduklarını ileri sürerlermiş. Çağdaş araştırmacıların tahminlerine göre Karyalılar'm bir kısmı, muhtemelen Knossos, Phaistos ve diğer şehirlerin eski sakinleriydiler ve Dorlar'la İonyalılar'm baskıları karşısında anakaraya göç etmek zorunda kalmış; diğer kısmı ise adalarda Yunanlılar'm hâkimiyeti altında yaşamaya devam etmiştir.

Her halükârda eski dönemlerde Karlar adında bir halk vardı ve bunlar Girit Adası da dahil olmak üzere adalarda yaşıyorlardı. Karyalılar'm Küçük Asya'daki yerleşim bölgeleri denize yakındı. Karyalılar'm miteolojik atası Kar'dır. Herodot'a kulak verecek olursak, Kar'ın Mysos ve Lydos adanda iki kardeşi vardı.

O güne kadar *barbar* kelimesini Yunanlılar "düşman" anlamında ilk başlarda Karyalılar için kullanıyorlardı. Esasen Yunanlılar 'barbar' kelimesiyle Yunanlı olmayan halkları kastediyorlardı. Karyalılar da, her ne kadar kısmen Helen sayılıyorlarsa da, ana dilleri Yunanca değildi.

Küçük Asya'da, tarihin pek hatırlanmayan bir döneminde Karya devleti ve şehirleri vardı. Küçük Asya'nın güneybatı kesimlerindeki Karya yerleşim bölgelerinde zamanla Yunan dilli kabileler hâkimiyeti ele geçirdiler. İonia böyle ortaya çıktı. Yunan devletçiliğinin, sanat, mimari ve diğer birçok konulardaki gelişiminin baş rol oyuncuları Karyalılar, Mysialılar, Lidyalılar, Likyalılar ve diğerleriydiler. Eski Yunanistan'ın meşhur yazarları, bilim ve devlet adamlarının çoğu, şu veya bu şekilde, Yunan öncesi kabile mensuplarıydı. Örneğin Herodot dahi bir Karya boyundandır; İonya'nın kuzeyinde yer alan Karya'nın başkenti Halikarnassos'da dünyaya gelmiştir.

Sanırım Karyalılar da bir zamanlar Akdeniz havzasında gerçekten kalabalık bir nüfusa sahiptiler ve güçlü bir halktılar. Buna, sadece antik yazarların eserlerindeki bilgiler değil, aynı zamanda şurada burada *kar* unsuru içeren toponimler de tanıklık etmektedir. Sadece Strabon'un "Cağrafya"sında 50 civarında bu tür isim vardır. İran Körfezi'nin doğu kesiminde Karmanya adında bir devlet vardı. Bu Karmanya (şimdiki İran) bölgesinde *Kerman* adında bir şehir mevcuttur. Bizim Ural-Volga [Yayık-İtil] bölgesinde de *Karman* adını taşıyan birkaç Tatar köyü bulunmaktadır. Turdetanya (şimdiki İspanya)da bir zamanlar Karmon şehri vardı. Strabon'a göre Karmanya topraklarına yakın bir yerde, Arap Yarımadası'nm güneyinde Mutlu Arabistan denilen bir bölge vardı. İşte burada yaşayan dört kabileden birinin halkını Minyeliler oluşturuyordu. Bunların baş şehirlerinin adı *Karna* veya *Karnana*'ydı. X-XI. Yüzyıllarda bu bölgeye yakın yerlerde *Karmatîler*'in kurdukları Arap Cumhuriyeti yer almıştı. Meşhur Tatar şairi Hasan Tufan'ın (1900-1981) doğduğu köyün adı *İski Karmet* (Eski Kiremit)di. Eskiden Tatarlar'da *Kari, Karay* şahıs adları, *Kariyev*'ler ailesi, Ruslar'da da *Karyev*ler vardı.

X-XIII. Yüzyılda Doğu Türkistan'da, Yedisu'da ve Güney Tanrı Dağları eteklerinde "Türk" Karahanlı Devleti vardı. Devletin halkının kahir ekseriyetini *Karluk*lar teşkil ediyorlardı. Karluklar'la ilgili ilk bilgilere Orhon kitabeleriyle, Çin salnamelerinden T'ang-shu'da rastlanmaktadır. Çu nehri vadisindeki Batı Türk Hakanlığı yıkılınca Karluk devleti teşekkül etti. Karahanlılar'm başkentlerinden birisi *Kaşgar* şehriydi. Mahmud Kaşgarî'de eponimini bu şehirden almaktadır. Tataristan'da bir zamanlar medresesiyle ünlü *Kışkar* köyü vardı. W. W. Barthold, VI. Yüzyılda Mezopotamya'da *Kaşkar* adını taşıyan bir şehirden bahseder.

Karluk (Kar-lık) kelimesini biz "Kar kabilesi" veya "Karyalılar" olarak anlıyoruz. *Kaşkar (Kaşgar, Kışkar*ın fonetik varyantı), teoretik olarak 'büyük Kar' demektir ve muhtemelen 'dağlı karlar/karyalılar' anlamındadır.

'Halikarnassos' kelimesi üç unsurdan teşekkül etmektedir: *hali, Kar, nas. Gali (Hali)* – Tatar erkek adı ve (gali) "büyük, güçlü; aziz" anlamında sıfat isim. Tatarlar'da güçlü ve yenilmez *Gali-batır* hakkında yarı dinî bir efsane vardır. Halikarnassos kelimesindeki Hali (Gali) de sıfat isimdir. Tataristan'da sonu *nas*, daha doğrusu *nes, neş* ile biten bazı yerleşim birimleri vardır. Örneğin, *Çikenes, Cikenes, Şikenes, Öternes, Tekeneş.*

Kar veya Karyalılar hakkında başka ne söylenebilir? Başka şeyler de söylenebilir, ama bunlar bizi konumuzun dışına çıkaracaktır. Bununla birlikte kısaca kaydetmek gerekirse, Batı Avrupa'da kullanılan *Karl* ve *karol* (kral) kelimelerin de Karyalılar'la ilişkisi olabilir. Tataristan'da *Karili, Ulı Karili, Kiçi Karili* toponimleri vardır; Astrahan bölgesinde *karili kugayları* 'karili nogayları' yaşamaktadır. *Kar ili* ise 'karların ülkesi', 'karlar toplumu' anlamındadır. Ryazan bölgesinde *Karlar–* 'Karlar (Karyalılar)' köyü, Tataristan'ın Buinsk bölgesinde de *Karlı* adında bir yer vardır.

8. Ephoros'un 'Girit Tarihi'inden Bazı Bilgiler

M.Ö. IV. Yüzyılda Ephoros adında Yunanlı bir yazar yaşamış ve eserler bırakmıştır. Ephoros, Aiolis'deki Kyme şehrinde dün-

yaya geldi. Doğum yılı belinmiyor; ancak, ölüm tarihi M.Ö. 340. Strabon'un 'tartışmasız önemli bir kişi' dediği Ephoros, bir yazardı ve 'Tarih' adlı eserinden başka 'İcatlar Üzerine' adlı kitabı da vardır. Yunan şairi Hesiodus da Aiolis'e bağlı Kyme'de M.Ö. VIII. Yüzyılda dünya geldi. 'İşler ve Günler' ve 'Theogonia' adlı eserlerin sahibi odur. Efsaneye göre yine Kyme'de eski dönemlerin meşhur şairi Homeros gökkubbe altına düştü. "Homeros'un nereli olduğu konusuna gelince, bu konuda farklı düşünceler var; çünkü pek çok kişi bu konuda tartışmaktadır" diye kaydetmektedir Strabon. "Chioslular da Homeros'a hemşehrilik konusunda hak iddiasında bulunuyorlar" demektedir aynı yazar.[33] Lukianus ise (II. Yüzyıl) Homeros'un vatanı hakkında bilgi vererek "ona Kios, Smirna ve Kolofonlular sahip çıkıyorlar" demektedir.[34] Kısacası tam yedi şehir halkı Homeros'un hemşehrileri olduğu iddiasında bulunmaktadır.

Tatar şairi Sibrat Hakim de (1911-1986) Kimi'de doğdu; ama Yunanistan'daki Kyme'de değil, Tataristan'dakinde. Şairin doğduğu köyün adı *Külli Kimi* (Göllü Kimi) dir.

Ephoros'un tüm eserleri günümüze kadar yetip gelmemiştir. Ondan üç asır sonra yaşayan Strabon, yazarın 'Girit Tarihi' adlı eserinden alıntılar yapmıştır. Bu alıntılardan eski Girit devleti hakkında değerli bilgiler elde etmek mümkün. Aşağıda söz konusu alıntılardan bazı kısımlar aktarılmıştır:

Girit'in yönetimi için on arkont seçilmişti. "Ephoros'un rivayetine göre kanun koyucu, özgürlüğün devlet için en büyük nimet olduğunu göz önünde tutmuştur" diye yazıyor Strabon.[35]

Strabon'da şu açıklamaya da rastlıyoruz: "Giritliler'in uygulaya geldikleri âdetlerin çoğu, Ephoros'un dediğine göre, Lakonya orijinlidir. Aslında onları ilk getirenler Giritliler, ama kökleşmesini sağlayanlar Spartanlardı."[36]

33 Strabon, *Ceoğrafika*, XIV, 1, 35; s. 603.
34 Lukianus, s. 398.
35 Strabon, *Ceoğrafika,* X, IV, 16.
36 Age., X, IV, 17.

Giritliler, yeni neslin yetiştirilmesi konusuna da gereken ihtimamı göstermişlerdir: "Gençlerin birer korkak değil, erkek olmaları için çocukluktan itibaren silah kullanmayı öğretiyor, ağır işlerde çalıştırıyor; soğuğa ve sıcağa alıştırıyor, taşlı ve bozuk yollarda yürütüyor ve dövüş sanatlarını talim ettiriyorlardı"[37] diye yazmaktadır Strabon Ephoros'a dayanarak.

"Çocuklara okuma yazmanın yanı sıra şarkı söylemeyi ve bazı müzik dallarını da öğretiyorlardı" diyor "Theogonia"nın yazarı.

Gerek Ephoros ve gerekse Strabon'da Giritliler'in konuştukları dil konusunda herhangi bir açıklama yok. Sadece Strabon'da enteresan bir cümle yer almaktadır. Buna göre Giritliler'in genel trapezlerinin adı 'andria'lardır.[38]

Modern Tatarcada *anderi kaznası* – 'bitmez tükenmez hazine' veya 'dipsiz fıçı' anlamında bir deyim muhafaza edilmiştir. Masrafları halk tarafından karşılan yemek anlamında *'enderi ebete'* şeklinde başka bir deyim de vardır. Tatarcadaki *enderi* bir şekilde Rusçadaki Andrey'i hatırlatmaktadır ve o da sadece iki yerde kullanıldığı için, gerçekte ne anlama geldiği tespit edilememiştir. Tatarca-Rusça Sözlük'te *enderi kaznası* 'dipsiz fıçı' (m.t.m. Andrey'in hazinesi, yani Rus hazinesi)[39] şeklinde tercüme edilmiş. Ancak, Rus-Tatar ilişkileri tarihine baktığımızda 'Rus hazinesi' veya 'Andrey hazinesi'nin ne zaman Tatarlar'a 'dipsiz fıçı' vazifesi gördüğünü tespit edemediğimiz gibi, gerçek tamamıyla aksi olmuştur. Her halükârda kazna (hazine), enderi ve hatta ebet (obed, öğle yemeği) Tatarca asıllı gibi görünüyor.

9. Homeros'un Şiirleri. *Agac atka atlandırdı*

Tatarlar, herhangi bir hile veya yalana karşı olumsuz tavırlarını belirtmek istediklerinde *agac atka atlandırdı*, yani 'ağaç ata bindirdi' derler.

37 Age., s. 457.
38 Age., s. 457.
39 *Tatarsko*, s. 208.

Ağaç ata binmek ve aldatılmak.. Ne demek olabilir bu? Aklı başında, yetişkin bir insanın ağaç ata bindiği nerede görülmüş? Yetişkin adamların yine kendileri gibi yetişkin birilerini agaç at vasıtasıyla aldatmaları olayı sadece bir defa olmuştur. En azından, Yunan şiirlerinden "Küçük İlyada", "Yıkılmış İlyona" ve yine Romalı şair Vergilius'un (M.Ö. 70-19 yılları) "Eneida" adlı şiirinde bu olaydan bahsedilmektedir. Agaç atla aldatmayla ilgili olaylara aslında Homeros'un 'İlyada'sında rastlanmaktadır.

Efsaneye göre Truva kralının oğlu Paris, İsparta kralı Menelaos'un genç hanımını gizlice kaçırır. Akhalar veya Yunanlılar, Truvalılar'dan intikam almak ve elbirliğiyle Helene'i meşru kocası Menelaos'a geri getirmek için Truva şehrine askeri bir sefer düzenlerler. Birleşik Yunan ordusunu ise Menelaos'un kardeşi olan Argos ve Mykenai kralı Agamemnon kumanda etmektedir.

Savaş, Truva surları önünde on yıl devam eder, ama Akhalar Truvalılar'a karşı bir üstünlük sağlayamazlar. Böylece düşmanlarını açık savaşta yenemeyeceklerini anlayan Akhalar hile yoluna başvururlar. Çok büyük bir ağaç at yaparak sahile bırakırlar ve kendileri de gemilerine binip denize açılırlar. Güya evlerine dönüyor süsü veren Akhalar, aslında karadan fazla uzak olmayan küçük bir adaya gizlenirler. Bu arada Akhalar'ın kendilerini rahat bıraktıklarını zannına kapılan Truvalılar, şehir kapılarını açarak, ağaç atı içeri taşırlar. Halbuki atm içinde Akhalı savaşçılar vardır. Bunlar, gece saklandıkları yerden çıkarak, nöbetçileri öldürür ve kapıları açarlar. Böylece Akhalar şehre girer; Truva düşer ve yakılıp yıkılır.

Homeros'un destanı ve eski efsaneler birçok dile tercüme edildi. Bunlar, okullarda ve üniversitelerde okutulmaktadır. Günümüzde kendisini kültürlü ve eğitimli zanneden insan, genel olarak Homeros'u ve antik literatürü anlayamaz.

Asırlarca dinî ve kolonial tecrit içinde yaşayan Tatarlar da Homeros'u tanımadılar. Doğru; şimdilerde söylentilere dayanarak da olsa, 'İlyada', 'Odysseia' ve Yunan efsaneleri hakkında birşeyler biliyoruz; ama bugüne kadar antik şairlerden hiçbirinin poeması Tatar Türkçesine çevirilmiş değil. Üzücü bir vakıa.

Her halükârda, *agaç atka atlandırdı* deyimi Tatarlar'da antik literatürü okudukları için ortaya çıkmış değil. Sanırım atalarımız aldatanlar veya aldatılanlar sıfatıyla ağaç at kullanarak gerçekleştirilen büyük hile olayının bizzat katılımcısıydılar.

10. Truva ve Truvalılar

Truva şehri, Küçük Asya'nın kuzeybatısında, deniz sahilindeydi. Alman arkeolog Henry Schliman 1870'de ilk defa olarak kadim Truva'nm harabe kalıntılarını aramaya başladı. Onu müteakiben birçok arkeolog da bu konuda çalışmalarını sürdürdüler ve şehrin M.Ö. takriben 1260 yılında düşman muhasarası altında bulunduğu, sonra da yıkıldığı sonucuna ulaştılar. Homeros'un destanında anlatılan olay kesinlik kazanmıştı. Tahminlere göre 'İlyada' ve 'Odysseia' M.Ö. IX-V. Yüzyıllarda sözü edilen Truva savaşları esas alınarak yazılmıştı.

'İlyada'da anlatıldığına göre Truva'nm kuruluşuna bizzat tanrılar iştirak etmişler; Apollon ve deniz tanrısı Poseidon, şehrin çevresini surla çevirmişlerdir. 'İlyada'da Homeros'un açıkça Akhalar'ın yanında yer aldığı görülüyor, ama şair Truvalılar'ı da aşağılamıyor. Truva şehrinden bahsedilirken sık sık şu sıfatlar kullanılıyor: Kutsal, büyük, zengin, ışıklı, mutlu, geniş, muhkem, yüksek surlu, sağlam yapılı, kalabalık nüfuslu vs. En çok kullanılan sıfatlar ise, 'kutsal ve büyük'.

'Bir zamanlar ölümlü insanların hepsi,
Priamos'un kenti zengin ve mutlu derlerdi; altın dolu, tunç dolu"

diye bahseder Hektor doğduğu şehirle ilgili olarak.[40]

Truvalılar da öyle: Aziz, ulu, zengin, mağrur, müreffeh, karakterli; yel gibi giden büyük at sürüleri olan insanlar. Atları süslü, kökreteleri muhteşem..

Homeros, Akhalar'ı kıvırcık saçlı ve kumral olarak tavsif eder. Akha kahramanı Akhilleus'un bukleleri kumraldır; Spartanlar'ın

40 İlyada, XVIII, 288, 289.

kralı Menelaos parlak saçlı, fakat Truvalı Hektor siyah saçlıdır. Başlangıçta Truvalılar'ı savunan deniz tanrısı Poseidon da siyah saçlıdır.

Savaşan tarafların kullandıkları silahlar da farklıdır ve bunlar arasında mızrak, harbe ve kargı en baş sırayı işgal eder. Bunun yanında kılıç, hançer, topuz, teber, enli kılıç ve taş da kullanırlar. Özellikle Truvalılar'dan bahsedilirken sık sık ok ve yaydan söz edilir. Truvalılar'ın yayları eğri, kıvrık ve katışıkdır ki, bu da onların M şeklinde yay kullandıklarını gösterir. Destanda Truvalı casus Dolon için şöyle deniliyor:

"Dolon attı omuzlarına kıvrık yayını ve sadağını"[41]

Bir başka yerde ise Dolon'un 'kıvrık yay'ının 'parçalara ayrılabilir' olduğundan bahsedilmektedir. Dolon'u esir eden Odysseus ile Diomedes'ten bahsedilirken de, onun yayının M şeklinde olduğundan söz edilir. Homeros, Dolon'un giysisini anlatırken ise:

"Boz bir kurt postunu giydi üstüne"[42]

Ve keza:

"Aldılar başından sansar derisi tolgayı,
kurt postunu, kıvrık yayını, iri kargısını"[43]

Bilindiği gibi kurt, Türkî halklarda totemik hayvandır. Rus vakayinamelerinde Kıpçak hanı Bonyak'ın savaşa girmeden önce bozkıra çekilip kurt gibi uluduğundan bahsedilir.

Akhalar'ın kalkanları katmerli, konveks, yüksek; Truvalılarmki ise yuvarlaktır. Bu, Truvalılar'ın Tatarlar'ın ataları ve akrabaları olduğunu gösteren bariz detaylardan biridir. Truva savaşlarına katılanlardan Odysseus, ulu şehrin müdafileri hakkında şöyle der:

"Çok iyi savaşan adamlarmış Truvalılar,
iyi kargı atarlarmış, iyi gererlermiş yayı,
binerlermiş tez giden ayaklı atlara.."[44]

41 Age., X, 333.
42 Age., X, 334.
43 Age., X, 458, 459.
44 Odysseia, XVIII, 261-264.

'İlyada'da Truvalı kadınlar da anlatılmaktadır. Homeros, Truvalı hanımları güzel kuşaklı, uzun elbiseli, uzun etekli, pahalı giysiler giyen kadınlar olarak tasvir eder. Knossos sarayı freskle-rindeki kadınlar da rengarenk uzun etekli elbiseler giymiş olarak çizilmiştir.

Gerek Truvalılar ve gerekse Akhalar'ın saflarında çeşitli kabile ve halklara mensup savaşçılar da bulunmaktadır. Zeus'un elçisi İris, Truvalılar'dan şu sözlerle bahseder:

"Priamos'un geniş ülkesinde yardımcılarımız bir hayli,
çeşitli diller konuşur çeşitli soydan erler".[45]

Şair, Truvalılar'm konuştukları farklı diller konusunda da başka bir yerde şöyle diyor:

"öyle yükseliyordu yaygın ordu boyunca çığlıklar
sesler çıkıyordu karmakarışık,
başka başkaydı her birinin dili,
ayrı yerlerden gelme erlerdi bunlar"[46]

Truvalılar'm kumandanı Hektor, askerlerine şu sözlerle sesleniyor:

"Truvalılar, Lykialılar, hey,
göğüs göğüse dövüşte usta Dardanoslular"[47]

Dolon ise Truva ordusunun yerleşimi ve yapısı konusunda şöyle diyor:

"Kıyılara yakın Karyalılar, kıvrık yaylı Paionlar var,
bir de Lelegler, Kaukonlar, tanrısal Pelasglar,
Lykialılarla Mysialılar Thymbre çevresindeler,
Frigyalılar, atlı arabalarda dövüşen Meonyalılar da orada,
.....
Yeni gelen Trakyalılar ötede, uzaktalar"[48]

45 İlyada, II, 803, 804.
46 Age., IV, 436-438.
47 Age., XI, 286.
48 Age., X, 428-431, 434.

Demek ki, Truvalılar'ın saflarında Karyalılar, Paionlar, Leleg-ler, Kaukonlar, Pelasglar, Lykialılar, Mysialılar, Frigyalılar, Meon-yalılar ve Trakyalılar savaşıyorlardı. Paphlagonyalılar, Halizonya-lılar vs. de zikrediliyor.

Strabon'da şu satırları okuyoruz: "Ephoros bu yarımadada (Küçük Asya'da - N. F.) yaklaşık 16 kabilenin yaşadığını; bunlar-dan üçünün Helen kabilesi, melezler hariç diğerlerinin barbar kabileleri olduğunu; sahilde Kilikyalılar, Pamfilyayılar, Lykialılar, Vitinyalılar, Paphlayonyalılar, Marianyalılar, Truvalılar ve Karya-lılar; iç kısımlarda ise Pisidyalılar, Mysialılar, Halibler, Frigyalılar ve Mylialılar'ın yaşadıklarını belirtmektedir. Apollodoros, bu bil-gileri değerlendirerek, onyedinci kabile Galatlar'ın Ephoros za-manında henüz küçük bir halk olduğunu; adları zikredilen He-len kabilelerinin Truva savaşı sırasında burada meskun bulunma-dıklarını, barbarların da zaman içinde birbirleriyle sıkı bir şekil-de kaynaştıklarını kaydetmektedir."[49]

Anlaşılan, – Apollodoros'un kaydına binaen,- Truva savaşları sırasında Truva civarında henüz Helen yani Grek kabileleri yaşa-mıyordu ve dolayısıyla İlyada'da zikredilen kabileler, galip bir ih-timalle, barbar kabilelerdi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Yunanlı yazarlarda barbarları 'Grek olmayan insanlar' olarak gösteriyor-lar. örneğin Homeros, Karalar (Karyalılar) için:

"Nastes, kaba konuşan Karyalılar'ın başında yürür"[50] demek-tedir.

Her ne kadar şair Truvalılar'ın çeşitli diller konuştuklarını kaydediyorsa da, en azından İliona'yı savunan müttefiklerin ak-raba kabileler olduğu düşünülebilir. Örneğin Karyalılar'ın 'dağlı Mysialılar'ın' ve aynı şekilde Homeros'un Meonyalılar değiği Lid-yalılar'ın akrabalarıydılar. Likyalılar'ın da Karyalılar, Mysialılar ve Meonyalılar (Lidyalılar)la aynı dili konuştukları konusunda delilimiz vardır.

49 Age., XIV, V, 23.

50 Age., II, 867.

11. Ahailar=Akhalar

Akha ittifakı içinde de çeşitli halklar ve kabileler yer alıyordu. Bunlar üzerinde ayrıca durmayacağız. Aksine, dikkatimizi sadece 'Ahai' kelimesi üzerinde yoğunlaştıracağız.

Tatarcada *ekey* kelimesi vardır. Bu kelime genel olarak Udmurt, Mari ve Çuvaşlar tarafından kadınlara hitap ederken kullanılır. *Ekey* kelimesi, tahkir ve tezlil için kullanıldığından, sözlüklerde yer almaz ve edebi dilde de kullanılmaz.

Tarihen ilk bilinen Grekler'e 'Akha' veya 'Akhei' denilir. Biz, Tatarca *ekei* kelimesine bu açıdan bakacağız. Tatarcada *akay* – lokma gözlü, gözleri dışarı fırlamış kişi; tahkir anlamında ise, kendisini ilgilendirmeyen şeye de bakan, göz atan kişi manasında kullanılır.[51] Ayrıca *akay* sadece gözün dış görünümüyle ilgili bir kelime değildir. Bu kelimenin bugünkü Tatar Türkçesinde cahil, eğitimsiz, kaba anlamı da vardır. Konuşma dilinde *akaydagı, kilmettegi.. barsa da kalmagan!* Benim çocukluk günlerimde yetişkin birisi özellikle pazar kurulduktan sonra çeşitli yerlerden gelmiş bir kalabalıktan veya herhangi bir insan topluluğundan söz etmek istediği zaman meramını bu kelimelerle ifade eder, bazen de sevmediği bir kalabalığı anlatmak için aynı sözleri kullanırdı. Aşağı yukarı anlamı, "Akaydaki, Kilmetteki gelene kadar kimse kalmadı!"

Burada *akay* ve *kilmet* uzuk bir ülkeye veya şehre, yahut köye veyahut da bu uzak ülke veya yerleşim birimlerindeki halka işaret etmektedir. Günümüzde kimse bu *Akay* ve *Kilmet* yahut "Akaylılar" ve "Kilmetliler"in ne olduğunu bilmez. Zaten yeryüzünde bu isimde ne bir köy var, ne de şehir. Bunlar, artık herhangi bir anlam ifade etmeyen, öylesine söylenmiş sözler.

Ama, şayet bu *Akay*'ın tarihî Akha (Akhei) olduğu düşünülürse, o zaman söz konusu anlamsız kelime oldukça önemli bir anlam kesbeder. *Kilmet*e gelince, Tatarlar'da Kilmetov, Kalmetov (Kilmetoğlu, Kalmetoğlu) soyadları muhafaza edilmiştir. G. F.

51 Tatarsko, s. 28.

Sattarova "Tatar Adları Sözlüğü"nde erkek adı olarak *Kilmek* kelimesini kaydetmektedir. Bu kelime Kilmat şeklinde İncil'de de geçmektedir. Hezekiyel kitabının XXVII sifr, 23. âyetinde Fenike başkentiyle Küçük Asya, diğer ülkeler ve Doğu Akdeniz şehirleri arasındaki ticaretten bahsedilerek şöyle deniliyor: "Harran, Kanne, Eden, Saba, Aşur, Kilmat tacirleri seninle ticaret yaptı." Burada Kilmat, Assur (Aşur)la yan yana zikredildiğine göre, Anadolu'nun doğu kesimlerinde bir şehir olmalı. Eski dönemlerde birinin, diyelim Girit veya Truva'daki bir kişinin iki uzak uçtaki yere işaret etmek için bu akaydagı, kilmettegi ifadelerini kullandığını düşünürsek, bu durumda konuşan kişiye göre Kilmet (Kilmat) doğuda, Assur taraflarında bir yeri gösterirse, Akay da batıdaki bir yeri gösterir. Demek ki "Akaydagı, kilmettegi.." deyişindeki *Akay* ve *Kilmet* yeryüzünün birbirinden uzak iki ayrı noktasına işaret etmektedir.

Ekeyin, eski Yunanca *akhai* ve Tatarca Akay'ın yumuşak varyantı olduğunu varsayalım. Bu kelimeler *e-kei, a-kay, a-khai* şeklinde hecelenebilir. Teoretik olarak da "kadın+erkek", başka bir deyişle "erkeğimsi kadın" anlamına gelir.

Akhalı savaşçı Thersites, Agamemnon ve tüm Akhalıları tahkir ederek şöyle der:

"Size diyorum Akhaoğulları, hey,
Akhaoğulları denmez size artık,
Akha kadınları demeli.." (İlyada, II, 235)

Agamemnon'un kardeşi, Helene'in kocası olan İsparta kralı Menelaos, 'öfke yumağı haline kalmiş, taş gibi katılaşmış kalbi öfke dolu bir halde' silah arkadaşları Ahkailar'a şöyle seslenir:

"Sizi ödlekler sizi,
Akha erkekleri denmez size, Akha karıları demeli" (İlyada, VII, 95-97)

Truvalı kumandan Hektor, tabanları yağlayıp kaçan Akhaylı Diomedes'in arkasından şöyle bağırır:

"Ey Diomedes! Çevik kısraklı Danaolar,
çok üstün sayarlardı seni,

oturturlardı başköşede,
yedirirlerdi etin en iyisini,
doldururlardı tasını bol şarapla,
ama bundan böyle komayacaklar seni adam yerine,
tam bir avrat oldun çıktın sen,
kır boynunu, beş para etmez ciğerin!" (İlyada, VIII, 161, 163, 164)

Şu halde atalarımızın Akha (Danoa)ları tahkir etmek için *akay, ekey* ve belki de *kekey* [kaka] kelimelerini kullandıkları sonucuna varmamız için bir mesnediniz vardır. Akhalılar da bunu iyi biliyorlardı ve dolayısıyla aynı şey Homeros'un destanına yansımıştır.* Atalarımız Povolje'ye [İtil boyuna] ve Ural eteklerine geldiklerinde, "erkeğimsi avrat" anlamına gelen bu kelimeyi yeni komşularına karşı kullanmaya başladılar. Ne var ki, zaman içinde *akay* ve *ekey* kelimeleri nüanslarını kaybetti ve *akay* cahil adam, *ekey* yabancı kabilelerden alman kadın, *kekey* ise çocuk dilinde 'kaka' anlamında kullanılmaya başlandı.

12. Homeros'un Destanı. Gelenek ve Adetler

Homeros'un 'İlyada'sında anlatılan birçok dinî tören, Kazan Tatarlarının tören ve âdetleriyle aynıdır. Patroklos'un cenaze töreninde Akhalar sportif oyunlar tertipliyorlar: At yarışları, koşu, dövüş, ok atma yarışması, mızrak atma müsabakası ve boks. At yarışı, koşu müsabakası ve dövüş, kefenleme sırasında da yaygındır. XX. Yüzyıl başlarına kadar Kazan'da kış günlerinde Kaban Gölü üzerinde yumruk dövüşü yapılırdı. Homeros, Akhalı güreşçilerden bahsederken şöyle diyor:

"Kemerlerini sarıp yürüdüler alanın ortasına
güçlü elleriyle kenetlendiler birbirlerine." (İlyada, XXIII, 710, 711)

* Selçuklular Anadolu'ya ilk geldiklerinde Grekler'le savaşırken "Bunlar kadınlaşmış" derlerdi. (Çev.)

Tanıdık bir manzara. Bugünkü pehlivanlar da peştemallarını bükülmüş sicimle bellerine bağlayarak güçlü elleriyle birbirlerine kenetleniyorlar.

Patroklos'un şerefine cenaze töreni şenlikleri düzenleyen Akhilleus, koşuculardan birinci ve ikinci geleceklere ödül koyar. "Yarım ölçek altındı sonuncunun ödülü" (İlyada, XXIII, 751). Koşu veya binicilik müsabakasında da sonuncu gelene özel bir ödül veriyorlardı.

Homeros'ta ölen savaşçının arkasından göz yaşı dökme geleneğiyle ilgili olarak da şu satırları buluyoruz:

".. hep birden akşam yemeği yiyelim burada,
üç kez sürdüler güzel yeleli atlarını,
ölününün çevresinde ağlaya hıçkıra." (İlyada, XXIII, 12-14)

Latin dilli VI. Yüzyıl yazarı Jordanes, Atilla'nın çağdaşı Priskos'un sözlerine binaen, büyük Hun başbuğu ve hakanının cenaze töreni konusunda şunları anlatıyor: "Bozkır ortasındaki ipek çadırın içine onun cesedini koydular. Muhteşem ve mükemmel bir manzaraydı. Tüm Hun kabilelerinin en seçkin süvarileri, sanki sirk gösterisi yapıyorlarmış gibi onun cesedinin bulunduğu yerin çevresinde halka halinde döndüler."[52] Jordades, süvarilerin Atilla'nın cesedi çevresinde kaç tur attıklarını belirtmiyor. Çin kroniklerinde, eski Altay Türklerinin yuğ merasimi anlatılırken şöyle deniliyor: "İçlerinden biri öldüğünde cesedi yurdun (çadırın) içinde bir seki üzerine konuluyor.. Daha sonra at üstünde yedi defa yurdun çevresinde dönüyorlar ve her defasında yurdun giriş kısmı önüne geldiklerinde yüzlerini hafifçe çiziyorlardı. Bu sırada ağlıyorlardı ve kan ile göz yaşları birbirine karışıyordu."[53]

'İlyada'da da ise ölenin şerefine saçını kesme âdetinden bahsedilerek, şöyle deniliyor:

"Akhilleus dedi:
doğru değil suyun alnıma değmesi,

52 *Jordanes*, s. 117.

53 Şier Ya. A. *Kamennıye izvayaniya Semireçya.* M-L., 1969, s. 34.

ateşe vermeden Patroklos'u, doğru değil,
üstüne bir mezar dökmeden, kesmeden saçlarımı." (İlyada, XXIII, 44-46)

Jordanes, Atilla'nın ölümünden sonra 'bu kabileler geleneklerine uyarak saçlarının bir kısmını kesiyorlardı' demektedir.[54] İtil Bulgarlarının cenaze törenleri konusunda bilgi veren İbni Fadlan, "Kadınlar ölü arkasından ağlamıyorlar, ama kocaları ölünün arkasından ağlıyorlar ve saçlarının bir kısmını kesiyorlar." demektedir.[55]

Homeros, 'İlyada'smda Patroklos'un cenaze töreni sırasında Akhalar'ın kurban takdim merasimlerinden de bahsetmekte ve Akhilleus'un "oniki Truvalı genci kurban olarak" kestiğini (İlyada, XXIII, 171-176) belirtmektedir. Yunanlı yazar Menandros, 576 yılında ölen Göktürk hakanı Dizavul'un cenaze töreni sırasında "elleri arkadan bağlanmış dört Hun esirin" atlarıyla birlikte kurban edildiğini nakletmektedir.[56]

Truvalılar'ın başbuğu Hektor'un cenaze töreni sırasında büyük bir çalı yığını hazırlandığı ve mevtanın cesedi üzerine konularak yakıldığı belirtiliyor.

"Sonra topladı kardeşleri, dostları ak kemikleri,
hepsinin yanaklarından iri yaşlar dökülüyordu
Kemikleri alıp koydular bir altın kutuya
erguvan rengi yumuşak örtülerle sardılar kutuyu
Sarar sarmaz indirdiler derin bir çukura,
ekli kocaman taşlarla ördüler üstünü
Sonra bir kurgan yapmaya başladılar." (İlyada, XXIV, 793, 795, 797, 799).

Ölü yakma geleneği Altay Türklerinde de vardı. "Bir gün belirleyip, mevtanın at, elbise ve diğer eşyalarını getiriyor ve onları cesetle birlikte yakıyorlar; daha sonra uygun bir zamanda göm-

54 *Jordanes*, s. 117.

55 İbni Fadlan, *Puteşestviye İbni Fadlana no Volgu*/ Perevod i kommentariy pod red. akad. I. Yu. Kraçovskogo, M-L., 1939, s. 77. Bundan sonra: *İbni Fadlan*.

56 Menandros, 1860- "Vizantiyskiye istoriki". Sb-k/ Per. s drevnegreçeskogo G. S. Destunisa. SPb., s. 421.

mek için külleri topluyorlardı," diye kaydedilmektedir Çin kroniklerinde.[57]

Günümüzde de Tatarlar mevtayı defnettikten sonra, yatak ve iç çamaşırı gibi şahsi eşyalarını yakmakta, diğer eşyasını ise akrabalarına veya cenazeye katılanlara dağıtmaktadırlar.

Gerek Akhalar'da ve gerekse Truvalılar'da sağ el ve sağ taraf daha aziz kabul edilirdi.

"Sağ elinde altın bir sağrak vardı, şarap dolu.." - diyor şair, Priamos'un karısı ve Hektor'un annesi Hekabe için. (İlyada, XXIV, 284, 285)

"İste ondan hızlı habercisini, kuşunu,
en sevdiği, en güçlü kuşunu göstersin sana,
sağda uçsun kartalı, göresin onu gözlerinle,"diye sesleniyor Hekabe Akhalar'ın kampına doğru yola çıkmaya hazırlanan kocasına nasihatta bulunarak. (İlyada, XXIV, 292, 294)

Akhalar, ziyafetlerde içki dağıtmaya genellikle sağdan başlarlardı. Homeros'u dinleyelim:

"Delikanlılar şarapla doldurdular sağrakları,
Herkese kupalarla dağıttılar, sağdan başlayarak." (İlyada, I, 170, 171)

Olympus dağında yaşayan tanrılar da içki içerken bu âdete riayet ederlerdi.

"O ve diğer tanrılara, sağ taraftan başlayarak
Sundu hepsine bir bir tatlı nektar şarabını.." diyor şair kalkanlı Here'nin oğlu Hephaistos'u kastederek. (İlyada, I, 597, 598)

Tatarlar'da da sağ taraf üstün kabul edilir ve bu yüzden tüm hareketler sağ elle yapılır. L. P. Potapoff, dağlı Altaylılar'da arak içme düzeninden bahsederken şöyle der: "Onun (ev sahibinin- N. F.) sağ tarafına, erkekler kısmına erkekler, sol tarafındaki kadınlar kısmına da kadınlar oturmuştu.. Sonra bu yuvarlak kâseyi tekrar doldurarak, sağında oturan komşusuna sundu."[58]

57 Şier, *Kamenniye*, s. 34.

58 Potapov L. P. *Drevniy obıçay, otrajayuşiy pervobıtnoobşçinnıy bıt koçevnikov*. M-L., 1951, s. 167.

Konuyu burada noktalarken bir başka âdete daha işaret edelim:

"O böyle konuştu, Telemakhos da hapşırdı var gücüyle,
yankılandı bütün ev, Penelopeia da güldü,
o saat şu kanatlı sözleri söyledi Eumaios'a:
'Hadi git, çağır gelsin o konuğu bana,
görmedin mi, dediklerime nasıl hapşırdı oğlum?
Artık biliyorum ki bütün talipliler ölecekler mutlaka." (Odysseia, XVII, 541-545)

"Hapşırmak ve aksırmak eski Yunanlılar ve Romalılar'da, iyi dileklerin yerine geleceğinin müjdeleyen işaret olarak kabul edilirdi," diye yazmaktadır yorumcu. Hapşırmak, bugün Kazan Tatarlarında da aynı şekilde kabul edilmektedir.

13. Homeros'un Destanı ve Sophokles Trajedileri

"Odysseia"da Thessalia'nın efsanevi kralı Salmoneus ve diğer yakınlarından bahsedilir.

"... Tyro,
doğduğunu söyledi kusursuz Salmoneus'tan,
ve Aiolos'un oğlu Kretheus'a vardığını," (Odysseia, XI, 235-237)

Tyro (Tiro), Salmoneus'un kızıdır ve deniz tanrısı Poseidon'dan Pelias'ı doğurur. Pelias ise, Truva savaşlarında Akhalar'ın yanında yer alan Nestor'un babasıdır.

".. Kretheus'tan da çocukları oldu Kadınlar Kraliçesi Tyro'nun,
Aison, Pheres ve arabasıyla savaşan Amythaon." (Odysseia, XI, 258, 259)

Tatarlar'da, Salmoneus'a şekil itibariyle yakın olarak Sarmanayev soyadı korunmuştur. Keza Tatarlar'da, Homeros'taki 'os' gibi sonunda *neus* takısı bulunmayan Selmen şahıs adı da vardır. 'Tiro' Tatarcadaki *tire*ye oldukça yakın. Keza Kretheus Tatarlardaki Garifi, Aison (Eson) da Esen'den farklı değil.

Odysseia'da Ekhetos (Ehet) adında kötü kalpli bir kraldan bahsedilir. Bu isim, Tatarlar'daki *Ehet* adını çağrıştırmaktadır. Homeros'un destanında Tatarca İr adı da geçmektedir. Bu, boylu poslu, 'obur', güçsüz ve ayyaş ihtiyar Arnaios'un lâkabıydı.

".. ama İros diye çağırırdı onu bütün delikanlılar,
gönderildiği yere haberci İris gibi koşardı da ondan," (Odysseia, XVIII, 6, 7)

Göründüğü kadarıyla *ir* Yunancada 'ayakçı' anlamında kullanılmış. Gerçekten de tanrıların habercisi tanrı Hermes'in lâkabı Ermione'du veya başka bir deyişle Tatarca *ir mi* 'benim irim'. İlyada'da ise tanrıların habercisinin adı İrida'dır. *İr, i, da*, burada *ir* Tatarca okuyuşa göre 'tanrı habercisi, kadın' anlamındadır.

"Önce Telemanoğlu Aias vurdu İrtios'u" diyor Homeros İlyada'sında. Burada tanrılardan söz edilmiyor. İrtios, Truvalılar'ın yanında yer alan Mysialı bir savaşçı. İrtios'daki *ir* de 'haberci' veya 'ayakçı' anlamında değil, *ir* – savaşçı, *ti* – tanrı manasındadır.

'İlyada'da "Helikeli güçlü tanrıya kurban etmek için.." (Odysseia, XX, 404) şeklinde bir satır yer almakta. Eseri yorumlayan kişi, "Helikeli tanrı, ismini, kendisine ait büyük bir tapınağın bulunduğu Peloponnes'deki şehir adından alan Poseidon'dur" diye yazmaktadır. Peki acaba eski devirlerde Peloponnes'de Helike adında bir şehir var mıydı? Sanırım, hayır. Gerçi Herodot Peloponnes'de Helike adında bir Akha şehrinden bahseder[59] ve muhtemelen yorumcu da aynı şehri kastetmiş olabilir.

Tatar Türkçesinde *gölekey (hölekey)* - tay anlamında bir kelime vardır. Tatar lehçesinde tayın veya bir yaşındaki tayın bir diğer adı *kolın* yahut *kolon*dur.

"Kolonos ve Kolonas, kesinlikle aynı şeydir" deniliyor XII. Yüzyıla ait bir Bizans bilginin eserinin yorumunda. Burada sözü edilen şey, Atina yakınlarındaki Kolonos'dur. 'Kral Oidipus', 'Oidipus Kolonos'ta' adlı trajedileri dünyaca tanınan büyük ozan Sophokles M.Ö. 498 veya 495'de burada dünyaya gelmiştir. Efsaneye göre Sophokles son trajedisini artık iyice yaşlanıp doksanı-

59 *Herodotos*, 1, 45.

na girdiği sırada yazmıştır. Hanımlarından Theoridas adında olanı Sykion (Pelopones) şehrindendir. Tataristan'da Sikiya adlı bir şehir ve bu şehirde aynı adla akan bir de çay vardır.

Yine eski bir drama yazarı Euripides'in 'Fenikeliler'inde Oidipus şöyle der:

"Bana Thebe haber verdi, Atina'da öleceğimi,
Poseidon'un kutsal Kolonos'unda,
eski altar ve tapınağın yükseltildiği,
orada öleceğim" (705-709)

Demek ki, eskiden Atina yakınlarında atlı tanrı Poseidon'un evi vardı. Tatarca *kolın* veya başka bir deyişle *gölekey* de (Homeros'da Helike) 'atlı tanrı' demektir. Tatar lehçesinde *göl* 'ışık', *gölekey* (*kölekey*in varyantı), bir yaşındaki taydır. Tataristan'da *Kolın* (Kulunovo) adında bir köy vardır.

14. Alpamış ve Odysseia

Homeros'un ikinci poeması 'Odysseia'nın konusu, birçok Kıpçak ve Oğuz halklarının çok iyi bildiği 'Alpamış' destanının konusuna benzer. Alpamış'ın en geniş türü Özbek-Kongrat versiyonunda muhafaza edilmiştir. Kazan Tatarlarında ise 'Alpamış'm hikaye türünde nesir pasajları mevcuttur. Hatta Tatar lehçesinde *alpamşa* – dev anası, dev; eli ağır, çevik anlamlarında kullanılır.

Homeros'un destanının Küçük Asya'da, İonialı kolonistler arasında doğduğu şeklinde görüşler var. Odysseia'nm son şeklinin M.Ö. VII. Yüzyılda tamamlandığı kabul edilir. V. M. Jirmunsky şöyle der: ".. 'Odysseia' ile 'Alpamış'ın özellikle Kongrat versiyonu arasındaki yakınlık o kadar dikkat çekicidir ki, motiflerin birbiriyle örtüşmesinin basit bir tesadüf olduğunu söylemek oldukça zor görünüyor. Alpamış ve Odysseia, eski bir masal konusunun ana hatlarıyla 'doğu' varyantı görünümünde."[60] Yazar ayrıca 'Ön ve Orta Asya'nın kadim tarihinde bu menkıbenin ya-

60 Jirmunsky V. M. *Tyurkskiy geroiçeskiy epos.* L., 1974, s. 333.

yılma şekli henüz tam olarak aydınlığa kavuşturulmuş değil" demektedir.[61]

Biz de zannederdik ki, eğer eski bir destanın herhangi bir zamanda 'Doğu' varyantı olmuşsa, bu ancak Batı kökenlidir. Hatta iki destanın üstünkörü bir kıyaslaması dahi, atalarımızın eski tasavvurlarında yer alan dini-miteolojik kökenin, 'Odysseia' ile bir kesinlikle ilişkilendirilemeyecek bir şekilde 'Alpamış'm ilk bilinen varyantında muhafaza edilmiştir.

Alpamış'm Özbek-Kongrat versiyonunun konusu kısaca şöyledir:

Kongrat ilinde, halka önderlik eden Bayböri ve Baysarı adında iki kardeş varmış. Bayböri yaşlandığı sırada bir oğul ve kız çocuk sahibi olur. Baysarı'nın ise sadece bir kızı olur. Bayböri'nin oğluna Hakim (Alpamış da odur), kızına Kalgırgaç-ayem, Baysarı'nm kızına ise Barçin-ay adını verirler. Bir zaman gelir, iki kardeş birbiriyle münakaşa ederler. Baysarı, kendi halkı ve sürülerini alarak Kongrat ilinden göçer ve Kalmık iline yerleşir.

Bayböri'nin oğlu Alpamış ve Baysarı'nm kızı Barçin-ay nişanlanmışlardı. Alpamış, boyu posu gelişip, sırım gibi bir yiğit olunca, nişanlısını [gelinini] aramaya gider. Fakat Hakim (yani Alpamış) yavuklusuna giderken yolda başına çeşitli belalar gelir. Yedi yıl esir olarak kalır, ama tahmin edileceği gibi, genç yiğidimiz bütün zorluklardan zaferle çıkar.

Odysseia'da da Truva savaşı bitttikten sonra Odysseus evine doğru yola çıkar. Onun da başına yolda bir sürü bela gelir, ama uzun bir aradan ve uğraştan sonra doğup büyüdüğü sahile ulaşır, evine varır ve sevgili hanımı Penelopeia'yla evlenir.

Alpamış nişanlısını aramaya çıktığında, o ve nişanlısı ondört yaşındadır. Doğuştan kahraman olan Alpamış, gayr-ı tabii bir güce sahiptir. Düşmanlarıyla yaptığı savaşlarda sadık yardımcısı, efsanevi atıdır. Kılıçı çelikten, ondört batman ağırlığındaki yayı ise bronzdandır.

61 Age., s. 333, 334.

Homeros'un 'Odysseia'sında, Alpamış'a has olan bir yandan öbür yana geçiş fikri yoktur. Alpamış'ın kahramanlıkları önceden dikte edilmiş ve destanın başından sonuna kadar tabii bir hak olarak tanınmıştır. Odysseus'un kahramanlığı ise tamamıyla başka bir türdedir. Her ne kadar savaşa katılanların tamamı tanrılara karşı görevlerini yerini getirmek amacıyla bu işe bulaştıklarını söylerlerse de, Odysseus Truva savaşlarına gâsıp ve yakıp yıkıcı savaşçı sıfatıyla katılmıştır. Onun bu savaşa katılmaktan amacı kesinlikle sevgilisini kurtarmak ve ona kavuşmak değil, güya İsparta kralı Meneleus'a yapılan hakaretin intikamını almaktır. Ayrıca onun sadık bir yardımcısı, yani savaş atı yoktur. Unutmamak gerekir ki 'Alpamış'taki savaş atı güneşin timsalidir.

Odysseus'un evine dönerken yollarda on yıl avare olması, onun amaçsız dolaştığı ve sırf macera olsun diye olaylara katıldığı izlenimi vermektedir. "Odysseia destanı, deniz ötesinden yüzürek gelen yabancılar ve eski Grekya'nın maceraperest denizcileri arasında yaygın olarak anlatılan tipik bir masaldır."[62] Sadece destanda yer alan son çatışma, yani kahramanın karısı Penelopeia'yı kaçıran katillerle yapılan çarpışma ve onların ortadan kaldırılışı, Odysseus'un sevgilisine kavuşma amacıyla sergilediği bir kahramanlık olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu 'kahramanlık' ölümüne bir hayat-memat savaşı değil, günlük dalaşmalar seviyesinde bir harekettir. Böyle bir kahramanlık, Penelopeia'nın asla ömrünün baharındaki kadınlık sembolü olarak sayılamayacağı gibi aşağılayıcı bir durum sergiliyor. Kadın yaklaşık kırk yaşındadır ve dedesi tarafından bakılması için çok küçük yaşta geride bırakılan yirmi yaşlı Telemakhos adında bir oğlu vardır. Mesele, kahramanların yaşlarında değil, aksine 'Odysseia'nın yazar (veya yazarları)nın 'Alpamış'ın özünde gizlenen felsefeyi anlamamış olmalarmdadır.

Özbek destanında kahramanın yayının çapı 'Odysseus'un yayınmkinden daha geniş ve büyük gösterilmiştir. Hakim (yani Alpamış), henüz yedi yaşındayken dedesine ait eski yayı germeyi

62 Boruxoviç V. G. *İstoriya drevnegreçeskoy literaturı.* Klassiçeskiy period. M., 1962, s. 14.

başarır. İlk okunu atmak için bir dağ tepesine tırmanır. Henüz yedi yaşındayken ilk oku başarıyla atması, Alpamış'ın çocukluktan çıkıp gençlik çağma girdiğini ve artık dedesinin boyuna kabul edilme merasiminin düzenlenmesi vaktinin geldiğini gösterir. *Hakim (hak im)* adı 'tanrı fallosuna', ilk okunu atmak için çıktığı dağ tepesi ise ölen dedesinin (tanrının) miteolojik erkeklik uzvunun uç kısmına işaret etmektedir.

Odysseia'da da bir kahraman yayı vardır, ama bu, kahramanın dedesine ait değildir. Yay, sadece evde, yani İthake'deki 'uzak bir bodrumda' durmaktadır.

"Orada efendinin en pahalı malları vardı,
tuncu, altını ve çok işlenmiş demirleri,
.... Odysseus'a hediye edilmişti,
Lakedaimon'a konuk gittiğinde armağan olarak,
Eurytos'un oğlu, tanrılara benzer İphitos tarafından" (Odysseia, XXI, 9, 12-14)

Bu küçük detay, çok şey ifade etmektedir. 'Altın, tunç ve demir eşyalar' gibi yay da Odysseus'e değerli bir hediye olarak verilmiştir. Dolayısıyla hemen her zaman iş görecek durumdadır. Gerçi müsabaka sırasında damat adaylarından yayın sahibi Odysseus dışında hiç kimse onu germeyi başaramamıştır. Ancak, bu olay, Odysseus'un fiziki yönden güçlü ve sıhhatli bir kişi olduğunu göstermektedir, hepsi bu.

Yay ve ok, Tatarlar'da ve akraba halkların kültürlerinde kökü çok eskilere dayanan sihirli bir güç sembolüdür. Dolayısıyla Alpamış'ın elindeki bahadır yayı, Odysseus'un elindeki yay gibi tesadüfen ortaya çıkmış değil. Sadece 'Odysseus'un yayı' değil, 'Odysseia'nın bizzat kendisi, Yunanlılar'ın hayatında özel, Hint-Avrupa kültüründe ise genel bir yer işgal eder. Bununla birlikte, Avrupa halklarının folklarında organik bir süreklilik olmadığı için, 'Odysseia'da da organik bir başlangıç yoktur. Laf aramızda, atlantolog N. F. Jiroff, 'Odysseia'nın orijini belli olmayan eski bir masal' olduğu kanaatindedir.[63] Yazar, yorumcunun sözlerine isti-

63 Jirov N. F. *Osnovnıye problemı atlantologii.* M., 1964, s. 68.

naden 'Odysseia'nın eski ve büyük bir ihtimalle Yunan öncesi bir figür' olduğunu ileri sürmektedir.[64] Konuya dikkatli bir yaklaşım 'Yunan öncesi figürün' muhtemelen.. Tatar orijinli olduğunu gösterecektir.

15. 'Odysseia'da Şürali

'Odysseia'nın dokuzuncu şarkısında, destanın baş kahramanının tepegözlerin adasına düşmesi hikaye edilir. Sahile yakın bir mağarada tekgözlü, güçlü tepegöz Polyphemos yaşamaktadır. Gündüzleri koyun gütmekte, akşamları onları sürerek mağaraya getirmektedir. Polyphemos'un evde olmadığı bir sırada, Odysseus ve yol arkadaşları tepegözün kulübesine girerler. Akşam karanlığı çökünce tepegöz koyun ve keçilerini sürerek mağaraya gelir. Karşısında yabancı insanlar görünce, onlara kim olduklarını ve nereden geldiklerini sorar; arkasından fazla düşünmeden içlerinden iki tanesini yakalayıp midesine indirir. Sabahleyin de koyun ve keçilerini otlamaya götürmeden önce, iki Akhalı'yı daha yer ve mağara girişini dışarıdan büyük bir kaya ile kapatarak, sürüyü meraya doğru sürer.

Truva savaşlarının kahramanları bu ciddi durum karşısında korkuya kapılırlar. Sadece Odysseus soğukkanlıdır. Tepegözün 'mandıralardan birine' dayayıp bıraktığı uzun sopayı alarak, uç kısmını sivriltir ve gübrenin içine diker. Evine dönen tepegöz iki Akhalıyı daha midesine gönderir. "O sırada ben yaklaştım tepegöze ve onunla konuştum," diye anlatır Odysseus. Tepegöze şarap sunar; o da reddetmez, içer ve misafiriyle konuşur:

".. daha ver, ne olur, hem adını söyle çabuk
seni sevindirecek bir konukluk armağanı veririm sana" (Odysseia, IX:, 355, 356)

Odysseus Polythemos'a cevap verir:

"Peki, diyeyim sana tepegöz, bana verilen adı,
ama sen de tut sözünü, ver bana armağanı,

64 Age., s. 79.

Benim adım Kimse, beni böyle çağırır,
anam, babam ve bütün arkadaşlarım." (Odysseia, IX, 364-367)

Tepegöz şarabın tesiriyle hemen uykuya dalar. Bunun üzerine Odysseus ve hayatta kalan yol arkadaşları, bir kenarda dayalı duran kazığı alarak sivri tarafını ateşe tutarlar ve iyice kızardıktan sonra getirip midesini insanla dolduran devin tek gözüne sokarlar. Peki sonra?

"Vahşice bir çığlık attı insan yiyen, mağara titredi onun çığlığından" (Odysseia, I:, 395)

"Duydular sesini ve koşup geldiler dört bir yandan,
dikilip mağaranın çevresine, sordular başına geleni:
- Ne oldu sana böyle, Polyphemos, ne bağırırsın acı acı,
mübarek gecenin ortasında böyle, uykusuz korsun bizi?
Ölümsüzlerden birisi sürünü mü kaçırdı ne?
Yoksa seni biri mi tepeliyor, düzenle ya da zorla?-
Güçlü Polyphemos karşılık verdi mağaranın içinden:
- Beni Kimse tepeliyor, dostlar, zorla değil düzenle.-
Onlar da kanatlı sözlerle karşılık verdiler ona:
- Sana karşı Kimse zor kullanmazsa ve yalnızsan,
Büyük Zeus'tan çaresiz bir dert gelmiş olacak başına,
ama baban Poseidon'a yalvar yakar sen gene.-
Böyle dediler ve gittiler.. " (Odysseia, IX, 401-413)

Tatar masalı "Şüreli" veya 'Şürali'de odun kesmek için ormana giden köylü bir yiğidin hikayesi anlatılır. Delikanlı odun keserken 'şüreli' denilen orman devi çıka gelir ve ona oyun oynamayı, birbirlerini gıdıklamayı teklif eder. Yiğit ona şöyle der: "Gel, önce şu kütüğü kaldırıp, arabanın üzerine koyalım". Şürali teklifi kabul eder ve kütüğün diğer ucuna geçer. Ama kütüğün ucunda, içinde çivi kakılı bir yarık vardır. Delikanlı baltasıyla vurarak çiviyi fırlatıp atınca, şüralinin eli yarığın içine sıkışır. Dev, can acısıyla bağırmaya, çığlıklarıyla ormanı inletmeye başlar. Bu arada delikanlı da yola koyulmaya hazırlanır. Şürali delikanlıya yalvarır: "Bari adını söyler misin?" Delikanlı adının *Bıltır* – 'geçen sene' [Anadolu'da 'bildir'] olduğunu söyler. Devin feryat ve çığlıklarını duyan diğer arkadaşları ona yardım etmek

için toplanırlar ve sorarlar: "Elini kim sıkıştırdı böyle?" Şürali cevap verir: "Bıltır!" [Bildir] Arkadaşları hiç düşünmeden karşılık verirler: "Madem elini *bıltır* sıkıştırdılarsa, neden *bıyıl* [bu yıl] bağırıyorsun?!"

Tatar masalında her şey açık, sade ve mantıklı. Klasik bir kelime oyunu! Ne var ki burada oyun Tatar Türkçesine dayalı olduğu halde, Odysseia'daki 'oyun'la hiçbir şey elde edilmez. Yunanlı kahramanlarla tepegözlerin soru ve cevapları, saçma ve karmaşık. Yunanca kelime 'kimse' veya 'ben kendim'[65] anlamıyla, Tatar lehçesindeki *Bıltır* ve *bıyıl*ın yerini tutamaz. Yunanlı ozan bunu iyi bildiği ve o anlamı yansıtacak kelimeler bulamadığı için, meseleyi uzun anlatımla halletmeye çalışmış.

16. Tatar Masalları Açısından

Yunanca tradisyonlarda, ataların dahiyâne masallarının konularından faydalanılması sıradan bir tesadüf değildir. Eski dönemlerde Yunanlılar'da yarı efsanevi Kroton'lu atlet Milon miti vardı. Strabon bu konuya şunları yazmaktadır: "Milon, bir defasında balta girmemiş bir ormanda yürürken, ana yoldan uzaklaşır. İçinde çivi unutulmuş büyük bir kütük bulur. Hemen bir ayağını ve elini yarığın içine sokan Milon, kütüğü ikiye parçalayıp çiviyi almak ister; ama gücü bir türlü yetmez ve birden kütüğün iki tarafı birbirine bitişir. Böylece tuzağa düşmüş olan Milon, vahşi hayvanlara yem olur."[66] Krotonlu Milon'la ilgili olarak anlatılan bu hikaye Pausanias'da da vardır; ama onunkinin bazı detayları hikayeyle örtüşmez. Pausanias, sadece kuru ağaç tarafından sıkıştırılan ellerden bahseder.[67]

Tatar masalı "Oniç" (Onüç)de bir adamın onüçüncü ve en küçük oğlundan bahsedilir. Adamın oniki çocuğu daha vardır, ama Oniç, zekası, kurnazlığı ve kararlılığıyla farklı bir konuma sahiptir.

65 Jirmunsky, *Tyurkskiy*, s. 591.

66 *Strabon*, VI, 1, 12.

67 Pausanias, VI, XIV, 8.

Ülkenin padişahı, kıskanç kardeşlerinin tavsiyesi üzerine Oniç'i sihirli tayı çalıp getirmesi için kötü ruhlu dev ve perilerin ülkesine gönderir. Oniç, iyi kalpli perilerin yardımıyla tayı çalaşarak, krala getirir. Bu defa padişah Oniç'i devin şahsi yorganını çalıp getirmesi için gönderir. Oniç, bu görevi de yerine getirir. Bunun üzerine padişah kahramanımıza devin bizzat kendisini çalıp getirmesi vazifesini yükler.

Verilen görev hiç de kolay bir iş değildir. Oniç, iyi kalpli perinin tavsiyesiyle devin yaşadığı ormana gider ve ağaç kesmeye başlar. Balta darbelerinin çıkardığı görültüyü işiten dev birden çıkagelir ve yüksek sesle sorar: "Ne yapıyorsun burada benim iznim olmadan?". Yiğit cevap verir: "Oniç öldü; onun tabutunu yapmak için ağaç lazım." Duyduğu bu habere çok sevinen dev, delikanlıya yardım etmeye çoktan hazırdır. Birlikte tabutu yapıp bitirdiklerinde, delikanlı deve dönerek: "Bu tabut bizim mevtanın bedenini almaya yeter mi bilmem. Eğer seni alırsa, demek ki Oniç'i de alır," der. Kurnaz delikanlı deve tabutun içine uzanmasını, ölçülerin yeterli olup olmadığını kontrol etmek istediğini söyler. Dev bu teklifi kabul eder ve tabutun içine uzanır. Tam o an delikanlı tabutun kapağını kapatır, üzerinden çiviler ve alıp doğruca padişaha getirir.

Oyuna getirilen dev bağırıp çağırmaya, kendisini tuzağa düşüren kişiye tehditler savurmaya başlar. Oniç'e yol üzerinde teyzesinin yaşadığını, her halükârda intikamını alacağını söyler. Delikanlı bu sözleri duyunca, devin teyzesinin evine uğrar, ona selam verir ve "Ben tabibim; tek gözlü bir kişiye ikinci bir göz yaparım" der. Çünkü devin teyzesi tek gözlüdür. Teklifi seve seve kabul eder ve Oniç'in isteğiyle kendisini uzun saçlarıyla direğe bağlar. Çünkü Oniç, operasyonun zor olacağını ve operasyon sırasında hastanın sağa sola hareket etmemesi gerektiğini belirtir. Sahte doktor daha sonra demir çubuğu ateşe koyarak kızartır ve hastanın tek gözünü de çıkarır. Dev saçlarını koparma pahasına direkten kendini kurtarır ve kahramanımızı yakalamak için top gibi yuvarlanmaya başlar. Devin sarayında bir keçisi vardır. Oniç, dev teyzeden kurtulmak amacıyla keçinin altına yatar ve tüylerine sı-

kıca yapışır. Dev, keçiyi eline geçirir ve can acısıyla dışarı fırlatır. Böylece kurnaz delikanlı da canını kurtarmış olur.[68]

Akhalar ise 'Odysseia'da tek gözlü devden kurtulmak için kızdırılmış demir çubuk yerine ağaç sırık, esaretten kurtulmak için de keçi yerine koçları kullanırlar.

"İyi bükülmüş saplar aldım, sezdirmeden, usulcana,
üstünde tepegöz canavarın yattığı hasırdan,
bağladım onlarla koçları üçer üçer..
Ben de en güçlü koçu seçtim koyunlar arasında
sırtından yakaladım onu, karnının altına asıldım,
kıvır kıvır, dolgun yapağıya tutundum ellerimle.."[69]

Sürünün mağaradan çıkışı sırasında tepegöz her bir koyunun sırtını eliyle yoklar, ama onların karınları altında birilerinin olabileceğini aklma getirmez.

"Yüzmi" adlı bir başka Tatar masalında da Homeros'un destanlarındaki motifleri çağrıştıran unsurlar vardır. Yaşlı bir karı kocanın uzun zaman hiç çocukları olmaz ve sonunda kadın tam yüz çocuk doğurur. En küçüğüne Yüzmi adını verirler. Burada *mi* 'oğul' anlamındadır. Yani yüzmi, yüzüncü oğul demektir. Kardeşler büyüyüp delikanlılık çağına gelince evlenmek isterler. Yaşlı baba çocuklarına şöyle der: "Arayın ve kendinize birbiriyle akraba yüz kız bulun; ondan sonra onlarla evlenirsiniz." Bunun üzerine kardeşler kendilerine birer gelin bulmak için dört bir yana dağılırlar. Her birinin başından hoşa gitmeyecek olaylar geçer. Biz burada bunların detayları üzerinde duracak değiliz. Sadece Yüzmi tüm düşman güçlerin üstesinden gelerek, *yirmi yıl* önce eve bıraktığı karısıyla buluşmak niyetiyle mutlu bir şekilde yurduna döner. Yokluğu sırasında bir oğlu olmuştur ve *yirmi yaşına* gelmiştir.

Tekrar edelim: Odysseus de *yirmi yıl* önce gurbete çıkar ve yurdu İthake'ye döndükten sonra sevgili karısı Penelopeia'yla ikinci defa evlenir. Onun da küçük yaşta geride bıraktığı *yirmi yaşında* bir oğlu vardır.

68 *Tatar halık icatı.* Kazan. 1977, s. 368-370.

69 Odiyseia, IX, 427, 428; 431-435.

Bir başka enteresan nokta daha: Odysseus, tepegözün mağarasına yirmi silah arkadaşıyla birlikte girer.

"Yanıma en seçme yirmi kişi alarak gittim" diye anlatır Akhalı kahraman.

Mevcut bilgilere göre "Oniç" ve "Yüzmi" masalları, sadece Kazan Tatarlarında vardır.[70]

17. Herodot'un Rus ve Çin Vakayinameleriyle İlgili Açıklamaları

Eski Yunanistan'da Foça (Phokaia)lılar, Kyrnos (şimdiki Korsika) Adası'na yerleşmeye ve bir daha ana yurtlarına dönmemeye karar verirler. "Sonra ateşte kızdırılmış koskaca bir demir parçasını denize attılar, bu demir parçası su yüzüne çıkmadıkça Phokaia'ya dönmemek için ant içtiler," diyor Herodot.[71] 985 yılında Rus knàzı Vladimir İtil üzerindeki Bulgar'a karşı savaşmaya gider. Vakayinamede şöyle deniliyor: "Volodimir, Dobrinya'yla birlikte teknelerle Bolgarlar üzerine yürüdü. Torklar da sahilden atlarla geldiler ve böylece Bolgarlar'ı fethettiler." Halbuki Bulgarlar'la Ruslar arasında barış anlaşması vardı. İpatyev vakayinamelerinde da Bulgar adı zikredilerek, kendileriyle barış yapıldığından bahsedilmektedir.[72]

Herodot'a göre "Dor göçü Akhalar'ı kuzeye çekilmeye mecbur etti. Böylece Akhalar, Patras körfezinde yaşayan İonialıları yerinden oynatarak, Küçük Asya'ya muhacerete zorladılar."[73] İonialılar ise Küçük Asya'ya geldikten sonra Karyalılar'ın topraklarını işgal ederek, orada oniki şehir kurdular. ".. İçlerinden Atina Prytaneion'undan gelmiş olan ve kendilerini İonlar'm en soylusu sananlar, kadınlarını koloniye götürmemişlerdir. Ana babalarını

70 *Tatar halık icatı.* 1977, s. 399; 1978, s. 427.

71 Herodot, 1, 165.

72 Şpilevsky S. M. *Drevniye goroda i drugoye bulgarsko-tatarskiye pamyatniki v Kazanskoy gubernii.* Kazan, 1977, s.107.

73 Herodot, çev. s. 506, dn. 114.

öldürdükleri Karyalı kadınları almışlardır. Bu cinayetten ötürü kadınlar, kendi aralarında yeminle pekiştirdikleri bir yasa koymuşlar ve bu yasayı anadan kıza sürdürmüşlerdir. Bu yasa, erkeklerle birlikte yemeğe oturmamak, kocalarının adını anmamaktır; böyle yapmakla babalarının, ilk kocalarının ve oğullarının ölümünü ödetmek istemişlerdir, bu cinayetleri işledikten sonra kendileriyle beraber yaşamaya kalkışanlara. Bu olayların geçmiş olduğu yer Miletos'tur."[74]

Karyalı kadınların yemini günümüzde de yürürlüktedir. Daha yakın zamanlara kadar Tatar kadınları yemeklerini kocalarından ayrı yerlerdi. K. Fuks, XIX. Yüzyıl ortalarında Tatarlar konusunda şunları yazar: "Büyük ocağın sağ tarafında duvara bir perde gerilmişti; küçük bir yeri kapatıyordu. Kocanın bir misafiri geldiği zaman, ev sahibesi kimse kendisini görmesin diye yemeğini burada yerdi."[75]

Tatarlar'da başka bir âdet daha vardır. Buna göre kadınlar kocalarını adlarıyla çağırmazlar. Araştırmacılar bunu dinî yasaklara bağlarlar. A. A. Zagidullin ve R. G. Muhamedova şöyle diyorlar: "Erkeğin adı bir zamanlar tabu haline gelmişti.. İsimlerin sihri, muhtemelen böyle bir geleneğin doğmasına yol açmıştır. Buna göre Tatar kadını kocasını adıyla çağırmaz."[76] *

Bu geleneğin ortaya çıkışı meselesinde Herodot'un mu, yoksa çağdaş araştırmacıların mı haklı olduğu konusunda bir hüküm yürütmeyeceğiz. Önemli olan, böyle bir geleneğin eski Karyalılar'da ve bugünkü Tatarlar'da muhafaza edilmiş olmasıdır.

Mesela Herodot, "İspartalılar'ın ayın dolunayda olmadığı zaman savaşa gitmedikleri"ni kaydetmektedir.[77] Eski Çin tarihçisi

74 Herodot, 1, 146.

75 Fuks Karl. *Kazanskiye tatarı,* s. 23.

76 Zagidullin A. A., Muhamedova R. G. Meroitskiy yazık. M., 1980, s. 274, 276.

* Bu gelenek, sadece Tatarlar'da değil, hemen hemen tüm Türk halklarında vardır. Anadolu'da, Türkistan'da kadınlar kocalarını "babası..", kocalar da çoğu defa karılarını "kız, anası.." diye çağırırlar. (Çev.)

77 Herodot, VI, 106.

Sih-ma Ch'ien, Çinliler'in kuzeyli komşuları Hyung-nular'dan bahsederken, "Savaşa giderken yıldızların ve ayın durumunu göz önünde bulundururlardı; ayın dolunaylı günlerinde saldırırlar, dolunaydan çıktığı zamanlar beklerlerdi" demektedir.[78] Kazan Tatarlarında da önemli işlere dolunaylı günlerde başlamak gerektiği, dolunayın olmadığı günlerde işe girişilmemesi gibi bir inanç vardır.

18. Girit. Maddî Kültür ve Bağlar

M.Ö. III. Binyıl sonlarında ve II. Binyıl başlarında Girit'de şehir kültürü gelişmişti. M.Ö. 1900 yılında Knossos, Phaistos, Mallia ve Hurnia şehirlerinde ilk saraylar inşa edilmişti. Giritli zanaatkârlar çömlekçilikte ve metali işleme konusunda hayli başarılıydılar. Sanat gelişmişti. Orta Minoa döneminin ilk asırlarında, yani M. Ö. 2000 yıllarında, Girit'de dört tekerlekli arabalar kullanılmaktaydı. M. Ö. III. Binyıl ortalarından itibaren, Sümerler'de, Mısır'da ve Girit'de tarlanın sürülmesi için saban kullanılıyordu.

Adada bulunan kaya rölyeflerinde direkli, serenli ve yelkenli tekne resimlerine rastlanmaktadır. Eski Yunanlı yazarlar yelkenin Prometeus, Daidalos ve Karyalı denizciler tarafından icat edildiğini kaydederler. Bu yelkenler, beyaz ve siyah renkliydi. Girit'de ele geçirilen bu mühürde tekne, kürekçi ve at resimlerine rastlanmıştır. Bu, hayvanların tekneye koşulduğunu gösteren ilk olgu durumundadır.

Herodot'un anlattığına göre, Knossos kralı Minos, komşu adaları zapteder; korsanları ortadan kaldırır ve denizde hâkimiyeti ele geçirir. Denizde böyle düzenli seferler yapılabilmesi için deniz piyadelerine, farklı ebatlarda ve bol miktarda gemilere sahip olmak gerekir. Elbette bu gemileri yapmak için de gelişmiş bir teknolojiye, maharetli ustalara ve demircilere ihtiyaç vardır. Efsanevi Minos zamanında, Girit'de bıçak, keser, matkap ve tutkal icat edilmişti.

78 Taskin. *Materialı po istorii syunnu.* M., 1968, s. 41.

Ekonomi ve kültürün genel gelişiminden başka denizlerde hâkimiyet de denizciliğin geliştiğini, komşularla güçlü ilişkiler kurulduğunu göstermektedir. Arkeologlar, Girit'de ve diğer Akdeniz adalarında, Mısır ve Küçük Asya yapımı birçok eşyalar bulmuşlardır. Afrika'da, Asya'da ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde ise Girit medeniyetine ait eşyalar bulunmuştur. Örneğin Sardunya Adası'nda Girit işi olduğu sanılan çift ağızlı bir balta bulunmuştur. Girit'in eski İspanya'yla güçlü ilişkileri vardı. Bu ilişkiler M.Ö. III. Binyılda başlamıştı. Örneğin M.Ö. 3000-2700 yıllarında Pirene Yarımadası'nda Giritli madenciler çalışıyorlardı. Giritliler, sadece sıcak sularda değil, soğuk denizlerde de dolaşıyorlardı. Britanya adalarında, kuzey Temza'da arkeologlar Minoa işi olduğu sanılan seramik gerdanlıklar, hançer, altın kâseler buldular. Diyebiliriz ki 'Temza' Tatar orijinliydi. Tatar lehçesinde *tömse* neşesiz, asık suratlı anlamındadır. Galiba bu kelime, kuzeydeki sisli ve yağmurlu ada iklimiyle mütenasip düşmektedir. Tataristan'da *Tömşe* adında bir nehir de vardır.

Girit ve diğer adalardaki mezarlarda, ana vatanı Baltık ülkeleri olan kehlibar eşyalara da rastlanmıştır. Minoa devrine ait sarayların duvarlarında pars, maymun ve uçan balık resimleri bulunmuştur. Bu durum, Giritliler'in Batı Afrika ülkeleriyle ticaret yaptıklarını ve ekvator sınırlarına kadar gittiklerini göstermektedir. Arkeologlar, Giritli ustaların ellerinden çıkmış eşyalara Mezopotamya ve hatta uzak Hindistan'da da rastlamışlardır.

Anlaşılan Giritliler, o zamanlar dünyanın bilinen yakın ve uzak ülkelerinin tamamıyla ticare ilişkiler geliştirmişlerdi.

19. Girit ve Anadolu

Araştırmacılara göre medeniyetin ilk ocakları Anadolu'da yakılmıştır. "... M.Ö. VIII. Binyılda Ürdün'de, İran'da ve Anadolu'da tarım yapıldığını gösteren bulgulara rastlıyoruz, diye yazıyor İngiliz arkeolog J. Mellaart. - İlk yerleşik düzene geçiş de bu dönemlerde olmuştur. Keza yine bu dönemde sanat gelişmeye başlamıştır. Hayvan resimlerinin çizimi, yüce tanrıların – tanrıça

anaların heykellerinin yapımı bu döneme bağlanmaktadır. Ticaret de gelişmekteydi; çevresi çoğu kez oldukça kalm surlarla çevrili ilk şehirler de bu dönem sonlarında kurulmuştu."[79]

M.Ö. IX. Binyılda Jerihon'da natufa kültürü ortaya çıkmıştır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, Eynan'da yapılan kazılarda 'erken, belki de kısmen orta natufa dönemine ait bir yerleşim birimi ortaya çıkarılmıştır.

Jerihon kabilelerinde kafatasına, daha doğrusu tanrılaştırılmış insan kafasına, yani bir noktada kral tanrının kafasına tapınma âdeti vardı. Eski halkların birçoğunda da bu gelenek sürdürülmekteydi. Aynı geleneğin izlerine Karadeniz İskitlerinde, Kuzey Çin ve Moğolistan'daki Hyung-nular'da rastlanmaktadır.

Girit uygarlığı kalıntılarını inceleyen bilim adamları, bu medeniyetin Ön Asya kültürünün tesiriyle doğduğu konusunda hemfikirdirler. Landberry, "Neolitik çağda (M.Ö. 4000-3000 yıllarından daha önce), Güney Batı Anadolu ve Suriye halklarıyla sıkı kültürel ilişkileri bulunan bir halk Girit'e geldi.. Bu, denizci bir kabileydi"demektedir.[80]

M.Ö. 3000-2000 gibi daha geç dönemde, Girit ve diğer Doğu Akdeniz adalarına, herhangi bir sebeple ülkelerini terketmek zorunda kalan halkların yeni bir muhaceret dalgası vukû bulmuştur.

Girit'le Küçük Asya arasındaki ilişkiler kısa süreli ve sathî değil, sürekli ve sıkıydı. "M.Ö. XVII-XV. Yüzyıllara ait Girit sanatı ile Yakın Doğu devletlerinin daha önceki döneme ait proto-saray sanatı.. bariz bir şekilde daha önceki dönemlere, neolit ve erken bronz çağlarına kadar gitmektedir," diye yazmakta N. M. Nikulina.[81] "Şaşırtıcıdır ama, Girit'de kullanılan ve aynı zamanda Mezopotam'ya mimarisinde geniş ölçüde istimal edilen siyah, beyaz, kırmızının karışımının ortaya çıkardığı renk cümbüşü, henüz

79 Mellaart, s. 21.

80 Lanberry, s. 294.

81 Nikulina N. M. *Isskustvo Egeiskogo mira i yego svyazi s iskusstvom Drevnego Vostoka.* VDI, 1977, s. 3.

M.Ö. IV. Yüzyılda vardı. (fakat eski Mısır mimarisinde bu renk sistemine rastlanmaz)."[82]

Girit uygarlığı ile Çatal-Höyük, Hacılar, Halaf kültürleri arasında pekçok ortak yön vardır. B. Brentes, bu kültürleri kastederek şöyle der: "İnsan vücudunun realizm açısından aynı amaçla kullanılmış olması yeterinden fazla şaşırtıcıdır. O dönemin ressamları, bir figürü diğerine uyarlamaktan kaçınmışlardır; ancak, onların çizdikleri farklı hareket çizgileri daha geç dönem Ön Asya ve Mısır sıanatıyla bir parallellik arzetmez. Bu canlı tasvirlere en yakın çizgilere M.Ö. II. Binyılllarda Girit'de rastlıyoruz."[83]

Girit ve Küçük Asya kültleriyle dinî âyinleri arasında da büyük benzerlikler vardır. Minoa dinlerinin karakteristik sembolleri, sütun, çift ağızlı balta, tosun boynuzu; en önemli hayvanlar ise, yılan, güvercin ve öküzdür. Bütün bunların ana vatanı ise Anadolu'dur," diye yazmaktadır G. Thomson[84] Öküze ve boynuzuna tapınma âdeti Girit'de de vardı. Örneğin Knossos sarayında taştan yapılmış kutsal boynuz heykelleri bulunmuştur.

Anlaşılan, Girito-Minoa kültürünü yaratan halk, eski Küçük Asya uygarlıklarını yaratan halkla akraba idi.

20. Etnoğrafik ve Antropolojik Karşılaştırma

Eski Giritliler, erkeği ve kadınıyla, uzun saçlıydılar. Rölyeflerden, duvar resimlerinden ve tanrı heykellerinden de bu sonuca ulaşıyoruz. Özellikle genç savaşçılar ve uzun yüzlüler uzun saç bırakıyorlardı. Eski Türkler saçlarını uzatıyorlardı. Güney Sibirya halkları – Altaylılar, Hakaslar, Tofalar'ın da saçları uzundu. Henüz XX. Yüzyılın otuzlu yıllarına kadar Teleüt erkekleri uzun ve sarkık saçlarla dolaşıyorlardı.

82 Age., s. 136.

83 Brentes Burquart. *Ot Şanidara do Akkada*/Per. s nimetskogo N. N. Voddinskoy. M., 1976, s. 77.

84 Thomson G. *İssledovaniye po istorii..*, M., 1958, s. 248.

Eski Türkler'in (Altaylılar'ın) Yedisu'da bulunan taşa çizilmiş savaşçı resimlerinde uzun saç bariz bir şekilde seçilmektedir. Kıpçaklara ait kaya resimlerini inceleyen S. A. Pletniyeva, erkek ve kadınların saç tarama şeklini üçe ayırmaktadır. Gerçekten de 'kaya resimleri'nde tek tip ve üç ayrı tip saç tarama şekline rastlanmaktadır.

Bulgar-Tatar şairesi Kol Gali, "Kıssa-i Yusuf" poemasmda (XIII. Yüzyıl?) baş kahramanı yirmi belikli olarak tasvir eder. Knossos sarayındaki rölyeflerden birindeki gencin (genç tanrının?) da saçları yirmi beliktir.

Tatar Türkçesinde şöyle bir ata sözü var: *Kaya barsan da, kara sakalın artınnan kalmaz.* Anlamı şu: Nereye gidersen git, kara sakalın peşinden gelir. Bu ata sözünün bugünkü dilde anlamı ise, zavallı ve fakir insanın, nereye giderse gitsin, fakirliğin bir gölge gibi kendisini takip edeceği şeklindedir. Ancak, günümüz anlayışına göre bu ata sözü pek de haklı gözükmüyor. Çünkü, öncelikle *sakal* insanın arkasından gelmez, aksine onun önünde yürür. Anlaşılan, eski devirlerde sakal denilince sadece bildiğimiz sakal değil, aynı zamanda uzun belik halinde aşağı doğru sarkan saç pürçemi de kastediliyordu. Knossos freskleri arasında eli mızraklı, saç belikleri sırtına sarkmış bir savaşçının tasviri bulunmuştur. İnsanın arkasından gelen sakalla ilgili ata sözüyle, galiba uzun belikleri sırtına sarkmış bu savaşçının ebedi çilesine atıfta bulunulmaktadır. Çünkü bu savaşta nerede ve hangi şartlar dahilinde bulunursa bulunsun, onu bekleyen kader hiç de sevindirici bir kader değildir.

Tatar lehçesinde *sakallı sabi* şeklinde bir deyiş vardır. Normal olarak anlamı *sakallı çocuk* demektir. Mümkündür ki bu deyim, ilk planda tecrübesiz genç savaşçılar için kullanılmıştır.

Ege havzasındaki adalarda bulunan tanrıça heykelleri ve kadın tasvirleri bu konuda özel bir dikkat çekmektedir. Bunlar üzerindeki elbiseler, göğüsten açık, kısa ve uzun kollu, aynı zamanda da geniş eteklidir. Başlarında ise şapkaya benzer bir şey var. Knossos sarayında, M.Ö. II. Binyıla ait olduğu sanılan ve elinde

yılan tutan tanrıça heykellerinden birinin başında konik şekilli bir başlık görülüyor.[85]

Kayalara çizilmiş Kıpçak kadın resimlerinde de, Knossos tanrıçasının başındaki kalpağı andıran yüksek başlıklar dikkat çekmektedir. Kazanlı Tatar kadınlar da XIX. Yüzyıl başlarına kadar böyle uzun kalpaklar giyerlerdi. K. Fuks, "Otuz yıl önce Tatar kadınları, şeker pançarı görünümünde, Rus altın pullarıyla, inci ve mercanla süslü, ipek kumaştan mamul bir başlık giyerlerdi. Bu konik başlığın tepesinde altın kaplama bir düğme bulunurdu," demektedir.[86] Burada bir detaya dikkat etmek gerekiyor: Kazanlı Tatar kadınların uç kısmında altın kaplama düğme bulunan konik başlıkları, Knossos tanrıçasının kalpağına benzemektedir.

Yine Knossos sarasında M.Ö. 1600 yıllarına ait bir tanrıça heykelinin üzerinde yedi fırfırlı, uzun ve geniş bir elbise bulunmuştur. Tanrıçanın her elinde bir yılan vardır. Başındaki geniş etekli başlığı, günümüzdeki bereyi andırmaktadır.[87] Kayalar üzerine çizilmiş Kıpçak kadın resimlerindeki başlıklar da aynen bu başlığa benzemektedir.

Antropolojik Giritli tipi, farklı görünümlere sahip Orta Akdeniz Avrupaî tiplerini andırmaktadır. "Bunlara (bu tiplerin bulunduğu mezarlara – N. F.) Miami, Trapeze, Zakros, Stungros'da, Palekasto yakınındaki Hagia-Totia ve Hagios-Nikolaos'daki kaya oyuklarında ve mağaralarda rastlanmaktadır. Adları sayılan bu yerlerden sonuncularındaki insan kalıntıları üzerinde inceleme yapılabilmiş ve görülmüştür ki, tüm kafatasları, bariz özelliği uzun ve ince yüz yapısı olan dolikosefal tipini apaçık bir şekilde yansıtmaktadır. Erkeklerin ortalama boy uzunluğu 5 foot ile 2 pus, kadınlarınki ise 4 foot ile 11 pus arasında değişmektedir," diye yazmaktadır G. Landberry.[88] Girit resimleri bu anlatılanlara tıpa tıp uymaktadır.

85 Sokolov G. *Egeiskoye iskusstvo*. Albom, M., 1972, s. 59.
86 Fuks, *Kazanskiye tatarı*, s. 31.
87 Sokolov, age., tablo, 60-63
88 Landberry, s. 62.

Türk halkları arasında da hem Mongoloid, hem de Avrupaî tiplerin olduğu malumdur. Tıpkı Giritliler gibi bugünkü Avrupaîler de genel olarak Orta Akdeniz tipine mensupturlar. "Karaimler, her hangi bir Ön Asya veya Ermeni etkisi olmadığı halde, bilhassa Avrupaî ırkın güney kolunu temsil eden Orta Akdeniz tipinin temsilcileridirler," diye kaydetmektedir V. P. Alekseyeff.[89] Yine aynı yazar ".. İtil Tatarlarının temel antropolojik yapısını, somatik verilere binaen Pontus civarına ait kabul edilebilmesi mümkün gözüken Avrupaî tip oluşturur," demektedir.[90] T. A. Trofimova da ".. Orta İtil Tatarları, kısmen Mongoloid izler taşıyan Avrupaî grubun temsilcileridir," demektedir.[91]

Fuks, Kazan Tatarlarının dış görünümünü şu şekilde tarif ediyor: "Kazan Tatarları, genel olarak mevzun vücutludur. Uzun yüzlü, iri ve ela yahut siyah gözlü; keskin bakışlıdırlar. Burunları, doğulu tipine has şekilde uzun ve kemerlidir; dudakları etli, üst dudak yeterince uzundur; elmacık kemikleri az çıkıntılı; sakalları siyah, mevzun, fakat dudak kenarlarında seyrektir. Kafaları uzunca ve ince, daima şallak ve bir takke ile örtülüdür. Kulakları uzun ve baştan biraz ayrıdır; boyunları oldukça kalın; omuzları geniş; göğüsleri yukarı kalkıktır. Genellikle uzun boylu ve düz endamlıdırlar. Yürüyüşleri oldukça çalımlıdır. Tenleri genellikle beyaz ve tüysüzdür. Camilerindeki temizlik ve ihtiyarların yüzlerine güzel bir damga vuran abdest alışlarını seyretmek çoğu kez beni meftun eder ve sanırım, meşhur eski İtalyan ressamları, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit'den konu arayacaklarına en iyi örnekleri onlardan seçebilirlerdi."[92]

89 Alekseyev V. P. *Oçerk proisxojdeniya tyurskix narodov Vostoçnoy Yevropı v svete dannıx kronologii.* Kazan, 1971, s. 254.

90 Age., s. 242.

91 Trofimova T. A. *Etnogenez tatar Srednego Povoljya v svete dannıx antropologii.* Kazan, 1948, s. 28.

92 Age., s. 32-33.

21. Eski ve Çağdaş Toponimler

Akhalar'ın M.Ö. XIV. Yüzyılda Girit'e gelmeye başladıkları var sayılır. M.Ö. III. Yüzyılda ise adalar Yunan dilli Dor kabilelerinin hâkimiyetindeydi. M.Ö. 67'de Girit, Romalılar'ca fethedilir. 395'de Roma İmparatorluğu doğu ve batı olarak ikiye ayrılınca, Girit Doğu Roma İmparatorluğu veya diğer bir tabirle Bizans İmparatorluğu'nda kaldı. 823'den 961'e kadar ise ada Araplar'ın hâkimiyetindedir. 1204'e gelindiğinde Girit Haçlılar tarafından ele geçirilir ve aynı yıl Bizans'a satılır. 1699'da ada artık Osmanlılar'm hâkimiyetindedir. 1898'de otonomi statüsüne kavuşan Girit, Balkan Savaşları'ndan sonra, yani 1913'de Yunanistan'la birleşir.

Görüldüğü gibi 3-4 bin yıl boyunca ada, kâh onun, kâh bunun hâkimiyetine geçmiştir. Bu durumda ne ada halkı tek bir milletten teşekkül etmiştir, ne de birinin dili üstünlük sağlamıştır. Dolayısıyla Girit'in coğrafi adlarının ilk orijinal halini tespit etmek pek öyle kolay iş değildir. Muhtemeldir ki, hâkim halkların farklı dillerinden kalan farklı isimler birbirinin üzerini kapatmıştır. Bununla birlikte toponimlerin asırlar boyu değişmeden kalabildiğini de göz ardı etmemek gerekir. Yeni bir halkın diline yerleşen bazı isimler, yüzlerce, binlerce yıl muhafaza edilmiş isimler olabilir.

Yunan dili ve tarihi konusunda isim yapmış bilim adamlarından J. Chadwick şöyle diyor: "Yunan toponimlerinden çoğu Yunanca kelimeler değildir; ancak bazıları, örneğin Thermopylai (mtm. sıcak kapı) Yunan orijinli gözüküyor; Athenai (Atina), Mycenai (Mikena), Korinthos, Zakynthos, Halikarnassos, Likabettos gibi diğerleri ise Yunancada hiçbir anlam ifade etmediği gibi başka dillerle organik bağı olan kelimeler olarak karşımıza çıkıyor.. Bazı bilim adamları, hem bu gerçekleri göz önünde bulundurarak, hem de toponimikaya dayanarak Yunancayı Grek-öncesi dillerden ayırmayı denemişlerdir. Gerçi böyle bir dilin var olduğu en ufak bir şüphe uyandırmıyorsa da, onun nasıl bir dil olduğunu tespit etmek bugüne kadar mümkün olmamıştır."[93]

93 Chadwick, s. 140, 141.

II. Yüzyıl sonlarıyla III. Yüzyıl başlarında yaşayan Latin asıllı Yunanlı yazar Elian, Kodros oğlu Neleus'ten bahsederken şöyle der: "Neleus, İonia sahiline gelerek, orada Miletos'u kurdu ve Karyalılar'ı, Mygdonialılar'ı, Lelegler'i ve diğer barbar kabileleri kovdu. Şu oniki İonia şehri bunların koydukları adlarla bilinirdi: Miletus, Ephesus, Erithrai, Klazomenai, Priene, Lebedos, Teos, Kolophon, Myuntos, Phokaia (Foça), Samos, Hios."[94] Burada sözü edilenlerin tamamı Küçük Asya şehirleridir.

Eski ve çağdaş bilim adamlarının belirttiklerine göre, pek çok Yunanca coğrafi adın orijini 'barbar' asıllıdır.

Bugünkü Girit haritasında Tatarca asıllı olduğu görülen toponimler vardır. Örneğin, Allaria, Amira, Arslan, Aspan, Astala, Aksos, Bagali vb.[95] Kazan Hanlığı'nda *Aksa* vardı. Bugünkü İtil-civarında *Bakalı* adında birkaç toponim mevcuttur. Girit'de Kataros, Kunduro, Kupo, Kurtes, Magesa, Matala, Saba, Samara, Sikiya, Suliya gibi coğrafi adlar vardır. Bizim yörelerde ise, *Katarış, Kondırlı, Kupay, Kurtaş, Magaş, Metele, Saba, Samara, Sikiya ve Sule* vardır.

Aşağıda çoğunluğu Strabon'un "Geografika"sından alınan bazı örnekler sunuyoruz:

Atrak, Thessalia'da şehir. Tataristan'da – *Etrekli* köyü.

Bisa, Elida'da bir kaynak. Tataristan'da – *Bize, Bizne* nehri.

İsmen, Beotia'da nehir. Tataristan'da – *İşten suı* [suyu].

Kabalida, Frigya'da nahiye. Tataristan'da – *Kebel* köyü.

Kanı, Kana, Eolida'da burun. Tataristan'da – *Kan* nehri.

Kapr, Frigya'da nehir. Tataristan'da – *Keper* nehri.

Karanı, Kapadokya'da şehir. Tataristan'da – *Karan* nehir ve gölü.

Karmal, Büyük Kapadokya'da nehir. Tataristan'da – *Karmalı* köyü.

Mamay, Trifilia'da nehir. Tataristan'da – *Mamay suı, Mamay sızası yilgası.*

94 Elian, VIII, 5

95 Lanberry, s. 217.

Salmona, Thessalia'da şehir ve akarsu. Tataristan'da – *Salman* nehir ve köyü.

Sarn, Kampanie'de bir nehir. Tataristan'da – *Saran, Sarana, Saranay* nehirleri.

Tarsiy, Troada nehir. Tataristan'da – *Tarsa* nehri.

Tempe vadisi, Makedonya'dan Thessalia'ya geçişte kullanılan dar bir geçit. Tataristan'da *Tempe* köyü ve *Tempe cılgası, Temeni alanı yelgası* çayları vardır.[96]

Eski Orta Akdeniz ülkelerinde *hali* – 'büyük' ön eki getirilerek yapılan toponimler vardır. Daha önce Halikarnas'ı örnek olarak göstermiştik. Makedonya'da Haliakmon nehri, Beotia'da Haliart şehri vardır. Tataristan'da ise başına *hali* eki getirilmeden kullanılan iki nehir adı mevcuttur: *Akman* ve *Art*.

Orta Akdeniz'in eski toponimlerinin büyük bir çoğunluğunun sonu *ei* – 'ev, şehir, ülke' ekiyle biter. Yine eski toponimlerden bazıları *ur, ura, urı* ekleriyle biter ki, anlamları 'ev, köy, şehir' demektir. Örneğin *Haziurı*, Kapadokya'da; *Karurı*, Frigya ve Karya sınırındaki; *Kerkesura*, Libya'da; *Rinokolura*, Fenikya'da şehir adlarıdır.

M.Ö. XIII. Yüzyılda Mısır firavunu II. Ramses ordularıyla Hititler arasında Oront nehri sahillerinde önemli bir savaş vukû bulmuştur. Kimi kaynaklarda bundan Kadeş Savaşı diye de bahsedilir. Göründüğü kadarıyla bu, Suriye'nin kuzeyindeki bir şehrin Yunanca adıdır. Tataristan'da *Kadış* (Rusça – Kadışevo) adında iki köy vardır. Birisi Rus, diğeri Mordva adlandırmasıdır. Ş. Mercani'nin kaydettiği gibi Kazan Hanlığı zamanında *Kadış* Tatarlar'a aitti.

22. Atlantid'in İzleri

Bilinmeyen güçlerin yol açtığı bir felaket, eski dünyanın büyük bir devletini, yani Atlantid'i ve Atlantlar'ı ortadan kaldırma-

96 Garipova F. G. *Tatarstan gidronimnarı sözligi*, 1990, s. 245.

sına rağmen, izleri insanların hatırasından hiç silinmedi. Eflatun'dan başka diğer yazarların eserlerinde de Atlantid konusuyla ilgili bazı bilgiler vardır. Kuzey Avrupa halklarının efsanelerinde, eski zamanlarda denize yakın bir yerlerde olağanüstü güçlü volkan patlamaları olduğundan bahsedilir. Bu efsanelerden en fazla bilineni 'Tanrıların Ölümü' adını taşır. Buna göre Valgalla'da yaşayan yer ve gök tanrısı Odin, alfabeyi icat etmiş, bilimleri ve kanunları koyarak, güçlü bir devletin temelini atmıştır. Ancak, tanrılar arasında sonu gelmez bir savaş başlamış ve bu da dünyanın sonunu hazırlamıştır. O zamanlar 'üç yıl aralıksız süren ve hiç gün ışığı görülmeyen çok şiddetli bir kış yaşanmış.'[97] Gökten yıldızlar düşmüş; ay ve güneş devasa kurtlara dönüşmüşler.

Eski Friz diliyle yazılmış el yazması kitaplarda, deniz tarafından yutulan Adland ülkesinden bahsedilir. "Denizcilerin Atlan dediği Adland ortadan kayboldu. Devasa dalgalar şehirlerin üzerine düştü ve öyle ki ateşten kurtulanlar denizin boşluğunda can verdiler."[98] "Toprak yandı.. Ormanlar yanıp kül oldu ve oradan esen rüzgarla bütün ülke küllerle kaplandı. Nehirler yataklarını değiştirdiler; nehir ağızlarında ise kum ve lığdan oluşan yeni adalar meydana geldi. Bu olay üç yıl devam etti; sonra sükunet geldi."[99]

Güney ve Merkezi Amerika halklarının neredeyse tamamında, atalarının Doğudan geldiklerini anlatan efsaneler vardır. Polonyalı atlantolog L. Seidler, "Güney Amerika'da tufan veya yangın felaketiyle ilgili efsanelerden geçilmez," demektedir.[100] "Bir Meksika efsanesinde, gemiye çıkarak tufandan kurtulan Koşkoş'tan bahsedilir. Bu Koşkoş, sahile çıktıktan sonra, muhtemelen kaybettiği ve arkada bıraktığı ülkenin hatırasına buraya Atlan adını verir.. Kolombiya ile Panama sınırındaki Aruba Körfezi'nde K. Kolomb zamanında Atlan adında bir şehir vardı."[101]

97 Seidler, s. 138.
98 Age., s. 141.
99 Aynı yerde.
100 Seidler, s. 126.
101 Age., s. 128.

Maya-kiç'in "Popol-Buh" kitabında, halkının temsilcilerinin doğu denizini, yani Atlantik Okyanusu'nu geçerek, beyaz ve siyah derili insanların yaşadığı atalarının ülkesine geldikleri ileri sürülür. Aztekler'de mevcut bir efsanede Aztlan ülkesinde yaşanan bir tufandan bahsedilir. Peru İnka efsanelerinden birinde ise, ilk insanların ülkeye deniz ötesinden geldikleri; önce Venezüella sahillerinde konakladıkları ve daha sonra oradan bütün Güney Amerika'ya yayıldıkları anlatılır.

Atlantlar'ın izlerine Afrika'da rastlanır. Atlantlar, Kuzey Afrika'yı dolaşarak Güneybatı Afrika'ya yönelmişler. Bilim adamları Haramantlar'ın aslını Doğu Akdeniz halklarıyla yapılan temaslara bağlamaktadırlar. Yu. K. Pollinsky şöyle der: ".. Yunan mitolojisi, ezelden beri, Afrika'nın bilinen kısmının batı kesiminin Atlant halklarınca meskun olduğu temasını işler."[102]

XI. Yüzyıl Arap yazarlarından el-Bekrî "Kitab el-Mesalik ve'l-Memalik" adlı eserinde, Güneybatı Afrika, tam olarak ise bugünkü Mali sınırları içinde kalan Tadmekka şehri sakinleri hakkında ilginç bilgiler vermiştir. "Tadmekka sakinleri, Berberi Müslümandır; çöl Berberîleri gibi onlar da yüzlerini örterler... Tadmekka kadınları olağanüstü güzeldir ve diğer ülke kadınları güzellikte onlarla yarışamazlar. Bu insanlarda zina meşrudur. Kadınları, kim olursa olsun yabancı tacirleri kulübelerine almak için birbirleriyle adeta yarış ederler."[103]

Kadınların yüzlerini kapatma geleneği üzerinde başka bir bölümde duracağız. Tadmekka kadınlarının tacirlerle zina yapması meselesine gelince, bunun Girit'de ve eski dünyanın diğer ülkelerinde uygulanan kutsal fahişelik geleneğinin bir devamı olduğu söylenebilir.

Hristiyanlarla kâfirler arasındaki savaşlardan bahseden "Kral Amda Sion'un Seferleri" adlı eserde şöyle deniliyor: "İğrenç görünümlü, uzun boylu bir halktı bu. Saçları kadın saçı gibi belik ha-

102 Pollinsky, Yu. K. *Garamantı* (K istorii kulturı drevnix saharskix tsivilizatsii), L. 1978, s. 148.

103 İAF, 1990, s. 299.

linde örülmüştü ve kalçalarına kadar sarkıyordu."[104] Bu satırlar, XIV. Yüzyılda yaşamış Etiyopyalı bir Hristiyan vakanüvise aittir.

Biz, dikkatimizi dinsiz savaşçıların uzun boylarına ve belik halinde örülmüş saçlarına teksif edeceğiz. Yukarıda anlatılan hikayede göze çarpan bir diğer detay üzerinde duralım. Etiyopya'nın Hristiyan kralı Amda Sion, kendilerine göre kâfirleri yani Müslümanları mağlup etmiştir. Münhezim hükümdarın üç oğlu ise galiplere teslim olarak şöyle derler: "Sana teslim oluyoruz ey kral, teslim oluyoruz." Sonra ayakkabılarını çıkarıp, yüklerini başlarının üzerine koydular.." diye ilave ediyor vakanüvis.[105] Ayakkabıyı çıkarmak teslimiyet işaretidir. Bu konu üzerinde de daha sonra duracağız.

Kadim Batı medeniyeti temsilcilerinin izlerine, dünyanın diğer ucunda, Doğu Asya'nın en ücra köşelerinde de rastlanılmaktadır. Eski Çin'de, Yin döneminde savaş arabaları kullanan savaşçılar olduğu bilinmektedir. Bu savaş arabalarının Çinliler tarafından icat edilmediği, aksine bilmem hangi halk tarafından Batıdan getirildiği ileri sürülmektedir. Moğolistan'da, Güney Gobi'de yer alan Hobdo-Somon kayaları üzerinde bir çift at tarafından çekilen savaş arabaları tasvirleri bulunmuştur. Bu bile söz konusu savaş arabalarının Çin'e uzak bir ülkeden getirilmiş olduğu iddiasına ilave bir teyittir. Yin döneminde savaş arabaları sadece Çinliler tarafından değil, komşuları olan Kui-fang kabileleri tarafından da kullanılıyordu.

Çin alfabesinin doğuşu meselesi üzerindeki tartışmalar da hâlâ sürmektedir. Kimilerine göre Çin alfabesinin kökeni Çin topraklarıdır; kimilerine göre de başka halklardan ödünç alınmıştır. Burada bir kez daha hatırlatalım ki, Phaistos diskindeki su işareti, Sümer, Mısır ve Çin alfabelerinde üç dalgalı çizgiyle gösterilirdi. Eski Çincede de yay kelimesi M harfi şeklindeki bir işaretle belirtilirdi. En eski zamanlardan beri Çin'de günlük hayatta D şekilli yaylar da kullanılmıştır. Demek ki katışık M şekilli yayı tercih eden yönetici kesimi, Çin alfabesinin doğusunda önemli rol oynamıştır.

104 Age., s. 337.
105 Age., s. 338.

Çin tarihinin Yin döneminde tanrıya 'Di' deniliyordu. Phaistos diskindeki B27 segmentindeki şekil de DİKEME şeklinde okunuyor. Eski Yunan tanrıçası Dika (Dike), gök tanrısı Di'nin kadın eşi DİKE'dir.

23. Tufan

Tatarlar'da ve akraba halklarda tufanla ilgili olarak anlatılan efsanelerde, insanlar imandan ve doğru yoldan uzaklaşınca Tanrı'nın onları cezalandırmaya karar verdiği anlatılır. İnanışa göre Tanrı, peygamberini tufanın zamanı konusunda uyarır ve ona kurtuluş için bir gemi yapmasını emreder. Nuh peygamber de bir miktar yandaşıyla birlikte, Allah'ın emrini yerine getirirler. Nuh ve ashabı, uzun süre su üzerinde dolaşır dururlar. Birkaç ay sonra sular çekilir ve kara görünür. Bu arada Nuh'un sadece üç oğlu ve üç gelini hayatta kalmıştır. Peygamber oğlu Ham'ı Hindistan'a, Sam'ı İran'a ve Yafes'i de kuzeye gönderir. Yafes, İtil ve Yayık tarafına doğru yol alır. XVII. Yüzyıl yazarlarından Ebu'l Gazi Bahadır-han'ın kitabında bu konuda detaylı bilgi vardır.

S. Vahidov tarafından kaleme alınan Kazan Tatarları efsanelerinde de Nuh'un üç oğlundan bahsedilir. Bu oğullardan birinin adı Gazi, diğerininki Türk, üçüncüsününki de Alıp'dır. Gazi ile Türk, aralarında kavga ederler ve bir arada yaşayamıyacaklarını anlarlar. Türk, yaşadığı toprakları terkederek yeni bir yurt arar ve büyük bir nehir kenarında karar kılar. Alıp ise sadece bahadırdı.. "Ormanlar arasında uzun süre yol aldı.. sonra bir nehir kenarında durdu. Nehrin diğer yakasında onun dilini bilen insanlar yaşıyorlardı. Alıp bu kabileden bir kızla evlendi," diye devam ediyor efsane.[106]

Tufan kelimesinin Tatar Türkçesine Arapçadan geçtiği kabul edilir. Tufan kavramı, efsaneleri ve taşkınla ilgili rivayetler, bunları kullanan halklar tarafından yabancılardan ödünç alınmış olarak bilinir.

106 *Tatar halık icatı*, 1987, s. 20, 21.

Öncelikle Türkçede 'tufan' kelimesi 'büyük su taşkını' anlamının yanı sıra 'tahribat, kaos, mahvolma ve felaket' anlamı da ifade eder.

Diğer yönden tufanla ilgili efsane ve rivayetler, sadece Hristiyan ve Müslüman halklarda değil, Çinliler'de ve Amerikalı halklarda da mevcuttur. Eski Çinliler'de, bugünkü monoteist dinlerin anlattığı tufandan çok daha önce bir 'tufan' efsanesi vardı. Yeni Çağda ilk Avrupalılar gelmeden önce de Güney Amerika halkları tufan efsaneleriyle tanışıyorlardı. Aynı efsaneler Güney Asya, Polinezya, Nikobar Adaları halklarının birçoğunda da vardı vs. İngiliz bilim adamı G. Frazer çeşitli halklarda tufanla ilgili anlatılan yaklaşık 200 kadar efsane ve rivayet toplamıştır.

Tufanla veya daha doğrusu büyük su taşkınıyla ilgili bilgilerin kürre-i arzın dört bir yanma saçılan pek çok halka tek bir merkezden - Sümerler'den veya İncil'den- yayılmış olması pek inanılır gibi gözükmüyor. Demek ki, son derece güçlü bir volkan patlaması ve ona bağlı olarak depremler, devasa deniz dalgaları, atmosfer tabakalarında ânî değişiklikler ve iklimleri değiştiren fırtınaların eşlik ettiği yağmurlar gibi dünya çapında büyük bir felaket yaşanmıştı.

Tatarca *tufan*, Yunancı Tifon (Typhon)dur. Yunan miteolojisinde Tifon, Gaie Tartar'ın küçük oğludur. Tiphon, yüz başı olan tuhaf bir yaratıktır. Yılan kafası şeklindeki bu başlardan alevler çıkar. Çok farklı sesler çıkarır. Bazen tanrıların sesini taklit eder, bazen köpek gibi havlar, bazen arslan gibi kükrer, bazen de yılan gibi tıslar. Kimi zaman ise yeryüzünü sallar.

Eski Türk (Altay) "Fallar Kitabı"nda (XV, 20-22) 'kozmik felaketle' ilgili bir efsane yer almaktadır. Buna göre 'gökyüzü sis, yeryüzü külle kaplıydı'; hayvanlar, kuşlar ve insanoğulları 'yollarını kaybetmişlerdi.' Bu durum üç yıl devam etti ve nihayet 'Gök'ün merhameti'yle sona erdi.'[107]

Tekrarlayalım: Kuzey Avrupa halkları efsanelerinde, eski Friz diliyle kaleme alınmış elyazmalarmda Atlantid'in yok oluşundan

107 Klyashtorny S. G. *Mifologiçeskix sujeti*.., 1981, s. 123.

bahsedilirken, tabii felaketin üç yıl sürdüğüne işaret edilmektedir. Birbiriyle ilişkisi bulunmayan kaynakların, bizi ilgilendiren olayların detaylarında hemfikir olmaları göz önünde bulundurulursa, günümüzden birkaç bin yıl önce meydana gelen bir olaya inanmamak mümkün değil.

Çağdaş Altaylılar'm tufan efsanesi, eski Yunan efsanesini, özellikle de devletin savaşını anımsatıyor. "Tufan, bütün yer yüzüne 'yer ruhunun' topraklarından yayıldı. Yeryüzü ruhları gökle karşılaşmaya gittiler," deniliyor Altay *yayık* – tufan efsanesinde.[108]

Çocukluğumda, tufan sırasında yok olup etmiş muhteşem saraylar, ulu atalarla ilgili birçok efsane dinlemek nasip olmuştu. Daha sonra çocuklar için kaleme aldığım "Tegirmende" (Değirmende) de bu efsanelerin tesiriyle yazılmıştır. Masal kahramanları olan çocuklar, ormanda efsanevi *Babay-tau* – Dededağı veya 'Ataların Dağı' adlı bir dağ ararlar. Güya bu dağda tufan sırasında ölen atalarımızın mezarları vardır.

"Bir zamanlar bu topraklarda dev dedeler yaşarlarmış.. Öyle zenginlermiş ki, zenginlikte kimse onlarla boy ölçüşemezmiş. Yemek pişirdikleri kazanlar, toprağı sürdükleri sabanlar, hatta yaba ve kürekleri bile altın ve gümüştenmiş.

Ama birden korkunç bir fırtına kopuvermiş. Okyanuslar karaya yürüyerek her yeri su altına almışlar. Dağlar eriyip akmış, şehirler, köyler yok olmuş ve bütün insanlar mahvolmuşlar.." diye devam eder 'Değirmende' adlı masalımız.[109]

Kitap ellili yıllarda yazılmış; önce Tatarca (1957), daha sonra Rusça (1963) olarak yayınlanmıştır. Masalda saban, yaba ve kürekleri altın ve gümüşten yapılmış gibi gösterilmesi, elbette genç yazarın bir abartmasıdır; ama tufan efsanesiyle ilgili bir şeyler okumak isteyen okuyucu da, defalarca dinlediği masallardaki gerçek unsurları yansıtan şeyler ararlar.

108 Dırenkova N. P. *Kult ognya u altaytsiev i teleutov.* MAE. VI, L., 1927, s. 66.

109 Fattah N., *Naş mladşiy brat.* Rasskazı/ Per. s tatarskogo R. Zaynullina. M., 1963, s. 32.

24. Onlu Taksim

Resmi Çin kroniklerinde Orhon Türklerinin Si khai– 'Batı Denizi'nin sağ sahilinde yaşadıkları anlatılır. Komşularla yapılan savaş sırasında halkın tamamı kılıçtan geçirilmişti. Sadece on yaşında küçük bir çocuk hayatta kalır. Çocuğu kurtaran, daha sonra onun hanımı olan bir dişi kurttur. Düşmanlar daha sonra çocuğu bularak ortadan kaldırırlar. Kaçmayı başaran dişi kurt bir mağarada on erkek çocuk doğurur. İşte efsaneye göre Tü-chüler bu dişi kurdun çocuklarının torunlarıdır.

Yine Çin yıllıklarında aynı konuyla ilgili olarak yer alan başka bir efsanede, Tü-chüler'in atalarının bir zamanlar So denilen bir bölgede yaşarlardı. Kabile şefi Abanbu'nun onyedi kardeşi vardı. Bunlardan birinin adı 'kurdun oğlu' idi. So devleti düşmanlar tarafından yok edilmişti. Sağ kalmayı başaran tek kişi bu 'kurdun oğlu'ydu. Onun üç oğlu oldu. En büyükleri Nodulu-şad'ın on karısı vardı. (Çince Nodulu, muhtemelen Nuh ulı – Nuh'un oğludur?)

"Bu ve diğer efsanede Türkler'in atalarının mensup olduğu kabilelerin mahvoluşundan, kurtulabilenlerin oraya buraya kaçışmalarından ve bunların on kabilenin temelini attıklarından bahsedilmektedir" diye yazıyor Klyashtorny Çinli vakanüvislerin eski Türkler'le ilgili kaydettikleri efsaneleri anlatırken.[110]

Orhon (Altay) Türkleri'nde *on ok* ittifakı, Uygurlar döneminde ise *on uygur* koalisyonu vardı.

Hazar hükümdarı Yosif'in (X. Yüzyıl ortaları) mektubunda Hasday ibn Şafrut'a Togorma'nın on oğlu olduğundan bahsedilir. Hazar hükümdarı Museviliği kabul etmişti ve mektupu da İbranice yazılmıştı. ".. Eski İbrani literatüründe tüm Türk halklarına Togarma (Togar) denilirdi," diye açıklıyor "Hazarlar" adlı kitabın müellifi S. A. Pletniyeva.[111] Togarma kelimesinin İncil'de de geçtiğini hatırlatalım. "Beyttogorma halkı, mallarına karşılık sa-

110 Klyashtorny S. G. *Drevnetyurskiye runiçeskiye*.., 1964, M., s. 106.

111 Pletnieva S.A. *Xazarı*. M., 1976, s. 7.

na at, savaş atı, katır verdi." (Hezekiel, XXVII, 14) Burada M.Ö. VIII. Yüzyıl göz önünde bulundurulmaktadır.[112] Togarma, Yafes'in oğullarından birisi kabul edilmektedir.

Onlu taksim, eski Akdeniz ülkelerinde de farklı dönemlerde uygulanmıştı. Yunan devletinde uzun süre on bölge ve an valilik sistemi mevcut olmuştur. İlk Romalılar'da devlet yönetimine on gruba ayrılan ve her on kişilik grupta bir adet tek gözlü kişinin bulunduğu yüz ata-senatör seçilmişti. Devleti yönetenler ise on kişiydi. İktidar, her elli günlük süre sonunda sıradaki onlu gruba geçerdi.

Onlu sistem geleneği İtil Bulgarları'nda da vardı. Şihabeddin Mercanî (1818-1889) 'Bulgar topraklarının on kısımdan teşekkül ettiğini" kaydetmektedir.[113] Tatar masalı "Onbirinci Ahmet" şu sözlerle başlar: "Çok eskilerde bir karı-koca yaşarmış.. Bunların on erkek çocukları varmış."[114]

Herodot da kitabında orduda onlu taksimden bahseder. Herodot, M.Ö. 486-465 yılları arasında krallık yapan Xerxes'in Pers ordusundan bahsederken şöyle der: ".. bin ve onbin kişiye bir komutan koyan onlardı; yüz kişilik ve on kişilik takımların komutanlarını da, on bin kişiye komuta edenler seçiyorlardı." (VII, 81) Eserin Rusça çevirmeni, koyduğu notlarda "bu yeni ordu organizasyonu, eski kabile taksiminin yerini almıştır. Altaylı göçebeler bu yeni askeri organizasyonu İranlılar'dan almışlardır," demektedir.[115] Yorumcunun hangi 'Altaylı göçebeleri' ve hangi 'İranlılar'ı kastettiği tam anlaşılmıyor. Sanırım, eski Orhon Türklerinin kitabelerinin yazıldığı döneme imada bulunmaktadır. Halbuki, göçebe halkların tarihinde 'eski Türkler'e' kadar geçen süre zarfında Sakalar ve merkezi hükumetleri bugünkü Moğolistan ve Kuzey Çin'de, yani Altayların biraz güneyine düşen bölgede bulunan Hyung-nular vardı. Sih-ma Ch'ien, Hyung-nu devle-

112 Xr. DV.- *Hrestomatiya po istorii Drevnego Vostoka.* Pod red. V. V. Struve i D. G. Redera. M., 1963, s. 301.

113 Marcani Şihabeddin. *Mustafad al-akhbar.*., Kazan, 1989, s. 234.

114 *Tatar halık icatı*, 1977, s. 277.

115 Herodot, çev., s. 535, dn. 70.

tinin 24 bölgeye taksim edildiğini ve her birinin başında bir wang-ch'i–'tümgeneral'in bulunduğunu kaydetmektedir. "Yirmidört tümgenerallerden her biri, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşılar tayin ederdi.." diye yazmaktadır eski Çin tarihçisi 'Tarih Notları' 110. bölümde.[116]

İster misiniz Çinli tarihçi Herodot'u okumuş ve onun yazdıklarını kopya etmiş olsun! Gerçi Çinli tarihçi Herodot'dan daha sonra yaşamış ise de, onun zamanında böyle bir şey mümkün değildi. Daha mantıklı görünen yaklaşım tarzı, onlu askerî taksimin İranlılar değil, Atlantlar tarafından icat edilmiş olabileceğidir. Nitekim Eflatun'da bu yönde bir malumat göze çarpmaktadır.

"Savaşabilir erkeklerin sayısına gelince, burada şöyle bir kural uygulanıyordu: Ovadaki her bir tarla (sahibi) bir savaşçı vermek zorundadır. Her bir tarlanın mesahası 10x10 stad idi ve bütün tarlaların sayısı atmış bin olarak sayılmıştı... Herhangi bir savaş halinde, her bir kumandan atlı savaş arabalarının altıda birini hazırlamak zorundadır ki, böylece savaş arabalarının sayısı on bine ulaşabilsin," diye yazmakta Yunanlı filozof.[117] "Askerle ilgili bu kural, bizzat kralın bölgesinde geçerliydi; diğer dokuz bölgede başka kurallar yürürlükteydi ki, onları anlatmak oldukça fazla zaman gerektirir."[118]

Eflatun'un sözlerinden tüm ülkeden toplanan atlı savaş arabalarının onbinden az olmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Demek ki, Atlantlar'ın askerî organizasyonunda onbin kişilik bölük, en büyük birim olarak kabul ediliyordu. Hyung-nular'da ise 24 tümgeneralden güçlü olanları 'onbin süvari', zayıf olanları ise 'birkaç bin süvari' sahibiydiler."[119]

Eflatun'un Atlantlar'daki on bin savaş arabasıyla ilgili kaydına ilaveten, Hyung-nular'ın doğrudan komşuları olan eski Çinliler'in tarihinden de benzeri bir bilgiyi aktarmak yerinde olacaktır diye düşünüyorum. Eski Çin'in ilk imparatoru Ch'in Shih-hu-

116 Taskin, *Materialı,* s. 40.

117 Platon, 1971, 3 tomax, s. 558.

118 Aynı yerde.

119 Taskin, *Materialı,* s. 40.

an-ti'nin (M.Ö. 259-210) ölümünden sonra, ikinci imparator Er-Shih oldu. Shih-ma Ch'ien ondan bahsederken şöyle demektedir: "Bizi on bin savaş arabasına sahip kişi olarak görüyorlar, halbuki bu kadar savaş arabamız yok. Ben, bin savaş arabasıyla işe başlayıp, ünvanıma layık olabilmek için çevreden onbin araba toplamak istiyorum."[120]

Yorumcular, "Wan ch'eng chi ho – onbin arabalı devlet ibaresinin Göğün Oğlu-imparatorun sembolü, ch'ien ch'eng chi tsiya 'bin arabalı ev' ibaresinin ise güçlü prens anlamına geldiğini ve Meng-tsi'de rastlandığını; tarihçinin de bu ibareleri oradan aldığını; bu rakamların oldukça geleneksel rakamlar olduğunu" kaydetmektedirler.[121] Meng-tsi'nin dışındaki eski Çin kaynaklarında geçen 'oldukça geleneksel rakamlar' ibaresi Çinliler'in kuzeyli komşuları Hyung-nular'a işaret etmiş olabilir. Hyung-nular da bu 'rakamları' Atlantlar'dan almış olabilirler! Eğer bu doğruysa, o takdirde 'geleneksel rakamlar' önemli bir tarihi anlam ifade ediyor olabilir.

Girit'deki Knossos sarayı harabeleri arasında 500'den fazla savaş arabası ve parçaları bulunmuştu. V. B. Kovalevskaya, Girit'deki bu savaş arabalarıyla ilgili olarak, "Böylesine dağlık ve engebeli bir coğrafyada savaş arabaları kullanılamazdı. Şu halde, günümüz Alman bilim adamlarından H. Bokisch'in de belirttiği gibi, Girit bu arabaları Mısırlılar'a ve Hititler'e ihraç ediyorlardı," demektedir.[122] Bu durumda sadece Bokisch değil, Kovalevskaya da, Eflatun'un sözünü ettiğini Atlantid'i nazar-ı itibare almıyorlar. Girit'deki savaş arabaları, komşuların savaş gücünü artırmak amacıyla satmak için değil, aksine en az onbin arabayla kara kuvvetlerini takviye etmek için yapılıyordu.

120 Sih-ma Ch'ien. *İstoriçeskiye zapiski.* M. 1975, s. 93.

121 Age., s. 367, dn. 190.

122 Kovalevskaya, V. B. *Kon i vsadnik.* M., 1977, s. 39.

25. Atlantlar'ın Gelenek ve Görenekleri

Eğer Eflatun'un anlattığı Atlant gelenek ve göreneklerini Tatarlar ve akraba toplulukların gelenekleriyle kıyaslarsak, Atlantid muamma bir ülke ve masal dünyası olmaktan çıkarak, tarihî gerçeğe dönüşür.

"On kraldan her biri, kendi hükümdarlığı sınırları içinde istediğini yok edebilirdi. Fakat krallarla tebaaları arasındaki ilişkiler, kitabede tarif edildiği gibi olmak zorundaydı. Her beş veya altı yılda bir Poseidon tapınağında toplanırlar, devletin umumi meselelerini görüşürlerdi. Eğer içlerinden biri herhangi bir kanunu bozarsa onu açıkça yargılarlardı.. Kurbanı kendi kurallarına göre getirerek, öküzün bütün organlarını ateşe atarlar, kâselere şarap doldurur, üzerine öküzün kanından damlatırlar, sonra kalanların tamamını ateşe atar ve sessizce stelayı terkederlerdi... sonra ateşin önünde stelada yazılı kanunlara saygı duyacaklarına dair bütün sülaleri ve akrabaları, torunları üzerine yemin ederlerdi.."[123]

Bu alıntıdan da anlaşıldığı gibi, on hükümdarın yemin etme ve hukuki yargıda bulunması sırasında baş rölü şarap ve boğa kanı oynamaktadır. Aşağı yukarı aynı âdet Karadeniz İskitlerinde de vardı. Onlar da bir dostluk anlaşması yaptıklarında, yemin ederek, anlaşmada taraf olanların kanlarının karıştırıldığı şarap içerlerdi. Hyung-nular, M.Ö. 50. yılda eski Çinliler'le anlaşma yaptıklarında dağda beyaz bir at boğazlamışlar, atın kanıyla doldurdukları bir kaba şarap dökmüş, sonra kılıç ve altın kaşıkla karıştırıp, altınla kaplanmış kafatasından yapılmış kâselerle içmişlerdi. Atlantlar, kanı yazının üzerine dökülsün diye boğayı yüksekçe bir yerde, Hyung-nular ise dağda boğazlarlardı. Kutsal kurbanın (Atlantlar'da boğa, Hyung-nular'da beyaz at) kanıyla karıştırılan şarap altın bir kapla (Atlantlar'da altın kupa, Hyung-nular'da altınla kaplanmış kafatası) içilirdi.

XII. Yüzyıl Kıpçakları ise bir dostluk anlaşması yaptıklarında kanla karıştırılmış şarap yerine, kımız içerlerdi.

123 Platon, s. 448, 559.

İçki töreni sırasında kullanılan altın kâse üzerinde de birkaç kelimeyle durmak gerekiyor. Eflatun, içki içildikten sonra kâseleri (kupaları) mabette bir yere koyduklarını ve böylece kupaların da kutsallaştırıldığını kaydediyor. Atalarımız, kanda insan ruhunun, hareket eden bir gücün bulunduğuna inanıyorlardı. Kutsanmış bir hayvanın (boğanın veya beyaz atın) kanının akıtılmasının anlamı, insanın onun ruhunun ve hayat gücünün bir kısmını alması, böylece kendisini de kutsal görmesiydi. Kutsal bir şey ise lekelenemezdi. Altın, hem göğün oğlu, hem de kutsal bir şeydi. Altın kâse, ayrıca kutsanmış sayılırdı. Bildiğimiz gibi kâse, ata ninelerin tenasül organını sembolize ediyordu.

Karadeniz İskitleri, kuşaklarında altın bir kâse taşırlar; ölen hükümdarın mezarına da yine altın kâse koyarlardı. Altay, Tuva, Yedisu göçebeleri ve Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Kıpçaklar'a ait kaya resimlerinde, elinde kâseye benzer şeyler tutan figürler çizilidir. Küçük Asya'daki resimlerde de tanrı ve tanrıçaların ellerine birer kâse kondurulmuştur. Tabi ki hepsinde değil. Kâseler, tıpkı Orta Çağ Kıpçak "kaya şahmeran"larında olduğu, bazı resimlerde elde, bazılarında göbek aşağısında gösterilmiştir.

Atlantlar'ın kurban takdimlerinde ateşin de önemli bir rolü vardı. "Kurbanı usullerine uygun olarak kesip, boğanın bütün organlarını ateşe verirken, kâselerine şarap doldurur, üzerine boğanın pıhtılaşmış kanundan damlatır, kalan şeylerin hepsini ateşe atar ve sessizce stelayı temizlerlerdi" – diye yazıyor Eflatun. Herodot da İskitler'in kurban etini kaynatırkan odunla birlikte kurban edilen hayvanın kemiklerini de yaktıklarını kaydederek, 'bir öküzün bütününü pişirebilmek için yakacağını da böylece kendisi sağlamış olur ve her kurban için de aynı şey yapılır' demektedir.[124] Sanırım bu âdet sadece odunun az olmasından kaynaklanmamıştır. Çünkü şu satırları yazan da aynı yazardır: "Kurban, bütün tanrılara bu dediğimiz biçimde sunulur. Yalnız Ares ayrı bir tapınma konusudur. Her bölgede, toplantı yerlerinde bu tanrı adına, şu örnek üzere bir tapınak yükselir: Üç stad eninde ve üç stad boyunda bir alana, üç staddan az alçak ve ince dallardan ya-

124 Herodot, IV, 61.

pılma demetler yığılır."[125] İskitler, Ares'e kurban takdim merasiminde çalı çırpı yığınlarını ateşe verirken, nasıl olur da kurban etini pişirmek için odun yetişmez!

Yunanlı filozof Eflatun'un sözlerinden gayet sarih bir şekilde anlaşılıyor ki, Atlant kralları boğa kanı karıştırılmış şarap içmeden önce bir kısmını ocak tanrıçasını merhamete getirmek için ateşe serperlerdi. Ocağın kutsal kabul edilmesi birçok halklarda görülmüştür. Örneğin Altaylar, Teleütler, Yakutlar, yemekten önce ateşe kurban takdim ederlerdi. "İskitler arasında önemli konularda kral hanedanı üzerine yemin edilmesi âdettir.," diye yazıyor Herodot Karadeniz İskitlerini anlatırken. Ateşe tapınma, Sarmatlar'da, eki Altay kabilelerinde ve eski Kırgızlar'da da vardı.

Eflatun'u dinlemeye devam edelim: "Her bir kralın hukukunu korumak için birçok özel kanun vardı; fakat hepsinin en önemlisi şu idi: Hiçbir kral bir diğerine karşı silah çekemez ve aksine, şayet kral soyundan herhangi birine karşı kötü niyet beslerse diğerlerini onun yardımına gelmek zorundadırlar. Keza atalarının geleneklerine uygun olarak savaş ve diğer konularda tavsiyede bulunmak mecburiyetindedirler; ancak en yüksek yetkiyi Atlantid krallarına terkederler. Ayrıca kral sülalesinden hiç kimse ölüm cezasına çarptırılamazdı. Çünkü bunun için on kral meclisinde yarıdan çoğunun karar alması gerekirdi."[126]

Eflatun'un bu sözlerinden birçok konu çıkarılabilir ve her bir konu için Tatarlar'ın ve akraba halkların tarihi, folkloru ve dillerinden örnekler verilebilir. Fakat biz, bunun yerine, Tatarlar'da ve akraba halklarda kralın ve kral ailesinin haklarının Eflatun'un sözünü ettiği hususlarla hemen hemen uyuştuğunu ve yüzlerce yıl hiç değişmeden uygulandığını belirtmekle yetinelim.

Eflatun, Atlantlar'ın âdetlerinden bahsederken şöyle bir cümle de sarfediyor: ".. yemin edenler, hem kendi ailesi ve hem de torunlarının bütün soyu üzerine yemin ederlerdi.."

Phaistos diskinde de 'kendi üzerine ve torunlarının tüm soyu üzerine yemin etmekten' söz edilmektedir.

125 Age., IV, 62.

126 Platon, s. 559.

26. Güneşe Tapınma

Eflatun, Atlantid'in başkentini şöyle anlatır: "Akropol içindeki kral evi şu şekilde yapılmıştı. Tam ortada Kleito ve Poseidon'un kutsallığı akılla kavranılmaz tapınağı vardı ve duvarları altınla kaplıydı. Burası aynı zamanda onların on krala hamile kalıp doğurdukları yerdi. Bunun şerefine onlardan her biri her yıl on bölge namına kurban sunarlar. Tapmak, Poseidon için de kutsal bir yerdi. Tapınağın eni üç staddı ve boyuda enine uygundu. Binanın dış görünümü barbarcaydı. Dış sathı gümüşle, akroterleri de altınla kaplamışlardı. İçine gelince, tavan serapa altın, gümüş ve yaldız çizgilerle bezeli fil kemikleriyle yapılmış; duvarlar, sütunlar ve zemin yaldızla kaplanmıştı.Altın heykeller de koymuşlardı. Tanrıyı ise altı kanatlı atm çektiği bir araba üzerindeydi ve çevresinde yunuslar üzerine binmiş yüz nereid (çünkü o sıralar insanlar sayılarını böyle ifade ediyorlardı) ve yüzlerinin yarısı kurban edilmiş pek çok heykel vardı."[127]

Poseidon, Yunanlılar'da tıpkı Zeus gibi en yüce tanrı olarak kabul ediliyordu. Genellikle elinde üç çatallı bir âsâ ile tasvir edilir. "Poseidon kültünün bazı miteolojik yanları, onun başlangıçta at şeklinde tasavvur edilen totemik bir tanrı olduğunu düşünmeye zorlamaktadır."[128] Poseidon'un at, boğa veya koyun suretinde tasvir edilebileceği de pekala düşünülebilir. Eflatun burada altı kanatlı at süren bir tanrıdan bahsediyor. Demek ki tanrı insan suretindeydi. Belki de Knossos'dan bir 'prens' veya 'başında taç bulunan bir genç'ti. M.Ö. 1600'de[129] de, başında taç bulunan ama altında arabası olmayan bir genç olarak çizilmiş ise de, tanrı Poseidon yine vardı.

Türk halklarında kanatlı *tulpar* veya *akbozat* adlı masal atları meşhurdur. Masal kahramanı*Taz-malay* (uyuz) tulpara gem vurabildiği zaman göz açıp kapayıncaya kadar dünyanın bir ucundan diğerinde olabilir. Tulpar, genellikle akdonludur. Orman ve

127 Age., s. 555.

128 *Mifologiçeskiy slovar*, L., 1961, s. 204.

129 Sokolov, tablo, 55.

dağlar üzerinden kolaylıkla uçar, nehirleri yüzerek geçer, denize dalar, su tanrısıyla vuruşur ve onu yener. Ancak, onun da ayağının ulaşamayacağı bir yer vardır. Eğer oraya kadar varabilirse, duracak, insan gibi konuşacak ve daha ileri gidemeyeceğini söyleyecektir.

Uçan, suda yüzen, denize dalan bu at da neyin nesi? Bir masal kahramanı da olsa, onunla anlatılmak istenen şey nedir? Folklor unsurlarından anlaşılacağı üzere, kanatlı at *tulpar*, güneştir. Günümüzdeki kanatlı at ve Taz-malay masalları, sanırım eski tanrı efsanelerinin yansımalarıdır..

27. Eski Uygarlıklar ve Göçebeler

Sibirya, Karadeniz civarı göçebeleriyle diğer göçebelerde, günümüz insanını hayrete düşürecek şekilde, oldukça gelişmiş bir devlet sistemi vardı. Göçebeler de, tıpkı eski Mısırlılar gibi, ölülerini mumyalıyorlardı. Metalurji, dokuma, dericilik, marangozluk, hayvan kemiklerini işleme sanatları gibi başka sanatlar da gelişmişti. Sürekli arabalarla taşman keçe yurtlarda yaşarlardı ve evcil hayvan sürüleri vardı. Bu arada hükümdarları için taştan veya ağaçtan yeraltı 'sarayları' da yaparlardı.

Göçebelerin güya bütün bunları yerleşik düzende yaşayan komşularından ödünç aldıkları veya onları taklit ettikleri şeklindeki bir açıklamayla izah etmek mümkün değil. Açık bozkırlarda, gün ışıkları altında sürekli hareket halinde yaşayan, tüm ömrünü sürüler arasında geçiren insanlar, gelişmiş devlet teşkilatçılığını, din, kültür ve zanaatları, deyim yerindeyse, sıfırdan edinmiş olamazlar. Avrasya bozkırlarının göçebeleri, çok büyük bir ihtimalle, şu veya bu sebeple vaktiyle yaşadıkları toprakları terketmiş yüksek medeniyet sahibi halkların bâkiyeleriydiler. Kanlı savaşlardan veya deprem yahut volkan patlaması gibi büyük tabii felaketlerden sonra, yerleşik düzendeki insanların bir kesimi daha güvenli yerler ararlar ve oralarda uzun süre veya daimi olarak yaşamak zorunda kalırlardı. Ancak, bunların daha önceki ana vatanlarında edindikleri binlerce yıllık hayat tecrübeleri vardı. Yeni

topraklarda ve yeni şartlarda kültür birikimlerini ve hayat tarzlarını geliştirmeye devam ederlerdi.

Atlantid'i tanrının oğulları güçlü hükümdarlar yönetmişlerdi. İçlerinden doğum tarihi itibariyle yaşlı olanı, en ulu ve saygıdeğer kral sayılıyordu. Büyük kardeşin ölümü halinde, yerini yaşça ondan bir küçük olanı alıyordu. Avrasya göçebelerinde de aynı düzen hâkimdi. Kabile federasyonu, kral boyunun en büyük üyesi tarafından, fakat tanrısal kanunlarla yönetiliyordu. Kral boyuna bağlı olmayan diğer kabileler ise, yine kralın oğulları veya üst düzey akrabalarının yönetimindeydi.

Göçebelerin dinî görüşlerine gelince, onlar bu konuda yüzlerce yıl boyunca ilk tanrılarına, dünya görüşlerine, örf ve âdetlerine sadık kaldılar. En fazla da güneşe tapınma geleneği yaygındı.

Göçebeler, bir kural olarak, bütün bir yıl boyu hareket halindeydiler. Ancak, bir yerden diğer bir yere göç etmek, öyle rastgele, canının istediği yere göçmek ve konmak değildi. Her bir boyun, bütün halk ve sürüleriyle birlikte belli bir zaman konakladığı ve yaşadığı muayyen bölgeler vardı. Tüm bunlar, yeri geldiğinde, yeni şartlara ayak uydurmanın ekonomik kurallarını ortaya koyuyordu. Bununla birlikte, söz konusu düzen, aynı zamanda güneş kültü prensiplerine sadakat anlamına geliyordu. İskitler'in 'hayvan figürleri'nde de güneş kültünün, sürekli hareket ve sürekli savaş ideolojisinin yansımaları vardır. Sürekli hareket halinde olmak, başka bir anlama da geliyordu ki, o da daimi gençlik ve güçtü. Örneğin Herodot'un sözünü ettiği İskitler, kendilerini dünyanın en genç halkı sayıyorlardı. Ancak, İskitler'in başka halklardan şu kadar yıl daha genç olması, onların tecrübelerinin ve imkanlarının az olması anlamına gelmiyordu. Aksine İskit halkının gençliği, bizzat kendi düşüncelerine göre zinde bir güce ve bahadırlık ruhuna sahip oldukları anlamındaydı. Gençlik felsefesi, Atlantlar'da, eski Mısırlılar'la ve Hyung-nular'da da gelişmişti. Türk halklarının ölümsüz kahramanı 'Alpamış"da ise bu gençlik felsefesi, daimi hareket ve savaş olarak kendini gösteriyordu.

Göçebelerin sadece bir yerden bir yere sürüleriyle birlikte göç etmeleri değil, aynı zamanda obalara saçılma düzeni de güneş

kültü ideolojisiyle bağlantılıydı. Geçici obanın merkezinde daima ana boy veya kabilenin yurdu bulunur, diğerleri onun çevresine yer alırdı. Göçebelerin askerî kampları da dairevi bir plana göre kurulurdu. Hemen hemen tüm Avrasya göçebeleri hakkında bu tür bilgiler mevcuttur. 451 yılında vukû bulan Katalaun savaşı sırasında, Hun hükümdarı Attila, 'en cesur askerleri'yle birlikte merkezde duruyordu. Onun bahçe duvarı görünümündeki kampının çevresi arabalarla sarılıydı. Etrafını yük veya mal arabalarıyla çevirme ve "kürien" geleneği İskitler'de de vardı. M.Ö. IV. Yüzyılda meydana gelen bir savaşla ilgili olarak Yunanlı tarihçi Dyodoros, şu satırları yazar: "Satiros, bunu öğrenir öğrenmez, seçme askerlerle ona karşı harekete geçti. Phatos nehrini geçip, düşmana yaklaşınca, kampının çevresini önemli miktarda erzak taşıdığı arabalarla çevirdi. Sonra ordusunu düzene sokarak İskit âdetlerine göre kendisi askeri kampın ortasında yerini aldı."[130]

Askerî kampı daire şeklinde kurma âdeti, eski halkların çoğunda vardı. M.Ö. 1312 veya 1296 yılında, Mısırlılar'la Hititler arasında Kuzey Suriye'de Kadeş şehrindeki Orontos nehri sahilinde meydana gelen savaş sırasında Mısırlılar'ın askerî kampı, tıpkı Orta Çağdaki Hun, Peçenek, Kıpçak, Alan vb.nin kampları gibi daire şeklinde kurulmuştu. Orda da ortada kralın çadırı, onun çevresinde ise firavunun koruma ve askerlerinin çadırları yer alıyordu. "Kampın çevresi, içten oklarla, at ve öküzlerle gerilen araba ve yük araçlarıyla çevrilmişti."[131]

Göçebe yurtları da oval plana göre yapılmıştı. Yurdun ortasında daima yanar vaziyette bir ocak vardı ve tepede hem duman çıkması, hem de içeri ışık girmesini sağlayan bir delik bulunurdu.

Göçebelerden kalan mezar üstü kurganlar da oval şekillidir. Çağdaş bir erkaolog Kıpçak kurganlarıyla ilgili olarak, "Göçebe kurganlarının dıştan görünüşü yarı dairemsi, yığma toprak set şeklindedir," diye yazmaktadır.[132] Karadeniz İskitleri de mezar-

130 *Drevniy mir na yuge Rossii.* İzbordnik istoçnikov. M., 1918, s. 79.

131 Kovalevskaya, s. 48.

132 Federov-Davıdov G. A. *Koçevniki Vostoçnoy Yevropı pod vlastiyu zolotoordınskix xanov.* Arxeologiçeskiye pamyatniki. M., 1966, s. 120.

lar üzerine büyük kurganlar yığarlardı. Sibirya İskitleri tarafından Tuva'da, Arcan köyünün uç kısmındaki Yuk nehrinin sağ sahilinde yapılan M.Ö. VIII-VII. Yüzyıla ait bir hükümdar kurganı, 120 M. çapında, 3-4 m. yüksekliğindedir.[133]

Oval şekilli temel üzerine kurulan evler, yurdun tam ortasına konulan ocak, tavana konulan ışık deliği; oval veya yarı oval şekilli mezar üstü kurganlar, keza halka görünümü veren taş yığma kurganlar da güneşi sembolize etmekteydiler. Sanırım bütün bunlar, bizi, Girit'i, Atlantid'i, kısacası Ön Asya ve Kuzey Afrika'nın eski medeniyetlerini tekrar tekrar hatırlamaya zorlamaktadır.

Göçebeleri eski dünyanın yerleşik şehir kültürüne yaklaştıran bir diğer detayı da kaydedelim. Bu, mevtaların mezarları üzerine taş heykellerin konulması geleneğidir. Mesela bu gelenek, VI-VII. Yüzyıllarda Moğolistan'daki eski Altay Türklerinde vardı. XII. Yüzyılda yaşayan Nizamî ve XIII. Yüzyılda yaşayan Rubruk, Kıpçaklar'ın mezarlar üzerine taş heykeller dikip, onlara oldukça saygı duyduklarını kaydetmektedirler. Aynı gelenek, Karadeniz İskitlerinde de vardı ve İskit taş heyvelleri Türk mezarları üzerindeki heykellerle aynıydı. "I. tip Türk heykel ikonoğrafyası, derin köklerini erken göçebe sanatından almaktadır," diye kaydediyor arkeolog Ya. A. Şier.[134] Kuzeybatı Moğolistan'da yaşayan Tuvalar, XIX. Yüzyılda mevtanın mezarı üzerine taş veya ağaçtan yapılmış heykelini koyuyorlardı.

28. Atlantida Kelimesi Üzerine

Atlantid(a) gerçekten var mıydı, yoksa Yunanlı filozofun öylesine bir uydurması mıydı, bu soruya cevap vermek için sanırım öncelikle 'Atlantida' kelimesinin anlamını açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Peki nedir bu Atlantida? Herhangi bir anlamı var mı, yoksa öylesine bir kelime mi?

133 Gryaznov M.P. *Arjan. tsarskiy kurgan ranneskifskogo vremeni.* L., 1980, s. 5.

134 Şier Ya. A. *Kamennıye izvayaniya Semireçya.* M-L., 1969, s. 32.

Öncelikle kaydedelim ki, Atlantida kelimesi biraz şekil değiştirmiş olarak çeşitli dillerde vardır. Zikredilen ve edilmeyen olguları bir kez daha hatırlayalım. Güney Amerika Azteklerindeki bir efsaneye göre, Aztlan ülkesinde bir tufan olmuştu. XIII. Yüzyılda eski Friz diliyle kaleme alınan "Uralinda Buk" elyazmasında, denizcilerin Atlan dediği Adland ülkesini denizin yettuğu kaydedilmektedir. Yunan miteolojisinde, Poseidon ve Kleito'nun oğlu Atlant'dan başka bir de Prometeus'un kardeşi dev Atlant vardı. Dev Atlant, batının en uç kısmında omuzları üzerinde gök kubbeyi taşırdı. Kuzey Afrika'da yer alan Libya'da Atlas dağı vardı ve bu dağın eteklerinde 'Atlant' denilen bir halk yaşardı. Herodot'a göre Trakya'da akan İstros (Tuna) nehrinin kollarından birinin adı Atlant idi. Strabon'un açıklamasına göre de Euboia ve Piraeus adalarında, Atlant adı verilen küçücük adalar vardı.

Eski Romalı yazar ve eğitmen Büyük Pilinius, Nigere nehri sahillerinde yaşayan Etyopyalılardan bahsederken, 'onların yakınında Atlantlar yaşarlardı' diye ilave etmektedir.[135] Aynı yazar, Etiyopya halkının adından bahsederken de "bu halkın tamamı [başlangıçta] Eteriler, sonra Atlantlar, daha sonra Bulkan'ın oğlu Etiop'a istinaden Etioplar olarak adlandırıldı" demektedir.[136] Romalı müellif, Etiyopya'da yaşayan Alab halkından da söz etmekte ve devamla, "söylendiğine göre Alablar ve Sirbotlar sekiz gez boyundaydılar," diye ilave etmektedir.[137] Boyları yaklaşık dört küsur metre olan bu Alablar ve Sirbotlar'la ilgili olarak ise yorumcular şöyle diyorlar: "sözü edilenler.. mahalli özelliklere uymayan halklardı. Pilinius'un sözünü ettiği böylesi yüksek boy özelliği, Yukarı Nil havzasında yaşayan Nilotik toplulukların, özellikle Dinka ve Nuerler'in özellikleriyle uyuşmaktadır."[138]

Biz, burada Alab kabileleri adı üzerinde duracağız. Hatırlarsanız, Phaistos diski üzerindeki "kalkanlı savaşçıyı" biz Tatar Türkcesinde savaşçı, kahraman, bahadır anlamına gelen 'alab'

135 İAF, s. 120.
136 Age., s. 125.
137 Aynı yerde.
138 İAF, s. 137, dn. 176.

kelimesiyle karşılamıştık. Gördüğünüz gibi Romalı yazar, Afrika konusunu işlerken, yüksek boylu, bahadır yapılı halkı 'alab' olarak adlandırmaktadır. Elbette bu tesadüfi değildi. Atlantlar, eski dönemlerin kahraman ve bahadır halklarıydı ve yüksek, dev kâmetli insanlardı. Esasen Atlantlar sadece uzun boylarıyla değil, diğer halklardan çok daha önce hayatın her alanında güzel işler yapmış, büyük merhaleler katetmiş insanlar olarak da şöhret yapmışlardı.

Dev Alablar konusu, bize göre doğrudan Atlantlar'la bağlantılıdır. Pek çok halkta devlet, dev mezarları ve kemikleriyle ilgili efsane ve rivayetler vardır. Kazan Tatarları, yeryüzündeki bütün tepeleri ve kum yığınlarını, dev Alıplar'ın ayakkabılarını silkeledikten sonra oluşan tümsekler olarak kabul ederlerdi. German kabileleri (Keltler, Normanlar) da her dağ tepesine 'alıp' (alp) derlerdi.

Atlantida kelimesini ise biz şu ögelere ayırıyoruz: *at lan, tida*. Burada *at*, büyük (kutsal) anlamında sıfat, *lan*, güneşin oğlu" ve *tida* da 'suyun oğlu' anlamında ek bilgilendirme adı. Atlantida'nın deniz ortasında yer aldığını bildiğimize göre, *tida* 'toprak' veya 'ada' anlamında olabilir. Ancak, *tida*nın daha net anlamını izah etmemizi sağlayacak olgulara sahibiz.

Plutarch, eserinin 'Yunan meseleleri' adlı bölümünde şöyle der: "Onlar bu olayları, Poseidon'a 'tiası' (yani ziyafet) denilen kurban takdim ettikleri zaman da yapıyorlardı.."[139] Burada Egelilerin Truva savaşlarında, diğer çarpışmalarda ve deniz fırtınalarında ölenleri anma törenlerinden söz edilmektedir. Plutarch, Yunanca 'tiası' sözcüğünü 'ziyafet' şeklinde açıklıyor. Halbuki 'tiası'nın gerçek anlamı, muhtemelen ne Egeliler'in ziyafetiydi, ne de Plutarch bu kelimeyi biliyordu. Çünkü bu kelime, Tatar lehçesinde iki heceden (*ti aş-ı*) oluşan bir sözcüktür. "Ti", bilindiği gibi 'tanrı', yani Poseidon, "aş-ı" da 'yemeği' anlamında. Kısacası 'tanrı aşı', bir başka deyişle 'tanrı Ti'ye sunulan yemek' demektir.

'Atlantida'daki diğer *tida* öğesi de bu duruma göre 'tanrı Poseidon'un ülkesi' olarak açıklanmalıdır.

139 Plutarch, 1990, s. 237.

'Atlantida' kelimesinin etimolojisi, hem Eflatun'un Girit medeniyetiyle ilgili bilgiler verdiği hikayesine, hem de Tatar lehçesi yapısına uygun düşmektedir.

Eski Yunan miteolojisinde Uranus ve Gaie'nin oğullarından *titan* 'dev' diye bahsedilir. *Tita(n)* ve *tida* birbirinin aynısı ve etimolojik açıdan "tita(n) 'tanrı ülkesinin oğlu' olarak çözülmelidir. Yunan efsane ve rivayetlerinde sadece Atlantlar tanrısal kahramanlar olarak tasvir edilir ve sadece onlar yeryüzü çekirdeğinden çıkan mucizevi Typhon'la mücadele ederler. Anlaşılan Yunanlılar'dan önce adaların sahibi bu dev yapılı Atlantlar'dı!

İlk Atlantidlilerin adlarına gelince, Eflatun bunların yabancılar tarafından Mısır diline, ondan da Yunancaya geçtiğini kaydeder ve bazı örnekler verir. Ama acaba bu yabancılar kimdi?

29. Deniz Halkları

M.Ö. XIV. Yüzyılda Ege Denizi taraflarından gelen yabancı kabileler Mısır ve Libya topraklarına girdiler. "Kabilelerin iğrenç kumandanı Deda'nın Meriay adındaki oğlu, okçularıyla.. Şerdenler'le, Şekeleşalar'la, Akavaşlar'la, Lüku ve Turşalar'la birlikte ülkeye girdi.." deniliyor Mısır el yazmalarında.[140]

Şerden veya Şerdan kabilesi başka kaynaklarda da zikredilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla II. Ramses'in hassa birlikleri de bu Şerdenler'den teşekkül ediyordu. M.Ö. XIII. Yüzyıla ait bir Mısır mezar kitabesinde Şerden savaşçılarının kabartmaları var. Sağ ellerinde yuvarlak kalkan, sol ellerinde uzun, sivri uçlu hançer, başlarında hilali andıran boynuzlu kalpak, hilalin üzerinde ise güneşin sembolü yuvarlak bir küre görülüyor.

Çeşitli bilim adamları 'deniz halkları'nın Mısır'ı istilasını "Hint-Avrupaî göçü"nün başlangıcı saymakta ve çok eskilere dayandırdıkları çıkışlarını bu tez üzerine kurmaktadırlar. Bir başka deyişle Mısır kaynaklarında adları sayılan kabileleri onlar Hint-

140 Pollynsky Yu. K. *Iz istorii etnokulturnıx kontaktov Afriki i egeiskogo mira.* M., 1978, s. 206.

Avrupaî halklar olarak görüyorlar. Onlara göre Şerdenler, Sardunyalıları, Şekeleşalar Sicilyalıları, Akabaşlar Akhaları ve Turşalar Tyrsenleri, yani Etrüskleri göstermektedir.

Akhaları biz *akay* olarak izah etmiştik ve Mısır kaynaklarındaki *akabaş* şekli de bizim teklifimize uymaktadır. Diğer kabile adlarına gelince, biz onu kendi görüşümüze göre açıklayacağız. Eski Sardunyalılar'ın bünyesinde Şerdenler var mıydı, yok muydu, bu konuda bir şey bilmiyoruz, ama başka bir husus oldukça açık: Bir zamanlar eski Mısırlılar'la savaşan Şerden veya Şerdanlar'ın bakiyeleri bizimle birlikte, Kazan Tatarları arasında yaşamaktadırlar. Meşhur Tatar bilim adamı Kayum Nasıri (1825-1902) eski Şırdan'da doğmuştu. Tataristan'da bir zamanların Şirdanlarına ait coğrafi adlar mevcuttur: İski Şırdan, Olı Şırdan, Kiçe Şırdan, Urıs Şırdan (Eski Şırdan, Büyük Şırdan, Küçük Şırdan, Rus Şırdan. Şekeleşa temsilcileri için ise *Şeke* ve *Şekeneç* köyleri vardır.

Yine eski Mısır kaynaklarında (M.Ö. XIII-XII. Yüzyıllar) Çakal adında bir 'deniz kabilesi'nden de bahsedilmekte. Tataristan'da *İski Çokalı, Yana Çokalı* (Eski Çokalı, Yeni Çokalı) toponimler vardır. Türkçede çakal malum. Eski deniz kabilesi Çakal da muhtemelen gerçek deniz korsanlarından oluşmuştu.

Bugünkü Tatarcada deniz ve denizcilikle ilgili pek çok kelime ve terkipler vardır. Manilerde, bilmecelerde, halk şarkılarında, ata sözlerinde sık sık 'dingiz' (deniz) kelimesi geçer. Masallarımızda da deniz yolculukları, deniz ticareti, adalara düzenlenen deniz seferlerinden bahsedilir. *Kimesi komga tereldi* – gemisi kuma oturdu; *tonsız kimege oturttı* – donsuz gemiye oturttu, yani aldattı; *iki kimeniñ koyerıgın kiñ totıp bulmıy* – İki gemi aynı anda sürülmez.

Halk şarkılarında şu mısralara rastlıyoruz:

Niçik kildigiz bizge
Tüşmeyinçe dingizge?
(Denize düşmeden bize kadar nasıl geldiniz?)

Bir bilmecede ise yelken için şöyle denilir:

Uka bilen tikken,

Kümiş bilen çikken
(Altın iğneyle dikildi, gümüş iğneyle söküldü)

Tataristan'da denizle ilgili terimler de var: Dingiz alanı cılgası, dingiz közi çişmesi, dingiz közi kizlevi (deniz gözü kaynağı), dingiz başı (deniz tanrısı nehri). Bu nehrin aktığı köy Leninogorsk bölgesindedir ve Timeş adıyla bilinir.

Bu tür kelime ve deyimler ancak deniz kenarında yaşayan, denizcilikle uğraşan halklarda olur..

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA'NIN ÜSTADLARI – ROMALILAR

AVRUPA'NIN ÜSTADLARI – ROMALILAR

1. Eski Kaynaklarda Etrüskler

Komşu ülkeleri fetheden Romalılar, yüzlerce yıl boyunca büyük bir imparatorluk kurdular. Romalılar, çoğu kez Yunanlılar'la birlikte Batı Avrupa'nın üstadları olarak zikredilirler; ama üstadların üstadı söz konusu olduğu zaman Etrüskler'in adı geçer. Dolayısıyla ilk Romalılar'la tanışmak için meseleye önce Etrüskler'den başlayacağız.

Antik yazarların verdikleri bilgilere göre Etrüskler, bir zamanlar Küçük Asya'da yaşıyorlardı ve Lidyalılar deniliyordu. Heredot'a göre, Lidyalılar'm şefi Lidos [Lydos], Kar ve Mysos'un kardeşiydi. Vaktiyle adalarda yaşayan Kar (Karyalı)lar, kral Minos'un hâkimiyetini tanımışlardı ve Lelegler deniliyordu.

"Yunanlılar'm Myrsilos dedikleri Kandaules adında bir kral vardı. Sardes kralıydı ve Herakles [Herkül] oğlu Alkaios soyundan geliyordu," diye yazıyor Herodot. Alkaios [Alke] adını bir daha zikretmeyeceğiz, ama bilinmelidir ki, Tataristan'da *Elki, Elkei* adında toponimler ve Elkeyevski adında bir bölge vardır. Herodot'u dinlemeye devam edelim: "Alkaios'un oğlu Belos, onun oğlu Ninos, onun oğlu Argon, Sardes'te hüküm süren Herakles'lerin birincisiydi, Myrsos oğlu Kandaules de sonuncusu oluyordu. Buralarda Argon'dan önce hüküm sürmüş olanlar, eskiden

Maionyalılar denilen Lidya halkına kendi adını vermiş olan Atys oğlu Lydos'un soyundan üremişlerdir."[1]

Şimdilik, daha sonra üzerinde duracağımız ad ve adlandırmalar konusunu bir yana bırakıyoruz. Burada, sadece, Yunan miteolojisinde Herkül'ün Zeus ve Alkmene'nin oğlu kabul edildiğini belirtmiş olalım. Herkül, bir tanrı ve oniki yiğitlik sergilemiş bir kahramandır. Herkül kültü, Yunanistan ve İtalya'nın birçok bölgesinde vardı.

Görülüyor ki Etrüskler bir dönemler Lidyalı, Lidyalılar ise bir zamanlar Maionyalılar olarak adlandırılmaktadır. Etrüskler, Lydos'un babası Atys zamanında Küçük Asya'dan İtalya'ya muhaceret etmişlerdir.

Herodot'u dinleyelim: "Manes oğlu Atys zamanında kıyıcı bir kıtlık sarmıştı bütün Lidya'yı. Bir süre dişlerini sıktılar Lidyalılar, sonra kıtlık sürüp gittiği için, çareler aradılar, her biri kendince bir çare sürdü ileriye. Bu oyunlar, zar, aşık (kemiği) ve top oyunları, tavladan gayri hepsi o zamanda ortaya çıkmıştır; zira Lidyalılar tavlayı biz bulduk demiyorlar. Bunları bulduktan sonra bakınız ne yapıyorlardı açlıklarını bastırmak için; yiyecek peşinde koşmayı unutmak için, iki günün birini oyuna veriyorlardı; ertesi gün oyunu bırakıp yemek yiyorlardı. On sekiz yıl boyunca böyle yaşadılar. Ama kıtlık, azalacağı yerde kırımını büsbütün artırınca kral, Lidyalılar'ı ikiye ayırdı, "Kim kalacak, kim gidecek kura çekilsin" dedi, kaderin kalmak üzere ayırdıkları gene kendi hükmü altında bulanacaktı, göç edecek olanlara da oğlunu veriyordu kral olarak, ki adı Tyrsenos'tu. Böylece ülkeden çıkmak üzere ayrılmış olanlar İzmir'e indiler, orada gemiler edindiler, işlerine yarayacak şeyleri yüklediler, bir yurt ve yaşama çaresi peşinde kıyı kıyı dolanıp, sonunda Umria'ya yanaştıkları güne kadar denizlerde gezdiler; orada kentler kurdular ve torunları bugün de orada oturmaktadırlar. Lidyalı adını değiştirdiler, kendilerini yola çıkan kral oğlunun adını aldılar; yeni adları olan Tyrsenler sözünü onun adına göre üretmişlerdir."[2]

1 Herodot, I, 7.

2 Age., 1, 94.

Etrüskler'in İtalya'ya M.Ö. IX. Yüzyılda muhaceret ettikleri var sayılır. Onlarla ilgili daha derli toplu bilgiler, M.Ö. VIII. Yüzyıla aittir. M.Ö. IV. Yüzyılda ise İtalya'nın kuzeybatısında oniki Etrüsk şehrinden müteşekkil bir federasyon kurulmuştu. İşte Etrüskler'in güçlenip yükselişi de bu tarihten sonra olmuştur.

Romalı tarihçi Titus Livius (M.Ö. 59 – M.S. 17) şöyle diyor: "Henüz Roma devleti ortaya çıkmadan önce Etrüskler hâkimiyetlerini karada ve denizde genişletmişlerdi. Denizlerin yukarısına ve aşağılarına kadar kuvvet ve kudretleri ulaşmıştı. Bu denizler vasıtasıyla İtalya bir ada gibi sarılmaktaydı. İtüalyon soyları, onlardan birini soyun genel lâkabı ve adı olan Tuscanus ve bir Etrüsk kolonisi olan Hatria'dan gelen diğerlerini de Hadriaticus olarak isimlendirdiklerinden, bu isimler açık birer delil teşkil etmektedir. Grekler, aynı denizleri Tyrrhenus ve Adriaticus olarak bilirler. Bu denizlerden birine doğru meyilli bir toprakta iki kere oniki (12) şehre sahip olmuşlardı. İlk onikisi Apeninlerin denize bakan yamaçlarındaydı. Bunlara sonradan Apeninlerin arkasında aynı sayıda şehri ilave ettiler. Birçok kolonilerde olduğu gibi, esas şehirlerden birçok kolonistler gönderdiler. Burada körfez yakınlarında ikamet eden Venetii kavmine ait bulunan kısımdan başka bütün Transpadanum'u Alpler bölgesine kadar ellerine geçirdiler."[3]

Strabon ise şöyle der: "Romalılar Tyrrhenliler'e Etrüsk ve Tusk derler. Grekler'e gelince, onlar da Lidya'dan gelen yerleşimcileri buraya alıp getiren Atys oğlu Tyrrhen'in adına izafeten onları bu adla çağırırlar... O, bu ülkeye kendi adına izafeten Tyrrhenia adını verdi ve bânisi Tarkon'un adına ithafen Tarkquinia dediği 12 şehir kurdu.. Söylediklerine göre Roma'da en gözde mevkileri, danışmanlıkları ellerinde tutanlar ve keza Romalılar'ın devlet hayatında önemli yer işgal eden baltalar, borular, kutsal âyinler, falcılık ve muziki buraya Tarkquinia'dan getirilmişti. "[4]

M.Ö. 535'de Etrüsk filosu Kartacalılar'la birlikte Korsika sahillerine çıkarak Yunanlılar'a karşı büyük bir zafer kazandı. Bu,

3 Titus Livius, *Roma Tarihi*, V, 33, 7-10.

4 Strabon, *Geografika*, V, 11, 2.

belki de Etrüskler'in askerî gücünün zirvesiydi. Çünkü aradan henüz birkaç yıl geçmeden, M.Ö. 542'de Etrüskler, Apeninler Yarımadası'ndaki Kyme [Kimi] şehrinde Yunanlılar'la girdikleri savaşta ağır bir yenilgi aldılar ve akabinde Etrüsk güçleri erimeye başladı. M.Ö. III. Yüzyılda ise Etrüskler, komşularıyla girdikleri savaşlarda ellerindeki şehir ve kaleleri birer birer kaybettiler; arkasından da devletlerinden oldular. Artık tamamıyla Romalılar'ın hâkimiyeti altındaydılar. Zaman içinde onlar da diğer halklarla birlikte Roma'nm bünyesine karışarak, Roma kültürünün tacını süsleyen kıymetli taşlardan birisi haline geldiler.

Araştırmacıların kayıtlarına göre Etrüsk dili, M.Ö. II. Yüzyılda bütünüyle ortadan kalktıysa da, Etrüsk kültür ve tarihine duyulan ilgi hiç azalmadı. Bu ilginin henüz Roma İmparatorluğu döneminde başladığı var sayılıyor. Günümüzde Etrüskler konusu hâlâ eski Akdeniz havzası halkları tarihinin çözülemeyen muammalarından birisi olarak durmakta; Etrüsk kültürü, sanatı, dili, dini ve gelenekleri üzerine hararetli tartışmalar devam etmektedir.

2. Kendi Evlerinde Etrüskler

Erken Etrüsk evleri oval şekilliydi. Evin tam ortasında bir ocak yer alırdı. Kubbemsi çatıda hem dumanın çıkması, hem de ışık girmesi için bir delik bulunurdu. Etrüsk mezarları da oval şekilliydi. Mezar çukuru üzerinde mahruti bir kurgan yükselir veya bir taş çatı yer alırdı. Bu tür taş çatılara bazen 'yalancı tonozlar' denirdi. Mycenai mezar yapılarında ve genel olarak eski Akdeniz inşaatçılığında böyle sahte tonozlara bol miktarda rastlanmaktadır. Etrüskler'e ait Thera şehri yakınlarında arkeologlar yaklaşık 48 m. çapında bir tümül bulmuşlardır.

Yine Etrüsk şehirlerinin kuruluşunda da güneş kültü ideolojisi göz önünde tutulurdu. Kurulacak şehrin arazisinin çevresi önce daire şeklinde çizilir, sonra taş surlar bina edilirdi. "Erken Etrüsk şehirleriyle ilgilenen arkeologlar, oralardaki mezar planlarının şehircilik planlamasıyla uyuşmadığını hayretle müşahede et-

mişlerdir. Yapılan kazılar, şehirlerin oldukça gelişigüzel bir tarzda kurulduğunu; ancak, bol miktarda rastlanan sokak, dolambaç ve dört yol ağızlarının tabii rölyefe uydurulduğunu ortaya çıkarmıştır," diye yazmakta Çek araştırmacı Ya. Burian ve B. Mouhova.[5]

Burada A. Leon Oppenheim'm Girit şehirleriyle ilgili olarak, yukarıda adları geçen yazarların ifade ettikleri aynı görüşleri belirttiğini hatırlatmalıyız. Ancak, Oppenheim, şehirlerin ve sokakların gelişigüzel kuruluşunu tabii rölyefe ayak uydurmakla değil, Girit şehirciliğinin genel olarak herhangi bir plana göre yapılmamış olmasıyla izah etmişti. Atlantid başkentinin de oval bir plana göre kurulduğunu, balçık ve taş duvarlarla çevrelenmiş olduğunu bir kez daha hatırlatmamızda herhangi bir sakınca yoktur.

Kaydedelim ki, Neron zamanına kadar Roma'da "şehircilik planlaması"na hiç riayet edilmezdi. C. Tacitus, M.S. 64'de çıkan yangınla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Kudurmuş alevler önce düz bir alanda yayılıyor, sonra bir yükseliyor, bir alçalıyor, ama kendisiyle mücadele edilmesini imkansız kılacak şekilde hızla hareket ediyordu. Tam bir felaketti. Çünkü şehir, tıpkı daha önceden olduğu gibi, kıvrımlı, yılan izine benzeyen, birbirine geçmiş ince ve dar sokaklarla örülüydü ki, bu da onu alevlere kolay bir lokma haline getiriyordu."[6]

Antropologlar, Etrüskler'i Avrupaî ırkın Akdeniz tipine sokmaktadırlar. Eski fresk ve rölyeflerde Etrüskler uzun yüzlü, uzun kafalı olarak gösterilmiştir. Etrüsk savaşçıları da uzun saçlıdır ve saçları birkaç beliktir. Etrüsk aynası üzerinde atlı savaşçının başındaki başlık, Phaistos diskindeki 'kalpağı' veya Filistî savaşçısının kalpağını hatırlatmaktadır. Kalpağın altında uzun, rüzgarda savrulmuş saç belikleri dışarı çıkmakta. Thera şehrinde bulunan bir mezardaki Etrüsk savaşçısı ve eşine ait kabartma tabloda, erkek ve kadının saçları birkaç belik halinde; erkeğin sakalı kaba, gözleri uzun olarak gösterilmiş.

5 Burian Ya., Mouhova B. *Zagadoçnıye etruski/* Per. s çeşskogo P. N. Antonova. M., 1970, s. 143.

6 Cor. Tacitus. *Annalı*, Malıya proizvedeniya. Soç. v duvux tomax. L., XV, 380.

Etrüskler, elbiselerini sandıklarda saklarlardı. Eldeki mevcut belgeler Etrüsk elbiselerinin değişik tarzlarda olduğunu, özellikle kadınların parlak ve rengarenk desenli elbiseler giydiklerini gösteriyor. Ayakkabıları sivri uçlu; sandaletleri ökçesiz, deri veya kumaş çizmeleri uzun konçluydu.

M.Ö I. Yüzyılda yaşayan Yunanlı tarihçi Dyodoros, Posydonius'a istinaden şu satırları yazmaktadır: "Her gün kendilerini iki defa zengin sofralar ve lüks hayata has başka şeyler hazırlamaya zorlarlardı. Renkli kumaşlardan dikilmiş çarşafları vardı, çoğunlukla gümüş kâseler kullanırlardı ve hizmetçi olarak köleler bulundururlardı. Kimi köleler güzellikleriyle, kimileri normal bir kölenin sahip olamayacağı oldukça pahalı elbiselerle dikkat çekerlerdi. Sadece hizmetkârları değil, çoğunlukla azadlıları da geniş kulübelere sahipti."[7]

Araştırmacılar, Etrüsk kadınlarının süslenmeye karşı aşırı düşkün olduklarını kaydetmektedirler. "Zengin kadınlar, süslenmeyi severlerdi. Ele geçirilen bulgular, sadece Etrüsk kadınlarının yüksek zevklerini değil, çoğu pahalı şeylerden yapılmış ziynet eşyaları kullandıklarını da göstermektedir. Mesela Thera şehrinde bulunan mezarda Lartiya'nm bedeni altın ve gümüş takılarla bezeliydi. Bunlar arasında özellikle altın bilezikler, taraklar ve büyük tokalar göze çarpıyordu."[8]

Sandıklar, parlak, rengarenk desenli kumaş elbiseler, sivri uçlu ayakkabılar, yüksek konçlu çizmeler ve keza "renkli çarşaflar", - bütün bunlar, çoğu müzelerde saklanan, ama bazıları günümüzde evlerde de kullanılan eşyalardır ve Tatar Türkleri'nde de vardır. Tatar kadınları da havlu, örtü, perde ve çarşaflarını çiçeklerle ve değişik desenlerle bezerler. Batı Hunları'nın işlemeli yatak örtü ve perdelerine düşkün oldukları Priskus tarafından kaydedilmektedir. Yazar, kraliçe Creca'nın kabul salonunu anlatırken şöyle demektedir: "Yerler tamamen yün halıyla kaplıydı. Hatta üzerlerine basıyorlardı. Etrafında birçok hizmetçiler vardı. Karşısında da yerde oturan kızlar vardı ki, bunlar ellerinde renkli yün-

7 Burian, age., s. 11, 12.

8 Age., s. 149

lerden elbiseler örüyorlardı. Barbarların süslenmek amacıyla elbise üzerinden giydikleri rengarenk şallar örtünmüşlerdi."[9] Attila'nın yemek odası anlatılırken de şu satırları buluyoruz: "İskemleler her iki tarafta ve duvarın yanında idiler. Ortada bir divanda Attila oturuyordu. Arkada bir divan daha vardı. Bunun arkasında ise birkaç merdivenin üzerinde Attila'nın özel dinlenme yeri vardı. Burası işlemeli tül perdelerle süslenmiş ve örtülmüştü. Tıpkı Grekler ve Romalılar'ın düğün evlerine benziyordu."[10]

Kısacası, 'Romalılar ve Helenler' için söylenenler, Etrüskler ve Kazan Tatarları için de söylenebilir.

Doktor ve etnoğraf K. Fuks, XIX. Yüzyılın ilk yarısında yaşayan bir Tatar köylü kadını anlatırken, ".. üzerinde pek çok gümüş ve firuze takılar vardı," demektedir.[11] Ve devamla, "O (hasta Tatar kadını) bana örtünün altından altın bilezikler ve Hollanda altınları takılı kolunu uzattı"[12] diye ilave etmektedir.

Etrüsk kuyumcular, muharetleriyle ün yapmışlardı. Herodot'un şehadetine göre Etrüskler'in kabiledaşları olan Lidyalılar, "ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan insanlar"dır.[13] Bulgar ve daha sonra Kazanlı Tatar ustaların değerli metalleri işleme konusunda maharetleriyle şöhret kazandıkları bilinmektedir. Farklı yasaklama ve tâkibata rağmen, Tatarlar günümüze kadar altın ve gümüş işlerini muhafaza etmişlerdir.

3. Etrüsk Kadınları ve Kutsal Fahişelik

Antik yazarlar, Etrüsk kadınları hakkında ahlaka sığmayan şeyler anlatırlar. Aristo, tarihçi Theopomnus'a istinaden Etrüsk kadınlarının aynı harmaniye altına uzanarak erkeklerle birlikte eğlendiklerini kaydetmektedir. M.Ö. III. Yüzyıl ortalarıyla II. Yüzyıl başlarında yaşayan Romalı komedi yazarı Titus Maksius

9 Destunis, *Skazaniya Priska Paniyskogo,* s. 60

10 Age., s. 67.

11 Karl Fuks, *Kazanskiye tatarı,* s. 37.

12 Age., s. 20.

Plautus, Etrüsk kadınların çeyizlerini fuhuştan elde ettikleri paralarla hazırladıklarını yazmaktadır. Herodot da aynı şeyi teyitle, "Lidyalılar'da genç kızların hepsi de fahişelikle uğraşır ve çeyizlerini bu yolla düzerler" demektedir.[14] Yine Herodot'da şu sözleri buluyoruz: "Lidyalılar'ın görenekleri Yunanlılarınkine benzer, ayrıldıkları nokta şudur ki, Lidyalılar kız çocuklarını orospuluğa bırakırlar."[15]

Antik yazarların şehadetine binaen, genç kadınların fuhuş yapması Babil, Ermenistan ve Kıbrıs'da da meşrû sayılıyordu ve hatta Orta Çağ yazarlarına göre Batı Afrika'nın bazı bölgelerinde de aynı şey vardı.

Genç kadınların fahişeliği konusunda yazılar yazan Herodot ve diğer yazarların zamanına kadar, bu geleneğin bazı değişiklikler geçirdiği ve konulmuş eski kuralların çerçevesi dışına taştığı kuvvetle tahmin edilmektedir. Ancak, kaydetmek gerekir ki, bu geleneğin temelleri, ilk insan çiftinin yaşam tarzına kadar uzanan tarih-öncesi devirlerde atılmıştı ve günümüzdeki gayr-ı ahlakî anlamıyla herhangi bir ortak yönü yoktu.

Herodot'a göre, 'evde kendi mesleğini icra eden' genç kızların aldıkları paralar, 'Kroisos'un babası Alyattes'in mezarının yapılması için harcanıyordu ve yapılan harcamaların büyük bir kısmını bu küçük kızların gelirleri karşılıyordu. Yani fuhuştan elde edilen paralar toplumsal bir iş için harcanıyordu.

"Zira Lidyalılar'da, hemen bütün barbarlarda olduğu gibi, çıplak görünmek büyük ayıp sayılır, hatta erkeklerde bile"[16] diyen de yine Herodot'tur. Aynı âdet Romalılar'da da vardı. "Görünüşe göre, genellikle Romalılar'da da böyleydi: Damat, çıplaklıktan utandığı için kaynatasıyla birlikte yıkanmaktan kaçınırdı," diye kaydetmektedir Plutarch.[17]

13 Herodot, 1, 94.
14 Age., 1, 93.
15 Age., 1, 94.
16 Age., 1, 10.
17 Plutarch, s. 445.

Bir yanda 'ahlaksızlık', diğer yanda 'büyük utanç'. Bunların birbiriyle tezat teşkil ettiği malum.

Kitabımızın birinci bölümünde, ilk sosyal toplulukların, birbirinden uzaklaşan akraba grupların münferit ve bölgesel hayat tarzından doğduğunu belirtmiştik. Her grup kendisini yaşadığı bölgenin sahibi sayıyordu. Komşular arasındaki ilişkiler, her zaman da dostâne değildi. Bazen ufak çatışmalara, bazen de sürekli savaşlara yol açan daimi bir gerginlik mevcuttu. Topluluklar arasındaki sürtüşme ve savaşlar, ya toprak talebinden, ya varolma isteğinden, ya da kadınlar yüzünden çıkıyordu.

İlkel insan, komşularının sürekli tehditleri karşısında, onun düşman, işgalci ve katil olduğu düşüncesine kapılarak, ya düşmanı yenmek, ya da onunla dost olmak gerektiği kanaatine vardı. İşte insanın tüm geleneklerinde, törenlerinde ve dinî-felsefî görüşlerindeki gelişmelerin iki temel yönü..

Kadının başka bir boyun savaşçısına takdim edilmesi, komşular arasında sağlam ilişkilerin tesisi konusunda başvurulan yollardan sadece biriydi. Komşu halklarla ilişkiler geliştikçe, evlilik yaşına gelmiş genç kızları belli bir para karşılığında yabancı boya mensup olanlarla evlendirme âdeti de gelişti. Yapılan ödeme de tanrı-ataların hakkı sayılıyordu. Herodot, Babil kadınlarından bahsederken şöyle der: ".. Her kadın ömründe bir kez Afrodit tapınağında oturmalı ve kendini yabancı birisine vermelidir. Parasına güvenen ve kalabalığa karışmak istemeyen kadınlar, tapınağın yanına kadar araba ile giderler ve peşlerinde bir sürü hizmetçi bulunduğu halde beklerler.. Kaç para verildiği önemli değildir; kadının kabul etmemesi korkusu yoktur; din bunu yasak etmiştir; çünkü bu para katsaldır. Kadın, kendisine ilk para atanın peşinden gider ve kim olursa olsun geri çevirmez. Birleşmeden sonra kadın tanrıçanın gönlünü yapmış olarak evine döner ve bundan sonra ona ne verseniz, artık bir daha baştan çıkaramazsınız."[18]

18 Herodot, 1, 199.

4. Roma Efsane ve Miteolojisi

Efsaneye göre Roma şehri daire biçiminde kurulmuş ve temeli M.Ö. 753'de Etrüskler tarafında atılmıştır. İlk Roma kralları Tarkvinius Priskus, Servius Tullius, Tarkvinius Gordius'tur ve hepsi de Etrüsk'tür. Bunlar, oniki şehirli federasyondan birisi olan Tarkvinya kral boyundandırlar.

Tarkvinya, Etrüskçe Tarhna'nın Latinceleştirilmiş şeklidir. Tarhna şehrini Tarhon kurmuştur. Tarhon (*tarhan*), göründüğü kadarıyla özel bir isim değil, baştaki yöneticinin ünvanıdır. Orta Çağda gerek Tatar Türkleri'nde ve gerekse akraba halklarda *tarhan,* özel imtiyaz sahiplerine verilen bir ünvandı. Tatar Türkleri'nde *Tarhan* özel ismi, *Tarhanlar* ailesi, *Tarhan yilgası* adında akarsu adı, *Tarhan avılı, Ulı Tarhan, Tarhan* isminde de köyler vardır.

Roma adı, miteolojik Romulus adıyla ilişkilendirilmektedir. Efsaneye göre Romulus ve Remus, tanrı Mars'ın ve ölümlü karısı Raie Silvia'nm oğullarıydılar. Silvia'yı İliya (il iya, yani toplumun, devletin sahibesi) şeklinde de adlandırmaktadırlar.

İliya veya Raie Silvia, Alba Longa kralı Numitor'un kızıydı. Numitor'un Amuli adında bir kardeşi vardı. Amuli, kardeşini tahttan alaşağı ederek yerine geçmişti. Gasıp kral, ileride kardeşinin ikiz çocuklarının Raie Selvia'nın oğullarının tahtında hak iddia etmesinden korkarak, bebekleri nehirde boğmaya karar verdi. Tiber nehrine atılan çocukları dalgalar kıyıya sürükledi. Orada bir dişi kurt onları bularak kendi sütüyle besledi ve böylece çocuklar ölümden kurtulmuş oldular. Daha sonra Faustulus adında bir çoban çocukları bularak evine getirdi ve karısı Akka Larensiya'yla birlikte baktı. Bu adların bir çoğu Tatar Türkleri'ndeki adlarla benzerlik arzetmektedir. Örnek olarak Silvia, Tatarlar'daki kadın adı Selvi'ye oldukça yakındır..

Romulus ve Remus büyüyünce, gasıp kralı Amuli'yi öldürürler ve meşru kral Numitor'u tahta iclas ederler. Ancak, adı Roma olacak olan yeni şehir kurulurken, ikiz kardeşler kavga ederler ve Romulus Remus'u öldürür..

Bütün bunlar elbette sadece efsane; ama efsaneler de gerçek tarih ve halk gelenekleri üzerine kurulur.

Romalılar'ı Atlantlar'la yakınlaştıran bir diğer unsur daha var. Atlantlar'ın ataları beş ikizlerdi; Romalılar'm ataları ise sadece bir kral, daha doğrusu ikizlerden biridir.

Efsaneye göre Raie Silvia'nm babası ve Romulus ile Remus'un dedesi Alba Longa, Truva savaşları kahramanı Aineias'ın (Eney) boyundandı. Aineias ise, Truva kralının tahta geçme hakkı olmayan kardeşinin soyundan geliyordu. Truva'nın düşüşünden sonra Aineias, babası Anhises'i sırtına alarak yanmakta olan şehirden dışarı çıkarır ve hayatını kurtarır. Aineias, çok az sayıdaki silah arkadaşıyla birlikte düşmekte olan Truva'yı terkederek denize doğru açılır ve daha sonra Roma'nın kurulduğu yere gelir.

Aineias, belki de özel isim değil, bir boy adıdır. Tatar Türkçesinde ve akraba lehçelerde *ini, eni,* 'küçük kardeş' demektir. Bugünkü dilde *eney* kelimesi kullanılmaz, ama *aga*dan bozularak gelen *agay* 'büyük kardeş, ağabey' kelimesi vardır. Büyük bir ihtimalle eski devirlerde bunun *enei* şekli vardı.

Aineias'm silah arkadaşlarından birinin adı Tarhon'dur. Araştırmacılara göre Aineias, Romulus ve Remus'la ilgili efsaneler Etrüskler'e dayanmaktadır. Altay Türklerinin doğuşuyla ilgili efsaneyi bu bağlamda hatırlamamak mümkün değil. Bu efsanelerden birinde, Türkler, komşularıyla girdikleri kanlı bir savaşta mağlup olurlar; düşmanlar karşı tarafı tamamen kılıçtan geçirirler ve sadece on yaşlarında küçük bir çocuk kurtulur. Onu da bir bataklığa atarlar; ama bir dişi kurt çocuğu kurtarır. Sonra çocuk o kurdun kocası olur ve ondan hamile kalan dişi kurt bir mağarada on çocuk dünyaya getirir. Efsaneye göre Altay Türkleri bu çocukların soyundan türemişlerdir.

Bu duruma göre eski Türkler, Etrüskler (ve hatta Romalılar) dişi kurdun çocukları sayılabilirler. Bu halklarla ilgili başka bir efsanevî bağlantı daha mevcut. Fabius kabilesiyle Etrüskler arasında güya M.Ö. V. Yüzyılda bir savaş çıkar. Fabius kabilesi, 306 erkeğiyle birlikte kamilen yok olur, "ve sadece içlerinden bir ki-

şi sağ kalır ve Thabie boyu yeniden ondan türer ki, daha sonra Romalılar'ın en zor anlarında bu kabile imdatlarına yetişir."[19]

IV. Yüzyılda yaklaşık 360-370 yıllarında, Kuzey Kafkasya'da ve Tuna yakınlarında Hun kabileleri görünürler. Burada büyük bir devlet kuran Hunlar, Batıya yönelerek bugünkü Belçika'ya kadar gelirlerse de, Katalaun savaşından sonra tekrar doğuya dönmek zorunda kalırlar. Jordanes'in anlattıklarına bakılırsa, Attila, Katalaun savaşından önce müneccimlere müracaat ederek geleceğini öğrenmek ister. Hayvanın iç organlarına bakarak fal açan müneccimler (yadacılar) Hunlar'ın başına büyük bir felaket geleceğini söylerler.[20]

Got tarihçisi Jordanes, muhtemelen eski Romalılar'da da hayvan iç organlarına ve kemiklerine bakarak veya kuşların uçuşuna göre geleceği okuyan falcıların bulunduğunu bilmiyordu. Eminim ki, Romalı falcılar bu tür fal bakmayı büyük üstadları Etrüskler'den öğrenmişlerdi!

5. Turanlılar Kraisos'un halefleri mi?

Kuzey Tacikistan'da, eski Ust-ruşana devletinin başkent kraliyet sarayının ortaya çıkarılması için kazı yapıldığı yetmişli yıllarda, arkeologlar memeleriyle iki küçük çocuğu emziren dişi bir kurt resmi buldular. Bu eşsiz fresk, İtalyan Roma ve Romulus'un hayatını kurtaran Kapitole'lü dişi kurdu hatırlatmaktadır. Arkeologların ele geçirdikleri bu buluntu, tabii olarak bazı soruları beraberinde getiriyor: Kapitole'lü dişi kurtla, Ust-ruşana'nın başkenti Buncigatlı dişi kurt arasında ne gibi bir bağlantı olabilir? Yoksa Etrüskler'in ata yurdunu Küçük Asya'da değil de, Orta Asya'da mı aramalı? Hadi Kapitole'lü dişi kurdu Etrüsklü ustalar yaptı diyelim, veya tam aksine Etrüsk asıllı İtalyan ustaların yolu herhangi bir sebeple Orta Asya'ya düşmüş olsun. Peki misafir

19 Titus Livius, II, 50, 11.

20 Jordanes. *O proishojdenii i deyaniyax getov.* Vst. statya, per i kommentariy Y. Ç. Skrijinskoy. M., 1960, s. 105.

ressam "Tacik" hükümdarının sarayını da kendi zevkine uygun olarak mı süsledi?

Biz, Etrüskler'in Küçük Asya'dan muhaceret ettikleri ve Lidyalılar'ın bir kısmının İtalya'ya geldikleri nokta-i nazarından hareket ediyoruz. Çünkü her iki halkın kültür kökleri aynı.

Etrüskler'in Lidya'dan göç ettikleri biliniyor. "Lidyalılar, artık Pers egemenliği altına girmişlerdi," diye kaydediyor Herodot.[21] Lidyalılar'ın Pers egemenliği altına girmeleri, Alyattes oğlu Kroisos zamanında olmuştur. Çünkü M.Ö. 546'da Persler Lidya başkentini ele geçirmişler, Kral Kroisos da esir edilmiş ve Lidya, Persiya'nın bir eyaleti haline gelmiştir. Büyük bir ihtimalle o sıralar Lidyalılar'ın bir kısmı Pers İmparatorluğu'nun kuzeydoğu bölgelerine muhaceret etmişlerdir. Kambyses oğlu I. Kyros zamanında (M.Ö. 530'da) Araks (Amu-Derya) nehri civarında yaşayan Massagetler'e karşı düzenlenen sefer sırasında, Kral Kroisos, Pers hükümdarının mevkebi arasındaydı ve ona tavsiyelerde bulunuyordu.

Lidya'dan zorla çıkartılanlar, Pers-Lidya savaşları sonrasında da Orta Asya'ya kalmış olabilirler. Lidya (Etrüsk)-Orta Asya bağlantısına işaret eden bu iki çocuğu emziren dişi kurt freski dışında, başka gerçekler de olabilir.

Firdevsî'nin (yaklaşık 940 -1020 veya 1030) meşhur 'Şehnâme'sinde eski İran'ın kuzeyli komşuları Turanlılar olarak adlandırılır. "Bizden önceki tüm Pers diliyle yazılmış kaynaklarda ve aynı şekilde İran miteoloji ve efsanelerinde, İranlılar'la birlikte Turanlılar'ın adı zikredilir," diye yazmaktadır H. Köroğlı.[22]

Firdevsî, Turanlılar'ı Türk olarak kabul eder. Hiva hanı Ebu'l Gazi de, muhtemelen İranlı yazarların tesirinde kalarak, İran'ın kuzey bölgelerini genel olarak Turan diye adlandırır. "Çingishan, İran ve Turan'ı fethetti" sözü onundur.[23] Ve aynı şekilde şu

21 Herodot, 1, 95.

22 Köroglı H. *Alp Er Tonga i Afrasiyap po Yusufu Balasaguni, Mahudu Kaşgari i drugim avtoram.* V jurnale 'Sovetskaya turkologiya', 1970, no. 4, s. 108.

satırlar da ona aittir: "Küçüm-han, Turan'da kırk yıl hüküm sürdü"; "Ruslar, Turan'ı Küçüm-han'm elinden yolup aldılar."[24] Eğer Ebu'l Gazi'nin anlattıklarına inanacak olursak, Küçüm-han'ın Moğol İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra kurduğu Sibirya Hanlığı, bir Turan hanlığıydı ve Sibirya Tatarları da Turanlıydı.

W.W. Barthold ise Turan'dan başka bir şekilde bahseder. "Turan'a gelince, bu kelimeye Avesta'da da rastlanıyor ve onun Ari halkının daha az kültürlü bir kolu olduğu sanılıyor. Bu iki halk, yani Ariler ve Turlar arasında husumet vardı ve Türkistan VI. Yüzyılda Türkler'in egemenliği altına girince birbirine yakın bu iki kelimeden Turan, daha önce ona sahip olmayan Türkler'in mülkü kabul edildi."[25]

Sadece Sâsânîler zamanında (III-VII. Yüzyıllar) tasnif edilen "Avesta" metinlerinde, Turan kelimesinin eski Avesta'dan, diyelim VI veya VII. Yüzyıllardan geçtiğini kabul etmek gerekir. Çünkü "Avesta'da geçen bu gelime" İran'ın kuzeyli komşularının Ari asıllı olduklarına delalet edemez.

Etrüskler'de bütün canlıların sahibi olan tanrıçaya Turan deniliyordu. Turan, Yunanlılar'ın Afrodita'sı ve Latinler'in Venera'sıyla özdeşleşmektedir. Afrodita'nın eşdeşi olan Uraniya (Uranius), Turaniya'nm daha doğru bir şekli olabilir.

Turan ülkesinin miteolojik kahramanı Afrasiyab, eski İranlılar'ın da bir destan kahramanı saydığı kişidir. Gelin biz burada Yunanca Afrodita ile Afrasiyab'ı birbiriyle karşılaştıralım. Her iki isimdeki *Afro* ve *Afra* kelimeleri birbiriyle örtüşmektedir. Afrodita kelimesindeki ikinci unsur olan *dita* Phaistos diskindeki *dika* veya başka bir deyişle *dike* ile uyuşmaktadır. Afrasiyab kelimesindeki ikinci unsur *siyab* da *tida* hecesiyle örtüşmektedir. Her iki hece ne anlama gelebilir? Son heceyle başlayalım: *ab* – ata demektir ki, biz zaten onu biliyoruz. *Si* hecesi, *ti, bi, ki*.. heceleriyle eş anlamlıdır. Ancak, *s*inin tam anlamı "doyuran; bir de kadın; batı" demektir. Buna göre Afrasiyab'ı biz etimolojik açıdan "erke-

23 Abu'l Gazi. *Rodoslovnoye drevo tyurkov*. Kazan, 1906, s. 114.

24 Age., s. 156.

25 W. W. Barthold, *Soçineniya,* 1963, M., s. 661.

ğin büyük tanrıçası– atası" olarak çözüyoruz ki, yine buna göre Afrasiyab, Yunanca Afrodit'in Turan tanrıçasının erkek varyantıdır. Kelimedeki *si* hecesi, onun Batı orijinli olduğunu gösteriyor. H. Köroğlı "Yusuf Balasaguni gibi Kaşgarlı Mahmud da Türkler'in Afrasiyab'dan türediklerine inanmıştı" diye yazmaktadır.[26]

Roma efsanesine göre, Aineias, Truva'nın yıkılmasından sonra İtalya'ya geldiğinde Lavinya adında bir kızı bulunan Kral Latin'e misafir olur. Kral Latin, kızını Aineias'a vermeyi kabul eder. Aineias'ın yol arkadaşları olan Truvalılar, yeni bir şehir kurarlar ve ona Lavinya adını verirler. Aslında Lavinya'nın Rutullar'ın kralı Turn'a verilmesi kararlaştırılmıştı. Bir sığıntının kendisine tercih edilmesini hakaret telakki eden Turn, Aineias yüzünden Latin'le savaşa tutuşur.

Hikayenin bundan sonrası üzerinde durmayacağız. Rutul kralının adı Etrüsk tanrı adlarını çağrıştırmaktadır. Eski Roma tanrılarından Saturn'un adında Turn, bir başka deyişle Turan kelimesi vardır. Turan'ın Etrüskler'de kadın organı, Saturn'un da erkek organı sayıldığı göz önünde bulundurulursa, o takdirde Romalılar'ın tanrısı sa-Turan, yani 'turanın kocası' olarak çözümlenebilir. Demek ki Firdevsî'nin efsanevî Turanlıları Etrüskler'in (ve Lidyalılar'ın) tanrıçası Turan'a tapanlar olarak yorumlanabilir.

6. Tek Gözlü Halk- Arimaspu

Strabon "Tyrrhenliler'in maymuna arima" dediklerini kaydetmektedir. Homeros ise "İlyada"da "Arimas dağlarında.. Typheus'un ordadır derler." der. Şairin sözlerinden Yunanlılar'ın Arimalar ve efsanevî ülkeleri hakkında eskiden beri az da olsa bir şeyler bildikleri anlaşılıyor.

Strabon'dan çok önce, ama Homeros'dan çok sonraları yaşayan Herodot da Arimalar'dan bahseder. Ona göre Avrupa'nın kuzeyinde tek gözlü insanlar- Araimasplar yaşıyordu. "Ama, diye ilave ediyor Herodot, ben şahsen tek gözlü insanların var olduk-

26 Köroglı, s. 11.

larına inanmıyorum."[27] Yazar Arimasplarla ilgili bilgiyi ozan Aristeas'dan almış. Herodot'da tek gözlü insanlarla ilgili detaylı bilgiler de verilmekte. "İskitler, bu konuda İssedonlar'ın sözlerine dayanırlar; biz ise bunu İskitler'den biliyoruz ve onları İskitce olarak 'Arimaspu'lar diye adlandırıyoruz. Arima İskit dilinde tek, spu da göz demektir."[28]

Herodot'un kaydına göre Arimaspu kelimesi İskitcedir. İskitler hakkında çok şey söylenebilir, çok değişik görüşler ortaya atılabilir. Biz, sadece iki isim üzerinde durmak istiyoruz: Papei ve Api. Papei (us) Horodot tarafından Zeus, Api de Yunan Geia ile özdeşleştirilen İskit tanrısıdır. Papei, Tatar Türkçesinde *babay* yani 'dede, yaşlı' kelimesiyle hemen hemen aynı. Api de "ebi– 'nine, yaşlı kadın'a çok yakın. Kazan Tatarcasında İskit tanrısının adı Epi şeklinde aynen muhafaza edilmiştir ve "Epipe" adında halk türküsü ve dansı bile vardır. Ama 'epipe' daha ziyade halk dansı olarak meşhurdur. Folklorda ayağın belli bir ritmik hareketle oynatılmasına pa denilir. Sanırım bu pa, "Epipe"denilen halk dansındaki yumuşatılmış pe'dir ve iddia edildiği gibi Fransızcadaki *pas* 'ayak' kelimesiyle bir ilgisi yoktur. Gerek Tatar Türkçesinde ve gerekse bazı akraba dillerde *p* harfi yerini bazen *b*ye bırakır. Bilim adamlarının belirttiklerine göre Etrüskçede *b* ünlüsü yoktur.

Fakat biz öncelikle şu Arimaspu meselesini çözelim. Kimdir bu tek gözlüler ve bizimle ve Etrüskler'le ne ilgisi var? Homeros'a göre Arima, bir ülke adı; Strabon'a göre 'maymun', Herodot'a göre ise 'tek' ve spu da 'göz' anlamındadır. Peki bunların hangisi haklıdır ve arima ne anlama geliyor olabilir?

Tatarcada ve akraba dillerde göz anlamına gelen 'spu' kelimesi yoktur. Herodot'da geçen arimaspu'daki 'pu' büyük bir ihtimalle 'bu' anlamındadır. Biraz önce "p"nin "b"ye dönüşebildiğini belirtmiştik. Peki acaba arimas kelimesini hece metoduna göre nasıl bölebiliriz? Eğer Tatar lehçesine müracaat etmezsek bu işin altından kalkamayız. Biz, bu esrarengiz İskitçe kelimeyi *arim as*

27 Herodot, III, 116.

28 Age., IV, 27.

şeklinde bölüyoruz. Arim, diğer bir deyişle 'yarım'dır. Buna göre *arim as pu*nun anlamı 'yarım as bu' olabilir. Görüldüğü gibi bizim çevirimizde göz kelimesi falan yok. Sanırım Herodot da, ona bilgi verenler de neden bahsedildiğini tam bilmiyorlardı. O yüzden de 'yarım' kelimesini 'tek' spu'yu da 'göz' diye düşünmüş olsalar gerek. Yunanlılar arasında tek gözlü insanlar hakkında efsane ve miteolojik hikayeler vardı ve bu insanlara anlaşılmaz kelimeler yakıştırıyorlardı. Kimilerine göre tek gözlüler Kuzey Avrupa'da yaşıyorlardı, kimilerine göre ise efsanevî Typhon'un ta kendisiydi. Etrüskler'e gelince, onlar da bu kelimenin insan değil, maymun anlamında olduğunu düşünüyorlardı veya bizzat Yunanlılar hayal ettikleri şeyi onlara dikte etmişlerdi.

Tatar masalı 'Şürali'de geçen 'ormanların efendisi'nin tek gözlü olduğuna dair bir işaret yok, ama atalarımızın onu tek gözlü tasavvur ettikleri muhakkak. Homeros'un "Odysseia"sında Polyphemos tek gözlü bir devdi. Sanırım Şürali, *Calmavız* (Calmauz)'un diğer bir adıdır. Çünkü Şürali masalının değişik anlatımlarında orman perisi kadın kılığındadır. Akraba Türk topluluklarında da insanların düşmanı tek gözlü varlıklarla ilgili masal ve efsaneler anlatılır. O, Türkler'de ve Azerîler'de "depegöz", Gagauzlar'da "tepegöz", Kazak ve Kırgızlar'da "dev"dir. Kuzey Ural'da yaşayan Gaynı (Geyne) Tatarlarında Şürali'nin adı *yarımtık*dır. Gaynılar arasında anlatılan efsanevî bir masalda *yarımtık*dan 'bir zamanlar bizim köyde yarımtık adında bir insan yaşarmış' diye söz edilir.*

Eğer Gaynı efsanesini esas alırsak, bu durumda arimaspu'daki *as* hecesini etimolojik açıdan 'insan' anlamında kabul etmek gerekir. Hatırlarsanız Herodot da tek gözlü insanlardan bahsediyordu! Ama biz biliyoruz ki, *as* 'insan' değil, 'tanrı' anlamındadır. Nitekim Phaistos diskinde de bazı kelimeler *as* ve *es*le (A22 AS TAKA; A20 AS ANAKA; B28 ES ENEM) başlıyordu. Tatar Türkçesindeki *asaba* kelimesi sadece küçük çocuklardan bahsedilirken kullanılır ve mirasçı, ardıl anlamındadır. Bazı akraba lehçelerde

* Teoretik olarak şürali (şü ra li) 'tek gözlü tanrı' demektir. Çünküşü, şu – bir; ra veya re – güneş, yuvarlak şey ve li – tanrı anlamındadır.

ve özellikle Anadolu'da 'benim has oğlum' şeklindeki deyişte geçen *has* da aslında *asm* bozulmuş şeklidir ve Arapçadaki 'has'la ilgisi yoktur. Biz *as abay*ı 'tanrı-boybeyi' diye anlıyoruz. Bir de kakım anlamına gelen *as* vardır. Sanırım bu kelime çok eskilerde 'tanrının ruhu' anlamında kullanılıyordu.

As kelimesi, bugüne kadar kim oldukları tam olarak çözülemeyen ve bazı bilim adamları tarafından proto-Türkler'in bir kolu kabul edilen "Pelasg(i)"lerin adında da geçer. Grekya'nm Yunanlılar'dan önceki halkının Hintavrupailer olduğunu ispat etmeye çalışan herkes de Pelasgiler konusuna sarılmayı bir görev addeder. Halbuki bu kelime, Tatarca *pel as gi* hecelerinden oluşmuştur ve anlamı da "tanrının güçlü oğulları" demektir.

Şu *yarımtık* üzerine birkaç söz daha söyleyelim. Türkçenin hemen bütün lehçelerinde "yarım" (eski yazarlarda arim, arima) kelimesi vardır. Gaynılarm kullandığı *yarımtık*daki "tık" hecesi, daha önce boydak kelimesinde izah edildiği gibi 'dak' anlamındadır. *Tık* ve *tak* 'tek, eşi olmayan' demektir. Bu hece bazen tag şeklinde de söylenir. Etrüsk miteolojisinde bir peygamber gibi bilge olan, fal okumakta maharetli *Tag* adında bir çocuk tanrıdan bahsedilir. "Tag, Jüpiter'in oğlu ve yeraltı tanrısı Heres'le özdeşleştirilmektedir."[29]

Gaynı dilindeki *yarımtık* belki de Etrüskler'in sonunda *tag* eki bulunmayan arima'sıyla aynı şeydir. Alnının ortasında tek gözü olan bu yarı tanrı, yarı insan, ne maymundur, ne Şüralidir, ne de tepegözdür.

6. Saba. Strabon'un Açıklamaları

Güney Arabistan devleti Saba, M. Ö. II. Binyılda kuruldu ve Miladî IV. Yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Devletin adı, Sabalılar tarafından da Saba diye okunur ve bazen Sava şeklinde yazıldığı da olur. Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar, öteden beri bu ülkeyi sahip olduğu naz-ı nimetler, bitki tohumları, fil dişi ve diğer

29 MNM, II, s. 485.

deniz ötesi mallarıyla tanırlardı. Eski yazarlar, bazen ondan Mutlu Arabistan diye de bahsederlerdi.

Arabistan Yarımadası'nda da bir zamanlar nehirler çağlar, gür ormanlar uğuldar ve tropik canlılar yaşarlardı. İklimi de adeta cenneti andırırdı. Vadileri buğday, tahıl ve meyve doluydu; kalabalık şehirlerinin kültür seviyesi oldukça yüksekti. Şimdilerde ise Arabistan'ın genel görünümü, şallak bir toprak parçası durumundadır. Bir zamanlar muhteşem sarayların, su kanallarının ve büyük akarsuların süslediği vadiler, şimdilerde serâpâ kum, dağ ve taşlarla kaplı. İnsan şöyle bir bakınca, buralarda büyük bir volkan patlaması veya depremin yol açtığı tabii bir âfetin yaşandığı düşüncesine kapılır.

Yontulmuş, devâsâ ölçülerdeki kayaların altında kalan eski sarayların ve yeraltı mezarlarının kalıntıları, Saba geometrik alfabesiyle yazılı birçok kitabe içermektedir. Bilim adamları bunları çözmeyi başarabilmişlerdir. Hepsi de Sami, yani Güney Arabistan dilinde yazılmıştır. "M.Ö. VIII. Yüzyılda mevcut hiçbir alfabede yer almayan özel Saba geometrik yazı stili, Yunan dünyası stiliyle şaşkınlık verecek ölçüde örtüşmektedir. Yunancadaki 19 işaretten oluşan alfabe, (anlam olarak değilse de) dış görünüş itibariyle Saba yazı stiliyle neredeyse aynıdır; hatta yazının yazılış yönüne varıncağa kadar.. " diye yazmaktadır eski diller uzmanı G. M. Bauer.[30]

Strabon'da Mutlu Arabistanla ilgili oldukça detaylı bilgiler mevcut. "Sözü edilen ülkenin en uç kesiminde en büyük dört kabile yaşıyor: Birincisi Minyai'ler. Kızıldeniz sahillerindedirler. En büyük şehirleri Karna veya Karnana'dır; onları Sabalar takip eder; başkentleri Mariaba'dır. Üçüncü kabile Katabanlar'dır. Toprakları körfeze kadar uzanır ve Arabistan Körfezi'ni dolaşır; başkentleri Tamna'dır. Ve en nihayet hepsinin daha doğusunda Hadramutlar otururlar ki, başkentleri Sabata'dır.[31]

"Bütün bu şehirler tek kişi yönetimindedir ve gelişmiştir; muhteşem tapmaklar ve hükümdar saraylarıyla bezelidir. Evleri,

30 Bauer G. M. *Yazık yujnoaraviskoy pismennosti.* M., 1966, s. 33.

31 Strabon, XVI, IV, 2.

aynı bağlama kirişleri kullanılması hasebiyle Mısır evlerini andırır.. Bu dört bölgenin her biri, Mısır Deltasından daha büyük bir toprağa sahiptir.[32]"

Strabon bilgi vermeye devam etmektedir: "Bir diğer görüşe göre, Mutlu Arabistan beş krallığa bölünmüştür. Bunların birinde daima savaşan askerler yaşarlar; bir diğerinde öbürlerinin ekmek ihtiyacını karşılayan çiftçiler otururlar; üçüncüsünde zanaatkârlar; dördüncü ve beşincisinde ülkeye reçine ve buhur ithal edenler yaşarlar. Onlarda da... tarçın ve nardin vardır."[33]

Strabon burada eski Arabistan toplumunda bir kast taksiminden söz etmektedir. Herodot'a göre bu tür bir kast taksimi Mısır'da vardı. Mesala Herodot, kastları rahipler, askerler, sığırtmaçlar, domuz çobanları, tacirler, tercümanlar ve gemi klavuzları olarak sayar.[34]

Güney Arabistan'daki devlet sayısı, bir rivayete göre dört, başka bir rivayete göre beştir. Strabon, beşinci devletin adını ve şehirlerinin isimlerini vermektense, oradaki kast taksiminden ve zanaatlardan bahsetmektedir. Strabon'daki bu bulanıklık tarihi bir gerçeğe işaret etmektedir ki, o da coğrafyacımız zamanında, Güney Arabistan'da beşinci bir devletin, daha doğrusu beş meslek grubunun bulunduğu bir devletin olmadığıdır. Sadece 'tek krallık sistemiyle yönetilen' dört bölge vardı.

Eskilere göre ideal devlet, beş kast taksimine sahip olmalıydı. Mezopotamya'daki ilk devletler beşli taksim sistemine sahiptiler. Gılgameş destanında "insanın yaratılışından, hükümdar hakimiyetinin ortaya çıkışından, 'tufandan önceki' beş şehrin varlığından, 'kral tahtının yukarıdan gönderilmesinden ve böylece beş şehrin kurulmuş olması'ndan bahsedilmektedir"[35] Keza Aflatun, Atlantid'in deniz tanrısından hamile kalan bir kadının doğurduğu beşizlerinden bahseder. X. Yüzyılda İtil Bulgar-

32 Age., XVI, IV, 3.

33 Age., s. 25.

34 Herodot, II, 164.

35 Cramer S. N. *İstoriya naçinayetsa v Şumere*. Per. F. L Mendelsona. M., 1965, s. 175, 176.

larında beşli yönetim vardı. İbni Fadlan, diğer dört hanın Bulgar hanının hakimiyeti altında olduklarını kaydeder. Bu konuya tekrar döneceğiz, ama şimdilik Güney Arabistanlı Sabinler'le tanışmaya devam edelim.

7. Yemen ve Yemenliler

Yemen'in efsanevi hükümdarı Esed el-Kamil'den (VII-VIII. Yüzyıllar) bahseden destanlarda, Güney Arabistan krallığı halkını teşkil eden eski Yemen sakinlerinin 'kökenleri' hakkında bilgiler bulunmaktadır. Şair ve kral El-Kamil 'ordusunu, ordusunun iaşesini, süvarilerini ve silahlarını detaylı olarak tasvir eder. Himyeriler'in belli başlı dövüş silahları kılıç, mızrak ve yelmedir. Miğfer, hançer, bir defa kalkan, birkaç kez ok ve defalarca yay kelimesi geçmektedir," diye yazmaktadır araştırmacı Piotrovsky.[36] Yazar şöyle devam ediyor: "Bu verileri, diğer kaynaklara istinaden Arabistan sakinlerinin silahları hakkındaki bilgilerle kıyaslayalım. Araplar, M.Ö. VIII-VII. Yüzyıllarda, Kral Aşşurbanapal'ın seferlerini tasvir eden Asurî rölyeflerinde gösterilmiştir. Yegane silahları ok ve yaydır. Yay, takriben Miladın ilk asırlarına ait Ninova petrogliflerinde de tasvir edilmektedir."[37]

Sanırım lafı nereye getirmek istediğimizi tahmin etmişsinizdir. Arap şiirinde savaş silahlarından bahsedilmesi başka, onların Arap olmayan halkların rölyeflerine yansıması daha başka bir şeydir. Kılıç, mızrak, ok, sadece savaşa ait şeyler değil, aynı zamanda erkeğin, babanın ve efendinin; yay ise kadının, asker olmayan kişinin sembolüdür.

"VI-VII. Yüzyıllarda Merkezi Arabistan sakinlerin silahları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan yegane kaynak, şimdilik sadece Arap şiiridir. Arap şiirinde kılıç, mızrak, kalkan, yelme, ok ve yay adları sık sık geçmekte ve belirgin tarifleri verilmektedir. V. Kaskel ve V. Dostal, bu bilgilerin Araplar'ın II-III. Yüzyıl-

36 Piotrovsky M. B. *Predaniye o himyaristkom tsare Asade al-Kamile*. M., 1977, s. 87, 88.

37 Age., s. 88.

daki bedevîleşme döneminde yaydan mızrağa kadar temel silahlarda nasıl bir değişiklik yaşandığını gösterdiği kanaatindedirler," diye devam ediyor Piotrovsky.

Bizi ilgilendiren, araştırmacıların şiire dayanarak Merkezî Arabistan Araplarının silahlarıyla ilgili verdikleri bilgilerin, diğer hususların dışında bölgenin eski sakinlerinin gayr-ı Sami orijinli insanlar olduklarını göstermesidir. Çünkü biliyoruz ki, ok ve yay, eski Türklerin ve akraba halkların ana silahlarıydı.

Yetmişli yıllarda Yemen Arap Cumhuriyeti'nde bulunan P. A. Gryazneviç, eski Yemenliler hakkında yaptığı bilimsel araştırmalar dışında, bir seyahatname de yazdı. "Kadınlar, ağızlarını şallarının ucuyla örterek bize bakıyorlardı," diyor yazar Yemenli kadınları anlatırken.[38]

Plutarch da eserinin "Yunanistan meseleleri" adlı bölümünde Kadıköy'de yaşayan eski Yunanlılar'da böyle bir âdet olduğundan bahsetmekte ve söz konusu âdetin nasıl ortaya çıktığını şu şekilde açıklamaktadır: M.Ö. 315'de Kadıköylüler'le Vitinyalılar arasında bir savaş çıkmıştı. Kadıköylüler savaşı kaybettiler. Bu olaydan sonra şehirde erkek kalmadı ve birçok kadın azatlar ve kölelerle bir arada yaşamak zorunda kaldılar. Nikahsız olarak kocaya varmak isteyenler, hakim ve arkontlara müracaat etmek zorundaydılar. Onlar da gelenlerin yüzlerini tanımamak için bir tarafa perde çektiler. Kocaya varan kadınlar ise, kendilerinden utandıkları için, iyi kabul ettikleri bu şeyi taklit ettiler ve böylece yüzünü örtmek âdet haline geldi.[39] Yorumcu, kadınların bu âdetinin söz konusu olaya dayandığından şüphe etmektedir ki, haklıdır. Çünkü aynı âdetten Homeros'ta da bahsedilmektedir. Odysseia'da İkarios'un kızı Penelopeia'nın, taliplilerin karşısına çıkarken yüzünü örttüğü belirtilerek:

"Örttü yanaklarını pırıl pırıl parlayan yaşmağıyla"

denilmektedir.[40]

38 Gryazneviç P. A. *V poiskax zateryannıx gorodov*. Yeenskiye reportoji. m., 1982, s. 88.

39 Plutarch, s. 238.

40 Odysseia, 1, 330.

K. Fuks, XIX. Yüzyıl Kazan Tatarlarından bahsederken, "kapalı bir elbise giyen ev sahibesi, yüzünü yaşmağıyla örtüyordu" demektedir. Benim çocukluk zamanımda, yüreğinde Allah korkusu taşıyan her Tatar kadını, yabancı erkeklerle karşılaştığında yüzünü yaşmağıyla veya sadece eliyle kapatırdı. Peki bu âdet de neyin nesi?

Plutarch'da, Kadıköylü kadınların bütün yüzlerini, Homeros'da Penelopeia'nın şakaklarını örttüğü, Fuks'da ise Tatar kadınlarının 'yüzlerini kapattıkları' kaydediliyor. Günümüz bilim adamlarından Gryazneviç ise, daha dikkatli bir gözlemde bulunarak, Yemenli kadınların sadece ağızlarını örttüklerini yazıyor. Demek ki yaygın olan âdetlere göre kadınlar sadece yüzlerini, yanaklarını değil, esas olarak ağızlarını şalla veya elleriyle kapatmak zorundaymışlar. Bazı bilgilere göre ilk insan, kadının ağzını tenasül uzvuna veya tenasül uzvunu ağzına benzetirmiş. Ağzı kapatmanın anlamı da, karşıdaki insana herhangi bir zımnî yakınlığı dahi reddetme mesajı içeriyormuş.

"Nait'ta ne sokak var, ne dönemeç. Evler bir mantar gibi ortaya çıkıvermiş ve birbirine bitiştirilmiş. Daracık eğri geçitler bir evden öbürüne ulanıyor."[41] Yazarın bu tasviri bize yabancı değil. Çünkü biz aynı manzarayla daha önce Girit'de ve İtil civarındaki Tatar köylerinde karşılaştık.

8. Arabistan Saba'sı. Dil

G. M. Bauer, Güney Arabistan dili hakkında şöyle diyor: ".. Güney Sami dillerinin güney "alt grupları"yla ilgili yapılan titiz bir araştırma, onlarla Arapça arasında bir ayrılık olduğunu ortaya koyuyor. Halbuki bugüne kadar onların aynı kökten geldikleri konusunda yaygın bir inanç vardı.."[42]

"Güney Arabistan'da kullanılan dillerin Arapçadan farklı diller olduğu konusundaki en güçlü delillerden birisi de, bugünkü

41 Gryazneviç, age., s. 132.

42 Bauer, *Yazık yujnoaraviskoy pismennosti*, s. 16.

Güney Arabistan'ın merkezî kesimlerinde Arapça asıllı olmayan birçok toponimin yaygın olarak kullanılmasıdır," diye ilave ediyor aynı yazar.[43] Bununla birlikte yazar, Arapça olmayan hangi toponimlerin söz konusu edildiği üzerinde durmamaktadır. Ama biz, bunlarla ilgili bazı örnekler sunmaya çalışacağız.

Esed ibni Kamil'in kasidelerinde, Raydan, Humdan, Baynun, al-Akcar, Şaran gibi kale isimleri geçmektedir. Bunlardan ilk ikisi, yani Raydan ve Humdan Truvaca Dardan ve Tatar lehçesindeki Hardan(ov)u anımsatmaktadır. Baynun ise iki unsurdan teşekkül ediyor: *bay* ve *nun*. Anlamı 'büyük nun' veya 'tanrı nun"; Akcar, Tatar lehçesindeki *Ak car (yar)* yani 'ak sahil' veya 'akarsu sahili'; *Şaran* da bugün Başkurdistan'daki bir nehir, köy ve yerleşim biriminin adıyla aynı.*

Yemen Arap Cumhuriyeti'nin başkenti Sana'nın güneydoğusunda, bir zamanlar efsanevi kral ve şair Esed el-Kamil'in kalesi olan Hayman harabeleri bulunuyor. Tataristan'da "İski [Eski] Ayman, Yana [Yeni] Ayman" toponimleri var. Güney Arabistan'da Arga köyü, Beti nehri, Teba şehri, Vadi-i Biş toponimleri mevcut. ("Geografiya" Ptolemaie). *Arga, Arka, Argayaş* Tatarca isimlerdir. Yine Tataristan'da *Betki* adında bir nehir vardır. *Teba* ise Sabin dilinde "tepe" demektir. Arapçada 'vadi' kelimesinin ne olduğu malum; *Biş*e gelince, Tataristan'da kökünde *biş* bulunan *Bişbaş, Bişende, Bişey, Bişeli* adında nehirler var.*

Güney Arabistan'da Bua adında bir dağ var. Tataristan'da da *Bua* şehri ve *Bua* bölgesi var. Gryazneviç, 230 yılına kadar Güney

43 Age., s. 21.

* Humdan kelimesi El-Mesudî'nin "Muruc az-zahab" adlı eserinde de geçmektedir ve Çin'in bir zamanlar başkenti olan Ch'ang-an'ın Soğd dilindeki söylenişidir. Aynı konuyla gili olarak L. N. Gumilev, "Hunlar" adlı eserinde, Nanai-Vandak adlı bir Soğdlu tacirin hükümdarına gönderdiği mektubunu nakleder. Mektupta şöyle denilmektedir: ".. Saraga 'Lo-yan'dan kaçmış. Artık Saraga yok. Ngapa ise haritadan silinmiş. Ayrıca imparator Hunlar tarafından esir edilmiş. Ve onlar.. Humdan'ı ele geçirip ülkeyi Nınıma'ya kadar yağmalamışlar.." (Bkz. L. N. Gumilev, Hunlar, Selenge Yayınları, s. 334) (Çev.).

* Buna meşhur Bişbalık [Beşşehir] kelimesini de ilave etmek gerekir. (çev.)

Arabistan'da Yasil adında bir şehir bulunduğundan bahsetmektedir. Bu kelime Türk lehçelerindeki *yaş il* (genç il) kelimesini çağrıştırmaktadır. Lundin'de Güney Arabistan'da Cizak toponiminin bulunduğu belirtilmektedir. Özbekistan'da da Cizak adında bir şehir vardır. Saba kralının Marib'deki hanedan kalesinin adı Salkin'di. Asya Türk lehçelerinde *salkın* – soğuk, serin anlamındadır. Sıcak bir iklim için harika bir kelime!

Güney Arabistan'da kullanılan en popüler adlardan birisi de belki Belkıs'dı. Bilindiği gibi Belkis, eski devirlerde yaşamış bir kraliçe. Onunla ilgili bilgi İncil ve Kur'an'da geçmektedir. İncil'de onun Saba melikesi olduğu kaydedilir. Kur'an'da ise onun ve halkının güneşe taptıkları zikredilmektedir: "ve şeytan onlara yaptıkları işleri güzel göstererek, yoldan çıkardı." (Kur'an, 27, 24)

Türkler'de de *Belkıs* adı bayan ismi olarak kullanılır. Bu kelime iki heceden, yani *bel* ve *kıs*dan oluşmaktadır. Bugünkü dilde bu kelime *bal kız* olabilir veya daha doğrusu 'ihtiraslı, ateşli kız'. Melikenin eski devirdeki bu adının ilk kısmı "bel" veya "bil" olabilirdi. Yunan miteolojisinde *Bel* Mısır kralı, Sami miteolojisinde tanrı, "efendi" anlamında sıfat.

Güney Arabistan'ın Saba şehrinde kullanılan bazı özel isimler, Tatar lehçesindeki kimi özel isim ve toponimlerle büyük oranda uyuşmaktadır. Gryazneviç, Nahm bölgesi hâkimi Yaşrahil (II veya III. yüzyıl) adından bahsetmektedir. Bu kelime üç heceden oluşmaktadır: *Yaş, rah, il*. Yaş, daha önce de belirtildiği gibi, kimi Türk lehçelerinde 'genç' anlamındadır. *Rah* ise Sümerce bir kelimedir ve 'kutsal yılan' anlamına gelir. *İl* kelimesi, zaten bilinen bir şey. Yani 'ülkenin genç yılan tanrısı'.

Arapçada ve Türkçenin değişik lehçelerinde, Sami asıllı birçok ortak kelime vardır. Mesela Bauer, Güney Arabistan'da kullanılan sgum (sakım) – içecek kelimesinden bahsetmektedir. Eski Türkçede (Altay dilinde) *sagım*– sağma, sağılan süt, Tatar lehçesinde ise *savım (saum)* aynı anlamdadır. Yemenliler'de (Sabalılar'da) idarî terim olarak *kayl* - prens, kral, reis anlamındadır. Türkçenin değişik lehçelerindeki kaynata, kaynana'daki *kay* hecesi *bi (biata, biana)* hecesiyle aynı anlamdadır. *Kay, gay,*

tay, bay ve keza *bi, ti, pi* Tatarca ve akraba lehçelerde çoğu kez kral, prens, efendi, tanrı gibi kelimelerin yapımında kullanılır. Saba dilindeki *kayl* sonunda yer alan *l,* adın sahibinin *kayın oğlu,* başka bir deyişle *tanrının oğlu* olduğu anlamındadır. Aynı kelimeyi eski Romalılar'da, her beş kişide değilse bile, yönetimde bulunan her on kişiden birinin adında *kay*ın fonetik varyantı *gai*ı [gaius] görmemiz şaşırtıcıdır.

9. Latinler ve Latin Dili

İlk Latince yazılı yadigârlar, M.Ö. VI-V. Yüzyıllara aittir ve bu dilin rolünün gittikçe güçlenmesi de yine M. Ö. III. Yüzyıllarda başlar. Günümüz okurunun bildiği sözlükler ve gramer kitapları, bilhassa M.Ö. III. Yüzyıl ile Miladî VII. Yüzyıl arasındaki geçerliliğini koruyan yazılı literatüre göre hazırlanmıştır.

Kanaatimize göre Roma tarihinin ilk döneminde hâkim dil olarak Etrüsk ve Sabin dili kullanılıyordu. Peki Latincenin durumu ne idi?

Titus Livius, Roma kralı Tarkvinius'un Latinler'le giriştiği savaşı anlatırken şöyle der: ".. kral, Latin soyunu bir bütün halinde itaata zorlayıncaya kadar, bir kasabadan diğer kasabaya, ordusuna önderlik etti. Corniculum, Ficulea, Vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia.. bunlar Eski Latinler'den alınmış veya onlardan Latinlere geçmiş kasabalardı."[44]

Bu şehir adlarının çoğu Tatarcadır. Meseleye sadece bu adlandırmalar açısından bakarsak, o takdirde Latinler'n Etrüsk ve Sabinler'in akrabaları oldukları hükmüne varmamız icap eder. Latin (*la-tin*) etnik adlandırması da buna delalet ediyor; ancak, gayet iyi biliyoruz ki Latince, gerek yapı, gerek söz ve gerekse gramer açısından tamamıyla başka bir dildir.

Dilin İtalya'da Hintavrupai-Latin lehine gelişmesi, göründüğü kadarıyla Kelt istilasından sonra başlamıştır. O zamana ka-

44 Titus Livius, 1, 38, 4.

dar İtalya'da, dili geç Latincenin temelini oluşturan ve daha gelişmiş Etrüsk ve Sabinler gibi diğer topluluklar üzerinde müstevli rolü oynayan herhangi bir halk yoktu. İşte eski Latince izleri üzerinde araştırma yapanların, bu izleri anlaşılmaz ve arkaik şeyler olarak nitelemelerinin sebebi de budur. Anlaşılmazdır, çünkü bunların temelinde Hintavrupai-Latince değil, tamamıyla başka bir dil vardı.

İlk Kelt istilasının M.Ö. IV. Yüzyılda gerçekleştiği var sayılıyor ise de, Titus Livius bu istilanın çok daha öncesi konusunda bilgiler vermekte ve şöyle demektedir: ".. Clusium'dan Galyalılar'a karşı yardım isteyen elçiler geldi.. Fakat Clusium'u ilk kuşatanların Alpler'i geçerek gelenler olmadığı fikrine katılırım. Gerçekte Galyalılar'm ilk olarak İtalya'ya geçmelerinden sonra, Clusium'a hücum edilmesinin ve Roma'nm zaptedilmesinin tarihleri ikiyüz yıl sonraya rastlamaktadır. Galyalılar'ın ilk savaştıkları halk Etrüskler değildi. Ama uzun zamanlar önce Galya orduları Apenin ve Alpler arasında yaşayan kavimlerle sık sık muharebeler yapmışlardı."[45]

Araştırmacıların büyük bir kesimi ikinci istilayı kabul etmekte, ama Livius'un sözünü ettiği birincisini ikrara yanaşmamaktadırlar. Livius'un eserinin yorumcusu bu konuda şöyle der: "Şu halde, Livius'un kronolojisini takip edersek, Keltler'in Kuzey İtalya'ya ilk seferi M.Ö. 600 yılları civarında gerçekleşmiş olmalıdır. Halbuki arkeolojik bulgular Keltler'in İtalya'ya ancak M.Ö. 400'den sonra muhaceret ettiklerini göstermektedir."[46]

Biz, tarihçilerin açıklamalarının doğru olup olmadığını tahkik için meseleyi kendi açımızdan, lengüistik yönden irdelemeyi deneyeceğiz. Etrüskçedeki pek çok kelimenin yapı ve anlam itibariyle Tatar Türkçesinde bulunduğunu görmüştük. Bununla birlikte, Etrüskçenin günümüzde bilinen şekliyle Tatar Türkçesinin tam anlamıyla akrabası olduğunu söylemeye de fazla cesaret edemiyoruz. Çünkü Etrüskçe, çözülme imkanı bulunmayan bir takım muammalar içermektedir. Hatta Tatar Türkçesiyle aynı asıl-

45 Titus Livius, V, 33, 1, 5, 6.

46 Age., s. 546, dn. 79.

dan olduğunu zannettiğimiz kelimeler dahi tanınamayacak şekilde deforme olmuştur. Bunu birkaç örnekle göstermeye çalışalım.

Clan –'oğul' kelimesini hatırlayalım. Tatar Türkçesinde 'clan' formunda "oğul" anlamına gelen kelime yan yana iki sessizle başlayamaz. Bu, bükünlü dillerin belli başlı özelliklerindendir. Tatar Türkçesi yazı dilinde Etrüskçedeki *clan* kelimesine en yakın kelime *uğlan* şeklindedir; *u* ünlüsüyle başlar ve *uğ* ile *lan* hecelerinden oluşur. Görüldüğü gibi "clan" kelimesi yazılış olarak bükünlü dile yabancı bir tesiri yansıtmaktadır.

Sanırım "ata" kelimesi de ilk şeklini kaybederek "ana" (ati) ye dönüşmüş; tanrı Yanus'daki 'ana' (ani) de aynı şekilde yabancı bir dilin desiriyle şekil değiştirmiştir.

Bir başka örnek verelim. Etrüsk dilindeki *tanasa* – "aktör" (*histrio*) veya "dini âyinlere iştirak eden kişi" anlamındadır.[47] Bunun Tatar Türkçesindeki karşılığı *tamaşa* olabilir ve onun da Farsçadan ödünç alındığı var sayılır. Halbuki Tatarcadaki bu kelime, eski devirlerde Lidya (Etrüsk)-Pers ilişkileri konusunda bize bir hatırlatmada bulunmaktadır. Kanaatimiz odur ki, başlangıçta Etrüsk dilinde *tanasa* şeklinde olan kelime, *m* ünsüzü değişimiyle *tamaşa* veya *tamasa* şekline dönüşmüştür.

Etrüskler'in yaşadığı bölgeye gelen Keltler de, muhtemelen kendi dillerinden pek çok şey kaybetmişlerdir; ancak, onların Etrüskçe, Sabince ve İtalya'daki diğer akraba diller üzerindeki baskısı daimi idi ve bunun sonucu olarak oradan buradan toplanmış unsurlarla yeni bir dil ortaya çıkmıştır. Livius'un sözünü ettiği ilk muhaceret dalgası, muhtemelen haritayı bütünüyle değiştirememiştir; ama ikinci dalga daha tahripkârdı. Nitekim Etrüsk şehirlerini birbiri ardınca ele geçiren Roma'nın yükselişi de bundan sonra başlamıştır. Bu arada, muhtemelen Romalılar dışarıdan gelenlerle daha güçlü bir kaynaşma sergilemişlerdir.

Romalılar'm kullandıkları idarî teşkilatlar ve sahip oldukları kültürel unsurların birçoğu, Keltler'in İtalya istilasından önceki çevreden çıkmıştır. Ülkenin demoğrafik yapısının kökten değiş-

47 Pallotino M. *Problemı etrusskogo yazıka*. M., 1976, s. 379.

mesine rağmen, Roma toplumunun yönetici çekirdeği, atalarının geleneklerine sıkı sıkıya bağlıydı. Suetonius'un kaydına göre, Claudiusların mensup olduğu Sabin patricienlerin temsilcileri ".. bütün halka karşı davranışlarında öylesine kibirli ve geçimsizdiler ki," muhtemelen sadece sosyal değil, aynı zamanda etnik adavetin doğuşuna da bunlar yol açmıştır. Patricienler ve plebler, göründüğü kadarıyla, farklı etnik kökenlere mensuptular. Roma'nın yönetici kesimi, atalarından miras aldıkları hiç bir şeyi hayatlarından çıkarmamış, aksine mit ve efsaneler şeklinde bunları koruyarak, kanun haline getirmeye çalışmışlardır. Taht sahiplerinin şahsî adları ve lâkapları, tanrı adları, sabık coğrafi isimler, neredeyse hiç değiştirilmeden muhafaza edilmiştir. Etrüsk, Sabin ve Latinler arasında kullanımda olan ve zaman içinde yeni bir şekle bürünen kültürel terimler ve alışılmış kelimelerin, devlet yönetiminde, orduda, dinî ve sosyal çevrelerde kullanılmasına devam edilmiştir. Latincenin pozisyonunun zayıflaması ve hatta bu dili kullananlarla tüm bağlarını koparmasından sonra dahi, Sabince ve Etrüskce isimler, terimler ve 'Latince' sanılarak kullanılan kelimeler, Rönesans ve gelişim meşalesini elinde tutan Batı Avrupalılar'm sözlüklerine girmiştir.

10. Latin Adet ve Gelenekleri

Tatarlar'da ve akraba halklarda, hakanın veya bir yakının ölümü münasebetiyle yas işareti olarak kendi yüzünü kesme âdeti vardı. Mesela, gerek Hun hakanı Attila'nın ve gerekse Altay Türkleri'nin hakanı Dizavul'un [İstemi-han] ölümünde böyle yapılmıştı. Aynı âdet Romalılar'da da vardı.

"Yeter! Saçlarınızı yolmayın, yanaklarını yaralamayı kesin!" diyordu Ovidius sürgüne gönderilirken hanımının evinde kalanlara.[48] Aynı âdet, Attikalı Yunanlılar'da da vardı. Plutarch, Atina'nın kanun koyucu kralı Solon'dan bahsederken, 'onun kadınların yüzlerini çizmelerini, göğüslerini yumruklamalarını yasak-

48 Skorobniye elegii, III, 51.

ladığını' kaydeder.[49] Aeschylus'un (Eşil okunur) 'Tabut Başında Kurban' trajedisinde şu mısraları okuyoruz:

"Bize dediler ki, getirin,
kurgan mezarına hediyeler,
ve yumruklayın göğüslerinizi;
şakaklarınız kan izleri bırakan tırnaklarınızla yansın.
Ağlayalım yüreklerimiz yırtılırcasına."[50]

Atalarımız, özel törenlerde halka halinde otururlar ve kâseyi elden ele gezdirerek şarap veya kımız içerlerdi. Roma'da köleliğin yürürlükte olduğu döneme ait en eski belgelerde, yani XII. tablet ve X. tablet kanunlarının 6a fıkrasında, 'kölelere yuvarlak kâseleri yağlamaları ve onunla bir şey içmelerinin yasaklandığı'ndan bahsedilmektedir.[51] Yuvarlak kâseyle içki içme âdeti Yunanlılar'da da vardı. ".. şölen sırasında şarap kâsesini halka halinde oturanların önüne koyarlar, ona elini uzatan her bir kişi, yerinden doğrulur ve bir söz söyledikten sonra içerdi."[52]

Tarihçi Priskus, Attila'nm kabul törenlerini anlatırken şöyle der: "Attila bu köye yaklaştığında kızlar karlışamaya çıktılar. Uzun beyaz tüller altında yedi kız geliyordu. Bu tüller o kadar uzundu ki, uçlarını da iki kız tutuyordu. Bu tül sırası da epey çok olup, bütün kızlar İskit şarkıları söylüyorlardı."[53] Hun hakanı şölenlerde de koşukçular tarafından methedilirdi. "Akşam karanlığının bastırmasıyla birlikte meşaleler yakıldı. Attila'nm karşısına geçen iki barbar, onun zaferlerini ve savaşlardaki kahramanlıklarını öven şarkılar okudular."[54]

Romalılar da savaşlardan zaferle dönen imparatorlarını ve kumandanlarını, böyle şarkı ve mutluluk gösterileriyle karşılarlardı. "Eyaletlerden dönüşünde onu sadece iyi temennilerle değil,

49 Plutarch, s. 117.
50 Aeschylus, s. 278.
51 Mayak İ. L. *Rim pervıx tsarey.* Genesiz rimskogo polica. M., 1983, s. 162.
52 Plutarch, s. 459, dn. 70.
53 Destunis. *Skazaniya*, s. 51.
54 Age., s. 68, 69.

aynı zamanda şarkılar söyleyerek karşılıyorlardı," diye yazmaktadır Suetonius, imparator Augustus'dan bahsederken.[55]

"Roma'da koca, başka erkeklerden çocuk doğuran karısını boşayabilir, fakat onu kocaya verdikten sonra evde tutmazdı," diye kaydeder Mayak.[56]Kazan Tatarlarında da erkekler karılarını talak kıldıktan sonra, kadın belli bir zaman geçince başka bir erkeğe varabilir.

"Her tabakadan insan her yıl nezirlerini yerine getirmek için Kursiya Gölü'ne ona sıhhat temennisiyle para atarlardı," diyor Suetonius, imparator Augustus'un sıhhatini kastederek.[57] Nezir yerine getirmek için veya geleneklere uygun olarak göle yahut bir su kaynağına gümüş para atma âdeti Tatarlar'da ve diğer akraba Türk halklarında da vardır.

Ay tutulması sırasında "Romalılar, ayı yeniden çağırmak maksadıyla genellikle bakır kalkanlara ve kab kacaklara vururlar, yaktıkları meşale veya ucuna yağlı paçavra bağlanmış sopaları göğe doğru kaldırırlardı."[58] Türk halklarında da ay veya güneş tutulması sırasında kab kacak çalma, metal cisimlere vurma ve meşala yakma âdeti vardır. Ben, çocukluk günlerimde bu gibi şeylere defalarca şahit olmuşumdur.

Romalılar 'üç' rakamını kutsal sayarlardı. Roma halkı üç boydan, Roma senatosu üç tribun, 30 curia ve 300 üyeden müteşekkildi. İlk zamanlar Roma şehrinin üç giriş kapısı vardı; Latin ligi de 30 şehirden ibaretti. Üçlü taksim geleneği orduda da korunuyordu. Ordu, merkez, sağ ve sol kanatlara bölünmüştü. Halikarnaslı Dyonisius, ilk Romalılar'dan bahsederken, "Onunla (Romulus'la) birlikte gelen ilk halk, 3000 piyade ve 300 seçme süvariden fazla değildi," der.[59] Üç rakamı Tatarlar'da da kutsal sayılır. İtil Bulgarları, üç grup veya boydan müteşekkildi. Keza üçlü taksim geleneği Orta Çağ ordularında yaşatılmıştır: *Ön kol* (sağ ka-

55 Suetonius, II, 57.

56 Mayak, *Rim pervıx tsarey,* s. 176.

57 Suetonius, II, 57.

58 Plutarch, s. 316.

59 Mayak, *Rim pervıx tsarey,* s. 130.

nat), *sol kol* (sol kanat) ve *uzek* (merkez). Altın Orda prensi Ulug Muhammed, XV. Yüzyılda Kazan'a tıpkı Romulus ve Roma gibi 3000 askerle gelmişti.

Attius Claudius, Roma'ya kalabalık bir yanaşma grubuyla birlikte gelmişti. Plutarch, "Klaudius.. Sabinler arasında en barışsever, sakin ve kendi halinde beş bin aileyi – erkek, kadın ve çocuğu yerinden göçürdü" (Pollikola, XXI) demektedir. "Anlatıldığına göre Phaistos'da 306 Thabien beş bin yanaşma Etrüsk'e karşı gönderildi," diye yazmaktadır Mayak.[60] İbni Fadlan, Bulgarlar hakkında bilgi verirken, "Barancar denilen ve hepsi de İslamı kabul etmiş beş bin kişilik, ama hepsi de bir 'hane'ye mensup horanta gördük," demektedir. Büyük bir ihtimalle Arap yazarın sözünü ettiği beş bin kişi, tıpkı Romalı Sabin'in yanaşması gibi oba beyinin horantasıydı. Anlaşılan, Romalı Sabin'in ve Bulgar'ın emrindeki beş bin rakamı, bir reisin sahip olduğu horanta miktarını gösteren rakamdı.

Karadeniz İskitleri arasında yaygın olan bir rivayete göre, Targitay'ın üç oğlu vardı. Bunların hükümdarlık zamanında İskit topraklarına gökten altın eşyalar düşmüştü: Saban, boyunduruk, teber ve kâse. Herodot, İskitler'in savaş tanrısı Ares'i demir pala şeklinde tasavvur ederek taptıklarını kaydeder.[61] Romalılar da savaş tanrısı Mars'a (Ares'le aynı) taparlardı. Romalılar'a da gökten saban, boyunduruk veya kâse düşmüştü; Mars'ın kalkanına gelince, onu Roma'nın yenilmezlik rehini olarak kabul ederlerdi.

Priskus'a göre Hunlar da V. Yüzyılda Mars'ın kılıcına saygı duyarlardı. "Bu kılıca kutsal savaş tanrısı gibi saygı gösterirlerdi," diye yazmaktadır Yunanlı müellif.[62]

Kazan Tatarları'nda ve akraba topluluklarda, han seçilen kişinin keçe üzerinde göğe doğru kaldırılma geleneği vardı. "Şehirde kalabalık bir halk yığılmıştı.. Sırma keçenin dört bir yanından tutan dört kişi hanı onun üzerine koyarak yukarı kaldırdılar. Yediden yetmişe bütün Müslümanlar, törene iştirak eden

60 Mayak, *Rim pervıx tsarey*, s. 154.

61 Herodot, IV, 62.

62 Destunis, *Skazaniya*, s. 66.

devlet erkânı, mollalar ve ekâbir takımı, mutluluk çığlıklarıyla mescidi inlettiler," diye yazar M. Hudyakoff ve sözlerini şu şekilde sürdürür:

"'Han kotarmak' deyimi hâlâ Kazan Tatarlarında 'han seçmek' anlamında kullanılır. Nogay Tatarları'nda da devletin başına geçecek kişiyi bu şekilde seçerlerdi; Buhara'da bu âdet son zamanlara kadar muhafaza edilmişti. Bu gelenek kısmen Romalılar'da imparatorun kalkan üzerine oturtularak sevinç çığlıkları arasında yükseğe kaldırılma âdetine benziyor."[63]

Sanırım bu sözlerin herhangi bir yoruma ihtiyacı yok.

11. Latince Terimler ve isimler

Azil (asylum) : Bu kelime 'sığınak' şeklinde çevirilebilir. Sığınağın bizzat Romulus tarafından tesis edildiği var sayılır. Sığınakta Romalı olmayan herkes -Latinler, Etrüskler, Sabinler ve başka ülkelerden gelenler, otomatikman eşit hukuklu ve yükümlü Roma vatandaşı sayılırdı. Bize göre azil kelimesi *az* ve *il* (halk) kelimelerinden* oluşmaktadır. Yani koca bir şehir nüfusu içinde kaçakların, kölelerin ve suçluların gelerek sığınmacı olarak kalması anlamındadır.

Arma: Bu kelime Latincede 'silah, asker, savaş, kavga; silahlı güç..' anlamındadır. Armiya, armada kelimeleri de doğrudan bu sözcükle bağlantılıdır. Tatar lehçesinde bu anlamda doğrudan bir kelime yoksa da, Arma adında bir çay (Tarhan nehrinin sağ kolu)[64] ve 'gözcü; cellat' anlamında ve *armay* şeklinde bir başka kelime vardır. Celladın da silahlı olduğu düşünülürse, Latincedeki *arma*ya yakın olduğu görülür.

Sicilya'daki Etna dağı adını daha okul sıralarındayken duymuşuzdur. Hatta bu dağda zaman zaman volkan patlamaları olduğu-

63 Hudşyakov M. *Oçerki po istorii Kazanskogo hanstva*. Kazan, 1923, s. 178.

* Fransızcada hâlâ "asile" (azil okunur) kelimesi kullanılmaktadır. Çev.

64 Garipova F. G. *Tatarstan gidronimnarı sözligi*, Kazan, 1990, s. 21.

nu da biliriz. Etna dağında aynı adla anılan bir şehir de vardı. Tataristan'ın da kendi Etnası var, ama bu ne volkandır, ne de dağ; sadece köy tipi bir yerleşim birimidir. Etna, Tataristan'da *Etne* şeklindedir. Ruslar Atnya derler. Üstelik de bizde bir değil, iki Etne var: Ulı Etne, Kiçi Etne (Büyük Etne, Küçük Etne). *Ulı Etne*, bir bölgenin merkezine verilen addır.

"Sicilya'da efsanevî kral Minos zamanında 'Engya' şehri kurulmuştu. Şehir, adını, yakında akan bir nehirden almıştı. Daha sonra da aynı yerde Giritliler'in hatırladıkları Materia tapmağı bina edilmişti," diye yazar L. S. İlminskaya sözlerini Dyodoros'a dayandırarak.[65] Tatar lehçesinde *enkey*– anne demektir. Antik yazarın Materia (ana) tapınağının adını da Engya'dan aldığını düşünürsek, bu iki kelimenin aynı olduğu görülür.

Strabon'a göre Sicilya'da Simeth adında bir nehir vardı. Bugün ise aynı nehir Simais veya Simoent adıyla anılıyor. Kuzey Tataristan'da ise *Simet* adında iki nehir var. *Simetbaş* da oradadır.

Eski Roma'da Latinlerin meskun olduğu bölgede Almon adında bir nehir vardı. Tataristan'da *Elmender* (Elmen-der) adında bir köy vardır. Yukarı İtalya'da Ates adında bir çay vardır. Tataristan da Eteç adında bir çay vardır. İtalya'nın Campania bölgesinde Bauli adında bir şehir vardı. Tataristan'da Baulı adında bir yerleşim birimi ve bölge vardır. Plutarch, İtalya'da Alba Gölü adında bir gölden bahseder. Tataristan'da da Elbe küli (gölü) vardır.

Eski Romalılar'da kadın ismi olarak Kaliba kelimesi vardı. Bizde de Galibe vardır. Latincede çift m ile yazılan Remmi adı, Tatarlar'da Remi şeklinde sadece tek m ile vardır. Romalılar'da Serbius, Mallius adları vardı; Tatarlar'da ise kadın adı olarak Serbi, Serbinaz vardır. Mallius özel ismi bizde yoktur, ama Mallıy adında bir nehir Tataristan'da mevcuttur.

Romalılar'da Robigo adında bir tanrı vardı. Her yıl Nisan ayının yirmibeşinde bu tanrı şerefine şenlik düzenlenirdi. Robigo'nun kadın adı mı, yoksa erkek adı mı olduğu bilinmiyor. An-

65 İlinskaya L. S. *Legendı i arxeologiya.* Drevneyşeye Sredizemnomorye. M., 1988, s. 512, 52.

cak Tatarlar'da Rabiga şeklinde kadın adı vardır. Tataristan'da *Rabiga-ana* efsanesi anlatılır. Rivayete göre Rabiga-ana'nın yetmiş müridi varmış. Yine Tataristan'da eski Bulgar şehri harabeleri yakınında Rabiga-küli 'Rabiga Gölü' adında bir göl bulunmaktadır..

12. Suyurgal

Yusuf Balasaguni'nin (IX. Yüzyıl) "Kutadgu Bilig"inde, Oğuzkağan destanının Uygurca versiyonunda (XIII. Yüzyıl), "Kodex Cumanucus" da (XIV. Yüzyıl), Tohtamış-han'ın (XIV Yüzyıl), Kazan hanı Sahib-Girey'in (XVI. Yüzyıl) ve daha birçoklarının yarlıklarında *suyurgal* kelimesi bir hukuki terim olarak geçmiştir. Bugüne kadar bu kelimenin manası anlaşılamamıştı.

Adı geçen terimi *soyurgau* şeklinde kabul eden W. W. Radloff 'memnun etmek, ihsan etmek; hediye etmek; soyurgalı ise merhamet, aman, iyilik, lutuf' şeklinde çevirmektedir. W. Tiesenhausen ise aynı kelimeyi "tımar"la karşılamaktadır. Şçerbak da, göründüğü kadarıyla Tiesenhausen'in izinden giderek 'bağışlanmış toprak' anlamı giydirmektedir. Anlaşılan *suyurga*.. – 'hediye, ihsan; bağışlanmış toprak' [tımar] anlamındadır.

Sahib-Girey'in yarlığını titiz bir şekilde inceleyen Tatar tarihçiler de Kazan Hanlığı'nda 'suyurgal arazilerin' bulunduğunu teyit ediyorlar. Bu durumda 'tımar' kelimesi 'suyurgal'ın yerini tutmaktadır. Tımar, bilindiği gibi vassalın askerî vazifeler icra etmek, hâmisinin çıkarına vergi toplamak ve diğer hizmetleri yapmak şartıyla senyörden aldığı toprak parçasıdır. Tımar arazisinden toplanan haraca da tımar denilirdi. Sahib-Girey hanın yarlığında, belgenin kime verildiği, yani han çıkarına askerî hizmet verecek, vergi ödeyecek veya taht sahibinin talebi halinde diğer vazifeleri ifa edecek kişilerin adlarını gösteren herhangi bir kelime yok. ".. bize gelen bu yedi kişi, daha önce eski hanımızın tarhanları olan kişilerdi; biz de, Yüce Allah'ın rızası ve Peygamber Muhammed'in hoşnutluğu için, mezkur kişilere lutfederek tekrar tarhanlık tevdi ettik ve söz konusu kişilere yollarda ve evlerde ve seyahat esnasında ve hanelerde onlar otururken ve kalkarken; ve

onların köylülerine ve ırgatlarına ve arabalarına ve sürülerine kimse kötü niyetle yaklaşmasın, dokunmasın ve şer niyetle herhangi bir saldırıda bulunulmasın; ve bunlardan yasak ve öşür ve haraç ve malum vergiler alınmasın. Kulış-kultıka vergisi ve gümrük resmi ve harac ve haracatlar istenmesin. Onların mülküne ve malına ve parasına ve suyuna ve toprağına kimse elini uzatmasın. Hiçbir elçi ve misafir zorla onların evinde kalmasın; ve karye vergisi ve arazi vergisi ve mal (sığır) vergisinden dahi muaf tutulsunlar. Onlardan peşkeş ve yem alınmasın; ve hiç kimse onları gücendirecek ve sıkacak bir iş yapmasın. Onlar da sabah, akşam, gece ve gündüz huzur içinde bize ve evlatlarımıza dua etsinler ve iyilik temennisinde bulunsunlar. Her kim bu yarlığı hiçe sayarak onlara bir zarar verir ve onları üzecek bir iş yapar ve rahatsız ederse, onun için iyi olmayacaktır."[66]

İşte, hanın tebaasından istedikleri bunlar. Yarlık şu sözlerle bitiyor: "Dünyanın ve İslamın ulu fatihi, güçlü sultan Sahib-Girey, geray han, Tanrı onun devletini daim korusun ve iktidarını yüceltsin."[67]

Yarlığı yayınlanan Seyid Vahidov, *suyurgal*'ı "lutfederek" şeklinde çevirmiştir ki, metnin genel muhtevasıyla tezat teşkil etmemektedir. Ancak, Vahidov, çoktan beri bir izah gerektirdiği halde *suyurgal* kelemesiyle ilgili herhangi bir açıklama getirmiyor. Sanırım o dönemin meşhur bilim adamlarına bütünüyle inanmış. Halbuki bu kelime, sadece otoriterlere dayanarak tatmin edici bir şekilde açıklanamaz.

Kanatimizce, ki galip bir ihtimalle de öyledir, bu kelime *sui* ve *jur* sözcüklerinden gelmektedir. *Jur*u biz daha önce yur-yuri şeklinde gördük. Latincede "kendisininkiler" yani "akrabalar, yakınlar, dostlar ve yol arkadaşları"[68] anlamına gelen *sui* kelimesi bilinmemektedir. Bu Latince *sui juris* hukuk kelimesinin anlamını daha anlaşılır bir halde gösterebilmek için, bilimsel bir yayından alıntı yapacağız.

66 Seyid Vahidov. *Yarlık hana Sahip-Gireya.* Kazan, 1925, No. 1-2, s. 33.
67 Age., s. 34.
68 Dvoretsky İ. H. *Latinsko-russkiy slovar,* M., 1976, s. 976.

"Romalının tasavvuruna göre devlet, sadece genişletilmiş vahid bir ailedir. Nasıl bir evin kutsal merkezi ocaksa, bu ailenin - devletin - merkezi de tanrıça Vesta tapınağındaki ocaktır. Bu ocakta, Vesta'ya hizmet eden bâkirelerin yaktıkları sönmez ateş yanar. Bu bâkirelerin sayısı altıdır; imparatorluğun başlangıcından beri imparator baş rahip (*pontifex maximum*) bunları hizmet etmeleri için Roma'nın en tanınmış aristokrat ailelerine mensup 6 -10 yaşındaki kızlar arasından seçer.." diye yazmaktadır yorumcu.[69] "Bâkireler *sui juris* kişilerdi, yani diğer kadınlar gibi baba veya erkek kardeşin vesayeti altında değillerdi; kendi mülklerini yönetebilir, vasi tayin edebilir ve mahkemelerde şahitlik yapabilirlerdi."[70] Fakat bâkireler en önemli bir konuda herhangi bir hukuka malik değillerdi; iffetlerini korumak zorundaydılar ve bu kuralı bozanlar ağır şekilde cezalandırılırlar, yeraltı mahzenlerine atılarak diri diri ölüme mahkum edilirlerdi.

Teoretik olarak bâkireler bizzat tanrının, yani Roma imparatorunun nikahlısıydılar ve devletin diğer baş kadınları gibi, deyim yerindeyse, en yakın ailevî ilişki içinde bulunurlardı.

Detaylarda değilse bile, genel olarak bir benzerlik göze çarpıyor. Kazan hanının nezdinde âza sayılan yedi kişi, huhuken devletin başıyla akraba sayılırlardı ve tıpkı eski Roma'daki Vesta tapınağı bâkireleri gibi *sui juris*, bir başka deyişle *suyurgal* haklarının tamamına maliktiler. Bu kişiler, tarhan sıfatıyla suyargal haklarını kullanırlar ve yeni han Sahib-Girey'in yarlığına binaen herhangi bir vergi ödemezlerdi. Aksine onlar vergilerini manevî bir şekilde, yani hana hayırhahlık etmek, hayır duasında bulunmak, devletin bekası için çalışmak ve monarşisti ululamak suretiyle öderlerdi. Vesta tapınağının ebedî ateşini yakan bâkireler de, kutsal aile reisinin yeni imparatorun sadık hanımları gibi iffetlerini korumak suretiyle, bütün bir devletin huzur ve refahını temin ederlerdi.

69 Pisma Plinius Mladşego. Kn. I-X. M., 1983, s. 319, dn. 5.

70 Age., s. 320.

13. Yedi Tepe Şehri

Latincede *urbs (urbis)* – "çevresi surlarla çevrili şehir; şehir halkı; şehrin yüksek kesimi; şehir kalesi, kale; başkent"; *urbane* – "şehre ait, şehirli"; *urbanitas* – "şehir hayatı"; *urbanus* – "şehirli (Romalı) ve keza vatandaş" demektir.[71]

Sanırım burada farklı son ek, ön ek, epitatlarla şehirli, vatandaş, başkent, şehrin yüksek kesimi vb. anlamlar içeren kelimeler yapıldığını farketmişsinizdir. Peki buna sadece 'şehir' denilemez mi?

Eğer *urbs (urbis)* kelimesinden hareket edersek, Latincede 'şehir, yerleşim birimi' anlamına gelen bir kelime bulunmadığı hükmüne varabiliriz. *Urbs (urbis)* kelimesi iki heceden meydana gelmektedir: *ur* ve *bis*. Her iki unsur da Hintavrupaî değildir. *Ur,* bizim defalarca *tura, kura, bura* – "şehir, ahali, mesken, bina" anlamında zikrettiğimiz kelimelerin kısaltılmış varyantıdır. Eski Sümerler'de Ur adında, medenî dünyanın dinî ve kültürel merkezlerinin başında gelen bir site-devlet vardı. Şehrin kuzeyinde, Ur'a fazla uzakta bulunmayan ve benzeri bir ad taşıyan başka bir site-devlet daha mevcuttu: Uruk (*ur uk*) "Ur'un oku" veya "Ur'un oğlu".

Çok büyük bir ihtimalle 'şehir, yerleşim birimi' anlamına gelen *ur* kelimesi başlangıçta ilk Sümer site-devletinin de adı olmuştur. Bilim adamları, Etrüskler'in Sümerler'le kültürel bağları olduğunu kaydediyorlar. *Saba* halkı Sabinler'in muhtemel eponimi Sümer tanrıçası Nisaba'dan daha önce bahsetmiştik.

Tatar lehçesinde şehir anlamında 'ur' kelimesi yoktur; ama "ur", 'şehir' kelimesine yakın diğer anlamlarıyla kullanılır. Mesela dik sahilli kurumuş nehire, derin hendeğe ve yerleşim birimi çevresinde çit yerine kullanılan kanala 'ur' denilir.

Latincede *urvo* 'kurulacak bir şehrin sınırını sabanla çizmek, işaretlemek' anlamındadır.[72] Bu kelime Tatar lehçesinde *ur bu* 'bu-şehir' le ifade edilebilir.

71 Dvoretsky, s. 1047-1048.

72 Age., s. 1049.

Tatar lehçesinde *uram* – 'sokak', *urta* – orta, *urtak* – ortak, birlikte kelimelerindeki *ur* doğrudan doğruya 'şehir, yerleşim birimi'yle alâkalıdır. *Ur–ta* 'şehrin merkez meydanı'; *ur tak* 'bir şehirde yaşayanlara ait toprak'.

Latince *urbs [urbis]*deki ikinci öğe *bis*e gelince, bu öğe teoretik olarak 'tanrıya (veya krala) ait' anlamındadır. Bu durumda *bi–s* 'başkent' olarak tercüme edilebilir ve *ur* öğesi de şehrin krala veya tanrıya ait olduğunu gösteren ilave bilgi unsurudur. Kısacası bu kelime, kral veya tanrının bulunduğu yer anlamındadır. Dolayısıyla Latincedeki *urbs (urbis)* kelimesi kesinlikle 'şehir' anlamında olamaz. Bu, ancak 'kale-şehir' olabilir ve bu yüzden de birçok anlama sahiptir..

14. V. Yüzyıl Hunları ve X. Yüzyıl Bulgarları

Miladî 448 yılında Doğu Roma imparatoru Theodosios, en yakın adamlarından Maksiminus'u, otağını Pannonya'nın kuzeyinde bir yere kurmuş olan Attila'ya elçi olarak göndermişti. Elçilik heyetinde, iyi eğitimli ve kabiliyetli bir kişi olan Priskus da vardı. Priskus, başkente geri dönüş sırasında heyetin seferiyle ilgili bir rapor hazırladı. Esasen Yunanlı diplomatın bir tür tarihî çalışması olan bu rapor, ancak parçalar halinde ele geçmiş, bazı kısımları da daha sonraki yazarların eserlerinde yer almıştır.

Bu olaydan yaklaşık beş yüz yıl sonra, 912 yılında, Sevsen er-Rassi, halife el-Muktedir tarafından Bulgarlar'a elçi olarak Orta İtil'e gönderildi. Büyükelçinin sekreteri Ahmed ibni Fadlan da, tıpkı Priskus gibi zamanının iyi eğitim görmüş bir kişisiydi ve yapılan seyahat sırasındaki gözlemlerini kaleme aldı. Onun notları da kısmen korunabilmiş ve sonraki müelliflerin eserlerine yansımıştır.

Günümüze kadar bölük pörçük vaziyette yetip gelen bu çalışmalarda, son derece enteresan olaylar, bilgiler ve atalarımızın bazı tarihî yönlerini aydınlatmaya yardımcı olabilecek gözlemler ve kıyaslamalar vardır.

İbni Fadlan, elçilik üyelerinin Bulgar hanının resmî temsilcileriyle ilk karşılaşmasını anlatırken, "Bizi ekmek, et ve darıyla karşıladılar," diye yazmaktadır.[73]

Bizans elçilik heyetinin Hun topraklarındaki karşılanışı konusunda ise Priskus şunları yazıyor: "Bizim için köylerden çeşitli yiyecekler getirdiler. Ekmek yerine darı, şarap yerine de onların Medus diye adlandırdıkları içki getirdiler. Yanımızda bulunan hizmetçiler de bu yiyeceklerden ve arpadan yapılmış içkiden aldılar. Bu içkiyi barbarlar Kamos diye isimlendirirler."[74]

Priskus'un sözünü ettiği *medus*, Ruslar'ın "môd" [med] dedikleri içkiyi hatırlatıyor. Bu bilgi, Hunlar'ın arasında Ruslar'ın atalarının da bulunabileceği konusunda bir karine olabilir. *Kamos* ise, Türkler'in *kımızını* hatırlatıyor. Ancak, Tatarlar [Bulgarlar] arpayı kaynatarak kımız değil, *sıra* dedikleri 'bira' yaparlardı. Çünkü kımız sadece kısrak sütünden yapılır. Pek çok kişi böyle düşünmüştü ve düşünmektedir. Halbuki aslında kımız kendi halinde kısrak sütü değil, 'mayahoş' bir içecektir. Yani bir anlamda 'mayahoş kısrak sütü'ne ve 'yenilebilir bitkilerden elde edilen her tür ekşimtırak içeceğe' kımız denilebilir. Tatar lehçesinde ekşi kuzukulağı ve bunlara benzer yenilebilir bazı bitkilere genel olarak 'kımız' denilir. Dolayısıyla, çok büyük bir ihtimalle Hunlar arpadan elde ettikleri içeceğe *kamos (kımız)* diyorlardı.

İbni Fadlan'a göre Bulgarlar, arpadan bir tür mayalı içki yapıyorlardı. Yazar, içkiye ne ad verildiğini belirtmemiş. Bulgarlar'da "assudcuv" dedikleri baldan hazırlanan başka bir içki daha vardı. Muhtemelen bu, Tatar lehçesinde *eçi su* [acı su], daha başka bir deyişle *açı bal* (bal şarabı) denilen şeydi.

Belirtmek gerekir ki, Hunlar ve Bulgarlar, at etinin yanı sıra darıyı da makbul bir yiyecek olarak kabul ediyorlardı. "Yiyecekleri darı ve at etiydi, ama buğday ve arpa da bol miktarda vardı," diye kaydetmektedir İbni Fadlan.[75]

73 İbni Fadlan, *Puteşestviye,* M.L., 1939, s. 67.

74 Destunis, *Skazaniya*, s. 46.

75 İbni Fadlan, s. 72.

Hunlar'da ve Bulgarlar'daki resmî ziyafetler sırasında davete katılanlara yer tahsisi ve yemeğin sunuluş düzeniyle ilgili detaylar birbiriyle örtüşmektedir.

"Sağ tarafında beyler oturuyorlardı; bize sol tarafına oturmamızı emretti; bu sırada kendi çocukları önüne oturmuşlardı; kendisi ise tek başına simli Bizans kumaşıyla kaplı tahtına oturmuştu," diye yazıyor İbni Fadlan Bulgar hanından bahsederken.[76]

"Yemek sırasında en hürmetli yer Attila'nm sağ tarafı idi; ikinci mevki ise bizlerin oturduğu sol tarafı idi," diye anlatır Priskus eserinin Hunlar'la ilgili bölümünde.[77]

Bulgar hanının çocukları gibi, Attila'nın çocukları da yetişkinlerle birlikte yemek yerlerdi. "İki oğlu karşısında yer almıştı. En büyük oğlu ise Attila'nm divanında ve belirli bir uzaklıkta oturmuş olup, babasına saygıdan dolayı bakışlarını yere çevirmişti," diye devam ediyor Priskus.[78]

Suetonius, 41-54 yılları arasında Roma imparatorluk tahtında oturan Claudius hakkında şöyle der: "Erkan-ı devlet için verilen yemeğe, ileri gelen ailelerin erkek ve kız çocuklarıyla birlikte kendi çocuklarını da çağırdı; eski âdete göre çocuklar peykeler üzerine diz bükerek oturdular ve herkesle birlikte yemek yediler."[79] Aynı yazar, imparator Augustus'un torunları için de şöyle der: "O yemek yerken, onlar her zaman (imparatorun) karşısına, daha basık döşeğin üzerine otururlardı."[80] Her ne kadar Suetonius bu âdetin eski bir gelenek olduğunu söylüyor ve Roma belgesi Hunlar'dan daha erken bir döneme ait ise de, Priskus'un verdiği bilgiler çocukların yetişkinlerle birlikte yemek yeme geleneğinin daha arkaik şeklini yansıtmaktadır. Şölen sırasında Attila'nın çocuklarından sadece üç tanesi karşısına, büyük olanı ise babasına yakın bir yere oturuyordu. Romalılar'da da imparatorla birlik-

76 Age., s. 68.
77 Age., s. 67.
78 Destunis. *Skazaniya*, s. 67.
79 Suetonius, V, 32.
80 Age., II, 64, 3.
81 İbni Fadlan, s. 68.

te sadece çocukları ve hatta torunları ve ileri gelen ailelerin erkek ve kız çocukları otururlardı.

Bulgarlar'da ilk yemek et idi. "O (yani Bulgar hanı – N. F.) sofra hazırlanmasını emretti. Sofrada sadece kızartılmış et vardı," diye yazıyor İbni Fadlan.[81]

Hunlar'da da ilk yemek etti. "Attila'nın hizmetkârı, üzeri etle doldurulmuş bir tepsiyi taşıyarak içeri girdi."[82]

Bulgarlar'da ziyafet sırasında önce ev sahibi etten tadar, sonra misafirleri buyur ederdi. "Önce o başladı. Eline bir bıçak alıp bir parça kesti ve yedi. Sonra ikinci, arkasından üçüncü bir parça kesip yedi ve daha sonra bir parça kesip büyükelçi Sevsen'e uzattı. O (Sevsen) parçayı alınca, ona da küçük bir sofra getirip önüne koydular."[83]

Hunlar'da ise şölen etle değil, şarapla başlardı. Demek ki şölenlerde kızartılmış (at) etinin yerini eski Akdeniz halklarının kutsal içeceği şarap alıyordu. Attila, şarap kâsesini şarapçısının elinden alır, yüksek orunlu misafirini selamlar; önce kendisi içer veya tadına bakardı. Bundan sonra başka bir sâki Attila'nın selamladığı ve davet ettiği misafire şarap dolu bir kâse uzatırdı. Her selamlama ve tadına bakış sırasında ziyafeti veren kişi ve misafirler ayağa kalkar, sonra tekrar otururlardı. Bu açış tantanasından sonra herkes yemeğe yumulurdu. "Her misafir oturma tertibini bozmadan yemek alabilsin diye Attila'nın yanıbaşma üç, dört ve daha fazla misafir için masalar konulmuştu."[84]

Bulgarlar'da her misafir için ayrı bir sofra hazırlanırdı. "Kimse kimsenin sofrasına ilişmeden her birimiz kendi soframızda yemek yedik."[85]

Bulgarlar da ziyafet sırasında şarap içerlerdi, ama onlarda ritüel içki başka bir şekilde sunulurdu. Öncelikle halife Muktedir'in gönderdiği elçinin geldiği sırada Bulgar hanının muhtemelen Ha-

82 Destunis, Skazaniya, s. 68
83 İbni Fadlan, s. 68.
84 Aynı yerde.
85 Aynrı yerde.

rezmliler'in tesiriyle Müslüman olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bilindiği gibi İslam'da içki yasaktır. Diğer yandan Orta İtil civarının tabii şartları üzüm yetiştirmeye müsait değildir ve dolayısıyla eski şarap içme geleneği yerini önce at etinden hazırlanan aperatife bırakmıştır.

"Yemeğimizi yedikten sonra, han bir gün ve bir gece (24 saat) önce yapılmış bal şerbeti istedi. Onlar buna sücüvv diyorlar. O ve biz bundan birer kadeh içtik. Sonra ayağa kalkıp, 'Allah, efendim emîr el-mü'minine uzun ömürler versin. Bu, ona olan memnuniyetimin ifadesidir' dedi. Onun ayağa kalkması üzerine sağındaki dört bey ve çocukları da ayağa kalktılar. Biz de kalktık. Hükümdar, bu hareketi üç defa tekrarladı. Sonra yanından ayrıldık."[86]

Görüldüğü gibi, gerek Bulgarlar'da ve gerekse Hunlar'da devletin başında bulunan kişinin verdiği ziyafetler sırasında veya yabancı bir misafirin karşılanması anında yemek ve içecek ikram şekilleri, iki halk arasında beş asırlık bir zaman farkı olmasına rağmen, tamamıyla birbiriyle örtüşmektedir.

15. Hunlar'ın ve Bulgarlar'ın Dili Üzerine

Priskus, Hunlar'ı farklı isimlerle zikreder: İskitler, kral İskitleri, Unlar, barbarlar. Hun devletinin ana gücünü, Tatarcayla [Bulgarcayla] akraba bir dil konuşan kabileler teşkil ediyordu. Sadece gelenek ve görenekler değil, lengüistik belgeler de bu görüşü desteklemektedir. Elbette bu konuda özel isimler, coğrafi adlar ve bazı kelimeler (örneğin *kamos*) ilk sırayı almaktadır.

Attila'nın oğullarından birinin adı Dengizih, diğerininki İrna veya İrnik'di. Her iki isim de Tatar lehçesindeki *dingiz* (deniz) ve *ir* (erkek, savaşçı) kelimelerinden yapılmıştır. Priskus'a göre İskitler'den birinin adı Balamir'di. Bugün Tataristan'da *Balımir* adında bir köy vardır. Hun özel ismiyle bugünkü coğrafi adı, *bala* öğesi içeren diğer Tatarca kelimelerle de karşılaştırabiliriz. Örneğin *Balamişkin*, bir halk melodisinin adıdır. G. F. Sattarova'nın

86 Aynı yerde.

"Tatarca Özel İsimler Sözlüğü"nde *Balapan, Balabaş* gibi *bala*yla başlayan adlar vardır. Ancak, Attila'nm kardeşi Blida'nın adı Tatarcadaki *Belit* antroponimiyle örtüşmektedir. Priskus da "İskitler'in Basih [Basık] adlı bir boyu"ndan söz eder. Böyle bir isim Tatarlar'da da vardır. Priskus'a göre bir başka İskit boyunun adı Verih (Berih) idi.

İbni Fadlan, Bulgar hanının "Savan denilen insanlara kendisiyle birlikte gelmeleri konusunda emir gönderdiğini; ancak, onların bu emre uymayı reddederek aralarında bölündüklerini, bir grubun Virağ adlı bir hükümdarın (kişinin) idaresindeki bir boyla birlikte..." şeklinde yazmaktadır.[87]Büyük bir ihtimalle bu 'Virag", Priskus'un sözünü ettiği Verih'dir. Nitekim Tatarlar'da Verig adı vardır.

Bir diğer bilinen Hun adı 'İldika'dır. Bu, Attila'nın son hanımının adıydı. *il* ve *dika* – her ikisi de bildiğimiz sözcüklerdir. Priskus, Balkanlar'da *dika* öğesi içeren Sardika adlı bir şehirden bahseder. Bu şehir, Miladî I. Yüzyılda Roma İmparatorluğu sınırları içinde kurulan ve bugün Bulgaristan'ın başkenti olan Sofya'dır. Daha önce verilen malumatlardan "barbar" adı olan Dika (Diké)'nın Yunanlılar'daki adalet tanrıçasının adı olduğunu ve Phaistos diskinde de DİKE olarak okunduğunu biliyoruz. Hun hükümdarı Attila (*at ti-la*) adı da "barbar" adı kabul edilir. Eski Yunanistan'da başkenti Atina olan Attika site devleti vardı ve Romalılar'da Sabin asıllı en bariz devlet adamlarından birinin adı da Attius Claudius (Appius Claudius da denilir) idi.* VI. Yüzyıl yazarlarından Jordanes'de şu satırlara rastlıyoruz: "... herkes biliyor ve görüyordu ki, kabilelerde başka halklara ait adları geniş ölçüde benimseyip kullanma âdeti vardı. Romalılar Makedon, Yunan-

87 İbni Fadlan, s. 76.

* Kanaatimizce yazar Attila adını Attika ve Attius'la ilişkilendirmekle büyük bir yanılgıya düşmektedir. Çünkü öncelikle bu ismin doğru şekli Attila değil, Atilla'dır. Bilindiği gibi bugün Ruslar'ın Volga dedikleri nehrin eski adı İtil, ondan daha önce de Atil idi. Yaygın olan görüşe göre Atilla 'Atilli' yani Atil nehri sahilinde yaşayan adam anlamındadır. (Çev.)

lılar Romalı, Sarmatlar German adlarını kullanırlardı. Gotlar ise bilhassa Hun adlarını ödünç alırlardı."[88]

V. Yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu ordusunun kumandanının adı Aspar'dı. Aspar, 471'de saray hadımları tarafından oğullarıyla birlikte hançerlenerek öldürüldü. Jordanes'e göre Aspar, Got asıllı olmakla övünen ilk patricienlerdendi. Bulgar hanedanını kuran Kubrat'ın oğullarından birinin adı da sonuna ilaveten *uh* eki alan *Asparuh*du. Attila'nm babasının adı da yine *uh* ekiyle *Mundiuh* idi. Hun dilinde Dinyeper nehrine *Var* deniliyordu. Konstantinos Porphyrogennetos'da bu kelime *uh* ekiyle *Varuh* olarak geçmektedir. Bu kelimelerin tamamındaki *uh* eki "oğul" anlamındadır.

Aspar ve Asparuh'la yakın akrabalığı bulunan başka bir isim daha vardır. M.Ö. 73-71 yıllarında Roma'ya karşı isyan eden kölelerin kumandanı, Trakyalı bir boydan gelen Spartak [Spartaküs] idi. Bu adm aslında Aspartak şeklinde olduğunu var sayalım. Bugünkü Tatar lehçesinde Aspar, Asparuh veya Aspartak (Spartak'ın yeni şekli olduğunu göz önünde bulundurmadan) adları yoktur, ama bunları hatırlatabilecek *Ester* adı vardır. Yine Tataristan'da İski Alpar, Yana Alpar (Eski Alpar, Yeni Alpar) köyleri ile Alparov aile adı mevcuttur. Spartak'daki *taka* gelince, bundan daha önce bahsedilmişti. *Tak* "bir çiftin teki" anlamındadır. Etrüskler'de ise "peri" demektir. Tatarcadaki *yatak* kelimesindeki *tak*, erkek, koca anlamındadır. Harfi harfine *ya-tak* "kadın-erkek" demektir. Yine Tatar lehçesinde *yurtak (yur-tak)* 'yorga at' şeklinde bir kelime vardır ki, sondaki *tak,* muhtemelen 'tanrı' anlamındadır. Eski Mısırlılar'da Ptak (Ptakh) adında bir tanrı vardı ve buradaki *tak* tanrı anlamındaydı.

Priskus, Hunlar'm dili konusunda şöyle der: "Bir İskit'in Grekçe konuşmasına hayret ettim. Çünkü bunlar kendi dilini, Hun, Got veya Roma dilini konuşurlardı. İskitler arasına karışmış Romalılar vardı. Fakat onlar kolay kolay Grek diliyle konuşamıyorlardı."[89]Attila'nın verdiği bir ziyafetten bahsederken de,

88 Jordanes, s. 77.

89 Destunis, *Skazaniya,* s. 52.

".. Zercon... Latinceyi Hun ve Got diliyle karıştırarak konuşur ve herkesi neşelendirirdi," diye bir açıklama getirmektedir.[90]

Demek ki burada "barbar dili" ibaresinden Hunlar'ın bünyesinde yer alan ve ahalinin genel kesimi için gerekli olmayan birçok küçük nüfuslu etnik grupların dillerinin kastedildiğini anlamak gerekir.

Anlaşılan, gerek farklı halkların kendi aralarında ve gerekse Romalılar'la (yani Yunanlılar ve Latinler'le) anlaşmada kullanılan temel dil, Priskus'un kaydına istinaden, Hun, Got ve Latin dilleriydi. Attila'nm Hunları Doğu Roma İmparatorluğu, yani Konstantinopolis'le yakın komşu olmalarına rağmen, Yunancayı bilmiyorlar ve başka halklarla anlaşmak için ona ihtiyaç duymuyorlardı. Peki uluslararası ilişkilerde anlaşma dili olarak kullandıkları Latinceyi nasıl öğrenmişlerdi? Bunun tek bir açıklaması olabilir: Onlar, uzun bir süre Latin dilli Romalılar'la temas halindeydiler ki, bu da ancak hâkim dilin Latince olduğu Batı Roma İmparatorluğu bünyesinde mümkündü.

16. "Bulgar" Kelimesi Üzerine

Resmi tarihçiliğe göre Bulgarlar bir Hun kabilesidir; Hunlarsa Avrupa'ya Doğudan gelmişlerdir. Göründüğü kadarıyla Hunlar, komşuları Çinliler tarafından bozguna uğratıldıktan sonra Batıya doğru hareketlenen ve Tanrı Dağları'nı aşarak Orta Asya bozkırına, ardından da İtil sahillerine gelen Hyung-nular'ın torunlarıdır.

Hunlar'ın Avrupa'da görünmeleri, takriben 360-370 yılları arasındadır. Bulgar adının ilk inandırıcı zikri ise 480 yıllarına rastlar. Çünkü bu tarihte Bizans imparatoru Zenon onları Gotlar'la girdiği savaşta yardıma çağırır. Bulgarlar, birbuçuk asırdan daha fazla bir süre Batı Türk Hakanlığı bünyesinde kaldılar. Hakanlığın yıkılışından ve ona bağlı ülüşlerden birinin başında prens olarak bulunan Organa'nın ölümünden sonra, yeğeni Kubrat 631 yılında bağımsızlığını ilan ederek, Kuban ve Azak

90 Age., s. 69.

sahillerinde kendi devleti Büyük Bulgarya'yı kurdu. Ne var ki Kubrat'ın ölümünden sonra Büyük Bulgarya dağıldı ve hanın oğulları babalarına ait olanları aralarında bölüşerek her biri bir yöne gitti.

İtil Bulgarları konusunda İbni Fadlan'dan önce başka yazarlar da bir şeyler yazmışlardır. Mesela İbni Rusta "Bolgarlar üç gruba ayrılırlar: Birinin adı Bersula, diğerininki Esegel ve üçüncüsünün adı da Bolgar'dır," diye kaydetmektedir.[91] X. Yüzyıl Pers coğrafyacılarından "Hudûd el-Alem"in anonim yazarı da 'Bulgarlar'ın üçe ayrıldıklarını, bunların adlarının da Bahdula, İşkil ve Bulgar olduğunu' belirtmektedir[92].

Araştırmacılar, bu bilgilerden yola çıkarak, İtil Bulgarları'nm üç kabileli bir federasyon olduğu hükmüne varıyorlar. Farklı yazılışlarına rağmen ilk iki isim üzerinde durmayacağız, ama üçüncüsü üzerinde durmamız gerekmektedir.

Latincede *v* sessizinin Tatar lehçesindeki *b*'ye tekabül ettiği bir dizi terim vardır. Daha önce üzerinde durduğumuz *vernde–birne* ve *vesta–biste* kelimelerinden başka birkaç örnek daha verelim: *avia* – nine, Tatar lehçesinde *ebi; vasta–* boşaltmak, ıssızlaştırmak; kökünü kazımak, Tatar lehçesinde *basu, basıp alu* – ele geçirmek, istila etmek. İncilin Latince çevirisinin adı *Vulgata* (Bulgata)dır. *Vulgata* kelimesi *vulgo* – umumileştirmek, herkese yeterli hale sokmak; karıştırmak, ilişki kurmak fiilinden gelmektedir. Tatarcada ise *bolgata* 'karıştırıyor, meczediyor' anlamındadır. Latincede yapı ve anlam bakımından *vulgo*ya yakın olan *vulgus* – halk, kitle; rütbesiz asker; ordu; *vulgus*tan yapılan *vulgaris* ise 'alışılmış, umumi, sade' anlamındadır vs.[93]

XIX. Yüzyıl Tatar âlimlerinden Şihabbeddin Mercanî, Bulgar kelimesinin *bolgamak* (bolgadı) 'bulamak, karıştırmak'dan geldiğini kaydederek, bunun da *katnaş (katış)* – "karışık, karıştırılmış" anlamında olduğunu belirtmektedir. Mercanî, gerçek bir Müslümandı ve Hristiyan kültürüyle herhangi bir alâkası yoktu;

91 Hennigue R. Nevedomıya zemli. M. 1961, II/ 171.

92 Age., s. 176.

93 Dvoretsky, s. 1093, 1094.

ayrıca Roma tarihiyle ve Latinceyle hiç ilgilenmemişti. Dolayısıyla onun "bulgar" terimine yüklediği anlamın Latincedeki *vulgus (vulgaris)*le örtüşmesi şaşırtıcı bir örnektir. Burada Priskus'un Hunlar hakkında 'onlar, çeşitli halkların karışımıydı' dediğini bir kez daha tekrarlayalım.

Bugünkü İtalyanlar arasında Bulgari adında bir ailenin bulunduğunu da kaydetmek gerekir.[94] XX. Yüzyıl başlarına kadar Kazan Tatarları arasında Bolgari aile lâkabı taşıyan intelijanlar vardı. Hatta günümüzde nadiren de olsa bunlara rastlanmaktadır.

"Bolgar" veya "bulgar" kelimesini eski Sabince, Etrüskçe asıllı Latince bir kelime veya erken Latincede 'ahali, halk; ordu' anlamındaki *vulgaris*den *bolgau (bolgamak)* fiilinden türemiş bir sözcük olarak kabul etmek gerekir.

Demek ki, Hunlar ve Bulgarlar farklı zaman dilimlerinde varlığını sürdürmüş aynı veya değişik kabilelerinin farklı adlarıdır. Attila'nm devletinin yıkılmasından ve Hun federasyonunun dağılmasından sonra ilk defa 480'lerde Bulgar adının geçmeye başlaması da tesadüf değildir. Jordanes'in eserini Rusçaya çeviren ve yorumlayan Y. Ç. Skrjinskaya şöyle der: "Jordanes (Bulgares) Bulgarlar kelimesiyle Karadeniz'in kuzeydoğu sahillerinde yaşayan Hun kabilelerini kastetmektedir .. Prokopius'da 'bulgarlar' kelimesi geçmez. (Agathius ve Menandros'da da geçmez). Jordanes ise, IV. ve V. Yüzyıllardaki olayları anlatırken Hunlar'dan bahseder, ama kendi zamanındaki olayları anlatırken Hunlar'dan değil, Antlar ve Sklavinler'le birlikte Bulgarlar'dan söz eder. Onun zamanında "Bulgarlar" kelimesi, V. Yüzyıl sonlarıyla VI. Yüzyıl başlarında Doğu Avrupa'nın Azak'tan Tuna sahillerine kadar uzanan bozkır şeridindeki Hun-Bulgar kabilelerinin tamamını kapsayan bir adlandırma ve isimdi."[95]

Hunlar'ın (Unlar'ın - 'ordu, savaşçı?') diğer bir deyişle Bulgarlar'ın Doğu Avrupa'ya Doğudan değil, Batıdan ve Güneyden, daha doğrusu İtalya taraflarından, daha da doğrusu eski Etruria'dan

94 Zar rubejom, 25, 1975, s. 24.

95 Jordanes, s. 221, 222, dn. 117.

geldiklerini düşünmek için mesnedimiz vardır. Bu yüzdendir ki Attila döneminde Hunlar Latinceyi mükemmelen konuşuyor; hanları da Batıya doğru yöneliyordu; fakat Katalaun açıklarında istemediği bir engelle karşılaşacaktı.

Bu savaştan sonra Hunlar'ın kuzeybatıya doğru ilerleyişleri tersine dönerek kendi topraklarına, göründüğü kadarıyla Tuna civarı bozkırlarına doğru gelişmiştir. Attila'nın birden esrarengiz bir şekilde ölmesiyle birlikte Hun federasyonu hızlı bir şekilde zayıfladı. Yeni federasyonlar teşekkül etti ki, onlardan birisi de Bulgar federasyonudur. Daha sonraki dönemde eski Hun kabileleri Doğuya yöneldiler veya habitatlarını bu yöne doğru genişlettiler.

17. Baltavar

'Baltavar' kelimesi İbni Fadlan'ın eserinde geçmektedir: "Slavyan hükümdarı Baltavar'ın oğlu el-Hasan'dan mektup gelince.."[96] Bizim dikkatimizi çeken husus, aynı kelimenin metin içinde ikinci defa geçmesidir: "Ben gelmeden önce hükümdarın camisinin minberinde onun adına hutbe 'Ey Allah'ım, Bulgarlar'ın hükümdarı Baltavar'ı ıslah et' şeklinde okunuyormuş."[97]

Birinci ifadeye göre 'Baltavar'* Hasan'ın babası, 'Slavyan hükümdarı'; ikincisinde ise Hasan'ın babası değil, saygıdeğer bir hü-

96 İbni Fadlan, s. 55.

97 Age., s. 68.

* "Baltavar" terimi, muhtemelen Tuna Bolgarları'nda da vardı. R.G. Fahrutdinoff "İtil Bolgarları Tarihiyle İlgili Araştırmalar" adlı eserinde, "869'da Kontantinopolis'e gelen Tuna Bolgar elçileri 'tabar' veya 'tavar' ünvanı taşıyorlardı" diye yazmaktadır (s. 64).
Anlaşılan Tuna Bolgarları'nda başına bal eki getirilmeyen 'tavar' veya 'tabar' terimi 'elçi' anlamınydı ve İtil Bolgarları'nda ise aynı ünvan 'baltavar' şekliyle 'hükümdar' manasında kullanılıyordu. Rusçadaki *topor*(tapor okunur), ***balda*** ve ***kuvalda*** kelimeleri de bazı değişiklikler, anlam nüanslarıyla 'baltavar' terimiyle ilişkilidir. Çok büyük bir ihtimalle Tatarca ***tavar*** kelimesiyle Rusçadaki *tovar, tovariş* (tavar ve tavariş okunur) sözcükleri de yine bu eski 'baltavar' ve 'tavar'la bağlantılıdır.

kümdar ve bizzat 'Bulgar hanı'dır, yani Bağdat halifesine mektup gönderen bizzat Hasan'dır. Anlaşılan İbni Fadlan'ın gelişine kadar hutbe Hasan'ın değil, babası Baltavar'm adına okutuluyordu.

Türk Hakanlığı döneminde Orta Asya'da *avar* adında bir halk veya kabileler konfederasyonu yaşamaktaydı. L. N. Gumilëv "Türkütler (Türkler) Aral Gölü'nün kuzey sahillerinde Huni (Hionit), Var ve Ogur kabilelerinin direnişiyle karşılaştılar. Türkler, ancak 558'de bu kabileleri mağlup ettikten sonra İtil tarafına geçmişlerdir" demektedir. (Bkz. Eski Türkler, Selenge Yayınları, 4. baskı, s. 52). Ancak 20 000 kişi kendilerini takip edenlerden kurtulmayı başararak Batıya yöneldiler. Avarlar Türkler'in, İranlıların ve Bizans'ın düşmanıydılar. Buna rağmen Pannonya'ya yerleşerek, yeni ve "güçlü devletlerini" kurdular (age.). ".. Avarlar'ın büyük bir kısmı Avrupa'ya geçti ve tarihin daha sonraki döneminde, VIII. Yüzyıldan X. Yüzyıla kadar, bu halka önemli rol oynamak nasip olmuştu," diye yazmaktadır R. Hennigue bu kaçak Avarlar hakkında.

Bilindiği gibi Pannonya V. Yüzyılda Attila Hunlarınm yaşadığı topraklardı. Avarlar'm Türk kökenli bir halk olduğu kabul edilir. İlk hanlarının adı da Bayan'dı. Tatarlar'da Bayan, Tuna Bolgarlar'mda ise Boyan şeklinde şahıs isimleri vardır. Daha önce belirtildiği gibi İtalya'da Bayi (bay-i) adında bir halk vardı. Avarlar, savaşçı bir halktı. Sık sık Hunlar'ın kadim düşmanları Bizans'la ve aynı zamanda batılı devletlerle savaşıyorlardı. Acaba Avarlar da, tıpkı Attila'nm Hunları gibi, Batı'ya, İtalya'ya geçip Apenin Yarımadası'm yurt edinmek mi istiyorlardı?

"Baltavar" terimiyle ilgili olarak varyag (*var-yag*) kelimesi üzerinde birazcık durmaya çalışalım. *Bar*'ın ne olduğunu biliyoruz, *yag* ise zaten 'nehir' anlamında öteden beri bildiğimiz bir kelime. W. W. Barthold, "İtil'in Bolgar şehrindeki Yaga-bazar (muhtemelen Aga-bazar) denilen bir mesire yeri var" diye yazmaktadır. (Barthold, Soçineniye, 5/514). Yaga'nın "aga" şeklinde değiştirilmesinin hiçbir mesnedi yok. Çünkü *aga* terimi 'yaga'dan değil, 'naga'dan bozmadır. Eski Türkçede *yagı* düşman demektir. Dünyanın eski sakinleri, bir nehri ikiye bölünmüş kabul ederler, bir tarafını kendilerin, diğer tarafı yabancının yani düşmanların – yag-ı kabul ederlerdi. Orta Asya'daki Sır-Derya nehri de eskiden 'barbar' halkın dilinde Yaksart adıyla bilinirdi. Yunanlı yazar Arrien, Makedonyalı İskender'in silah arkadaşı Aristobulos'un ağzından bu sözü nakletmektedir. (Barthold, Soçineniye, III/27).Yaksart (*yak-sart*) 'sartların nehri' anlamındadır. Şu halde *Yaga-bazar*'ı 'nehir kenarına kurulmuş bazar'; '*var-yag*'ı "Var-nehri" ve *var-yag-i*'yi ise 'Var nehri (tanrısına) tapanlar' şeklinde anlamak gerekir.

Daha sonra İbni Fadlan'la Bulgar hanı arasında geçen konuşmadan, hanın İslamiyette hutbenin nasıl okunacağını bilmediği anlaşılıyor. "Benim adıma nasıl hutbe okunması caiz olur?' dedi. Ben de, 'Senin ve babanın adı ile' dedim. Han, 'Babam kâfirdi. Onun adının minberde söylenmesini istemem. Benim adımı da bir kâfir verdiğine göre, adımın da hutbede zikredilmesini arzu etmem..' dedi.[98]

Anlaşılan o güne kadar hutbede ne Bulgar hanının, ne de babasının adı kesinlikle zikredilmiyormuş. Yani han İslamı kabul edinceye kadar kâfir adı taşıyormuş. Zaten kendisi de bu konuşmadan sonra İslamî Cafer adını alır, babasına da Abdullah adını verir. Ama yukarıda da gördüğümüz gibi, hanın İslamî olmayan adı Hasan'dı.

Eğer "Baltavar" özel isim değilse, o takdirde bir tek açıklaması olabilir ki, o da bunun Bulgar hanının ünvanı [ilteber] olduğudur.

"Baltavar" kelimesi iki öğeden oluşuyor: *Balta* ve *var.* Tatarlar'da ve Tataristan'da balta adı geçen *Balta, Baltabay, Baltakol* gibi antroponimler; *Balta boray yilgası, Baltalı, Baltalı yilgası* gibi akarsu adları vardır. İtil-Ural sınırında yer alan bölgede de buna benzer kelimelere rastlanır. Örneğin Ukrayna'nın Odessa bölgesinde *Balta* adında bir şehir vardır.

Var öğesi Tatar lehçesinde *bar* şeklinde oldukça yoğun olarak kullanılır ve farklı anlamlar ifade eder. Sadece birkaç örnek vereceğiz. Tataristan'da *Baran yilgası, Barcı sui* adında akarsu isimleri, Perm bölgesinin güneyinde *geyne* ("gaynılar") denilen Tatarlar'ın yoğun olarak yaşadığı yerlerde *Barda* nehri vardır. İbni Fadlan, el-Barancar adlı bir 'evin' horantasından bahseder.

Hunlar'ın Dinyeper nehrine *Var* veya *Varuh* dediklerini daha önce belirtmiştik. Roma İmparatorluğu'nun Transalp Galyasında Var adında bir nehir vardı. Gaius Julius Sezar 'İç savaş' notlarında bundan bahsetmektedir. Böyle bir nehir bugün Fransa'nın güneyinde mevcuttur. Eski Roma'nın eyaletlerinden Balkanlar'da Vardar nehri akmaktadır. Bulgaristan'da deniz sahilinde yer alan

98 Aynı yerde.

şehirden birinin adı Varna'dır. Romalılar'da Var, Varius ve keza *var* öğesi içeren *Varron, Vargunteius ve Varilla* şahıs adları vardı. Valerius Yolu üzerindeki bir şehrin adı Varia (*var ia* - Varın kölesi veya Varın meftunu) idi. Aynı adı taşıyan bir şehir de İberya (İspanya)da vardır.

İbni Fadlan, Elbe ile Ural nehirleri arasında Variş adında bir nehrin aktığını belirtmektedir. Tataristan'da, İtil-Ural bölgesinde, *var*ın yumuşak varyantı *ver* öğesi içeren toponimler ve akarsu adları vardır: *Vereş yilgası* (Varaş nehri), *Vereş, Bereşbaş* köyleri Tataristan ve Başkurdistan'dadır.

Var öğesi içeren en meşhur kelime, herhalde tarihi *Suvar*dır. Bu, Orta Çağda İtil sahillerinde yer alan ikinci büyük şehrin adıdır. İstahri, "Bulgar, bir şehir adıdır ve onlar Müslümandır; şehirde mescitler bulunmaktadır. Ona yakın yerdeki bir diğer şehrin adı ise Suvar'dır ve oradada da mescitler vardır" diye yazmaktadır.[99]

Suvar kelimesini *su-var* şeklinde ikiye ayıralım. İlk öğe *su,* tıpkı *suyurgal, subay–* 'dal' kelimelerinde olduğu gibi 'oğul' anlamındadır. *Var* ise nehir ve aynı zamanda tanrı demektir. Orta Çağ müelliflerinin verdikleri bilgilere göre Suvar İtil'in sağ cenahındaydı. Çok büyük bir ihtimalle Bulgarlar başlangıçta İtil'e *Var* diyorlardı. Bu duruma göre Suvar "Varın oğlu" demektir ki, daha önce üzerinde durulmuştu.

Bulgarca *baltavar* terimi, kelimesi kelimesine "tanrının baltası" veya "kutsal balta" demektir.

M.Ö. I. Yüzyılin ikinci yarımında yaşayan Halikarnaslı Dyonisius 'Eski Romalılardan' bahsederken şöyle der: "Bazılarının anlattığına göre, (Roma'da Etrüsk kralı Tarkvinya'ya) her bir Etrüsk şehri için oniki balta getirdiler. Etrüsk âdetlerine göre her bir yöneticinin önünde bir bağ odundan başka bir de balta taşıyan bir diktor yürürdü. Bu oniki şehir ortak bir saldırı kararı al-

99 Zahoder B. N. *Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostoçnoy Yevrope*. Bulgarı, madyarı, narodı Severa, peçenegi, rusı, slavyane. M., 1967, T. 2, s. 37.

dığı zaman, yöneticileri bu oniki baltayı başkumandan tayin ettikleri birine verirlerdi."[100]

"Ege-Anadolu bölgesinde önceleri Etrüsk krallarının, daha sonraları ise Roma konsüllerinin iktidar sembölü olarak iki ağızlı balta taşınırdı," diye yazmaktadır Nemirovsky.[101] "Eski Girit mühürlerinde kadın ve erkek rahiplerin tuttuğu dabris (iki ağızlı baltayı- N.F.) yer almaktadır. Girit'deki Arkalahori mağarasında bronz işlemeli birçok dabris bulunmuştur. Knossos yakınındaki bir mezarda bulunan baltaya "kutsal iki uçlu balta" adı verilmiştir," diye devam ediyor yazar.[102] Yeri gelmişken Phaistos diskindeki işaretlerden birinin (tabloda -15) *balta* olarak adlandırıldığını hatırlatalım.

İki ağızlı balta resimleri Etrüsk yadigârlarında da, örneğin Vetulania'daki Aul Felusk stelasında yer almaktadır. Steladaki savaşçının başında 'deniz halklarının' 'kalpağını' hatırlatan bir başlık vardır. Kalpağın altından uzun saçlar dışarı çıkmış; savaşçının sağ elinde iki ağızlı bir balta, sol elinde ise üzerine altı taçyapraklı bir yıldızçiçeği resmi çizilmiş kalkan yer almaktadır.

Bulgar kaya epitaplarında genellikle sekiz taçyapraklı yıldızçiçekleri çizilmiştir. Aralarında altı taçyapraklı olanları da vardır. Gerek Aul Felusk stelasındaki mezar süslemesinde ve gerekse Bulgar epitaplarındaki altı taçyapraklı çiçeğin Etrüsk kökenli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda G. V. Yusupov'un "Bulgaro-Tatar Epigrafikasına Giriş" adlı eserinde yer alan XVI. Yüzyıla ait bir yadigâr resmi özellikle dikkat çekicidir. Yazar şöyle demektedir: "Yadigârın arka yüzüne konulan süslemenin nadir bir örneğini Arsk bölgesi Orta Atı köyünde görüyoruz. Daire içinde altı taçyapraklı bir yıldızçiçeği çizilerek kare içine alınmış."[103]

Aul Felusk'daki Etrüsk levhası üzerindeki resim ise dört köşeli bir çerçeve içine alınmış. Altı taçyapraklı yıldız süslemesi üzerinde bir detay var ki, Etrüsk ve Tatar yadigârlarını sadece birbi-

100 Burian, s. 14.

101 Neminorovsky A. İ. *Etruski.* Ot mifa k istorii. M., 1983, s. 114.

102 Aynı yerde.

103 Yusupov G. V. Verovaniya i ih perejitki. M., 1967, s. 152.

Resim 4. *Aul Felusk* mezar stelası. Vetulania. M.Ö. V. Yüzyıl.

rine yakınlaştırmıyor, yakın akrabalığını da ortaya koyuyor. Bu, yıldızçiçeğinin taçyaprak uçlarını birleştiren içbükey çizgidir. Her iki levhada göze çarpan bir başka ortak özellik, çiçeğin çift çizgili halka içine alınmış olmasıdır. Bütün bunlar, elbette derin bir anlam içermektedir.

X. Yüzyılda İtil Bulgarlarındaki *baltavar* kelimesi ile 'Etrüsk kralının' veya Romalı konsülün ne gibi bir ilişkisi olabileceğini bilemiyoruz. Her halükârda, İbni Fadlan'ın anlattıklarına istinaden, Bulgar hanı orijini ve durumu itibariyle 'doğulu' yarı tanrı bir hükümdar değil, aksine sadece bir kumandan, bir başbuğ idi. Hatta Arap diplomatın verdiği bölük pörçük bilgiler, gözümüzün önüne katı savaşlarda pişmiş güçlü, iktidarlı bir şahsiyet getirmektedir. Örneğin içmeyi sevmektedir. "Gece gündüz" bal şerbeti içmektedir[104] ve sanki büyük bir küpün içinden konuşuyormuş gibi gür sesli ve iri kıyımdır.[105] Virag yönetimindeki Savan kabilelerinden bir grup emrini dinlemeyi reddettiği zaman ise şu cevabı verir: "Kim bana karşı çıkarsa, onu kılıçla karşılarım."[106]

Rivayete göre Bulgarlar, Bağdat halifesinin büyükelçisi gelinceğe kadar İslamı Harezmliler'den gayr-ı resmî olarak zaten al-

104 İbni Fadlan, s. 68.
105 Age., s. 69.
106 Aynı yerde.

Resim 5. XVI. Yüzyıl yadigârının arka yüzü. Tataristan'ın Arsk bölgesi Orta Atı köyü.

mışlardı ki, bu durum iki halk arasında sıkı ilişkilerin olduğunu göstermektedir. Örneğin İbni Fadlan, Bulgarlar arasında yaşayan Harezmli kadınların defnedilmesinden bahsetmektedir.[107] B. N. Zahoder, Beyhaki'nin anlattıklarına istinaden, Bulgar hanının XI. Yüzyılda Sebzevar ve Hüsrevcerd'de birer cami yapımı için pek çok para gönderdiğini ve Horasan hâkimine de dünyada kimsenin görmediği kadar yüklü hediyeler yolladığını kaydetmektedir.[108] Eğer Harezmliler -bizim teklifimize göre eski Lidyalılar- aslen Bulgarlar'la akraba olmasalardı, o takdirde Bulgar hanı belki de bu kadar cömert davranmazdı. Sebzevar (*seb-ze-var*) coğrafi adı da (özellikle sonundaki *var* ekiyle) Harezmliler'in kökeni konusunda bir şeyler fısıldamaktadır.

Başpiskopos Methodius'un Likya'nın Patar şehrinden (III-IV. Yüzyıl) olduğunu belirten "Nestor Kroniği"nde şöyle denilmektedir: "Bazıları da derler ki, onlar Amonların oğullarıdırlar, ama öyle değildir. Moav'ın oğulları Hvalisler, Amon'un oğulları da Bolgarlar'dır.. Böylece Hvalisler ve Bolgarlar Lot'un kızlarından türemişlerdir.. "[109] Yeri gelmişken Hvalisler'in Harezmliler olduğunu da kaydetmiş olalım.

"Nestor Kroniği"ndeki bu açıklama, şu satırları yazan Zahoder'in de dikkatini çekmiştir: "Bulgarlar ve Hvalisler, Doğu literatürü için Bulgar ve Hazar'ın geleneksel terkibi olarak anılırlar. Sözü edilen halklar, İtil civarında birbirlerine komşu olarak yaşıyorlardı. Rus vakayinamelerinde Bulgar ve Harezmliler'in birlikte zikredilmesi de bu şekilde açıklanabilir."[110]

"Bu şekilde açıklanabilir" ifadesini te'yit etme hakkımız olduğunu söyleyebilirim.

107 İbni Fadlan, s. 77.
108 Zahoder, s. 46.
109 Povest vremennik let- M., 1950, s. 353.
110 Age., s. 159.

18. Bakır Kazan Efsanesi

Eski Romalılar'daki bir efsaneye göre Kartaca'nın kurucusu kraliçe Didona (Elissa), kocasının ölümü üzerine Afrika'ya kaçar ve Berberî kralı Yarb'dan bir miktar toprak satın alır. Anlaşmaya göre bir öküzün derisinin yettiği yer kadar toprak satın alma hakkı vardır. O da öküzün derisini ince bir şekilde keserek, geniş bir alanı çevreler ve orada bir şehir kurar.

Tatarlar da aynı efsaneyi Kazan'ın 1552'de düşmesi konusunda anlatırlar. Sadece burada rol oynayan güçler Ruslar ve Tatarlar'dır. Rus çarı Kazan hanına bir öküz derisinin kapladığı yer kadar toprak verebileceğini söyler ve böylece Tatarlar, Didona'nın Berberler'i aldattığı gibi aldatırlar.

Yine Roma efsanesine göre Didona Kartaca kalesinin temelini atarken, "şehre zenginlik ve askeri güç getiren bir öküz ve at kafası; Roma'da Kopitole üzerine tapmak yapılırken de Roma'nm dünyaya hâkimiyet işareti olarak bir insan kafası kesilmişti."[111]

Kazan'ın kuruluşuyla ilgili olarak anlatılan efsane de Roma efsanesine yakındır. Bu efsanelerden birinde, şehrin (bir rivayette ise han camisinin) temeli atılırken, ustalara ilk karşılarına çıkan adamı yakalayıp kurban etmeleri emri verilir. Fakat ustaların karşısına ilk çıkan kişi hanın çocuğu olur. Ustalar çocuğa acırlar ve onun yerine bir köpek yakalayarak kesip temele atarlar. Bunu daha sonra öğrenen han, devletinin başkentinin (veya mescidinin) köpeklere ganimet olacağını söyler.*

Tarihimizi eski dünyaya bağlayan başka bir efsane daha var.

---

111 Mifı narodov mira. M., t. I, s. 377.

* Benzeri bir rivayet Novgorod şehri için anlatılır. Slavyansk ıssızlaşıp yeni bir şehir kurma ihtiyacı doğunca, yaşlılar, eski âdetlere binaen güneş doğarken dört bir yana adamlar çıkarıp, karşılarına ilk çıkan canlıyı yakalayıp getirmelerini emrettiler. Yola çıkanlar, bir çocuğa rastladılar ve böylece daha sonra Detinsi (Çocuk) Kalesi denilen kalenin temeline diri diri gömdüler. Bu tür gelenekler Germanya ve Britanyada da vardı. (Bkz. Gumilev, L. N. Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, Selenge Yayınları, İst. 2003, C. I, s. 399-400) (Çev.)

Jordanes, Marcianopolis şehrinin kuruluşunu anlatırken şöyle der: "Bu şehri Trayan (Trajan) şu sebepten kurdu: Kızkardeşi Marcia'nın cariyesi bu nehirde yıkanmıştı.. Fakat cariye daha sonra su doldurmak isteyince.. getirdiği altın kap elinden düşerek suyun derinliklerine gömüldü. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra kap suyun dibinde gözüktü. Bunu şaşkınlıkla gören Trayan suyun kaynağında ilahî bir şey olduğuna inandı ve oraya bir şehir kurarak kızkardeşi Marcia'nın adını verdi.."[112]

Marcianopolis, günümüzde Bulgaristan'ın Varna şehrinin güneybatısında bulundu. İmparator Trayan, 53-117 yılları arasında yaşamıştı. Tataristan'da Rayan antroponimi vardır. Sadece başında *t* yoktur. Latince Marcia adı da Tatarcada Marziya veya Marciya şeklindedir.

Jordanes'in anlattığıyla benzerlik arzeden bir başka efsane ise şöyle: "Likya'nm Ksanthos şehri yakınlarında bir kaynak var. Rivayete göre o sıralar durup dururken birden kaynamaya başlar, yarılır ve üzerinde eski yazı izleri bulunan bakır bir levha ortaya çıkar. Levhanın üzerinde Pers devletinin sonunun geldiği ve Yunanlılar tarafından yıkılacağı yazılıdır."[113]

Burada sözü edilen Pers devleti, III. Darius (Codoman) zamanında Makedonyalı İskender'in yıktığı Ahemenid hanedanıdır. Galiba Plutarch, Jordanes'in anlattığı efsaneye benzer başka bir efsane biliyordu ve ona üzerine eski bir alfabeyle yazılar kazınmış bakır bir levha unsuru ilave ederek hikayesine katmıştır. Halbuki Plutarch, sadece Kazan şehrine ad verilmesiyle ilgili efsaneyi biliyordu.

Bu efsaneye göre Tatar hanlarından birinin bir hizmetkârı varmış. Su getirmesi için nehre göndermişler. O da âniden bakır kazanı suya kaptırmış. Bu olay sebebiyle devletin başkentine Kazan adı verilmiş. Kazan kelimesi bugün Türk lehçelerinde hem kap, hem de Kazan şehrini gösterir. Tatar efsanesinde her şey açık ve sade. Kazan – kap ve Kazan- şehir. Burada, tıpkı Şürali masalın-

112 Jordanes, s. 84.

113 Plutarch, s. 407.

da olduğu gibi, güzel bir kelime oyunu var. Halbuki Marcianopolis şehrinin kuruluşuyla ilgili efsanede bir bulanıklık var ve kelime oyunu yok. Yani şehrin adının imparatorun kızkardeşinin adıyla ilişkilendirilmesiyle, altın kabın suya düşmesi arasında bir bağlantı yok. Tatar efsanesinde nehre düşen kazanın bakır olduğu belirtiliyor. Jordanes'den dört asır önce yaşamış bulunan Plutarch da bakır eşyadan (levhadan) bahsediyor. Bilindiği gibi bakır, insanın hayatına altından önce girmiştir. (Nitekim daha geç döneme ait bazı Tatar efsanelerinde bakır yerine altın kazandan behsedilir.)

19. Likya ve Likyalılar

Likyalılar, M.Ö. XIV. Yüzyılda Mısır'ı istila eden *deniz halkları* arasında Luku adıyla zikredilirler. Ayrıca Homeros'un 'İlyada'sında Truva müdafileri yanında savaşa katılan taraf olarak geçerler.

"Likyalılar'a Sarpedon'la kusursuz Glaukos komuta eder,
gelmişler uzak Likya ülkelerinden.
anaforlu Ksanthos'tan gelmişler"

der şair. (II, 876, 877)

Likyalılar hakkında dikkat çekici bir açıklamayı Herodot'da da buluyoruz:

"Likyalılar'a gelince, bunlar Girit'den gelmedir. (Zira çok eskiden Girit'de yalnız barbarlar otururlardı). Europe'nin oğulları olan Sarpedon ve Minos, Girit krallığı için çatışmışlar, bir sivil savaş çıkmıştı; Minos, kendinden yana çıkanlar sayesinde kazandı; Sorpedon'u ve arkadaşlarını ülkeden sürdü; bunlar, Asya'ya, Milyas topraklarına göçtüler; çünkü Likyalılar'ın bugün oturdukları topraklar eskiden Milyas'tı ve Milyaslılar'a Solymler denilirdi. O zamana kadar bu sürgünlerin başında Sarpedon vardı; geldikleri zamandaki adlarını taşıyorlardı; Likyalılar'ın komşuları bugün de onları o adla, yani Termiller diye çağırırlar. Atinalı Pandion oğlu Lykos da kardeşi Aigeus tarafından sürülmüş Sarpedon'un yanı-

na, Termiller ülkesine gelmiş ve bundan sonra bu halklara Lykos'dan kinaye Lykialı (Likyalı)lar denilmiştir."[114]

Girit'in en eski kralı, Zeus ve Europe'nin oğlu Minos, efsanevî bir kişi kabul edilir. Minos, belki de gerçekten efsanevî bir kraldı, ancak Tatar lehçesinde bu Yunanca isimle örtüşen gerçek şahıs adları vardır: *Minaj, Minaç, Minas, Mineç, Minaz, Minaci, Minay, Mini, Mineçtin, Minuk vs.* [115] "İlyada"da Lirnesa şehrinin prensi ve aynı zamanda Briseida'nın kocasının adı - ki şehrin zaptı sırasında Akhilleus tarafından öldürülmüştür, - Mines'di. (XIX, 296)

Herodot, Likyalılar'ın âdetlerinden bahsederken şöyle der:

"Görenekleri bir yanıyla Giritliler'i, öbür yanıyla Karyalılar'ı andırır. Ama bir âdetleri vardır ki, başka hiçbir ulusta rastlanmaz; babalarının değil, analarının adını alırlar; bir Likyalı öbürüne kimlerdensin? diye sorsa, kendi adından sonra anasının adını ve onun soyadını söyler.."[116]

Herodot'un verdiği bu bilgi, eskiden anaerkil sosyal yapının varlığı için bir delil olarak kullanılabilir. Bir noktada bilimsel açıdan bunu dilbilimde "yapısal ve genetik köken" işareti sayabiliriz. Demek ki eskiler kadını-anayı ve soyunu baba ve erkek soyundan üstün görüyorlardı. Her insan toplumunda, erkeğin ve babanın güçlü bir varlık olarak gelişme gösterdiği her dönemde bunlar tanrı, efendi kral ve kumandan sayılmışlardır. Nitekim Phaistos diskinde de ABA - 'baba ata' kelimesi de TU ENİ - 'kadın ata'dan önce konulmuştur.

Likyalılar'm anneyi sayma geleneği, Atlantidliler'in gerçekten var oldukları konusunda başka bir delil sayılır. Çünkü Eflatun'a göre Atlantlar yer anadan türemişlerdir.

114 Herodot, 1, 173.

115 Sattarov G. F. *Tatar isimneri sözligi.* Kazan, 1981, s. 123.

116 Herodot, 1, 173.

20. Likyalılar'ın Dili

Strabon'un yaşadığı dönemde, Likyalılar Roma hâkimiyeti altındaydılar. Likya, daha önce olduğu gibi, Küçük Asya'nın güneybatı sahilinde işgal ediyordu. "Rodos'un karşısında yer alan sahillerden sonra.. doğrudan Pamphylia'ya kadar yayılan ve Trakhlar'm Kilikya'sma dayanan Likya topraklarına girilir," diye yazar Strabon.[117]

"Oy hakkını paylaşan yirmi üç kent vardır. Hangi kenti uygun gördüklerini seçtikten sonra, her kentten temscilciler birleşerek orada genel bir kongrede toplanırlardı. Kentlerin en büyüklerinin üç, orta büyükte olanların iki ve geriye kalanların da bir oy hakkı vardı.. Artedmidoros, en büyük altısının Ksanthos, Patara, Pinara, Olympos, Myra ve Tlos olduğunu söylüyor.. Kongrede, onlar önce bir "Lykiarkhes" ve sonra birliğin diğer memurlarını seçerlerdi ve gene burada genel adalet kurulu oluşturulurdu... Yargıçlar ve yüksek memurlar kentler tarafından aynı oranda seçilirlerdi. Böyle bir yönetimle yaşadıklarından, Romalılar egemenliğinde dahi bağımsız kalabilmişlerdir."[118]

Bu bilgi de bize yine Eflatun'un sözünü ettiği Atlandid'i hatırlatıyor. Bilindiği gibi orada da devlet on kral tarafından ortaklaşa yönetiliyor ve bunlar, içlerinden ilahi kanunları gözetmeyenleri yargılayabiliyorlardı.

Yaklaşık 120-180 yılları arasında yaşayan Suriye asıllı, ama ismine bakınca Likyalılar'la akrabalığı olma ihtimali bulunan Yunan yazar Lukian zamanında, 'Likya'da güzel bina yoktu.' "İki Sevgili" adlı hikayesindeki kahramanlardan biri şöyle konuşur: "Pamphylia körfezine geldik ve her şeyden çok anlattıkları efsaneleri zevkle dinleyerek tüm Likya şehirlerini dolaşmaya başladık. Hiçbir yerde eski ihtişamdan en ufak bir eser bile kalmamıştı."[119]

117 Strabon, XIV, III, 1.

118 Age., XIV, III, 3.

119 Lukian. İzbrannoye. Per. s drevnegreçeskogo. M., 1987, s. 458.

Strabon'un eserinde adları zikredilen Likya şehirlerinden altısı günümüz Tataristan'ındaki coğrafi isimlerle örtüşmektedir.Ksanthos (veya Ksant) – Kazan; Patarı, muhtemelen *Utarı* . XVI. Yüzyıl Kazan Hanlığı'nda, elyazması bir kitapta belirtildiğine göre, Meşa nehrinin ağzında, Nogay yolu üzerinde "İtil yakınında... Orta Utarı, Büyük Utarı ve Kiçik Utarı köyleri vardı."[120] Likya şehirlerinden *Pinarı*, Elabuj bölgesindeki *Pinere* gölü ve aynı zamanda Arsk'daki *Bimer* ve Vısokogorsk bölgesindeki *Pimer* köyleridir. Bundan başka Tataristan'da *Pimer başı yilgası, Pimer yilgası, Pimer çişmesi* adlı akarsular da vardır.[121]

Strabon, Likya'da Telmess şehri ve Telmessia burnu olduğundan bahseder. Lukian ise şehrin adını Sura olarak verir. Kazan Hanlığı ile Moskova Knazlığı arasındaki sınır Sura nehri tarafından çizilmişti.

Homeros'a göre Likyalılar'da Pandar adında bir kişi vardı. Truva kahramanlarından Pandar'ın adı bugünkü Tatar lehçesinde yok ise de, Fender ve İldar gibi adlarda *der–dar* ekleri muhafaza edilmiştir. Ukraynalılar'da da Bondar, Bandarçuk, Bandarenko adları vardır ki, bunların eski Lidya şahıs adlarıyla bağlantıları olabilir.

Truva savaşı sırasında Truvalılar'ın saflarında savaşan Likyalı savaşçılar arasında Koiranos, Alastor, Noemon, Gali, Pritan gibi adlardan bahsedilmektedir. Biz bunların üzerinde tek tek duracak değiliz, ama bir tanesi üzerinde durmasak olmaz: Gali. Bu ad, Tatarlar arasında oldukça yaygın bir isimdir ve özellikle de Gali-Galiya gibi kadın adlarına sıkça rastlanır. İlyada'da geçen Gali, deniz tanrıçaları arasında zikredilir. Bu veri bize Gali halkının atalarının yaşanan büyük felaketle tarihten silinen Atlantlar olduğunu göstermektedir.

Plutarch, eserinin "Masabaşı Sohbetleri" adlı bölümünde Lidyalılar'a ait bazı efsanevî hikayeler anlatmaktadır. Bunlardan birisinde şöyle deniliyor: "Likyalılar'ın İsar adını verdikleri Amiso-

120 Çernişiev Y. İ. Seleniya Kazanskogo hanstva. Kazan, 1971, s. 276.
121 Garipova, s. 97, 171.

dar, cesur ama aptal ve kaba bir kişi olan Khimar adında birinin kumandası altında gemilerle Zeleya topraklarından gelerek korsanlık yapardı."[122] Zeleya, Truva'da bir şehrin adıdır. Tatar Türkleri'nde Zeliya şeklinde kadın adı vardır. Gerçi bunun Arapça Zeliha'dan geldiği zannedilirse de, gerçek hiç de öyle değildir. Amisodar-İsar adı ise bugünkü Tatar lehçesinde *iser* ve aptal, alık, geri zekalı anlamıyla mevcuttur.

21. Romalılar'la Savaşan Korsanlar

Likyalılar'm "akıllı, ama aptal ve kaba Khimar"ın kumandası altındaki gemilerle korsanlık yapan Amisodar'a "isar" lâkabı vermelerinin haklı sebepleri var. Romalılar'ın hâkim olduğu dönemde deniz sahillerinde yer alan şehirlerde en geçerli meslek korsanlıktı.

Bilindiği gibi Romalılar, yakın ve uzak komşularıyla sürekli savaşıp durdular. Roma ordusu, tüm İtalya'yı fethettikten sonra Balkanlara, Kuzey Avrupa'ya, Küçük Asya'ya, Afrika ve İspanya'ya yöneldi. Roma'nm darbesini yiyen irili ufaklı birçok devlet haritadan silindiği gibi, şehirler harabeye dönüşmüş, halklar Romalılar'm esir veya haraçgüzarı haline gelmişlerdi.

".. Romalılar, Kartaca ve Korinth'i yakıp yıktıktan sonra zenginleştiler ve daha fazla köleye ihtiyaç hissetmeye başladılar. Böylesine kolay hayat şartları karşısında bol miktarda korsan türedi," diye yazıyor Strabon.[123]

Strabon'a göre Likyalılar, "medenî ve müreffeh bir hayat yaşarken", doğulu komşuları Kilikyalılar, "elde ettikleri başarılar sayesinde İtalya'ya kadar bütün denizlerde hâkimiyeti ele geçirdiler."[124] Burada Kilikyalılar'ın korsanlığı söz konusu edilmektedir. Fakat bu "hâkimiyet" uzun ömürlü olamazdı. Çünkü Kilikyalılar ve diğer korsanlar, hem komşu sahil halklarına, hem tica-

122 Plutarch, s. 268.
123 Strabon, XIV, V, 2.
124 Age., s. 621.

ri gemilere ve hem de bu devâsâ imparatorluğun sahipleri Romalılar'a öylesine büyük zararlar verdiler ki, sonunda Roma devleti korsanlara karşı geniş çaplı bir hareket başlatmak zorunda kaldı. ".. korsanlar, önce İsaurları bozan Servilius İsauri tarafından tamamen ortadan kaldırıldılar; arkasından da korsanların 1300 gemisini yakan ve sığınaklarını imha eden Pompeius onların kökünü kazıdı. Pompeius, korsanlarla yaptığı savaşlardan sonra onlardan hayatta kalanları (Pompeiopolis adını verdiği) Sola'ya, diğerlerini ise şu anda bir Roma yerleşim biriminin bulunduğu az nüfuslu Dima'ya iskan etti," diye yazmaktadır Strabon.

Kilikyalılar, Likya, Lidya, Karya ve Truvalılar'ın akrabalarıydılar. Adları, "İlyada"da geçmektedir. Hektor'un karısı Andromahe idi.

".. yiğit yürekli Eekion'un güzel kızıydı o,
Eetion, ormanlık Plakos'un eteğinde,
Thebe'de otururdu,
hükmederdi Kilikyalı adamlara.."[125]

Tataristan'da *Ulı Sulabaş, Kiçi Sulabaş* (Büyük Sulabaş, Küçük Sulabaş) köyleri ile *Sula* ve *Sıla* adlı akarsu isimleri vardır. Homeros'un sözünü ettiği *ormanlık Plakos* (Plak), dağ anlamında olabilir ve büyük bir ihtimalle *Pulak* veya *Pulat*tır. Pulak ise bugünkü Kazan'da *Bolak* ("Bulak")tır. Tataristan'ın Arsk bölgesinde *Pulat yilgası*– adında bir nehir ve Başkurdistan'ın Yanaul bölgesinde *Bulat-Yilga* (halk arasında Pulat) köyü vardır.

".. Bundan sonra Kilikya'da ilk olarak, çok dik bir kayaya kurulmuş bir kale olan Korakesion'a gelinir."[126] Bu toponim, iki öğeden oluşmaktadır: *Kara* – bak, göz at, takip et ile *kişi*. Sarp bir yamaçta kurulan gözetleme karakoluna da bundan daha iyi bir ad verilemezdi.

Kilikya'nm başkentinin adı Tarsos [Tars] idi. Strabon, onun son Asuri kralı tarafından kurulduğunu (M.Ö. VII. Yüzyıl) kaydeder. "Sonra Kalykadnos yakınındaki yerle aynı adı taşıyan

125 İlyada, VI, 395,397.
126 Strabon, XIV, V, 2.

Zephyrion'a ve denizden biraz yukarıda bulunan ve Aristobulos'a göre Sardanapallos tarafından kurulmuş olan Ankhiale'ye gelinir. O, Sardanapalos'un mezarının burada olduğunu ve sağ elinin parmaklarını şaklatır durumda bir taş heykelinin bulunduğunu ve Assur [Asuri] dilinde yazılmış yazıttaki: "Anakyndarakses oğlu Sardanapallos Ankhiale'yi ve Tarsos'u bir günde kurdu. Ye, iç, neşelen! Çünkü diğer şeyler bunun kadar değmez" şeklindeki metnin parmaklarının anlamını açıkladığını söyler "[127]

Yunanca'da ş harfi yoktu. Dolayısıyla Yunanlılar'ın Tars(us) dedikleri şehre, Asuricede Tarş deniliyordu. Bu da Tatar lehçesindeki *Tarşna*'nın doğruluğunu desteklemektedir. Nitekim Tataristan'ın Vısokogorsk [Ulutav] bölgesinde bu isimde bir köy vardır. Yukarıda sözü edilen *Zor Sulabaş,Kiçi Sulabaş* (Büyük Sulabaş, Küçük Sulabaş) da, eski Kilikya'nm sabık başkentinin "oğlu"ndan çok uzakta değildi. Tataristan'ın Baltasin bölgesinde de gerçekten Kilikya'ya çok benzeyen bir köy vardır. Bu bölgede yer alan *Bikteş* köyünde *Eli irmagı* adında bir çay akmaktadır. Kilikya'da, Adana ile Tarsus arasında yer alan Aleia Ovası, eski kaynaklarda geçmektedir.

Vısokogorsk bölgesi merkezine Tatarcada Biyiktau denilir. Fuks ve Mercanî ise onu *Biktau* olarak kaydederler. Biyik, Tatar lehçesinde "yüksek" anlamındadır, *bik* ise 'bey' demektir. Ayrıca, 'çok, hayli, oldukça' anlamına da gelir. *Tau* ise 'dağ' demektir. Her bir öğe tek başına alındığında manası anlaşılmaktadır, ama birleştirildiğinde tam bir anlam çıkarılamamaktadır. Daha da garibi, "Ulu Tav" adıyla bilinen bölge merkezi yakınlarında dağ adını çağrıştıracak bir tepe dahi yoktur. Halbuki eski Kilikyalılar, Likyalılar ve Pamphylialılar'ın topraklarına gerçek dağ veya dağlar vardı. Küçük Asya'nın güney kesiminde uzanan Tauros (Toros) dağlarıydı bunlar. Batı Tauros, Orta Tauros ve Doğu Tauros diye üçe ayrılırdı. Kırım Yarımadası Taurida (Taurika) diye adlandırılır; buradaki dağlara da Tauros Dağları derlerdi. Tauros, Tauriya, Tatar lehçesindeki *tau–* 'dağ' kelimesiyle bağlantılıdır ve muhtemelen *Taura* da 'kutsal dağ' veya 'tanrı Ra'nın dağı' anlamındadır.

127 Strabon, XIV, V, 9.

Kilikya'nın en yüksek dağının adı Aman(os) idi ki, bu da Tatarcadır. Kilikya adını ise biz *kili kıya* –"tanrı Li'nin skala'sı şeklinde çözüyoruz. Yani *kiye* 'skala', *ki* 'tanrı' ve *li* de tanrının adıdır.

"Mallos'tan sonra, demirleme yeri bulunan ve küçük bir köy olan Aigaiai'ya ve bundan sonra gene bir demirleme yeri bulunan Amanides Kapıları'na gelinir. Burada Tauros'lardan aşağı sarkan ve Kilikya üzerinde doğuya doğru uzanan Amanos Dağları son bulur," diye kaydeden Strabon sözlerini şu şekilde sürdürür: "Burası, daima kaleleri eline geçirmiş olan çeşitli, kuvvetli tiranlar tarafından yönetilmiştir. Fakat benim zamanımda önemli bir kişi hepsinin efendisi olarak kendini kabul ettirmiş, doğruluğu ve dürüstlüğü nedeniyle Romalılar tarafından kral ilan edilmişti. Krallığı, soyundan gelenlere veraset yoluyla bırakmış olan Tarkondimotos'u kastediyorum."[128]

Strabon'a göre Tyrsenler'in (Estrükler'in) ilk kralının adı da Tarkon'du. Vergilius'a göre de Tarhon, Eneia federasyonunun Etrüsk kumandanının adıydı.

Strabon başka bir Kilikyalı adından da bahseder: "Tauros Dağları yamaçlarında Zeniketes'in korsan kalesi bulunuyor. Olympos'u kastediyorum. Hem dağdan, hem kaleden bütün Likya, Pamphylia, Pisidia ve Milyas görülebilir. Fakat bu dağ İsauricus tarafından ele geçirilince, Zeniketes kendini ailesiyle birlikte ateşe verdi. Korykos, Phaselis ve Pamphylia'da daha birçok kent onundu."[129]

Gördüğünüz mü Kilikya'da ne dağlar varmış! Aslında *Biktau* 'yüksek dağ' değil, *bik tau* "tanrının fallosu' demektir. *Bikteş (bik, taş)* da aynı anlamdadır. Tatarlar'da *bik* öğesi içeren pek çok özel isim ve coğrafi yer adları vardır: Bikbau, Bikbars. Burada Fransızca ve Ruscadaki *pik* (dağın sivri tepesi; yüksek nokta) kelimesinin de *bik*den ayrı bir şey olmadığını belirtelim.

Kazan Hanlığı döneminde Zeniketes'i andıran Zeniet şahıs adı kullanılıyordu. Son Kazan hanı Yadigar döneminde Nogay pren-

128 Strabon, XIV, V, 18.
129 Strabon, XIV, V, 7.

sinin adıydı. Tacitus'da geçen Kilikyalı adlarından Tamir de, Tatar lehçesindeki Damir'den[130] başka bir şey değildir.

22. Efsanenin Devamı

Lidya'nın Pers hükümdarı Kyros tarafından fethinden sonra, sıra diğer Küçük Asya şehirlerine gelmişti. Kimi şehirler fâtihlere kendi istekleriyle boyun eğmiş, kimileri direnmeyi tercih etmişlerdi. Herodot, bu olayları detaylı bir şekilde anlatır. Örneğin bazı İonyalılar, "köle olmaktansa ülkelerini terketmiş, kalanları Miletoslular dışında, hepsi de göç edenler gibi, Harpagos'a karşı durmuşlar, savaşmışlar ve hiçbiri yurdunu korumak için yiğitlik göstermekten geri kalmamıştır. Ama yenilmiş, ele geçmişlerdir.."[131] "İonya'nm fethinden sonra Persler Karyalılar, Knidoslular ve Likyalılar'a savaş açtılar."[132]

Herodot, Persler'le savaşan Likyalılar hakkında özel bir hikaye anlatır: "Likyalılar'a gelince, Harpagos ordusu Ksanthos ovasına indiği zaman, orlar da karşı koydular, bitmez tükenmez kuvvetlere karşı az sayı ile dövüştüler, yiğitlikle nam aldılar ama yenildiler.. kadınları, çocukları, hazineleri ve köleleri kaleye doldurdular ve alttan, yandan ateşe verdiler, öyle ki, yangın kaleyi yerle bir etti. Bundan sonra birbirlerine korkunç yeminlerle bağlanarak düşmana saldırdılar ve Ksanthos'da oturanların tümü de savaşarak ölmüş oldular."[133]

Bu olay, takriben M. Ö. 545 yılında vukû bulmuştur. Sözü edilen olaydan sonra kimi Ksanthoslular hayatta kalmayı başarmış ve şehir de varlığını sürdürmüştür. Ne var ki aradan altı asır geçtikten sonra tarih yeniden tekerrür edecekti. Sadece M.Ö. 40'lı yıllarda Likya'nın başkenti Ksanthos bu defa bilahere Sezar'ı da öldürecek olan M. Y. Brütüs kumandasındaki Roma ordusu tarafından kuşatılmıştı. Şehir müdafilerinin kahramanlıklarını ise

130 Sattarov, s. 75.
131 Herodot, 1, 169.
132 Age., 1, 175.
133 Age., 1, 176.

Plutarch anlatmaktadır: "Likyalılar, Brütüs'ü ülkelerine girmekten vazgeçirmek için birkaç tepeyi işgal ettiler.. Brütüs ise en âteşîn ve savaşçı askerlerini seçerek Ksanthos üzerine gönderdi ve şehri kuşattı.. Ksanthoslular, geceleyin bir huruc yaparak kuşatma makinelerini yaktılar. Şiddetli rüzgarın etkisiyle yangının alevli dili kalenin mazgallarını aşarak yakındaki evlere ulaşınca, Brütüs şehrin akibedinden korkarak askerlerine yangını söndürmesi için şehir halkına yardım etme talimatı verdi."

"Fakat Likyalılar birden akıl almayacak şekilde çıldırmış ve adeta ölüme susamış gibi davranmaya başladılar. Tüm yetişkinler, azadlar ve köleler, kadınlar, çocuklar surlar üzerine fırlayarak, düşmanı ok ve kargı yağmuruna tuttular; yukarıya taşlar, kolay tutuşacak odun ve çalı çırpı yığdılar. Alevler Ksanthos'u çepeçevre sarmıştı.. Herkes ölümü göze almıştı; sadece erkekler ve kadınlar değil, küçük çocuklar dahi çığlıklar atarak kendilerini ateşe atıyor, başları surlardan aşağı sarkıyordu.."[134]

Herodot'un anlattığı olayın üzerinden iki bin, Plutarch'm anlattığı olayın üzerinden de binbeşyüzyıl geçtikten sonra, 1552'de Ksanthoslular, yani Kazanlılar kaderin bir darbesini daha sineye çekmek zorunda kaldılar. Rus tarihçi M. Hudyakoff'u dinleyelim:

"Rus ordusunun bastırması üzerine Kazanlılar kalenin kuzeydoğu köşesine sıkışmışlardı. Kale içindeki tepeden aşağı inerek Yelbugin kapısına doğru, buradan kendilerine saldıran Ruslar'ı dağıttılar, ama aynı kapılarda Ruslar onlara yetiştiler. Bunun üzerine Kazanlılar, surlardan atlayarak kaleden Kazanka Nehri'ne doğru koşmaya başladılar. Sığ nehri geçerek, Rus ordusunu arkadan dolaşıp, otlar arasına girdiler ve ormanda saklandılar. Ölümden kurtulmayı başaran tek Kazan birliği de bu oldu."[135]

Fakat bu defa Kazanlılar, hürriyetlerini korumaya çalışırken düşmanla hayatta kalmak için değil, ölmek için çarpışmışlardı. Sadece kadın ve çocuklarını yakmamışlar, başlarını surlardan aşağı sarkıtmamışlardı. Yine de atalarımızın ölümsüz ruhunu ta-

134 Pulutarch, s. 33.

135 Hudyakov, s.146.

şıyorlardı. Bu ruh ise onlara düşmanla ölümüne çarpışmayı emrediyordu.

Tatarlar'da *"Elluki"* ("Alluki") denilen heyecanlı ve hüzünlü bir eski şarkı vardır. Bu şarkının adının dışında, modern Tatarcada ne "liki" vardır, ne de "luki"; ama Pskov bölgesinde Velikiye Luki (Tatarca *El lu ki!*) şehri bulunmaktadır. Bu muamma daha. Bu kelime oraya nereden düştü?

Her ne ise, şimdilik üzerinde duramayacağız başka bir konu bu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESKİ VE ESRARENGİZ MISIR

ESKİ VE ESRARENGİZ MISIR

1. Ön Bilgiler

Eski Dünya tarihiyle ilgili herhangi bir kitabın kapağını açtığınız zaman, tarihin Mısır'la başladığını göreceksiniz. Vakıa bu konuda herhangi bir tek yönlü düşünce söz konusu dahi değil. Çünkü bazı araştırmacılar tarihin Sümer'le başladığını var sayıyorlar. Mısır konusunda malzeme oldukça fazla; geçmişi adamakıllı incelenmiştir. Dolayısıyla ilim adamlarının Mısır hakkındaki bilgileri Sümerler'le ilgili bilgilerinden hem daha çok, hem de daha iyi.

Eski Mısır.. Piramitler, çölde tıpkı dağ tepeleri gibi yükseliyor. Bir arslan gibi dikilen Sfenks, çevreyi dikkatle süzüyor. İnsanlar tarafından oyulan esrarengiz yazı, bütün canlılığıyla karşımızda. Tanrılaştırılmış firavunlar... İşte bütün bunlar Mısır'dır. Ebedî ve zinde..

Kızıl kumlar arasında boy salan yemyeşil hurma ağaçları. Büyük Nil, kamış yığınları ve hafif tekneler. Sayısız sürüler. Deniz savaşları. Boyunlarına halka geçirilmiş savaş esirleri.. Bu da, eski ve esrarengiz Mısır.

Piramitlere ölen firavunları, karılarını, çocuklarını ve devlet erkanını defnetmişler. Yine onlarla birlikte kemik, taş, metal ve ağaçtan yapılmış eşyalarını da bırakmışlar. Piramitler yıllar önce

soyulmuş, hem de yüzlerce değil, binlerce yıldır. Eski mezar hırsızlarının ne olduğunu anlamadıkları için el sürmedikleri, günümüz hırsızlarının da dokunmadıkları bölük pörçük şeyler dahi, bizleri şaşkına çeviriyor, ürpertiyor. Bizden birkaç bin yıl önce yaşayan eski ustalar, günlük kullanım eşyaları, silahlar ve giyim keçekler hazırlamışlar ve üstelik bunları öylesine maharetle işlemişler ki, görenlerin gözlerini alıyor. Blok kayalardan kap kacaklar, lahitler, tanrı ve firavun heykelleri yapmışlar; kocaman blok kayaları bugünkü modern teknolojinin dahi kaldıramayacağı kadar yükseklere kaldırmışlar. Eski Mısır dilberleri, süslenmeye öylesine özen göstermişler ki, günümüzden çok önceleri güzelliğin birçok sırlarını keşfettikleri belli oluyor.

Mısır'da sağlam ve etkili bir devlet sistemi vardı. Tarım, zanaat ve kültür gelişmişti. Düzenli bir ordusu vardı. Gerçi Mısır genel olarak barışsever bir ülkeydi, ama tarihinin belli dilimlerinde firavunların hakimiyet alanı ülke sınırlarının ötesine kadar uzanıyordu. Kabiliyetli, çalışkan ve iyi teşkilatlanmış eski Mısır halkı, astronomi, matematik, geometri, tıp, taş işlemeciliği ve daha birçok sahada önemli başarılara imza atmıştı. Piramitlerin nasıl kurulduğu konusundaki bazı sırlar günümüzde hâlâ çözülebilmiş değil. Birçok piramit ve lahitler, bilim adamları tarafından defalarca incelenmiş; araştırmacılar yer altındaki yapıları, dehlizleri her köşesine varıncağa kadar gözden geçirmiş; Nil vadisinin eski sakinlerinin birçok gizemlerini ortaya çıkarmış, ama Heops [Khoufou] piramidinin derinliklerine henüz kimse ayak basmamıştır.

Kimi araştırmacılar Hristiyanlık, Budizm ve İslamiyet gibi çağdaş dinlerin tamamının asıl köklerini Mısır'dan aldığı kanaatindedirler. Aynı şekilde çeşitli halkların efsane, masal ve gelenek göreneklerinin kökü de genel olarak eski Mısır'la bağlantılıdır. Mısır'ın tarihi, kültürü, firavunlar ve piramitler konusunda binlerce kitap yazılmıştır. Mısır, daha okul sıralarındayken hafızamızda yer etmiş bir isimdir ve hayatımızın bir kısmında yer almaya da devam edecektir. Dolayısıyla Mısır tarih ve kültürü, sadece bir halkın değil, bütün bir insanlığın ortak malıdır.

Mısır ve Nil'den bahsederken, sanırım heyecana kapılmamak mümkün değil. Yine de biz, fazla hissî olmadan, sadece gerçeklerden bahsetmeye çalışacağız.

Mısır medeniyeti, Afrika'da, Nil nehri sahillerinde kurulmuştur. Bundan 200 bin yıl önce ilk insan yerleşim birimleri burada ortaya çıkmıştı. Yine bundan onbin yıl önce bataklık araziler kurutularak, tarım ve hayvancılık geliştirilmişti. Mısır'da yaşayanlar, bütünüyle Nil'e bağımlıydılar. Herodot, Mısır'ı 'Nil'in hediyesi' olarak adlandırmaktadır. Mısırlılar'ın kendileri de Nil'i hayat kaynağı olarak isimlendiriyorlardı.

Nil, 6671 km. uzunluğuyla dünyanın en uzun nehridir. Nil vadisi, 2 milyon 870 bin km^2 lik bir alanı kaplar. Nehir, Hartum şehrinin güneyine doğru Beyaz Nil ve Mavi Nil olarak ikiye ayrılır veya tam tersi şehrin tam karşısında birleşerek tek bir nehir halini alır.

Nil vadisi, Luksor şehrinin yukarı kesiminde 3-8, aşağı kısımda 20-25 km. genişliğe ulaşır. Nil'in 1200 km.lik kısmı bugünkü Mısır topraklarında akar. Bu uzun güzergah boyunca nehre ne başka bir nehir, ne de bir çay karışır. Nil nehrinin suları çekildiği zaman, sahiller ve iki yakasında yer alan topraklar, yakıcı sıcak ve kuraklıktan taşlı ve kumlu arazilere dönüşürler. Hayat adeta durma noktasına gelir. Nil suları, Güney ve Merkezî Afrika'dan organik maddeler, yani tropik orman artıkları, hümüs, mineral içeren elementler ve dağlardan sürükleyip getirdiği lığ taşırlar. Nehir sularının taşkından sonra geri çekilmesinin ardından buradaki topraklar bereketli arazilere dönüşürler.

Su taşkınları, Habeşistan'ın dağlık bölgelerindeki yaz musonlarının getirdiği yağmurlardan sonra başlar. Aşağı Mısır'da su seviyesinin yükselmesi, Temmuz ayında başlar ve Ekim sonlarına kadar devam eder. Arkasından su seviyesi düşmesini sürdürür ve Aralık ayı başlarında normal seviyesine ulaşır. Su seviyesinin en yüksek olduğu ay Ekim, en düşük olduğu ay da Mayıstır. Eski devirlerde su seviyesinin beş metreye kadar düştüğü zannedilmektedir.

Mısır'da Marttan Temmuz başlarına kadar sıcak ve kuru hamsin rüzgarları eser ve her ay ortalama üç defa tekrarlar. Önce güçlü doğu veya güneydoğu rüzgarları olarak başlar, arkasından çok sıcak güney yeli olarak eser ki, bu sırada sıcaklık 40° veya daha yükseğe ulaşır. Güney hamsinleri iki üç gün sürer, sonra Akdeniz'in batı veya güneybatı yönünden esen rüzgarlarla yer değiştirir. Batı ve kuzeybatıdan esen rüzgar oldukça rutubetli ve ağır bir hava taşır.

Hamsin rüzgarlarının estiği günlerde kum fırtınaları oluşur. Diğer yandan hamsin rüzgarları insan ve hayvan organizmasını olumsuz yönde etkileyerek, bitkilerin ölümüne, su kaynaklarının kurumasına yol açar.

Mısır'da hemen hemen hiç yağmur yağmaz. Bütün bir yıl güneşli bir hava vardır. Sadece Nil'in su seviyesinin yükselmesi ve rüzgar yönünün değişmesi sırasında insanlar birazcık nefes alabilme imkanı yakalarlar. Burada insanlar, ancak su taşkınları sayesinde sebze meyveye, ete, buğdaya kavuşur; sürülerini otlatıp, evcil hayvanlarını besleyebilirler.

Tahminlere göre bundan birkaç bin yıl önce Mısır'ın iklimi de ılımandı. Dağ eteklerinde fundalıklar, nehir kenarlarında kamışlıklar boy salmıştı. O zamanki hayvan ve su kuşu türleri şimdikinden çok daha fazla ve çeşit çeşitti. Kumluk arazilerde ve kayalarla kaplı orman eteklerinde filler, arslanlar geziniyor; bataklıklarda gergedanlar dolaşıyordu. Nil suları timsahlarla doluydu. Pek çok yılan ve akrep türü vardı.

Mısır toprakları, kayaların dışında, hemen hemen sualtı kaynaklarına sahip değildir. Her yer alabildiğince kaya ve kumdur. İşte bu toprakların arasından Nil nehri akar. Nehrin her iki yakasında insanlar, yani altın elli güneşin çocukları yaşarlar.

Mısır'ın geçmişi nispeten iyi araştırılmış olmasına rağmen, hâlâ ihtilaflı ve çözüme kavuşturulmamış noktalar vardır. Bunlar da özellikle, araştırmacıların tabiriyle, Mısır'ın sisler arasına gizlenen tarihinin başlangıcıyla ilgilidir. Bazı hallerde ülkelerin tarihi yıllara ve hatta asırlara göre tespit edilemez. Bu yüzden hanedan-

ların ve kralların yaklaşık olarak filan tarihte yaşamış oldukları belirtilmekle yetinilir. Nitekim bir yazar, "Kronoloji sahası henüz oldukça karanlık, pek çok tarih de tahminidir" demektedir.[1]

M.Ö. üç bin yılın ötesine uzanan tarihî dönemde, Mısır bölgelere bölünmüştü. Bölgelerin sayısı yaklaşık kırktı. Her bir bölgenin (veya Yunanca *nom*un) müstakil bir devlet olduğu tahmin edilmektedir. Komşular arasında çıkan savaşlar sebebiyle bu bağımsız devletlerin sayısı düşmeye, sonunda birleştirilmiş bir Mısır şekillenmeye başlamıştır. M.Ö. yaklaşık 3000'li yıllarda başlayan bu birleşme dönemi, Hanedan öncesi dönem diye adlandırılır. Bunu Erken krallık, onu da Eski krallık dönemleri takip eder. Erken krallık döneminde, kimi zaman Tinisler denilen iki hanedan hüküm sürmüştür. Eski krallık dönemi ise, hükümranlık süresi M.Ö. 2640-2575 yılları arasına rastlayan III. hanedanla başlar.

Mısır'da yaklaşık otuz henadanın hüküm sürdüğü konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Eski Mısır tarihi, Hristiyanlık çağının başlamasıyla birlikte sona erer.

Mısır, binlerce yıl boyunca birkaç kez yabancıların hâkimiyeti altına girmiştir. M.Ö. yaklaşık 1700 yılında Mısır, göçebe Hiksos kabilelerinin, daha sonra M.Ö. X. Yüzyılda Libiler'in, yine M.Ö. VIII. Yüzyılda Etiyopyalılar'ın ve M.Ö. 671'de de Assuriler'in istilasına maruz kalmıştır. M.Ö. 525-405 yılları arasında ise Mısır Persler'in hâkimiyeti altına girmiş ve nihayet MÖ. 332'den itibaren Miladî 30 yılına kadar da Makedonyalı İskender'in boyunduruğu altında kalmıştır. Mısır tarihinin bu dönemi Ptolemeler devri diye adlandırılır. Ptolemeler'den sonra Mısır'da hâkimiyet Romalılar'a, ardından da Bizanslılar'a geçmiştir. 632 yılına gelindiğinde ise eski medeniyetin bu cennet köşesi Araplar tarafından fethedilmiştir.

Altın Orda döneminde Mısır, İtil civarından getirilen köleleri seve seve satın aldı. Kıpçaklar ve diğer kölelerin sayısı öylesine

1 Christian Jack. *Egipet velikix faraonov*. İstoriya i legenda. Per. s. frantsuzskogo Y. V. Pantuşevoy. M., 1992, s. 5.

çoğaldı ki, sonunda bunlar efendilerine karşı isyan ederek kendi devletlerini kurdular. Arapçada onlara "memlük" yani köle deniliyordu. Dolayısıyla tarih okumalarında bu yeni yöneticilerden Kıpçak değil, "Memlükler" adıyla söz edilir. Memlükler'in Mısır hâkimiyeti 1250'den başlayarak 1517'ye kadar devam etti ve ondan sonra da ülke Osmanlılar tarafından zaptedildi. Osmanlılar'ın başarılı yönetimleri sayesinde Memlükler 1811'e kadar tutunmayı başardılar, fakat bu tarihten itibaren ülkenin yeni efendileri Fransızlar, sonra İngilizler'di. 1952'de İngilizler'in hâkimiyeti de sona erdi ve Mısır'da Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu.

Peki, acaba eski Mısırlılar hangi dili kullanıyorlardı? Bilim adamları uzun bir süre bu soruya cevap veremediler. 1827'de Fransız Egiptoloğ J. F. Champollion, eski Mısır hiyeroğliflerini çözmeyi başardı. O tarihten itibaren çeşitli ülkelerden gelen ilim adamları ortak çalışmalar yaparak, pek çok Mısır kitabesini okumayı başardılar ve Nil vadisinin eski sakinlerinin diliyle ilgili zengin malzemeler topladılar. Günümüzde yaklaşık 20 bin Mısırca kelimenin anlamı bilinmektedir.

"Koptcayla birlikte Mısır dili, kendi içinde bir grup oluşturan Sami-Hami dil ailesine mensuptur," diye yazmaktadır meşhur Egiptologlardan birisi.[2] Yazar görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Mısır dili, Sami dil grubuna girmez, ama Sami-Hami dil ailesine mensup diğer dillerin tamamından daha fazla Sami diline yakındır."[3]

Latince gibi eski Mısır dili de ölü dillerdendir. İlim adamlarına göre Mısır diline en yakın dil olan Kopt diline gelince, "nasıl İtalyanca Latincenin geç döneminin gelişme çağma aitse, o da Mısır dilinin geç dönemine aittir."[4] Artık Kopt dilinin de ölü diller arasında sayıldığını göz önünde bulundurmak gerekir.

Eski Mısır'dan bahseden eserlerde, Tatarlar'dan ve onlarla akraba olan halklardan ve dillerinden hiç bahsedilmez. Türk halkları, Mısır tarihinin Orta Çağ diliminde sadece Memlükler ve Os-

2 Korostovstsiyev M. A. *Religiya Drevnego Egipta*. M. 1976, s. 294.

3 Age., s. 301,

4 Age., s. 290.

manlılar'la bağlantılı olarak zikredilir. Biz ise, söylenenlerin aksine, dikkatlerimizi eski Tatarca-Mısırca örtüşmesi üzerine teksif edeceğiz.

2. Kemi ve kemit

Modern Tatar lehçesinde*kemit* kelimesi, "panayır, sirk; eğlence,", mecazi anlamda ise "komedi" manasına gelir. Günlük konuşmalarda *at kemiti* yani atlarla gösteri yapılan sirk; *kemit körsetu* -güldürü, *kemitçe*-şaka, latife kelime ve terimleri kullanılır.[5]

Böyle bir kelime, yani *kemit*, ne Arapçada vardır, ne de Farsçada. Her halükârda "Arapça ve Frasçadan Geçen Kelimeler Sözlüğü"nde (Kazan, 1965) *kemit* kelimesi geçmez. Radloff, kelimenin Rusça "komediya" kelimesinden geldiğini belirtir.[6] Halbuki 'komediya' kelimesi Romalılar'da ve Yunanlılar'da vardı ve onlarla yapılan temaslar neticesinde Rusça'ya geçmiştir. Radloff zamanında Kazan'da komediler sergilenirdi ve o günkü Tatarlar'ın büyük bir çoğunluğu da bunları dinlerlerdi. Eğer halkın büyük bir çoğunluğu bu komedileri dinlemişse, o halde *kemit* kelimesinin Rusça 'komediya'dan alınmış olması mümkün değildir. Çünkü *kemit* kelimesini Radloff döneminde Rusça bilmeyen köylü ve şehirli Tatarlar dahi kullanırlardı. Dahası, Tatar drama yazarları ve seyircileri 'komediya' kelimesini hiçbir değişiklik yapmadan ayrıca kullanmışlardır. Kazan'da ilk tiyatro oyunu 1908'de H. Kamal tarafından "Birinçi teatr" adı altında sahnelendi. Yazar daha sonra oyununu "Komediya, 1 perdede" adı altında yayınladı. Yine Tatar yazar Fatih Amirhan, bu oyunun sahnelenmesi münasebetiyle yazdığı yazıda "komediya" veya "kemit" kelimesi yerine doğrudan *külki* (gülgü) terimini kullandı.

Demek istediğim şu ki, gerek Radloff zamanında ve gerekse daha sonraki dönemde Kazan'da "kemit" ve "komediya" kelimeleri farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bugünkü Tatar tiyatrosu yüz yıllık bir geçmişe sahiptir ve her sezon çeşitli eserler sahnelenir,

5 Tatarsko, s. 320.

6 W. W. Radloff. *Opıt slovarya tyurskix nareçiy.* SPb., 1891-1911, II, 1210.

ama "komediya" kelimesi hiçbir zaman "kemit"in yerini tutmamıştır.

Demek ki 'kemit' kelimesi, Tatar Türkçesine ait aslî bir kelimedir ve herhangi bir dilden ödünç alınmış değildir. Bu esrarengiz kelimenin aslını araştırmak için eski dünyaya doğru bir yolculuğa çıkmamız gerekiyor.

Mısırlılar, ülkelerine *k.m.* veya *k.m.t.* diyorlardı. Daha önce belirttiğimiz gibi eski Mısır dili ölü bir dildir ve dolayısıyla hiyeroğlif işaretleriyle yazılan seslerin doğru telaffuzlarının verilebilmesi zordur. Bu yüzdendir ki bilimsel literatürde eski Mısırca kelimelerin transkripsiyonu sadece ünsüzlerle yapılır. Bazen de ünsüzler Kopt dili esas alınarak açıklanır, ama çoğu kez teklif edilen ünlü 'e'dir. Örneğin *k.m.t.* kamat, kimit, kümüt vs. şeklinde çözülebilir. Kelimelerin tek tip çözümle izah edilmemesi için *e* ünlüsü devreye sokulur ve Mısırla ilgili çalışmaların hemen tamamında yukarıda verilen *k.m.t.* kemet şeklinde yazılır.

Eski Mısırlılar'm Nil vadisinin topraklarının koyu renkli olması dolayısıyla ülkelerine *Kemi-* 'kara' adını verdikleri tahmin edilmektedir.

Biz, *k.m* ünsüzlerini "kemi", *k.m.t.* ünsüzlerini de "kemit" olarak vokalize ediyoruz.

Eski Mısırca yazılı "Vestkar" papirüslerinde, takriben M.Ö. 2400 yıllarına ait rivayet ve masallar anlatılmaktadır. Bunlardan birinde firavun Heops zamanında yaşamış Cedi adlı bir hokkabazdan bahsedilir. Mısır'la ilgili çalışmalarda Cedi çoğu defa eski ünlülerle, yani firavunlar, mimarlar ve üstadlarla birlikte zikredilir. İllüzyonizm ve sihirbazlığın Mısır'da doğduğu, diğer ülkelere de oradan yayıldığı tahmin edilmektedir. Örneğin, yazılı belgelerde M.Ö. II-I. yüzyıllarda Çin'e İskenderiyeli illüzyonistlerin geldiğinden bahsedilmektedir. Bu bilgi, elbette, Çin'de sirkin gelişmesinde Mısırlılar'ın rol oynadıkları konusunda herhangi bir şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Şu halde, Mısırcada veya herhangi bir Mısır lehçesinde "Mısır"a *kemi,* 'ülkede yaşayan kişiye" da *kemit-* Mısırlı dendiği hük-

müne varabiliriz. Mısırlılar, illüzyonun, sihrin ve sirkin üstadları olarak şöhret yapmışlardı ve dolayısıyla *kemit* de sihirbaz, okus pokus ve bunlarla ilgili diğer sanat dallarını icra eden kişi demekti.

Teoretik olarak *ke-* 'toprak', *mi* 'su" anlamındadır ve "Mısır" da (Egypte) etimolojik olarak "toprak+su" manasına gelebilir. Gerçekten de öyledir.Eğer *mi*yi iyelik eki (benim) olarak düşünürsek, o takdirde *ke mi* "benim toprağım" olarak çözülebilir ki, akla yatkın bir görüş. Ancak, eski Mısır dilinde *ka* ve *ba*'nın 'ruh' anlamına geldiği göz önünde bulundurulursa, bu takdirde *kemi* 'Tanrı Mi'nin Ruhu" anlamına gelebilir.

Girit'de, eski Phaistos şehrinin bulunduğu yere yakın Camiliar köyü vardı ve Sicilya'da efsanevî kral Kokal'ın başkentine Camiki deniliyordu. Küçük Asya'da eski Büyük Kapadokya devletinde bir bölgeye Kamisena; Pontus Kapadokyası'ndaki eski bir kaleye de Kamisı denilirdi. Bu toponimlerin hepsinde 'kami' heceleri vardır ve bu da söz konusu isimlerin eski Mısır orijinli olduğunu gösterir.

Bugünkü Tatar lehçesinde *kemit* kelimesinden başka kalıp ifade olarak *köz buu* kelimesi kullanılmaktadır. Bu terim, göz boyamak, büyü, hipnoz yoluyla uyutmak, aldatmak anlamındadır.

Tatar lehçesinde Mısır'ın efsanevî sihirbazı Cedi yok ise de, çocukluk günlerimde dinlediğim hikayelerden anladığım kadarıyla Tataristan'da da ziyaretçilerine oturduğu evin bahçesini göl gibi gösteren bir molla yaşarmış. Diğer yandan Tatarlar'da Cezi erkek, Cezile şeklinde de kadın adı vardır.

3. Osiris ve İsida

Mısırlılar, oldukça dindar ve tanrıdan korkan insanlardı. Dinî inançlarının ana temelleri binlerce yıl olduğu gibi kaldı, ama tapınma şekil ve usullerinde bir takım değişiklikler oldu. Mısır halkı yere, suya, ateşe, güneşe, hayvanlara, bitkilere ve küçük kanatlılara, hatta karıncalara bile taparlardı. Her bölge, her şehir, bir

kural olarak sadece kendi tanrısına tapardı. Eğer bir şehir merkezinde en fazla tapınılan obje diyelim koyunsa, bir diğerinde boğa, başka bir şehirde ise keçiydi. Aynı şehirde veya bölgedeki insanların bir kısmı balığa taparken, diğer bir kısmı onu "necis" sayar ve timsaha tapardı.

Mısır halkının büyük bir kısmı, arslan, yılan, çakal ve köpek gibi yırtıcı hayvan heykellerine tapardı. Örneğin erkek ve dişi arslan suretinde 32 tanrı ve 33 tanrıçaya taptıkları bilinmektedir. Hatta bu rakamlar, eski Mısırlılar'ın tapındıkları arslan suretindeki tanrı ve tanrıçaların tam sayısını yansıtmamaktadır. Kuş, küçük kanatlılar ve bitki suretinde birçok tanrı da vardı. Bundan başka yarısı insan, yarısı hayvan suretinde tanrıların yanı sıra, bütünüyle insan suretinde tanrılara da tapınırlardı.

Kısacası bütün yeryüzü, gökyüzü, su ve hava, çeşitli tanrı ve ruhlarla doluydu. Öbür dünya da onlarla doluydu. Mısırlılar'm düşüncesine göre, yer altındaki öbür dünya da bu dünya hayatı gibi gerçekti. Dolayısıyla oranın da kendi tanrıları, kralları, tebaaları; kısacası yeryüzünde olan her şey vardı.

Mısırlılar'ın ne kadar tanrı ve tanrıçaya taptıkları tam bilinmiyor. İngiliz Egyptolog E. Badge, Mısır'da en az beş bin tanrının olduğunu kaydetmektedir.[7]

Tanrılarının sayısız olması, onlardan ne kadar çekinildiği eski Mısırlılar için fazla önemli değildi, ama tüm dinî merkezlerde binlerce yıl boyunca taptıkları ortak tanrı ve tanrıçaları vardı. Her bölgedeki halkın kendine özgü bir hayat tarzı, bağımsız bir statüsü olmasına rağmen, herkes kendisini aynı tanrı ve aynı firavunlara sahip tek bir halkın üyesi olarak görüyordu.

Tarihî süreç içerisinde tüm Mısırlılar'ın ortak tanrısı olanlar arasında birinci sırayı Osiris ve onun kadın dengi İsida, güneş tanrısı Ra ve gök tanrısı Nut vs. alıyordu.

Osiris ve İsida mitolojisinin Mısır'da M.Ö. IV. Binyıl sonları ile III. Binyıl başlarında ortaya çıktığı sanılıyor. Bu ikisinin adı "Piramit Yazıtları"nda, "Lahitler Yazıtı"nda ve "Ölüler Kitabı"nda

7 Korostovtsiev M. A. *Religiya Drevniya Egipta*. M., 1976, s. 138.

geçmektedir. Bununla birlikte söz konusu iki tanrıyla ilgili mitolojinin tam varyantını Yunan filozofo Plutarch'ın kitabının "İsida ve Osiris Üzerine" adlı bölümünde buluyoruz.

Plutarch'ın anlattığı mitin kısa hikayesi şu şekilde: Tanrıça Rheia, tanrı Kronos'la yaptığı gizli aşk sonucunda beş çocuk dünyaya getirir. Çocuklar, hiçbir aya ait olmayan beş gün içinde doğarlar. Mısırlılar'ın inanışına göre bir yılda beş duhûl günü vardı. Birincisinde Osiris dünyaya geldi. Onun doğumu sırasında kutsal Zeus'un büyük kral Osiris'in doğduğunu bildiren sesi duyuldu. Bu sesi, daha sonra Osiris'in bakıcılığını üstelen Pamil adında biri duydu. İkincisinde Horus, üçüncüsünde Typhon, dördüncüsünde İsida ve beşincisinde de Nefitis dünyaya geldi.

Osiris ve İsida daha analarının rahmindeyken birbirlerine âşık olmuşlardı. Osiris büyüyüp de ergenlik çağma gelince, kral oldu ve halkına birçok iyilikler yaptı. Ülkeyi bir baştan bir başa dolaştı; halkına bilgi öğretti ve ona bilgisizlik ve karanlıktan kurtulması için yardım etti. Böylece Osiris adı hem tüm Mısır'da, hem de komşu ülkelere yayıldı. Fakat onun krallığını çekemeyenler de vardı. Bunlar, Osiris'in kardeşi Typhon'un çevresinde toplanarak ona karşı tuzaklar hazırlamaya başladılar. Kralın ülke dışına yaptığı bir geziden dönmesinden sonra Typhon ve taraftarları, ona muhteşem bir karşılama töreni düzenlediler. Osiris'in haberi yokken göz alıcı, süslü bir sandık hazırladılar. Tören sırasında Typhon, şakayla, sandığın ölçülerinin kimin bedinine uyarsa ona hediye edilmesi teklifinde bulundu. Osiris sandığın içine uzandı. Tam bu sırada Typhon'un taraftarları sandığın kapağını kapatarak, çivilediler ve sonra nehir yoluyla taşıyarak denize bıraktılar.

Dalgalar, içinde Osiris'in bedeninin bulunduğu sandığı Fenike'nin Biblos şehrine sürükledi. Fakat sandık tam sahile gelince bir mucize gerçekleşti; sandıktan kocaman bir ağaç peyda oldu ve Osiris de ağacın altında kaldı.

Böylece Osiris yeraltı dünyasına düşer. Ancak bir süre sonra yeryüzüne döner ve oğlu Horus'a Typhon'dan anne ve babasının intikamını nasıl alacağını öğretir. Osiris ve İsida'nın oğlu Horus

(veya Gorus) düşmanlarına karşı mücadeleye başlar ve sonunda Typhon'u ve yandaşlarını yenerek, babasının tahtını ele geçirir.

Osiris ve İsida'yla ilgili efsanede insanlığın ebedî motifleri, yani hayatla ölümün, iyilikle kötülüğün savaşı işlenir. Plutarch ve diğer kaynaklara göre Osiris, iyiliksever ve etkin bir kral, aynı zamanda da öbür dünyanın hâkimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır dinî metinlerinde genel olarak yaşayan hükümdarlar Horos (Gorus), ölenler ise Osiris'le özdeşleştirilir.

Eski Mısır'da Osiris şerefine misterialar düzenlenirdi. Greko-Latin döneminde ise Buto şehrinde Osiris misteriası bereket tanrısı Minu'nun şerefine sergilenirdi. Anlaşılan Osiris Mısır'da aynı zamanda bereket tanrısı olarak kabul ediliyordu.

Yunanlı yazarlar, Osiris'in anlamını farklı şekillerde açıklamaktadırlar. Plutarch, bu kelimenin "aziz" (osios) ve "kutsal" (ieros) sözcüklerinden meydana geldiğini kaydeder.[8] Plutarch'ın çevirmeni N.N. Trukina ise, kelimeyi "os" ve "ir" köklerini alarak açıklamaktadır.[9] Gerek Plutarch'ın verdiği sözcüklere ve gerekse kitabın çevirmenin açıklamasına dayanarak, eski Yunancadaki Osiris'in asıl şeklinin Osir olduğunu söyleyebiliriz. Aynı ismi bazen eski Mısırcadaki *wsir* köküne dayandırarak Usir şeklinde yazanlar da var. Biz, Osir veya Usir'i Arapça *esir* olarak tashih ediyoruz ki, aynı kelime aynı anlamda Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır.

Ancak, aynı kelimeyi iki öğeye ayırabiliriz: *es* ve *ir.* Birinci öğe sıfat isim olarak "güçlü, iyiliksever" ve aynı şekilde "tanrı" anlamında alabiliriz. İkinci öğe *ir* ise"babasmın oğlu" yani ilk zamanlarda kullanıldığı anlamıyla erkeklik organından olan oğul. Bu durumda kelime tanrı fallosu şeklindeki çözümlenebilir ki, Osiris'le ilgili olarak yukarıda anlatılanlar da bu etimolojiye uygun düşmektedir.

Tekrarlayalım: Osiris, güçlü ve iyilikseverdir; yaratıcı ve yapıcıdır; bir de bereket tanrısı Minu ve Nil nehriyle özdeşleştirilen

8 Plutarch, s. 61.

9 AGE., S. 240, DN. 194.

kişidir. Sadece Nil nehri değil, Mısır'daki tüm nimetlerin Osiris tarafından dağıtıldığına inanılır. Osiris'in onuruna misterialar tertiplendiği zamanlar Mısırlılar ellerinde su dolu kâselerle şarkı söylerlerdi. Kâse ve su. Bunlar, erkek ve kadın organlarının sembolüdür. Avrasya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında çeşitli zamanlarda göçebelerin bıraktıkları kaya resimlerinde insanların ellerinde veya kuşakları arasında daima şu aynı şekli görmek mümkün: Kâse! Zeser piramidinin çeşitli gizli odalarında arkeologlar inanılmaz miktarda mezar eşyası buldular. "Arkeologlar, 30-40 bin kadar taş kap; zamanın hiç eskitmediği birkaç bin alçı ve seramik kap saydılar; yaklaşık yedi bin taş kap da yeniden yapıştırıldı," diye yazıyor Zamarovsky.[10] Zeser'in babası Neterkhet piramidinde ise "firavunun mührünü taşıyan pek çok kap ve tuhaftır ama, birkaç yüz tane de muhtemelen çok daha sonra konulmuş ve üzerine tılsım yazıları yazılmış papirüs buldular."[11]

Çok büyük bir ihtimalle yazar haklı. Çünkü kaplar içindeki yazılı papirüsler daha sonra başkaları tarafından konulmuş olabilir. Ancak, bilinmektedir ki, eski Mısır'daki kaplar da tıpkı Phaistos'un eski sakinlerinde olduğu gibi, sihirli bir rol oynuyorlardı ve yazılı papirüsler de bu sihre daha fazla güç veriyorlardı.

Tatar lehçesinde Arapçadan alınarak kullanılan *esir* kelimesi, savaş sırasında düşmanın eline düşen kişi demektir. Plutarch'ın anlattığı efsanede de kral Osiris düşmanın eline düşmüş ve onun esiri olmuştur.

Efsaneye göre Osiris'in hanımı ve kızkardeşi İsida, Horus'un anasıdır. Yunanlılar bunu Latinceye göre *İsis* , Mısırcaya göre ise *İsita* şeklinde yazmışlar. Mısır'ın güneyinde yer alan Meroe'de bu isim Asi şeklindedir. Plutarch, İsida'ya bezen Mut, Athiri ve Methier de dendiğini kaydetmektedir. Ama biz dikkatimizi telaffuzu birbirine yakın İsida, İsita ve İsis üzerinde yoğunlaştıracağız. Tatar lehçesinde *iş* [eş] "çift, aynısı" anlamındadır.*İş* kelimesinin eskiden *is* olması ve bunun da Osiris'in büyük eşinin

10 Zamorovsky V. *İh veliçestva piramidı.* Per. so slovatskogo O. M. alevi-ça, M., 1986, s. 202.

11 Age., s. 298.

adıyla bağlantılı bulunması mümkündür. Küçük Asya'da, Akkad'da ve Asurya'da İştar adında bir tanrıçaya tapıyorlardı. İştar'ın Sümerler'in gök tanrıçası İnanna'yla özdeşleştidiği sanılmaktadır. *İş tar* – 'güneşin eşi' kelimesinde *iş*-eş, *tar* da güneş, gökyüzü anlamındadır. Kaydetmek gerekir ki, "karı, eş" anlamındaki *iş,* Sümercedeki *kadiştu (kad iş tu)*- 'rahibe' kelimesinde de vardır. Kad kelimesi, kat,tabaka; *tu* 'güneş' demektir. Sümerce Utu (*ut u*) da güneş tanrısı anlamındadır.Utu kültü, Uruk site devletinin ilk yönetici hanedanını kuran kişinin anısına bu şehirde uygulanmaktaydı.

4. Ural ve Sibirya'daki Tanrı Sep

Bundan yarım yüzyıl önce,1948 yazında, henüz Kazan Üniversitesi ikinci sınıf öğrencisiyken Tataristan'ın doğu bölgelerine düzenlenen bir folklor gezisine katılmıştım. O güne kadar, cumhuriyetin meskun bölgeleri hakkında hiç bilgim yoktu, daha doğrusu hiçbir fikrim yoktu. *İsensep* adında bir köyün yanından geçip gitmiştik. Kelimenin birinci öğesini teşkil eden "isen" kelimesi, bazı Türk lehçelerinde "esen" şeklinde geçer ki, Türkler bu kelimenin manasını gayet iyi bilirler. Fakat ikinci öğe *sep*i anlayamamıştım, ama kelime aklıma takılıp kalmış ve her hatırlayışımda, 'bu *sep* de ne ola ki?' demekten kendimi alamamıştım. 1980 yılı sonlarında Perm bölgesindeki bir köyden mektup almıştım. Mektup bir ilkokuldaki Tatarca öğretmeninden geliyordu. Onun doğduğu köyün Tatar lehçesindeki adı *Tuben Sep* – "Aşağı Sep" idi. Aynı öğretmenden aldığım ikinci bir mektupta köyünde *Sep* adında bir de çayın olduğu öğrendim. İşte size bir muamma daha! Belki de bu kelime Tatar lehçesine aitti.

Kazan'da bir gün otobüste giderken, yaşlı bir Tatar'ın ağzından *zep* kelimesi çıkınca, her şey açıklığa kavuştu. *Cep, yep, zep* ve *sep* "ip, iplik, tel" anlamına gelen kelimenin farklı söyleniş şekilleriydi. Gerisi bildiğimiz şeylerdi. Dünyanın ortasından geçtiği var sayılan ve onun kendi çevresinde dönmesini sağlayan iğne şekilli şeylere "sep" deniliyordu.

Eski Mısır'da Sep adında bir tanrı vardı. Ölülerin koruyucusuydu. Osiris'le özdeşleştirilen Sep'in kırk iğneli kutsal bir böceği vardı. Böylece *İsensep* kelimesinin sırrı çözülmüştü. İsensep, canlıların tanrısı, sep de ölülerin tanrısı anlamındaydı.

Eski Mısır tanrısı Sep'in adının Kazan Tatarlarıyla ciddi bir ilişkisi olduğu en fazla dikkatimi çeken konuydu. "SSCB Tatar Tarihi"nde şu satırlar yer alıyordu: "Rus vakayinamelerinde Kazan Hanlığı topraklarının yapısıyla ilgili olarak şöyle denilmektedir: Halen Mari ve Udmurtlar'm kalabalık olarak yaşadıkları şu anki Sipinskaya şehrinin bulunduğu Siplinskaya bölgesi, Vyatka nehrinin sağ sahilindedir..." Vakayinamenin aynı yerinde ".. Kazan hanı İbrahim, Kama, Sipya, Kastyantsky nehirleriyle birlikte.." denilmektedir.[12] Ulug Muhammed'in torunu olan İbrahimhan, 1467-1479 yılları arasında hüküm sürmüştü.

Görüldüğü gibi Rus vakayinamesinde Vyatka ve Sipya nehirleriyle ilgili hiçbir açıklama yok. "Çepiye" (Sipya), günümüzde bir Udmurt köyüdür ve Tataristan'm Baltasinskaya bölgesinde yer alır. Siplinskaya bölgesi, büyük bir ihtimalle Sep nehrinin aktığı ve 'Siplalılar' denilen halkın yaşadığı yerdir. Çepiye köyü, Kazan'ın kuzeyinde yüz küsur km. uzaklıktadır; Sep nehri ise Perm bölgesinin güneydoğusunda, sabık Kazan Hanlığı'nın merkezinden 500-600 km. mesafededir. İşte size eski tanrıların adlarının bazen hafife de alındığının örneği!

Sep, Seb şekliyle Seber – "Sibir" kelimesinde görülmektedir. Tatar lehçesinde "Seber" kelimesi sadece coğrafî bir kavram değil, aynı zamanda "seb" kökünden *seber"* -süpür; *seberu* şeklinde 'süpürme' ve ayrıca 'göndermek' *seberke* ise 'süpürge', bir de argo olarak 'fahişe' anlamında kullanılmaktadır. Hatta Tatar lehçesinde *seber kitti* deyimi, 'sırra kadem bastı' veya 'bir daha dönmemezcesine çekip gitti' manasındadır.

Sibirya, çok uzun bir süre baştaki yönetim tarafından suçlu ve rejim muhaliflerinin cezalarını çekmeleri için sürgüne gönderildiği yerdi. Tatar lehçesinde kullanılan *Seber, seberu, seber kitti* kelime ve deyimlerinin Rus yönetiminin uzun yıllar boyu uyguladı-

12 *İstoriya Tatarskoy ASSR.* T. I. kazan, 1955, s. 101.

ğı politika sonucunda dilimizde böyle bir anlam kesbettiği de düşünülebilir. Ancak, bu zayıf bir ihtimal. Tuva lehçesinde sep kelimesinin "sel" anlamında kullanıldığını da bu arada belirtmiş olalım.

5. Tot ve Ptakh

Eski Mısır'da saygı duyulan ve tapılan tanrılardan biri de Tot idi. Tot kültünün merkezi, Yukarı Mısır'daki onbeş no.lu Zayaç nomunda yer alan Hermopol şehriydi. Ancak, eski Hermopol'da uzun bir süre tavşan suretinde bir tanrıçaya da tapılmıştı. Tavşana tapınmanın ne zaman ortadan kalktığı ise bilinmiyor.

Bütün Mısır tanrıları gibi Tot da bilgelik, hesap ve yazı tanrısı olarak kabul ediliyordu. Güya insanların doğum ve ölüm gününü kaydeder, tüm dilleri ve tanrı Ptakh'ın dilini dahi konuşurmuş. Ölüler kültünde en önemli rolü tanrı Tot üstlenir. Osiris'in yargılandığı mahkemede de hazır bulunmuştur. "Ölüler Kitabı"nda Tot, ruhun tartı sonuçları, yani bir ruh canlıyken işledikleri günahları kaydeden terazilerin karşısında dururken tasvir edilmektedir. Tot, her mevtayı muhafaza ederek onu ölüler krallığına götürür. Bütün kayıtlarda Tot batıyla bağlantılı olarak gösterilirse de, firavun Userir-An'ın levhalarında "sınır ötesi hükümdarı" şeklinde kaydedilmektedir.

Önce Tot'un ölümle ilişkilendirilmesi konusu üzerinde duralım. Eskilerin inanışlarına göre aym ölümle ilgisi vardı ve ölenlerin ruhları ebedî istirahata çekilecekleri aya göç ederlerdi. Doğu yönü güneşin doğum yeri, batı yönü ise ölüm ve yerin dibine batış ciheti olarak kabul edilirdi. Sınır ötesi bölgeler, yani Nil vadisinin dışında kalan yerler, dünyanın boş yerleriydi ve ölüm ve adem-i hayat dünyasıydı. Tot, "zamanın hâkimi" olarak kabul edilirdi. Yani her canlının ne kadar gün, ne kadar ay ve yıl yaşayacağını o belirlerdi.

Bütün bunlar üzerinde detaylı şekilde durmaya çalışacağız, çünkü *tot* kelimesi bu kavramların nüvesi durumundadır. Tatar

lehçesinde *tot*, [tut] tıpkı *sıt (set)* gibi emir kipidir. Tot yani *tut*, yakala, kavra, ele geçir anlamındadır. Tot kimi yakalarsa, artık o ölümün esiri haline gelmektedir. Dolayısıyla Tot da ölülerin, batının, sınır ötesinin ve zamanın efendisidir. Almancada "ölüm" Tod, "ölmüş" tot, "ölümlü" Töten kelimesiyle karşılanmaktadır ve hepsi de tot "tut, yakala" kökünden yapılmış kelimelerdir. Yine Almancada "tanrı" *Gott*, "iyi, güzel" *gut*'la karşılanır. Tatar lehçesinde ve akraba dillerde kut (gut) – "ruh, can; mutluluk, bereket" anlamındadır.

Tuhaf bir benzerlik değil mi? *Tot, Tod, tut*– "tut, yakala; ölüm, ölümlü.." *Gott, gut, got* – "tanrı, güzel, iyi; ruh ve mutluluk".. Sanırım bu arada Tot'un tanrı Ra'nın ruhu olduğunu ve güneş-Ra'nın hemen arkasında gösterildiğini söylemeyi unutmuşuz. *Tot* kelimesinin *kut (got)* – "ruh" kelimesinden türediği, zaman içinde "k"nin "t"ye değiştiği, yine aradan bir zaman geçtikten sonra da "kut" –'ruh' kelimesinin tanrı Tot'un adı kullanılmak suretiyle yapıldığı artık anlaşılmış durumda. Her ne olursa olsun, bu ikisi hemen hemen tek kelime gibi görünüyor, fakat ifade ettikleri anlam birbirine tamamen zıt.

Eski Mısır tanrısı Tot'un adının üzerinde (dhwtj) kelimesi vardı. Mısır tanrılarından bir çoğunun adı ve hatta coğrafi isimlerin Yunanca şekliyle yazılması genel kabul görmüş farzedilir. Ancak, Tot kelimesinin doğrudan Yunanca olduğunu gösteren herhangi bir işaret yok. Bu durumda *tot* [tut] ve *Tot*un eski Bulgarca (Tatarca) orijinli olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Eski krallığın başkenti Memfis'in baş tanrısının adı Ptakh idi. O da Tot gibi daha sonra bütün Mısır'ın tanrısı haline geldi ve Nubya, Filistin ve Sina gibi başka ülkelerde de ona tapınmaya başladılar. Ptakh, tanrı asası 'uas'ı tutan elinin dışında bütün vücudunu sarmalayan bir elbise giymiş insan suretinde tasvir edilmiştir. Memfislilerin inancına göre Ptakh, dünyanın, insanların, canlıların, bitkilerin ve hatta Memfis'in ilk sekiz tanrısının yaratıcısıdır. Heliopol'un dokuz tanrısının başı da yine Ptakh'dan türemiştir. Ptakh, hakikatin ve adaletin tanrısı, sanatçının ve sanatın koruyucusudur. Sehmet karısı, Nefertum da oğlu kabul edilir.

Ptakh'ın hanımlarına bazen Maat, Bast, Tefnut, Hator adları da verilir. Onun ruhu Apis, dili de Tot'tur. Ptakh, Nun, Tot, Amon, Atum, Ra ve benzerleriyle özdeşleştirilir.

C. Jack, II. Ramses (M.Ö.1290-1224) zamanında yaptırılan Ebû Simbel tapmağını anlatırken, "10 Ocaktan 30 Marta ve 10 Eylülden 30 Kasıma kadar güneş ışıkları, daima gölgede kalan Ptakh hariç diğer bütün heykelleri sırasıyla aydınlatırlar" demektedir.[13] Pianchi stelasında (M.Ö. VIII. Yüzyıl) Napat kralı Pianchi'nin şu sözleri yer almaktadır: "Ben Memfis'de yaşayan Ptakh ve tanrılara kurban sunuyorum. Sokar'a ve oranın esrarengiz sakinlerine kurban sunuyorum."[14]

Sokar, tanrı Ptakh'm epitetidir. Bu kelime bazen Seker şeklinde de yazılıyor. Tatar lehçesini veya onunla akraba olan Türk lehçelerinden herhangi birisini bilenler için 'daima gölgede kalan' tanrı Ptakh'ın adında gizemli bir şey olmadığı âşikâr. Sokar-Seker epiteti büyük tanrı Demiurgos'un erkeklik organına işaret etmektedir.

6. Büyük *Kaf* ve *Kara*

Hat, şep, sut kelimeleri birçok Mısır adının yapımında kullanılırlar. XII. hanedanın yazılı yadigârı "Sinuhet'in Macerası"nda, firavun I. Senusert'in piramidine Hnumsut denilmektedir. Biz, *hnum* ve *sut* kelimelerini biliyoruz. IV. hanedan hükümdarlarından birinin akrabasının adı Ptahşepses (ptah şep ses), Eski krallık döneminde vezirlik payesi verilen bir diğerinin adı Raşepses'di. Her iki ad da aynı formdadır ve aynı öğeleri içermektedir. Sadece tanrıların adları farklıdır ve bazen Ptah, bazan Ra'dır. Sondaki *ses* öğesi ise Türk lehçelerinde *söz* şeklinde mevcuttur. Buna göre Ptahşepses, "güzel söz Ptah", Raşepses de 'güzel söz Ra" anlamındadır.

IV. hanedan krallarından birinin adı Şepkeskaf (M.Ö. 2471-2467) idi. Kelime, Ptahşepses veya Raşepses'den farklı bir biçim-

13 Jack C. *Egipet velikix faraonov*. M., 1992, s. 247.

14 *Hristomatiya po imtorii Drevnego Vostoka*. M., 1963, s. 157.

de yapılmış. Göründüğü kadarıyla vurgu da son hece *kaf*'ın üzerindedir. V. hanedan firavununun adı ise Userkaf'dır. Buradaki *u* ünsüzü, yer zamirlerinden *pu (bu)* olabilir. Biz Türk lehçelerinde *kaf* kelimesini sadece 'Kaf Dağı' ibaresinde kullanırız ve bir de aynı öğe Kafkas kelimesinde geçer. Ancak daha önce yaptığımız açıklamalardan Türk lehçelerindeki *kap*'ın Arapçada *kaf* şeklini aldığını biliyoruz.

Eski Mısırlılar, bilindiği gibi Apis öküzüne taparlardı. Herodot, Apis hakkında şöyle der: "Bu Apis ya da Epaphos, kendisini dünyaya getirdikten sonra bir daha gebe kalmayacak olan bir inekten doğar. Mısırlılar derler ki, bir şimşek düşer gökyüzünden bu ineğin üzerine, o da Apis öküzüne bu ışıktan gebe kalır. Apis denilen bu genç boğa şu belirtilerden bilinir: Rengi karadır, alnında beyaz bir üçgen, sırtında kartal resmi vardır.."[15]

Demek ki, Apis ışıktan doğmaktadır ve karadır. Apis kelimesi Yunanca kabul edilir. Halbuki eski Mısırlılar kutsal öküze Khap derlerdi. Muhtemeldir ki şu meşhur Kaf kelimesiyle de kutsal öküz Khap (apis) kastedilmiştir.

Khap, Kaf ve Kap, kutsal öküzün aynı anlama gelen adlarıdır. Genel olarak eski Mısır dilinde "öküz"e *ka* denilirdi. Ben şahsen Egyptologların bu açıklamasıyla tatmin olmuş değilim. Her halükârda teoretik 'öküz' kelimesi *ka* değil, *ku* olmalıdır. Kelime daha sonraları değişikliğe uğramıştır. Burada ise *ka* bildiğimiz öküz anlamında değil, 'öküz suretindeki ışık tanrısı'dır. *Ka* öğesi Türk lehçelerinde *buka* (boğa) sözcüğünde geçer. Buradaki *bu* bildiğimiz işaret zamiri değil, "gökyüzü; güneş" anlamına gelen *ku, tu*'nun değişik bir söyleniş şeklidir. Buna göre *buka* da tanrının veya güneşin ruhu anlamındadır.

Bu arada kaydetmek gerekir ki, Yunanca ve Mısırcada, Türkçe *buka* kelimesinin fonetik varyantları vardır. Mısırcada *bx* ve Yunancada *bukis*. Örneğin Hermont'da Mısırlılar ala bula renkli *bx*'ye taparlardı. Rusçadaki "bık" kelimesi de bu grup kelimelerden sayılır.

15 Herodot, III, 28.

Mısır dinî düşüncesine göre *ka, ba, akh* denilen farklı ruhlar vardı. *Buka, kara* kelimelerindeki *ka* 'ruh' anlamındadır ki, buna göre *kara* kelimesi Ra'nın ruhu demektir. Siyah renk kutsal Apis öküzünün rengidir. Tatar Türkçesinde ve akraba lehçelerinde de *kara* kelimesi aynı zamanda "hayvan sürüsü" anlamında kullanılır. Örneğin bizler "kara mal" deriz ki, 'sığır sürüsü' demektir. Dolayısya eski firavunlardan bazılarının adında (örneğin Neferkara, Neferirkara ve Cedkara) *kara* öğesinin bulunması anlamlıdır.

8. Piramit Kelimesi Üzerine

Piramit, etimolojisi aydınlığa kavuşturulamamış Yunanca bir kelimedir. Polonyalı atlantolog L. Seidler şöyle der: "Bizzat Mısırlılar'ın kurdukları bu binaya *tr* dedikleri kabul edilmektedir, ama bugüne kadar bu kelimenin ne anlama geldiği tam olarak çözülememiştir. Kimi zaman bu kelimeyi "yüksek şey" şeklinde tercüme ediyorlar."[16] Bir başka yazar da aynı şeyi söylüyor: "Coğrafi ve hieratik metinlerde piramit kelimesi, "m" ve "r" sesleri olarak çözülen işaretlerle gösterilmiş. Bazen bu işaretlere çevresi taş duvarla çevrili piramidi sembolize eden aşağısı üç, yukarısı tek dar açılı bir işaret de ilave etmektedirler.. Yine de piramide neden piramit dendiği sorusunun cevabı bugüne kadar bulunmuş değil."[17]

Seidler'e göre, "Rinda papirüsü"nde piramidin yüksekliğine işaret eden *pr-t-ws* şeklinde Mısırca bir kelime vardır. *Tr* ve *pr* ünsüzleri, aynı anlamı içeren doldurma harfleridir. Eğer *tr* piramit anlamındaysa, o takdirde *pr* de aynı anlamdadır. Biz, *pr* ünsüzlerini *pura* şeklinde dolduruyoruz. Pramidin yüksekliğine işaret eden *pr-t-ws* ise *pura-m-us* – "benim yüksek purum" şeklinde dolduruyoruz. *Pura-m*daki *m* ünsüzü, birinci şahıs iyelik eki, *us* (Türk lehçelerinde üs/üst) anlamındadır.

16 Zaidler L. *Atlantida*. Per. s. polskogo. M., 1966, s. 201.

17 Zamarovsky, s. 222.

Pura'nın ne olduğunu bilmiyoruz. Tatar lehçesinde ve akraba dillerde *pura* veya *bura* "hamam, ev, kuyu duvarı" anlamındadır. Aynı kelime Gaynıların dilinde de 'mezar duvarı' anlamına gelmektedir. Kulüplerde oynanan bir oyunun adı da *buradır*. "Kiriş, tomruk" kelimesinin Tatar lehçesindeki karşılığı *bürene (büre-ne)*, kaba telaffuzla *bura-na* (bura'nın oğlu)dur. Bazı lehçelerde *bura* kelimesi *pura,* kimilerinde ise *tura* şeklinde telaffuz edilmektedir.

Biz yine sadece *bura*'ya dönelim. Bu kelimenin anlamı ne olabilir? Tatar lehçesinde "kütük, kiriş", Kazak lehçesinde "damızlık deve"ye *bura* denilir. Eğer hece boyutundaki telaffuz farkları hesaba alınmazsa *bura* ve büri [veya böri] (kurt) birbiriyle uyuşmaktadır. Buna Rusçadaki burya [bora, fırtına] kelimesi de ilave edilebilir. Kurt, damızlık deve, kütük, bora.. Burada nasıl bir mantık olabilir? Mantık, eski insanın tanrıdan gelen her şeyi hayat ve ölüm olarak tasavvur etmesi üzerine kurulur. Bana göre *bu ra* - "bu-ra" yani tanrı anlamındadır. Yani eski insanlar, yüksek bir kaya veya heybetli bir kütük yahut yüksek bir bina gördüğünde tanrının orada olduğunu var sayıyorlardı. Kurt anlamına gelen *büri* kelimesinin elbette "tanrı"yla bir anlam ilişkisi olamaz, ama onun kavgacı, yırtıcı ve öldürücü sıfatları göz önünde bulundurulmuş olabilir.

Tatar Türkçesinde *mura* "mezar, tanrı mezarı" anlamındadır ve hayli zaman önce kullanımdan kalkmıştır. Ancak, atalarımızdaki eski bir efsanenin yankısı olarak bu kelime canlılığını bir ölçüye kadar hâlâ korumaktadır. Tatar lehçesinde *mora* "vahşi kenevir", *kara–mora* "gittikçe kararan şey" anlamındadır. Rusçada ise *murava* "taze ot" demektir. Görüldüğü gibi birinde *mora* "vahşi kenevir", diğerinde "taze ot" anlamına gelmektedir. Bu kelimeler, Mısır'ın her yıl ölen ve yeniden dirilen ve her ilkbaharda vücudundan yeşil sürgünler çıkan Osiris'ini ne kadar da anımsatıyor! Diyebiliriz ki *mura*, öbür dünyanın tanrısıdır.

Kısacası hiyeroğlif yazılı levhalarda *mr* harfleriyle gösterilen kelime *mura* şeklinde doldurulabilir ve o da 'tanrı Ra'nın mezarı' anlamındadır.

8. Mısır Adet ve Gelenekleri

Tatar Müslümanları da dahil olmak üzere, bütün İslam dünyasında sünnet geleneği vardır ve bunun İslamî bir gelenek olduğu düşünülür. Ancak Kur'an'da "sünnet olunması gerektiğine işaret eden herhangi bir ima yoktur."[18]

Herodot'u dinleyelim: "Başka yerlerde tenasül organları tabiat nasıl yapmışsa öyle bırakılır. Yalnız Mısırlılar ve bu âdeti Mısırlılar'dan almış olanlar sünnet olurlar"[19] ; ve yazar bir başka yerde de şöyle der: "İnsanlar arasında yalnız Kolkhisliler, Mısırlılar ve Etiyopyalılar sünnet olurlar. Filistin'deki Fenikeliler ve Suriyeliler, kendileri söylerler ki, bu âdeti Mısırlılar'dan almışlardır."[20]

Bir diğer İslamî gelenek daha vardır. Diğer Müslümanlar gibi Tatarlar da domuz beslemez, domuz etini yemez, yemeklerinde de kullanmazlar. Ancak, kaydetmek gerekir ki, Türkler Müslüman olmadan önce de domuz yetiştirmez ve etini yemezlerdi. Demek ki, göçebe halklarda domuz murdar ve pis hayvan olarak kabul ediliyordu ki, bu, söz konusu geleneğin İslamiyetle bir ilgisi olmadığını gösterir. Kaynaklar, gerek Karadeniz civarı ve Altay İskitlerinin, gerek Hyung-nuların, gerek Hunların ve gerekse de onların varisleri olan bozkır halklarının domuz gütmediklerini ve yemediklerini ispat etmektedir. Bu gelenek aslında Mısır orijinlidir, ki Herodot'da[21] bu konuda detaylı bilgi vardır.

Kısa süre öncesine kadar Tatar Türkleri'nde *imleu, im imleu* – 'hastalığı halk tababeti metoduyla tedavi etme' geleneği vardı. Halk tababetinde en dikkati çeken tedavi yöntemlerinden biri, büyücülük ve falcılıkta kullanılan *cılan tügizi* yani 'yılan boynuzu'dur. Bizim ülkemizde ve hatta Moğolistan veya Altay dağlarında boynuzlu yılan bulunmaz. Belki de bu tür yılanlar insanoğlu henüz yeryüzüne ayak basmadan önce vardı. Halbuki tabiatta boynuzlu yılanlar vardır. Bunlar bizden uzakta, ılıman ve sıcak ülkelerde, Afrika'da, Arabistan çöllerinde veya Amerika kıtasının

18 Mavlutov R. R. *Islam.* İzdaniye vtoroye. M., 1974, s. 121.

19 Herodot, II, 36.

20 Age., II, 104.

tropikal bölgelerinde hayatlarını sürdürmektedirler. Boynuzlu yılan Mısır'da da yetişmekteydi. "Thebai bölgesinde kutsal yılanlar vardır.. Boyları küçüktür ve başlarının tepesinde iki boynuz bulunur; ölüsü Zeus tapınağına gömülür, çünkü bu tanrıya adanmış olduğu söylenir." - diye yazmaktadır Herodot.

Tatarlar'ın halk tababetinde kullandıkları "yılan boynuzu" büyüsünün, eski Mısırlılar'm yüce tanrılarınca kutsanan kutsal kitaplarla mantiken bir bağlantısı vardır. Eski Yunan şairi Hesiodus da eserinde bu kutsal yılanlardan bahseder. Hesiodus'dan yaklaşık üç yüzyıl sonra yaşayan Herodot, belki de bu yılanların ne işe yaradığını bilemezdi, ama hiç bir şey bilmediği de söylenemez. Çünkü Mısır'ın 'vahşi hayvanları ve akıl almaz işleri' konusunda şu satırları yazan bizzat kendisidir: ".. Mısırlılar'ın her şeyde, âdetlerinde, yasalarında hep başkalarınınkine uymayan görenekleri vardır. Mesela.. kadınlar ayakta işerler, erkekler çömelirler."

X. Yüzyıl Arab müellifi İbni Fadlan, İtil Bulgarlarında insanların nasıl işedikleri ve bu işi yaparken nasıl bir davranış kuralı uyguladıklarına dikkat çekmektedir. "Yolda yürürlerken içlerinden biri idrarını yapmak ister ve silahı üzerindeyken çiş ederse onu soyarlar. Üzerindeki silahını, elbisesini ve her şeyini alırlar. Bu hareketini onun cahil ve kabiliyetsiz bir kimse olmasına yorarlar. Bu, onların arasında cari bir âdettir. Eğer bir kimse silahlarını çıkarıp bir kıyıya koyduktan sonra idrarını yaparsa, bu hareketini kabiliyetine ve bilgisine yorarlar. Ona dokunmazlar."[22] Bulgarlar'daki bu yasaklamanın anlamı açık: Yürürken, yolda giderken, üzerinde silah varken işemek yasak. Doğru; İbni Fadlan, erkeklerin bu işi dikilerek veya oturarak yaptıklarına dikkat çekmiyor. Çocukluk günlerimden de hatırladığım gibi, bütün Tatarlar küçük çişlerini çömelerek yaparlardı. Yine çok iyi biliyoruz ki, güneşe karşı işemek, başkalarının gözü önünde açıkça çiş yapmak da yasaktı. Aksine en azından evin duvarına çekilerek gizlice yapılırdı. Sanırım sadece Kazan Tatarlarında değil, diğer Türk halklarının çocukları da günümüzde bu hususlarda bir şeyler bilirler.

21 Age., II, 47.

22 İbni Fadlan, s.74.

9. Sih-ma Ch'ien, Syung-nular ve Mısır

Tıpkı Herodot gibi büyük ve ünlü olan eski Çin yazarı Sih-ma Ch'ien, 110. bölümünü Syung-nular'a ayırdığı "Tarih Notları" adlı muhteşem bir eser yazmıştır.

Yazar, eserinin bu bölümünde, bilinmeyen bir zamanda bugünkü Kuzey Çin ve Moğolistan topraklarında yaşamış olan komşulardan bahseder. Sih-ma Ch'ien, Syung-nular hakkında şöyle der: "Onlar, su ve mera aramak için oradan oraya dolaşırlar. İç ve dış surlarla çevrili şehirleri olmadığı gibi, sabit yaşadıkları bir yerleri de yoktur; tarlaları işlemekle uğraşmazlar, ama yine de herkesin belli bir toprağı vardır."[23]

Syung-nular göçebeydiler. Ancak, teşkilat ve idari düzenleri, hukuk, gelenek ve merasimleri, onların da ancak yerleşik düzende gelişebilen bir devleti olduğunu göstermektedir.

"... Hafif suç işleyenler sopayla dövülerek cezalandırılırdı; ağır suç işleyenlerin cezası ise ölümdü. Bir kişinin hapiste tutulma süresi en fazla on gündü," diye yazmaktadır Çinli tarihçi.[24] Ağır suç işleyenler, teşkilatlanma şekline ve gelişim düzeyine bağlı olmaksızın, her toplumla ölümle cezalandırılabilir. Fakat sopa atarak cezalandırma ve hapiste tutma süresini belli bir zaman dilimiyle sınırlama, hiçbir toplumda göçebelerde uygulandığı şekilde uygulanmamıştır. Halkın önemli bir kesiminin silahlı atlılardan oluştuğu, yıl boyunca sürüleri ve eşyalarıyla birlikte bir yerden başka bir yere hareket halinde bulunduğu bozkırlarda, cezalandırma âleti sopa değil de, kırbaç olsaydı daha tabii olurdu, çünkü sopa değil, ama kırbaç veya nagayka süvarinin karakteristik âletlerindendir.

Syung-nular'da suçlunun sopayla dövülmesi ve belli bir süre hapiste tutulması, muhtemelen uzak atalarından miras aldıkları eski bir geleneğin devamıydı. Eski Mısır'da ve Yakın Doğu ülkelerinde sopayla dövme ve mahkumu hapiste tutma âdeti, oldukça yaygın bir şekilde uygulanıyordu.

23 Taskin. *Materialı,* s. 34.

24 Age., s. 40.

Syung-nu devletinin toprakları, her biri oniki bölgeden ibaret sağ ve sol [Kuzey ve Güney] olmak üzere ikiye ayrılmıştı. "Kuzey kesimin bütün prens ve beyleri doğu tarafında, güney kesimin prens ve beyleri ise batı tarafında yaşarlardı," diye yazmaktadır Sih-ma Ch'ien.[25]

Mısır da bizzat tabiat tarafından ikiye bölünmüştü: Doğu ve Batı. Oturmaya ve tarıma elverişli toprakların tamamı Nil'in dar sahilleri boyunca uzanıyordu.Yılın 12 aya taksim edilmesi Mısır'da ortaya çıkmıştır ve çok büyük bir ihtimalle bu yüzden Mısırlılar 12 rakamını katsal sayıyorlardı. Yine Mısırlılar bir yılı Taşkın, Doğuş ve Kuraklık sezonu şeklinde her biri dört aydan ibaret üç sezona taksimlemişlerdi. Aynı taksim Syung-nular'da da vardı.

"Her yılın birinci ayında beyler shan-yünün otağında küçük kurultay yaparlar ve kurban keserlerdi. Beşinci ayda ise Lung-ch'eng'de büyük kurultay yapılır; atalara, gökyüzüne, yeryüzünü, ruhlara ve semavi ruhlara kurbanlar takdim edilirdi. İlkbaharda atların iyice beslendiği zaman Tai-ling'de büyük kurultay toplarlar;nüfus ve evcil hayvan sayımı yaparlardı," diye ilave etmektedir aynı yazar. Sih-ma Ch'ien'in yorumcusu ve "Sonraki Han Hanedanı Tarihi"nin yazarı Fan-yie (V. Yüzyıl) ise daha kısa bilgi vermektedir: "Syung-nular, âdete göre, her yıl üç defa Lung-ch'eng'de kurban takdim merasimi düzenlerler. Bu merasimler her yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarında gündüzleri tertiplenir ve göğün ruhuna kurban sunulur. Syung-nular, kurban takdim merasiminden faydalanarak bütün göçebeleri toplayarak devlet işlerini görüşürler; nüfus sayımı yaparlar ve develeri sayarlar."[26]

Görüldüğü gibi Syung-nular da yılı üç sezona taksim ediyorlar ve her sezon başında bir araya toplanarak tanrılarına kurban sunup, sayım yapıyorlardı. Mevsim bayramları ve kurban taksim merasimleri, eskilerin tasavvuruna göre toprağın işlenmesi, ekin ekimi ve hasadın sadece insana ve tabii şartlara değil, aynı za-

25 Aynı yerde.

26 Taskin, s. 73.

manda mutlaka hoşnutluğu kazanılması gereken güçlü tanrıların davranışlarına da bağlı olduğu ziraatçı toplumlarda daha fazla görülür. Dolayısıyla eski çiftçi insanın tüm hayatı, sadece aylara göre değil, günlere göre de sıkı bir şekilde proğramlanmıştı.

Sih-ma Ch'ien zamanında Syung-nular artık çoktan çiftçiydiler. Yine de farklı şartlara ve değişik ekonomik durumlara göre uygulanan geleneklerine bağlı kalmayı sürdürdüler.

Güney Syung-nu devletinin hakanı Tun, Çinliler karşısında birkaç kez mağlubiyete uğradıktan sonra Çin imparatoruna 110 yılında itaat arzetti ve böylece imparatorun silahlı hassa birliklerinin kumandanı Pang Sün ve diğerleri önünde "başından başlığını, ayağından çizmesini çıkararak.. diz çöktü."[27]

İbni Fadlan'ın belirttiğini göre Bulgar hanı sokaklardan ve çarşıdan geçerken herkes ayağa kalkar. Kalpaklarını çıkarıp koltuklarının altına alırlar. Hükümdar geçince tekrar başlarına giyerler.Aynı şekilde, hükümdarın huzuruna giren herkes, küçük veya büyük, hatta çocukları ve kardeşleri bile, onu gördükleri zaman kalpaklarını çıkarıp koltuklarının altına alırlar. Sonra başlarıyla selam verip otururlar."[28]

Günümüzde büyüklerin ve saygıdeğer kişilerin karşısında şapka çıkarmak kültür ve eğitim işareti sayılır; halbuki eskiden aynı hareket itaat ve kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelirdi. Biz burada başka bir husus üzerinde durmak istiyoruz. Diz çökerek veya başlıksız başını eğmek suretiyle itaat gösterme âdeti, ne Moğolistan bozkırlarında doğmuştur, ne Altay dağlarında, ne de İtil civarında. Aksine bu geleneğin ana vatanı, insanın bütün bir yıl başlıksız ve ayakkabısız dolaştığı güney ülkeleri olabilirdi.

İtaat işareti olarak başlık ve ayakkabı çıkarma âdetinin tam olarak Mısır'da ortaya çıktığı düşünülebilir. "Pianchi stelası"nda (M.Ö. VIII. Yüzyıl) Neperi bölgesi şefi Napat kralı Pianchi'ye itaatını şu sözlerle göstermektedir: "Kemiklerim bükük, başım açık, elbisem pare pare.."[29]

27 Age., s. 89.

28 Age., s. 73.

29 *Hristomatiya po imtorii Drevnego Vostoka,* s. 161.

XIV. Yüzyıla ait bir örnekte, "Amda Sion Kralı Amda Sion'un Seferinin Masalı"nda 'Solomonidler'in Müslümanlarla yaptığı çarpışmadan bahsedilmektedir. Masala göre Etyopya kralı Amda Sion, Müslüman Adal devletine ait şehirlerden Talga'yı fethettikten sonra, başındaki yöneticiyi öldürür ve ülkesini talan eder. Yöneticinin kurtulmayı başaran üç oğlu krala giderek şöyle dediler: "Sana itaat ediyoruz, ey kral, sana itaat ediyoruz." Sonra ayaklarındaki ayakkabılarını çıkardılar.."[30]

Orta Çağın Müslüman gezginlerinden en önde geleni sayılan ve İtil civarında da bulunan İbni Battuta (1304-1377), hem bu bölgeler, hem de Afrika halkları hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. Mesela doğu Afrika'daki Makdaşu (Mogadişu) şehri hakkında şöyle der: ".. sonra şeyh mescit kapısından çıktı; pabucunu giydi; kadıya ve bana da bapuçlarımızı giymemizi emretti, sonra da yaya olarak evine doğru yola koyuldu.. bütün halk ise çıplak ayakla yürüdü."[31]

İbni Battuta, Batı Afrika'nın uç kısmında yer alan Mali sultanının meclislerini anlatırken de "Sultan kabul salonunda konuşurken, hazır bulunanlar başlarından sarıklarını çıkararak, onun konuşmasını sessizce dinlerlerdi," demektedir. Tıpkı İtil civarındaki Bulgar hanının huzurunda olduğu gibi diye kendiliğimizden ilave edelim. Burada Afrika halklarının söz konusu âdeti yani başlığını ve ayakkabını çıkarma geleneğini Bulgarlar'dan, Hazarlar'dan ve hatta Çinli Syung-nular'dan almış oldukları düşünülüyorsa, böyle bir şey imkansızdır. Çünkü Etiyopyalılar, Somalililer, uzaktaki Syung-nular, Hazarlar ve Bulgarlar'ın bu âdeti aldıkları kaynak eski Mısır'dı.

10.Kayalar ve Kaçaklar Ülkesi

Mısır'ın asıl toprakları güneyde Nil üzerindeki ilk dilde biter; daha ilerideki Asuan şehriyle File Adası'ndan itibaren yabancı

30 *İstoriya Afriki iv drevnix i srednevekovıx istoçnikax.* M., 1990, s. 338.
31 Age., s. 357.

topraklar başlardı. Birinci ve dördüncü diller arasında kalan Nil vadileri, tarım ve hayvancılığa fazla elverişli değildi; çünkü burada sahiller kayalıklarla kesiliyor, dar bir şerit halinde uzanan vadiler ise sarp kayalıklarla bölünüyordu. Kayalıkların arkasında uçsuz bucaksız ve susuz çöl uzanır; burada çakallar ve vahşi göçebeler yaşarlardı. Bu yüzden ilk dilden sonraki topraklar Mısırlılar'ı çok az ilgilendiriyordu. Ancak bu, yabancı topraklara ısınmamalarına rağmen iki taraf arasında herhangi bir bağlantı olmadığı anlamına gelmez. Eskiden beri Mısır'dan kaçan Seberri ve Sembriler gibi değişik boylara mensup kaçaklar birinci eşiğin ötesindeki bölgeyi kendilerine mekan tutmuşlardı.

Orta Krallık döneminde (takriben M.Ö. ikibin yılları) Mısır kaynaklarında ilk defa olarak güney ülkelerine işaret etmek maksadıyla Kuş coğrafi adı kullanılmaya başlanmıştı. II. Amenhotep stelasında (M.Ö. XV. Yüzyıl ortaları), üçüncü ve dördüncü diller arasında kurulan Napata şehrinden bahsedilmektedir. Napata'nın ilk kralları M.Ö. VIII. Yüzyıldan itibaren biliniyordu. Bunların adı Alara ve Kaşta'ydı. Bu iki kral, Napata krallığının kurucuları sayılırlar. Kuş'un M.Ö. VIII. Yüzyıldan VI. Yüzyıla kadar geçen tarihi, Napata dönemi olarak adlandırılır.

Nil'in sağ sahilindeki beşinci ve altıncı diller arasında, bilinmeyen bir zamanda yeni bir yerleşim birimi ortaya çıkmıştı: Meroe. M.Ö. VI. Yüzyıl başlarında ülkenin siyasî merkezi, Meroe'ye, daha güneye doğru kayıyordu. Meroe krallığı, M.Ö. IV. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

Mısır, Kuştan'dan altın, sığır ve köle satın alırdı. Merkezî ve Doğu Afrika bölgelerine giden yol Kuş üzerinden geçer; bu bölgelerden nadir ağaçlar, ekzotik hayvanlar, fil kemikleri ve başka naz-ı nimetler getirilirdi. Kuş'la kuzeyli komşuları arasındaki ilişkiler de sıkıydı. Kuş, kuzeyli komşularının kültüründen bilhassa etkileniyordu. "Mısır'dan birçok inançlar, âdetler, kurumlar, rahiplik teşkilatı, devlet yönetimi, sanat, alfabe ve çeşitli meslekler ödünç alınmıştı," diye yazmaktadır Yu. N. Zavadosky ve İ. S. Kaznelson.[32]

32 Zavodovsky Yu. N., Katsnolson İ. S. *Meroitskiy yazık.* M., 1980, s. 19.

Meroeliler, yazı dili için uzun bir süre Mısırcayı ve Mısır hiyeroğliflerini kullandılar ve ancak M.Ö. II. Yüzyılda kendi Meroe alfebelerini icat ederek, Mısır alfabesini bir yana bıraktılar. Araştırmacılar Meroe yazı işaretlerinden bir çoğunun ses anlamlarını tespit ederek, bazı dikitleri çözmeyi başardılar. "Bununla birlikte, söz konusu dikitlerdeki bazı kelimeler ve kimi standart formüller ve anlamlarının çözümü ve çevirisi mümkün olmamıştır," diye yazmaktadır yukarıda adları verilen yazarlar. Yine de Meroe alfabe ve dilinin bazı özellikleri açıklığa kavuşturulmuştur. Meroe hiyeroğlif sisteminde, yazının yönü Mısırınkinden ayrılmakta ve harfler sağdan sola bazen de yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktadır. Yine Meroe yazısında kelime araları iki nokta veya üç noktayla ayrılmaktadır ki, bunlar bir noktada Phaistos diskindeki noktaları hatırlatmaktadır. Meroe dilinde türlerin eril-dişil ayırımı yoktur. Yine Meroe dili de tıpkı Tatar Türkçesi gibi yanaşık bir dildi.

Meroe diliyle Tatar Türkçesi arasındaki bazı benzer özelliklere gelince, "örneğin 12. harf 'r' ile kelime başlamaz. Türkçe gibi iyi bilinen dillerde, aslı gerçek Türkçe olan kelimeler kesinlikle *r* ve *l* harfleriyle başlamaz."[33] Meroe dilinde *te*,kelime sonunda lokativ hece olarak gelir ve daha ziyade toponimlerde kullanılırdı. Örneğin PİLQE-te "File'de" de görüldüğü gibi 'içinde, orada, de, da" anlamındadır..

Te lokativ ekini araştırmacılar bazen Meroe, bazen Tatar diline ait olarak kabul etmektedirler. Ancak, Tatar Türkçesinde *te [de]* lokativ eki sadece toponimlerde kullanılmaz ve ayrıca *ta, de, da* fenotik varyantları da vardır.

Şunu da kaydetmek gerekir ki, dilcilerin Türkçedeki *r* ve *l* ünsüzüyle ilgili görüşleri kesinlikle gerçeği yansıtmamaktadır, çünkü Türkçede *r* ve *l* ünsüzüyle başlayan birçok orijinal Türkçe kelimele vardır. Bu satırların yazarı Meroe diliyle Tatar Türkçesi ve akraba diller arasında bir tür ilişki bulunduğunu gösteren deliller toplamıştır ve bunlar bazı ilim adamlarınca da kabul görmektedir.

33 Age., s. 48.

11. Napata ve Meroe

Napata kelimesini Tatar Türkçesine göre açıklayalım: Bu kelime *nap ata* – "büyük ata" demektir.Yine Napata, Mısır'ın efsanevi atası büyük Nil nehrini de çağrıştırabilir.

Meroe'ye gelince, bu da araştırmacılara göre Meroe metinlerinde geçen *tri, tr*'nin Yunanca şeklidir. Meroe, IV. Yüzyılda Aksum (Habeşistan) tarafından fethedilinceye kadar hem devlet, hem de şehir adı olarak kullanılmaktaydı.

Eski toponimlerde ve bitişik antroponimlerde çoğu defa *mer* hecesi kullanılmaktaydı. Yarı efsanevi site-devlet Uruk Meskingaşar henadanınm kurucusunun oğlunun adı Enmerkar'dı. *En* ve *kar*ın ne olduğunu biliyoruz. Teoretik olarak bu üç öğe aynı anlamdadır: Gök, güneş, su, ata, tanrı. Bu heceler Sümercede elbette tam anlamıyla kullanılıyordu ve o zamanki düşünce tarzıyla uyuşuyordu. Bu arada Sümer [Şumer] kelimesinde de *mer* hecesinin bulunduğunu kaydetmiş olalım. Burada *şu* öğesi muhtemelen "oğul" anlamındadır.

Mısır'ı ilk defa birleştiren kralın adı Narmer'di (Takriben M. Ö. 3000 yılları). Kral Narmer, uzun boylu, adaleli, genç bir savaşçı olarak tasvir edilmiş. Bir yanında Yukarı Mısır'ın beyaz tahtı, diğer diğer yanında Aşağı Mısır'ın kızıl tahtı duruyor. Kral, paletkanın ön yüzünde asa tutan sağ elini kaldırmış, sol eliyle ise yıkılmış düşmanın saçlarını kavramış ve yavaş yavaş kafasına vuruyor. Yine Narmer'in sağ tarafına firavunu koruyan tanrı-kartalın kabartması yapılmış.

Yu. Ya Perepelkin, *nar* sözcüğünü "som" balığı kelimesiyle karşılıyor ve *mer*i de kralın özel ismi kabul ediyor. Bize göre ise *nar* 'som' değil, "büyük" veya "güzel", *mer* de 'savaşçı' anlamındadır. Tatar Türkçesinde ve akraba lehçelerde *mer* ölüm, öldürme eylemiyle bağlantılıdır ve *mergen* 'keskin nişancı, attığını vuran avcı' demektir. Bunun fonetik varyantı *mer*, 'vur! öldür!', *bergen* (başka bir şekli *mergen*) ise 'vurdu, öldürdü; vuran, öldüren' anlamındadır. Mesela Tatar lehçesinde *Mergen–turı bergen* yani

'avcı hedefi tam ortasından vurdu' denilir. Kazan Tatarlarında *Ciktergen* adında avcı bir kahramanla ilgili efsane anlatılır.

Mısır'ın birinci firavunu Narmer'in adı, bu durumda mantıklı olarak "büyük savaşçı" veya "avcı tanrı" anlamında olabilir. Peki acaba Meroe kelimesi nasıl tercüme edilebilir? "Savaşçılar (avcılar) ülkesi" mi? Elbette olabilir, çünkü Greko-Roma ve Arap yazarlarına göre Meroeliler, keskin nişancı ve korkusuz savaşçılardı, hatta "ölümsüz" ve "ebedi" idiler.

12. Meroe Dili

Meroe sözlüğünde ödünç alınan ve doğrudan Meroe diline ait olan kelimeler birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin Meroe metinlerinde Mısır tanrıları Amon, Mut, Hor vb.nin adları geçmektedir. *Pelemus* kelimesi Mısır dilinden alınmış kabul edilmektedir ki, bunun Rusçadaki karşılığı "strateg, kumandan"dır. Tatar Türkçesinde ise *pelemeş* "yegen, akraba" anlamındadır. Bu kelime Rusçadaki "plemennik" kelimesiyle benzerlik arzettiği için, Ruslardan alındığı var sayılır. Gerçekte ise bu kelime Mısır, Meroe, Rus ve Tatar dillerinde kullanılan ortak bir sözcüktür.

Meroe dilinde *at-* "ekmek, yiyecek", *sura-* "mektup, kitap" anlamındadır ve Mısır delinden ödünç alınmıştır. Mısır dilinde ise *it* 'arpa; buğday', ama Tatar Türkçesinde *it* [et] – 'et'; "itlik" [etlik] 'ambar; tahıl saklanan yer' demektir. Eskiden "et", "etli yiyecek" ve her tür yiyecek sadece *it* ve onun fonetik varyantlarıyla karşılanırdı. Tatar lehçesinde *igu (ig-u)* 'ekin ekmek, ekincilikle uğraşmak', *ikmek (ik-mek)* 'ekmek' anlamındadır. Altın Ordalı şair Seyf Saray (XIV. Yüzyıl) bu kelimeyi *itmek* şeklinde yazmaktadır. Mişar (Macar)canın bazı diyalektlerinde 'ekmek' için *üpmek, epi, epey* kelimeleri kullanılmaktadır. Tatar edebi dilinde *ipi* 'peksimet' anlamındadır. Yukarıda geçen kelimelerin ilk hecelerine dikkat ederseniz, bunların *it, ik, ig, et, üp, ep* olduğu görülür. Her halükârda "ekmek; buğday" kelimesi değişmeden kalmıştır - Mısırca *it* veya Meroece *at (et?)*.

Meroe dilinde *kzi* 'kadın' anlamında. Türk dillerinde de "kız" kelimesi vardır. Fakat kadın için "Hatın-kız" kullanılır. Yine Meroe dilinde *ara* "ata" demektir. Eski Altaycada *aba (apa)* da 'ata' anlamında kullanılırdı..

13. Hazarlar ve Syung-nular

Türk Hakanlığı'nın VII. Yüzyılda yıkılmasından sonra, onun batı uçlarında, yani Hazar Denizi sahillerine yakın bozkırlarda Hazar devleti şekillendi. İtil, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Karadeniz civarı halkları ve Arap halifeliği, keza İran ve Bizans, şu veya bu şekilde X. Yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdüren Hazar İmparatorluğu tarihiyle iç içe olmuşlardır.

Hazarlar, atalarımızdan biri sayılırlar. Orijinleri konusunda hâlâ aydınlığa kavuşturulmamış pek çok husus var. X. Yüzyıl Arap yazarlarından İstahrî, Hazar dilinin ne Türkçe, ne Farsça ve ne de bilinen herhangi bir dile benzediğini kaydetmektedir. İstahrî'de şöyle bir cümle geçmektedir: "Bulgar dili Hazar diline yakındır."[34] B. N. Zahoder, "Özel bir Hazar dilinin olduğu, bu dili bilen ve onu günlük hayatında kullanan kişilerin tarihî açıklamalarıyla da teyit edilmektedir" demektedir.[35]

Hazarlar, antropolojik açıdan tek boydan türemiş bir halk değildi. İstahrî şöyle yazmaktadır: "Hazarlar, Türkler'e benzemezler. İki gruba ayrılırlar. Bir tanesine Kara-Hazar denir ki, karaya çalar şekilde koyu esmerdirler ve neredeyse Hintlileri andırırlar. İkinci grup beyaz, yakışıklı ve dış görünüş itibariyle mükemmeldir."[36]

Hazarlar'ın sadece dili ve antropolojik görünümleri değil, başka yönleri de Orta Çağ yazarlarının ciddi şekilde dikkatini çekmiştir.

34 Zahoder, s. 135.
35 Age., s. 136.
36 Age., s. 137.

Yazılı kaynaklara göre en eski Türk halkı Çindeki Syung-nu (Hun)lardır. Hazarlar'ın farazi ataları Syung-nu hakanlarının akrabalık bağları resmi Çin yıllıklarında detaylı olarak anlatılır. "Muahhar Han Hanedanı Tarihi"nde şöyle denilmektedir: "Şan-yü (yabgu) Su-lien-ti ailesindendir. Fakat Kuyan, Su-pu, Ch'u-lin ve Lan aileleriyle de akrabalık bağları vardı. Bu dört aile devlette en önemli boyların temsilcileriydiler ve daima şan-yü ile akrabalık bağları olmuştur."[37]

Anlaşılan, Syung-nu devleti hakanının desteği bu dört aile idi. Şan-yü'nün dört meşru hanımı vardı ve bunların her biri bir boya mensuptu. Beşinci ve ana boy, elbette bizzat şan-yü'nün mensup olduğu boydu.

Peki bu akrabalık ilişkisinin Hazarlar'la ne ilgisi var? XIII. Yüzyıl yazarlarından Yakut, İbni Fadlan'a dayandırarak, Hazar hükümdarının yirmibeş hanımı bulunduğunu, her bir hanımın da kendisine düşman bir kralın kızı olduğunu kaydetmektedir.[38] Syung-nu şan-yüsünün ve Hazar hakanının hanımlarının sayısı göz önüne alındığında, bunların tamamen ayrı ayrı yöneticiler olduğu düşünülebilir.

Bizzat Yakut'a göre Hazarlar'da iki hükümdar vardı. Biri büyük hakan, diğeri onun naibiydi ve bu naip olanı devlet işlerini çekip çevirir, ordulara kumandanlık eder, halkın huzuruna çıkardı. Halk da hakanla komşu olan bu naibe ona gösterdiği itaati gösterirdi.

"Büyük hakan, insanları meclisine kabul etmez, onlarla konuşmazdı. Onun huzuruna ancak adını zikrettiğimiz kişiler girebilirdi."[39]

"Büyük hakan atma binip maiyyeti ile bir yere hareket ederse, diğer askerler de hayvanlarına binip onunla birlikte hareket ederler. Yürüyüşü esnasında, onunla birlikleri arasında bir millik mesafe bulunur. Tebaasından onu gören herkes hemen önünde secdeye

37 Taskin, s. 73.

38 İbni Fadlan, s. 84, 85.

39 Age., s. 84.

kapanır. O geçinceye kadar secdeden başını kaldıramaz," diye devam ediyor Yakut.[40] Kaydedelim ki, Çin kaynaklarına göre, Syung-nular'da kimse hakana karşı böyle bir davranış sergilemezdi.

Hazarlar'ın ordusu güçlüydü ve ordu disiplini son derece katı ve belli kurallara tâbiydi. Yakut'un anlattığına göre "Hakan bir yere asker gönderirse, bu askerler herhangi bir şekilde ve hiçbir sebeple muharebeden kaçmazlar. Mağlup olurlarsa, dönenlerin hepsi öldürülürler. Onun kumandanları ve vekili mağlup olup geri dönerlerse, onları, kadınlarını ve çocuklarını huzuruna getirir. Onların gözleri önünde kadınlarını ve çocuklarını başkalarına hibe eder.."[41]

Halbuki Syung-nular'da tamamen başka bir savaş disiplini vardı. Sih-ma Ch'ien'in anlattığına göre, eğer çarpışma lehlerine gelişiyorsa ileri atılırlar, ama durum kötüye gidiyorsa geri çekilir ve kaçmaktan utanmazlardı.[42]

Görüldüğü gibi Hazarlar'la Syung-nular'ın akraba olmaları söz konusu bile olamaz.

III. Yüzyıl Yunanlı yazarlardan Heliodoros "Ethiopika" adında bir aşk romanı yazmıştı. Roman'da alışılmışın dışında Yunanistan, Mısır ve Meroe'de yiğitlikler sergileyen kahramanlardan bahsedilmektedir. Bugüne kadar yazarın "Etiopika"sı sadece edebî bir eser olarak incelendi. Ancak, tarihçiler romana ilgi duyduklarında, onda Roma döneminin Meroe'si hakkında hiçbir yerde rastlanılmayan bilgiler olduğu anlaşıldı.

Yukarıda gördüğümüz gibi Hazar Hakanlığı'nın başında, arzu ve emirleri tartışmasız yerine getirilen bir tanrı-kral vardı. Meroe'de (Etiyopya'da) de aynı şekildeydi. "Etiyopya devletinin başında, rahiplerin 'kurtarıcımız ve tanrımız' dedikleri bir tanrı-kral bulunuyordu" diye yazmaktadır S. Ya. Berzina Heliodoros'un romanına atıfta bulunarak.[43]

40 Age., s. 85.

41 Aynı yerde.

42 Taskin, s. 34.

43 Berzina S. Ya. *Efiopika Geliodoro kak istoçnik po istorii Meroe*. M., 1977, s.156.

Yirmibeş kadınla formalite icabı evlenmemiş olmak için Hazarlar'ın ulu hükümdarının tabii olarak genç, fiziki yönden güçlü ve mükemmel görünüşlü olması gerekiyordu. Zahoder "sözüne güvenilir hizmetkârlardan birinin sözlerine istinaden" İstahrî'nin şu hikayeyi anlattığını kaydetmektedir: "İtil pazarında buğday alıp satan bir delikanlı vardı. Hakanın ölümü üzerine kendisinden daha ehil biri olmadığı için bu delikanlı neredeyse hakan seçilecekti. Fakat önünde bir engel vardı. Delikanlı Müslümandı, ama Hazarlar Yahudilik inancını benimsemeyen birini hakan seçmezlerdi."[44]

Böylece Hazarlar, Syung-nular'ın yaptığı gibi hakan soyundan gelen birini değil, fiziki yönden yeterli, yani boyu posu, gençliği ve güzelliği yerinde olan birini başlarına hakan seçmişlerdi.

Göründüğü kadarıyla aynı kural Etiyopyalılar'da da geçerliydi. Teahen ve Karikleai'yi, -Heliodoros'un romanının erkek ve kadın kahramanları,- ele geçirenler Etiyopyalılar'm kralına hitap ederek şöyle dediler: "Ey kral!.. Biz sana boy pos ve güzellik yönünden senin dışında herkesten üstün olan Yunanlı bir genç kızla bir delikanlı getirdik."[45]

Heliodoros'un kaydettiğine göre Meroe (Etiyopya) krallığında rahipler oldukça etkiliydiler. Her ne kadar kral "tanrı ve kurtarıcı" kabul ediliyor idiyse de, rahiplere danışmadan bir iş yapamazdı. Çünkü inanışa göre rahipler 'tanrının isteklerini iletiyorlardı' ve bu yüzden de ülkenin en üst yargı mercii idiler.[46]

Hazar hakanı yeni dini (Museviliği) kabul edinceğe kadar da bu ülkede rahipler aynı durumda idiler. XI. Yüzyıl yazarlarından El-Bekrî, Hazarlar'ın Yahudiliği kabul edişlerini anlatırken, "Yeni dini kabul edinceğe kadar Hazar hakanı Mag dinindendi" diye kaydetmektedir.[47]

Berzina, Meroe'deki krallık yönetimi konusunda Dyodoros'un şu sözlerini nakleder: "Bütün âdetler içinde en alışılma-

44 Zahoder, s. 166.

45 Heliodoros. *Efiopika.* M., 1965, s. 308.

46 Berzina, s. 157.

47 Zahoder, s. 150.

mış olanı, kralın ölümüyle ilgiliydi. Meroe'de tanrılar kültünü uygulayan rahipler, sınırsız bir iktidara sahiptiler. Hatta kafalarına estiği zaman krala birini gönderip, onu öldürmesini dahi emredebilirlerdi."[48]

Hazarlar'da da hükümdarın ritüel bir şekilde öldürülmesi âdeti vardı. "Onların hükümdarının iktidar süresi kırk yıldır. Eğer hükümdarlığı bu süreyi bir gün bile aşarsa, tebaası ve beyleri onu öldürür ve: 'Bu bunadı ve beyni sulandı' derler," diye yazıyor Yakut, İbni Fadlan'a dayandırarak.[49]

Kralın sınırsız iktidarına ve tanrısallığına rağmen, gerek Meroe'de ve gerekse Hazarya'da halk meclisleri toplanırdı ve halkın arzusu en yüksek gücü temsil ederdi. Meroe'deki halk meclisi, "Nastasen yıllıklarının kaydına göre, kral seçimi (M.Ö. 335) sırasında etkiliydi."[50] Heliodoros'un anlattığına göre ise Meroe halkı, kral Hidasp'dan insanın kurban olarak sunulduğu merasimler tertiplemesini isterdi.

Mesudî'nin anlattığına göre, Hazarya'da halkın ve halk meclisinin isteği şu şekilde uygulanırdı: "Eğer bir kuraklık olur veya herhangi bir başarısız savaş yapılır yahut bir felaket yaşanırsa, sıradan insanlar ve beyler melike müracaat ederek baştaki hakanı öldürmesini isterlerdi."[51]

14. Bir Devlet, İki Başkent

Meroe ve Hazarya'nın başkentleri, her iki devletin kralının yaşadığı yerlerle ilgili bilgiler, ana hatlarıyla birbiriyle örtüşmektedir. Bu eski Afrika devletinde iki başkent vardı: Napata ve Meroe. VII-X. Yüzyıllarda da Hazarya'da iki başkent vardı: Semender ve İtil. Bunlardan biri dinî merkez, diğeri melik ve beylerinin yaşadığı yerdi.

48 Berzina, s. 177.
49 İbni Fadlan, s. 85.
50 Berzina, s. 176.
51 Zahoder, s. 213.

"Meroe, Etiyopya'nın metropolüdür. Nil, Astabora ve Asasoba adlı bol sulu üç nehir tarafından çevrilmiş, üç köşeli bir adadır, - diye yazmaktadır Heliodoros romanında.- Nil, adanın en yüksek noktasına kadar çıkar ve orada ikiye ayrılır; diğer iki nehir ise, birbirine yakın ama farklı yönlere dökülürler. Daha sonra birleşerek, tek kanal halinde Nil'e akarlar."[52] "Meroe Adası"nda aynı adı taşıyan bir site-başkent vardı. Herodot, bu "Meroe Adası"ndan bahseder. Strabon ise şöyle der: "Onlarda kralın ikametgah olarak kullandığı en büyük şehir, adayla aynı adı taşıyan Meroe'dir. Bu ada, söylediklerine göre, uzun bir kalkana andırır."[53] Bugünkü adlarıyla Astabora Atbara, Asasoba da Mavi Nil'dir.

Orta Çağa ait Arap ve Pers yazarların eserlerinde, Hazarya'nın başkenti İtil'in üç parçaya ayrıldığından bahsedilmektedir. Buna göre şehrin kendisi nehrin iki sahiline saçılmıştı. Nehrin ortasında, hakanın ve melikin saraylarının bulunduğu bir ada vardı. Adadan sahillerden birine doğru kayıklardan yapılmış bir köprü uzanırdı."[54]

Anlaşılan tanrılaştırılmış hükümdar, mevkebiyle birlikte İtil nehrindeki bu adada kurdurduğu sarayında yaşıyordu ve adanın anakarayla bağlantısı kayıklardan yapılmış bir köprüyle sağlanıyordu.

Heliodoros'un romanında da bir köprüden bahsedilir. Etiyopyalılar'ın köprüsü Astabora (Atbara) nehri üzerinde kurulmuştu.[55]

Herodot, Sinefru ve Khoufou piramitlerinin kurulmasından yaklaşık 2300 yıl sonra Mısır'ı ziyaret etmişti. Piramitleri bizzat görmüş, Nil boyunca dolaşmış ve Sais'deki rahiplerle sohbet etmişti. Bu sohbet sırasında rahipler ona ülkelerinin hikayesini anlatmışlardı.

"Bu kaldırım ve üzerinde piramitlerin yükseldiği tepelere oyulan yeraltı odaları, diyorum, on yıllık emeğe mal olmuştur;

52 Age., s. 318.
53 Strabon, XVII, II, 2.
54 Zahoder, s. 186.
55 Age., s. 318.

Nil'den ayırdığı bir kanalı çepeçevre dolandırıp ada haline getirdiği bir yere kazdırdığı bu odaları kral, kendisi için mezar olarak yaptırmıştı. Piramit için de ayrıca bir 20 yıl harcanmıştır" diye açıklamaktadır Herodot.[56]

Herodot'un anlattığına göre Khoufou'nun yeraltı odası tepenin altında, tepe ise tıpkı ada gibi Nil sularıyla çevrilmişti. "Sanırım Herodot, kendisine bilgi verenleri yanlış anlamıştı. Burada denilmek istenilen şey, muhtemelen piramidin kurulduğu yere inşaat malzemeleri getirmekte kullanılan bir kanaldır" diye ilave etmektedir eserin çevirmeni.[57]

Orta Çağ yazarlarından Yakut, sözlerini İbni Fadlan'a dayandırarak, Hazar hakanının Herodot'un Khoufou'nun defniyle ilgili anlattıklarına benzer bir şekilde defnedildiğini kaydetmektedir:"Adet olduğu üzere Büyük Hakan ölünce onun için içinde yirmi oda bulunan büyük bir saray yapılır. Odalardan her birinde onun için bir mezar kazılır. Bundan sonra taşlar sürme tozu haline getirilinceye kadar kırılır. Kabrinin içi bununla döşenir. Bunun üzerine de sönmemiş kireç atılır. Evin altından akan büyük bir nehir vardır. Nehri bu kabirin üzerinden geçecek şekilde düzenlerler."[58]

Günümüz okuru, Hazar hakanının defnedilmesi sırasındaki hususların tamamını anlıyamıyabilir. Fakat bir husus oldukça açık: Gerek Herodot'un ve gerekse Yakut'un anlattıkları detayda birbiriyle örtüşmektedir ki, o da her iki durumda da mezarların suyla yakın bağlantısıdır.

Aynı konuyla ilgili bir başka örnek daha verelim. M.Ö. 1798-1789 yılları arasında Nil'in doğu yakasındaki güney Hermopolis'de hüküm süren Mısır firavunu IV. Amenhotep, Ahetaton adında yeni bir başkent kurmuştu. "Şehri üç parçaya böldü.. Merkezi kesimin doğusuna doğru firavunun ailesiyle birlikte yaşadığı başka bir saray inşa edilmişti.. Bu kısım merkez köprü-

56 Herodot, II, 124.
57 Herodot, s. 513, dn. 138.
58 İbni Fadlan, s. 84.

ye bağlanmıştı."[59] Kutsal firavunun yaşadığı yerin dış dünyayla bağlantısının bir köprüyle sağlandığı kuşkusuz. Hazar melikinin de büyük firavunların geleneklerinin sürdürücüsü olduğu düşünülebilir.

15. Peçenekler

Hazar Hakanlığı döneminde Peçenekler güçlü ve kalabalık bir kabileydi. Tarihçilerin kaydına göre Peçenekler, VIII-IX. Yüzyıllar arasında Hazarya'nın doğusunda, Ural ile İtil nehirleri arasında yaşamışlardır. Ancak IX. Yüzyıl başlarında Oğuzlar'm itmeleri sonucunda batıya doğru kaymaya başladılar.

Peçenek kelimesinin *baca* yani bacanak kelimesiyle özel bir ilişkisi olduğu şeklinde görüşler var. Gerçekten de Türkçenin bazı lehçelerinde *baca* hanımın kızkardeşinin kocası (banacak) anlamında kullanılır. Fakat *baca* kelimesi bir akrabalık terimi, "Peçenek" ise bir halk ve kabilenin adıdır. Gerek Tatar Türkçesinde ve gerekse akraba lehçelerde akrabalık terimleri hiçbir zaman kabilevî mensubiyeti belirtmek için kullanılmaz. Eski kelime türeticiler, günümüzde bazı araştırmacıların düşündükleri gibi, eğer boy, kabile ve halkları tanımlamak için akrabalık terimlerini kullanmış olsaydılar, o takdirde bu terimler anlam ve yapı itibariyle aynı olur ve sonuçta da tam bir keşmekeş yaşanırdı.

N. A. Baskakoff, "Peçenek" terimindeki ikinci öğe *nak–nag*'ı küçültme soneki olarak kabul etmektedir. Aynı yazar hitopezini teyit için Moğalcadan örnekler vermektedir. Hatta kendisi Azeri dilindeki *doganak* kelimesini de "koşum tokası" olarak çevirir.[60] Azericedeki *doganak* Tatar lehçesinde *düngelek* şeklindedir ve sonundaki *lek* eki küçültme anlamı kazandırmak içindir. Sanırım Azeri dilindeki bu kelime de aynı kökten alınarak, aynı esas üzerine yapılmıştır. *Baca* kelimesi Tatar Türkçesinde küçültme sone-

59 Savelyeva T. N. *Materialnaya kultura Drevnego Egipta.* M., 1977, s. 158.

60 Baskakov N. A. *Tyurkskaya leksika v 'Clove o polku Igoreve'.* M., 1985, s.63.

kiyle *bacakay* sesi verir ve *bacakaç, bacaçık* varyantları da olabilir. Moğolcada *nak–nag* küçültme soneki olabilir, ancak bu dilde "bacanak" anlamına gelen *baca* kelimesi yoktur.

S. A. Pletnieva, Peçenekler'in IX. Yüzyıl başlarında İtil-ötesi'nde Sarmatlar'ı ve "Finno-Ugor orman kabilelerinin bir kısmını" itaat altına aldıklarını belirtmektedir. Yazar D. P. Yevropeus'a dayandırarak "Peçenek" kelimesiyle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Peçenekler, onlardan (Finno-Ugorlar'dan- N. F.) Ugorcada "orman insanları" anlamına gelen "peçenek" kelimesini kendilerine ad olarak almış olabilirler."[61]

En az kendileri kadar güçlü ve kalabalık Sarmatlar'ı mağlup ederek itaat altına alan böylesine güçlü ve kalabalık bir halkın nasıl olup da farazi Ugorlar'dan kendilerine yeni bir ad aldıkları konusu, henüz bir muamma olarak durmaktadır. Araştırmacılar, Peçenekler'de orman insanlarını görmeyi çok arzu etmelerine rağmen, onlara 'orman adamı' adını verememektedirler; çünkü onlar, orman insanı değil, bozkırlıdır. Hatta "Peçenekler, Orta Asya bozkırlarında Kanglı (Çince K'ang-chü) adıyla bilinen güçlü bir kabile birliğinin büyük kabilelerinden biridir" diyen de yine Pletnieva'nın kendisidir.[62]

Arap-Pers kaynaklarına göre Peçenekler'in bir kısmı gerçekten orman şeridinde yaşıyorlardı. Fakat onlar, Ural civarı ve İtil boyundaki ana meraları ele geçirdikten sonra güney ve güneydoğudan orman şeridine doğru saçılmışlardır ki, bu sırada zaten onların kendi kabile adları vardı.

Bizi ilgilendiren husus, bu kelimenin Mahmud el-Kaşgarî'de geçen *becenek* şeklindeki yumuşak deyişidir. Kelime iki öğeden oluşmaktadır: *bece* ve *nek*. Eğer *nak–nag, nek–neg* küçültme ekleri değilseler, ne gibi bir anlam ifade ediyor olabilirler? Tatar lehçesinde sonunda bu küçültme ekine sahip kelimeler vardır. Örneğin *kunak* (konak, misafir), *üyenek* -"sara hastalığı, epilepsiya". Bir de Attila'nm oğullarından birinin adının *İrnek* olduğunu hatırlatmış olalım.

61 Pletnieva, *Peçenegi, torki*.. s. 162, dn. 2.

62 Age., s. 162.

Attila'nın oğlu *İrnik*deki *ir* öğesini biz gayet iyi biliyoruz. Aynı şekilde *kunak*daki *ku* öğesi de malumumuz. *Ku–* "tanrı; güney; su; gökyüzü" anlamındadır. *Üyenek* kelimesindeki *üy* de "ev" demektir. Phaistos diskinde geçen "ey" ise, hatırlarsanız, "tapınak" anlamındaydı. Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi *nak–nek* heceleri, ilk öğeleri koca, tanrı, tapınak anlamına gelen hecelerle yeni kelime yapılmasında kullanılmaktadır ve ayrıca bu örneklerden hiçbirinde *nak–nek* küçültme soneki değildir.

Tatar lehçesinde *üyenegi tottı; üyeneği suktı* deyimleri vardır. Bunlardan birincisi "ona üyeneği dolandı", ikincisi "onu üyeneği çarptı" anlamındadır ki, bu durumda üyeneği insana dolanan veya ona çarparak hastalanmasına yol açan bir canlı anlamındadır. Peki, nedir bu güçlü ve görünmeyen canlı? "Nek" evde, tapmakta yaşayan veya yaşadığı zannedilen bir ruh ev sahibi yahut başka bir deyişle yılan görünümünde bir tanrıdır. Hint dillerinin birçoğunda *naga* yılan anlamındadır. Tatarlar [ve diğer Türk halkları] hâlâ her evde bir *yurt cılanı* (ev yılanı) yaşadığına, evi koruyarak içinde oturanların huzurunu sağladığına inanırlar. Yine aynı inanışa göre, eğer *yurt cılanı* evi terkederse, onunla birlikte evden bet bereketin çekileceği zannedilir.

Demek ki, Hun adı *İrnek* "erkek, savaşçı" ve "yılan" anlamındaki öğelerden oluşmaktadır ve aynı şekilde *kunak* da "tanrı-yılan" veya "kutsal misafir, kutsal elçi" anlamındadır.

Tatar lehçesinde *nek* öğesi içeren bir başka kelime daha vardır:*Senek*. İlk heyece *se* eski Mısırcada olduğu gibi *oğul* anlamındadır. İkinci öğe *nek* ise *yılan* demektir. Şu halde *senek* kelimesi 'yaba' anlamında kullanıldığı gibi, "yılanın oğlu" veya "yılana benzer" anlamı da ifade etmektedir.

Becenek (bece-nek) etnonimindeki ikinci öğe *nek*, muhtemelen 'yılan' anlamındadır ve bir başka deyişle 'savaşçı, kahraman, yiğit, tanrı' manasındadır.

Geçmiş dönemlerde Nil ile Kızıldeniz arasındaki bölgede uzanan doğu sahrasında, yani Kuzeydoğu Afrika'da Mısırlı tarihçilerin *macay* dedikleri göçebeler yaşıyorlardı. Yunan ve Latin yazar-

lar ise bu halka *bega veya blemmi* adını vermişlerdi. Bazen de *beca* diyorlardı. Becalar, güçlü komşularından bağımsız halde hayat sürüyorlardı. Kuş tarihinin Meroe döneminde Beca kabileleri veya onların herhangi bir bölümü, Meroe devleti bünyesinde yer almışlardı. Etiyopya'yı anlatan tarihçilerin hemen tamamı Becalar'ın oklarının hedefini hiç şaşırmadığını, yani hepsinin usta birer okçu olduğunu kaydederler.

Becenek "peçenek" etnonimindeki *bece* hecesi Afrikalı Becalar'ın adlarıyla örtüşmektedir. Meroe dönemine ait toponomik ve antroponomik kelimeler arasında Tatarca veya ona yakın bir dille aynı anlamı ve benzerliği bulunan kelimelere rastlanmaktadır. Fakat asıl konumuzdan uzaklaşmamak için bu mesele üzerinde durmayacağız.

Benim vatanımda, Başkirya'nın kuzeyinde, Perm bölgesinden doğarak Kama'nın yani Bue'nin (haritalarda Buya) sağ koluna dökülen Bej nehri (haritalarda Piz) akmaktadır. Bej nehrinin X. Yüzyılda Peçenek kabilelerinin saçıldıkları bölgenin kuzeybatı sınırında olduğunu varsayalım. Eğer gerçekten öyle ise, o takdirde Peçenek birliğinin sınırlarının, bugünkü araştırmacıların ittifaken kabul ettikleri gibi, İtil civarındaki Jigulevski dağının daha kuzeyinde olması gerekir ve bu durumda Peçenek topraklarında düzgün yolların olmadığını, tüm yolların sürekli yağmur yağan ormanlarla kaplı olduğunu kaydeden Orta Çağ yazarlarının bilgileri gerçek bir destek bulmuş olmaktadır.

Benim ülkemde, mahalli Tatar lehçesinde "dengesiz; hafif meşrep kadın" anlamında *becekey* kelimesi kullanılmaktadır. Kimi zaman da *becekey*in bizim o civarlarda Becek adlı bir kadının özel adı olduğu söylenir. Fakat Tatarlar arasında böyle bir antroponime hiç rastlanmaz. Geriye bir tek ihtimal kalıyor ki, o da *becekey* kelimesinin etnik *becenek* "peçenek" adıyla ilişkili olduğudur.

İstahrî, Hazarlar'ın ikiye ayrıldığını, Kara-Hazarlar denilen grubun, karaya çalar şekilde koyu esmer olduklarını ve Hintliler'e benzediklerini kaydetmektedir. Güneyli bir insan olan İbni

Fadlan da kuzeylilerin antropolojik görünümlerine aynı şekilde dikkat çekmekte ve şöyle demektedir: "Bundan sonra Peçenekler'in ülkesine vardık. Bunlar, denize benzeyen, ama durgun bir suyun kenarında yaşamaktadırlar. Çok esmerdirler. Hepsi de sakallarını tıraş etmişler.."[63]

Hazarlar'ın ve Peçenekler'in Güney veya Doğu Afrikalı olduklarını, tarihin bilinmeyen bir döneminde herhangi bir sebeple oturdukları toprakları terkettiklerini farzetmek için mesnedimiz vardır. Acaba, Romalılar karşısında aldıkları bir hezimetten sonra olabilir mi? Örneğin XVI. Yüzyıl yazarlarından İbni İyas'da, eskiden Semender'in çok kültürlü bir şehir olduğu, "şehirde tarifi imkansız güzellikle bir altın tahtın bulunduğu, fakat şehrin Rumlar [Bizanslılar] tarafından fethinden sonra tahtın yerinde kaldığı" belirtilmektedir.[64] Araştırmacıların tahminine göre Hazarya'nın ilk başlarda başkenti Samandar (veya Semender) idi, fakat daha sonraları İtil ağzına taşınarak adına da İtil denildi. Acaba başlangıçta Kuzey Kafkasya'da değil de, Doğu Afrika'da Samandar adında bir şehir mi vardı? Canilerin eritmek için potaya attıkları "tarifi imkansız güzellikte bir altın taht" da masalımsı Etiyopya'ya işaret etmektedir.

Kara-Hazarlar, yani sakalsız koyu esmer Peçenekler, belki de bazı bilim adamlarının tahmin ettikleri gibi Mongoloid değil, Negroid veya Negroidlerle karışmış bir halktı. Şunu da ilave etmek gerekir ki, İtil ve Ural civarı Tatarları arasında bazen adem gözlü, kalın dudaklı, yumuşak, dalgalı saçlı Negroid tiplere rastlanmaktadır.

16. Şilki oğlu Almuş

İbni Fadlan'ın anlattığına göre Bağdat halifesinin elçisi, İtil Bulgarlarına giderken yolda Guz hanının ordusunun kontrolünde olan bir yerde konaklar. Al-Katan'ın orduyu kumanda eden

63 İbni Fadlan, s. 65.

64 Zahoder, s. 183.

oğlu Atrak, kendisinden rütbece aşağı olan kumandanları çağırttı ve şöyle dedi: "Bunlar, Arap halifesinin kaynatam (damadım)* Almuş bin Şilki'ye gönderdiği elçilerdir. Size danışmadan onları bırakmak istemedim." Bunun üzerine ileri gelenlerden bir tarhan, "Bu bizim görmediğimiz ve duymadığımız bir şey. Bizim ve babalarımızın zamanında buralardan hiçbir hükümdarın elçisi geçmedi. Bana öyle geliyor ki, halife bir hile kurup, bizim üzerimize saldırtmak için bunları Hazarlar'a göndermiş. En iyisi bu elçilerin her birini iki parçaya ayırıp, yanlarındaki eşyaları ve diğer malları alalım," dedi.[65]

Yazarın eserinin başında belirttiği gibi, halifelik elçisi Bulgarlar'a gönderilmişti. Dolayısıyla Bulgar (yazara göre 'saklab', Rusça çevirisinde 'Slavyan') hükümdarının adının Almuş ibni Şilki ve onunla akrabalık bağları bulunan Guz ordusu kumandanın isminin de Atrak olarak geçmesi gayet mantıklıdır. İtil Bulgarları tarihinin ilk dönemiyle ilgili bu yegane ve değerli belgeye müracaat edenlerin tamamı, Arap seyyahının eserindeki bu hatalı kısmı bu şekilde anlıyorlar.

Bir kere, Almuş ibni Şilki adı, İbni Fadlan'ın eserinde bir defa geçer ve başka hiçbir yerde zikredilmez.

Diğer yandan, Guz ordusu kumandanı, damadı Almuş ibni Şilki'nin Bulgar hükümdarı olduğunu bizzat belirtmiyor.

Üçüncü yönden, eğer Al-Katan [Katagan] oğlu Atrak'ın gerçekten Bulgar hükümdarıyla akrabalık ilişkileri olmuş olsaydı, halife elçisinin Guz toprakları üzerinden kuzeye gittiğini mutlaka bilirdi ve şayet geçip gidenlerin kim olduğunu bilseydi, onların, kızkardeşinin veya kızının gelin gittiği bir devletin topraklarına geçmelerini engellemeye kalkışmazdı.

Halifelik ilçesinin Bulgarlar'a, ama sadece Bulgarlar'a gönderildiğini düşünen çağdaş araştırmacı, bir mantık hatasına düş-

* Metinde geçen "sıhr" kelimesi Arapçada hem damat, hem kaynata, hem de kayınbirader anlamına geldiği için, Atrak'la Almuş'un akrabalık türünü tespit etmek zordur. (Çev.)

65 İbni Fadlan, s. 65.

mektedir. Tarhan'ın "halifenin bir kurnazlık düşündüğü ve bu insanları Hazarlar'a gönderdiği" şeklindeki sözü de bu hatada ısrara yol açmaktadır.

İbni Fadlan şöyle yazıyor: "Yedi gün bu şıkları birbirleriyle münakaşa edip durdular. Biz ise korkumuzdan ölmek üzereydik. Nihayet bizi serbest bırakmaya ve geçip gitmemize müsaade etmeye karar verdiler. Bunun üzerine Tarhana bir Merv kaftanı, iki parça pay-baf, adamlarına birer hırka (iç elbisesi) hediye ettik. Yınal'a da Tarhana verdiğimiz hediyelerin aynısını verdik. Ayrıca onlara karabiber, darı, birkaç somun verdikten sonra başımızdan savuşup gittiler."[66]

Şimdi, her ne kadar verilen rüşvet açık ve her şey barışçı yoldan halledilmiş ise de, Arap diplomatın eserinde tasvir edilen bu nazik durumu irdelemeyi deneyelim.

Metinde geçtiği gibi kumandanın isteği üzerine toplananların Bulgar ve Peçenekler'den bir endişeleri yok. O sıralar Guzlar için en tehlikeli komşu, göçebelerin alıştıkları meraların bulunduğu doğu kesimlerini ve Aşağı İtil bölgesini işgal eden Hazarlar'dı. Görüşüne müracaat edilenlerden birinin, ".. Hazar melikinin elinde bizim esirlerimiz var" şeklindeki sözü de bunu göstermektedir.

Eğer Guzlar'ın konuşmalarının ana teması Hazarlar ise, o takdirde Atrak'ın Arap elçilerinin "kaynatam (damadım) Almuş ibni Şilki'ye gitmektedirler" şeklindeki sözünün Bulgarlar'ı değil Hazarlar'ı gösterdiği sonucuna varmak mantıklıdır. Demek ki, Atrak'ın kaynatası (veya damadı) Bulgar hanı değil, Hazar hakanıdır.

"Hazarlar ve hükümdarları tamamen Yahudidir. Slavyanlar ve onlara komşu olan herkes, Hazar hükümdarına itaat ederler ve o da onlara kölesiymiş gibi davranır. Onlar hükümdara tam bir itaatle bağlıdırlar," diye açıklamaktadır Yakut, Fadlan'm sözlerine dayanarak.[67]

66 Aynı yerde.

67 İbni Fadlan, s. 86.

"Slavyanlar kendi hükümdarlarına vergi öderler, o da Hazar hükümdarına öder.. Slavyan hükümdarının oğlu Hazar hakanının yanında rehindir," demektedir İbni Fadlan Bulgarlar'ın köle durumunda bulunduğunu hatırlatarak. Aynı yazar, bundan başka Hazar hakanının Slavyan hükümdarının güzel kızını zorla aldığını, fakat kız hakanın sarayında ölünce, "elçi göndererek ikinci kızını istediğini" belirtmektedir.[68]

Daha önce Yakut'un "Hazar hakanının yirmibeş karısı bulunduğunu ve bunlardan her birinin kendisine düşman olan hükümdarların kızları olduğunu ve onları zorla aldığını" belirten sözlerini nakletmiştik. Yakut'da bundan başka Hazar hakanının seks yaşantısının anlatıldığı satırlar da vardır: "Ayrıca odalık olarak her biri bir diğerinden güzel altmış cariyesi vardır."[69]

Bulgar hükümdarının kızının bu yirmibeş hanım arasında bulunduğu düşünülebilir. Muhtemelerdir ki, Atrak'ın kızı veya kızkardeşi, Yakut'un sözünü ettiği atmış odalık arasındaydı. El-Katan oğlu Atrak, Almuş ibni Şilki'den saygıyla bahsederek kaynatam (veya damadım) diye söz etmektedir, ama acaba Almuş herhangi bir Guz ordusu kumandanını odalığının babası veya kardeşi olarak kabul ediyor muydu, bunu tespit edemiyoruz.

Öyle veya böyle, hükümdarına itaat eden, Hazar hakanının kölesi durumunda olan Atrak, elçilerin Hazarlar'a veya Bulgarlar'a gitmesini engelleyemezdi. Yine de Atrak ve yakınları, Arap elçilik heyetini alıkoymak veya serbest bırakmak konusunda karar vermek için tam bir hafta boyu aralarında tartışmışlar ve ancak değerli hediyeler aldıktan sonra koyvermişlerdir.

Burada İbni Fadlan ve yol arkadaşlarının "El-Guziyya denilen Türk topraklarında" kaldıkları günlerde, başka olaylara şahit olduklarını da kaydetmek gerekir. İşte size Arap diplomatının Guz ülkesinde karşılaştığı olaylarla ilgili başka bir açıklaması: "Türkler'in hükümdarları ve reisleri arasında ilk gördüğümüz Küçük Yınal idi. Daha önce Müslüman olmuş, fakat kabilesi "Eğer Müs-

68 Age., s. 78.

69 Age., s. 85.

lüman olursan bize reislik edemezsin" demişler. Bunun üzerine Müslümanlıktan vazgeçmiş. Onun bulunduğu yere varınca "Sizin geçmenize müsaade etmem. Zira, biz hiçbir zaman böyle bir şey duymadık. Olacağını da tasavvur edemedik" dedi. Aşağıdan aldık ve nihayet on dirhem değerindeki bir Cürcan kaftanı, bir parça pay-baf kumaş, birkaç somun, bir avuç kuru üzüm, yüz ceviz vererek onu razı ettik. Bunları verince önümüzde yerlere kadar eğildi.. Bu, Türkler'in âdetidir."[70] Yazar sözlerine şu şekilde devam ediyor: "Ertesi gün yolda giderken çirkin, üstü başı perişan, görünüşü pis ve kalbi kötü bir Türk karşımıza çıktı. Şiddetli bir yağmura da tutulmuştuk. Bu adam "Durun!" diye bağırdı. Üç bin kadar hayvan, beş bin kadar insandan meydana gelen koca kafile durdu. Sonra "Hiç biriniz geçemezsiniz" dedi. Onun emri üzerine durup, "Biz, Kuzerkin'in dostlarıyız" dedik. O, gülmeye başladı ve "Kuzerkin de kimmiş? Kuzerkin'in sakalına sı...ım!" dedi. Sonra Harezm diliyle "pekend!" yani ekmek istedi. Ona birkaç somun verdim. Onları alınca,"Haydi gidin; size acıdım" dedi."[71]

Sattarova'nın "Tatar Şahıs İsimleri Sözlüğü"ne göre, Tatarlar'da *Almaz, Almaziya, Almashan, Almaş, Almaşbike, Almış* adları vardır. Göründüğü gibi bunlar, İbni Fadlan'da geçen Almuş adına yakındır veya aynısıdır. Fakat Şilki adı Tatarlar'da bilinmez. Bununla birlikte *sil, şil* hecelerinin yardımıyla yapılan kelimeler halk dilinde vardır. Örneğin, *kişi ayağı sil boldı (şil boldı)* , yani "yürümeyi kesti veya sessizce yürüdü" denilir. *Ci, şi* heceleri, gitmek, batı, kadın, ölüm ve öbür dünya anlamına gelen kelimelerin yapımında kullanılır.

Hece metoduna ve yukarıdan beri verilen pek çok örneğe istinaden "Almuş" (Al.m.s., Al.m.ş)u biz "ulu tanrı" veya "canlı tanrı" olarak çeviriyoruz. *Mış-maş-mas* öğeleriyle yapılan belli isimler "tanrı" anlamına gelir. Örneğin *Bilgameş (Gilgameş), Alpamış* vs. Şu halde Almuş ibni Şilki" 'canlı tanrı, güçlü tanrının oğlu"

70 Age., s. 62.
71 Age., s. 63.

olarak anlaşılabilir ki, kendisi de Hazarya'nın canlı tanrısına bağlı olan Bulgar emirinden ziyade büyük Hazar hakanının lâkabıdır.

Asuan'ın 55 km. güneyindeki birinci ve ikinci dirsek arasında kalan ve vaktiyle Mısır'la Meroe'nin sınırını teşkil eden eski Talmis'de (bugün sular altında kalan Kalabşa) "Nubad ve tüm Etiyopyalılar'ın" kralının kitabesi bulunmuştur. Bu kralın adı Silko'ydu. Yunanca yazılan kitabe V. Yüzyıla aittir.[72]

Herodot, Etiyopyalılar'ın bu kralından bahseder. Onun anlattığına göre Pers kralı Cyrus'un oğlu Kambyses, Etiyopya'ya bir sefer düzenlemeyi düşündüğü için, bilgi toplaması amacıyla önce ona bir elçi gönderir. Kral elçiye şu cevabı verir: ".. alm şu yayı ona götürün ve Etiyopya kralının şu öğüdünü de kendisine ulaştırın: Persler ne zaman bu boyda yayları kurabilirlerse, o zaman yürüsünler Etiyopya Makrabioslarına karşı, üzerine onlarınkinden daha üstün kuvvetler sürsünler. O zamana kadar da tanrılar Etiyopya çocuklarının kafasına ellerindeki topraklara başka topraklar katma düşüncesini sokmuyor diye şükretsinler."[73]; "Bunları söyledi, kurulu yayı boşalttı ve elçiye verdi."[74]

Herodot'da buna benzer başka bir hikaye daha var. Tarihçiye göre Karadeniz civarı İskitlerinin kralı, Herkül'ün soyundan gelme imiş. İskitler'in yaşadığı bu masal ülkesinde, yarı kadın, yarı yılan tanrıça Herkül'e kendisinden üç çocuğu olduğunu bildirerek, bu çocukları ne yapacağını sordu. 'Onları buraya mı yerleştireyim, senin yanma mı göndereyim?' dedi. Herkül de ona yayını vererek: "Çocukların büyüyüp adam olduklarını gördüğün zaman, -dedi,- eğer şu diyeceğimi yaparsan, yanlış bir şey yapmış olmazsın: İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa, onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler."[75]

72 IAF, 1990, s. 180-183.

73 Herodot, III, 21.

74 Age., III, 22.

75 Jirmunsky V. M. *Tyurkskiy geroiçeskiy epos.* L., 1974, s. 314; Herodot, IV, 9.

Yiğit yayı motifi, "Alpamış" ve "Odysseia"nın temel motiflerinden biridir. Aynı motif Attila Hunlarınm hayatında da oldukça önemli bir rol oynamıştır. Priskus'un çevirmeni S. G. Destunis, Attila'nın ölümünden sonra "Doğu Roma imparatoru, yani Bizans imparatoru Marcianus mucizevi bir olayla karşılaşır. Amansız düşmanlarının endişesiyle yaşarken, tanrı rüyasına girer ve ona Attila'nm yayını gösterir. Yay o gece parçalanır. Hunlar'ın bu yaya büyük ümit bağladıkları bilinmektedir."[76]

17. Türkler ve Oğuzlar Üzerine

W. W. Barthold, "Guz" adlı makalesinde şöyle der: "Guz (Guzlar) Araplar'ın Oğuz Türk halkına verdiği isimdir. Göründüğü kadarıyla, bu isim, Çin'den Karadeniz'e kadar bütün kabileleri bir göçebe imparatorluk bünyesinde toplayan büyük bir halkın adıdır."[77]

Aynı yazar "Türkler" adlı bir başka makalesinde ise sözlerine şöyle başlıyor: "Türk kelimesi, göçebe bir halk adı olarak, ilk defa VI. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda Türkler, Moğolistan'dan ve Kuzey Çin'den ta Karadeniz'e kadar uzanan güçlü bir göçebe imparatorluğu kurdular."[78]

Peki, VI. Yüzyılda Çin'den Karadeniz'e kadar uzanan topraklar üzerinde güçlü bir göçebe imparatorluğu kuran bu Türkler veya Oğuzlar kimdi? Barthold, sanki böyle bir soruya cevap veriyormuş gibi, şu açıklamayı yapıyor: "Kitabelerdeki Türk kelimesi.. etnoğrafik anlamdan ziyade siyasî bir anlam ifade ediyor; 'benim Türklerim, benim halkım' ifadesi de bunu yansıtmaktadır."[79]

Eğer "Türk" kelimesi sadece siyasî bir anlam içeriyorsa, o takdirde bu kelime bütün Türk halklarını ve Türk olmayanları da içine alır. Ya Oğuzları? Herhalde onları da. "Han ve çevresindeki-

76 Destunis, *Skazaniya*, s. 82.
77 W. W. Barthold. *Soçineniya*, V/524.
78 Age., s. 576.
79 Age., s. 579.

ler, muhtemelen bizzat Oğuz halkından gelmedirler" diye kaydetmektedir Barthold.[80]

Gördüğümüz gibi, Türk dünyasınmda tüm idari ve kültürel rolü Barthold sadece Oğuzlar'a biçmektedir.

Peki, acaba bu Oğuzlar Moğolistan bozkırlarında ve Altay dağlarında nereden peyda oldular? "Muhtemelen Oğuzlar veya Türkmenler (XI. Yüzyılda artık öncelikle bu kelime kullanılıyordu), kafalarının dolikosefal olmasından da anlaşıldığı gibi, Türkleştirilmiş İranlı göçebelerden neşet etmişlerdir." demektedir aynı yazar "Türkler" maddesinde.[81]

Demek ki, Barthold'a göre Oğuzlar, sabık İranlılar, bir başka deyişle Hint Avrupaîlerdir. Göçebelerin devlet hayatının temelini atanlar da onlardır. Yalnız burada anlaşılmayan bir şey var: Türkçenin farklı lehçelerini konuşan bir halkın tabiatında genel olarak yoksa, bu yüksek teşkilatçılık kabiliyetine sahip İranlıları kim ve nasıl Türkleştirdi?

Barthold'un "benim Türküm, benim halkım" ifadesini "Türk" kelimesinin siyasî anlam ifade ettiği konusunda delil olarak ileri sürmesine gelince, sanırım söz konusu kelimenin siyasî anlamı değil, sadece lirik anlamı kastedilmiş olabilir.İ. P. Steplieva gibi, Orhon kitabelerini yeni Köl-tigin adına dikilen Büyük ve Küçük kitabe ile Tonyukuk* kitabesini inceleyen bazı araştırmacılar da eski Türkler'in şiirle meşgul oldukları kanaatine ulaşmışlardır.

Barthold, Oğuzlar konusunda da şunları yazıyor: "VIII. Yüzyıl Orhon kitabelerinde bu halk Tokuz-oğuz olarak da geçer ki, bu da onların dokuz alt kabileye taksim olunduklarını gösterir."[82] Tokuz-oğuz tabiri gerçekten de "dokuz oğuzlar" demektir, ama acaba dokuz kabile mi, yoksa kabilenin dokuz alt bölünmesi mi?

80 Aynı yerde.

81 Barthold, V/585.

* Tonyukuk adı ton – 'güneş;tanrı', yuk – tanrının adı; uk – 'ok; oğul' öğelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu kelimeyi bazı araştırmacıların kaydettiği gibi Rusça'ya 'sova' (baykuş) şeklindeki değil, 'Tanrı Yuk'un oku' anlamıyla aktarmak gerekir.

82 age., s. 524.

"Çinliler, Türkler'i Syung-nu (Hun)lar'ın torunları olarak kabul ederler," diye yazmaktadır Barthold.[83] Barthold'a göre Türkler neredeyse Oğuzlar demek olduğundan Çinliler'in Türkler ve Hunlar'la ilgili açıklamalarını Oğuzlar ve Hunlar'la igili açıklamalar olarak kabul etmek gerekirmiş. Peki, öyle kabul edelim ve Oğuzlar, Hunlar'ın torunlarıdır ve Oğuzlar dokuz alt kabileye bölünmüşlerdir diyelim. Fakat tuhaftır ama, Hunlar'da böyle bir kabile taksimi yoktu. Bir kez daha tekrar etmekte yarar var: Çin kaynaklarına göre Hunlar'da devlet 24 bölgeye veya eyalete bölünmüştü. Kimileri bu bilgiye dayanarak, Hun devletinin 24 kabile veya alt kabile bölünmesinden teşekkül etmiş bir konfederasyon olduğunu belirtiyorlar.

Oğuz folkloruna ve keza bazı yazılı kaynaklara göre, Oğuzlar'ın efsanevi önderi Oğuz-han'ın 24 oymağı yöneten yirmidört torunu vardı. İşte buna dayanılarak Oğuzlar'ın 24 kabile birliğinden teşekkül ettiği ve Hunlar'ın torunları olduğu hükmü çıkarılıyor.

Sanırım her şey açık ve basit: Orhon yazıtlarındaki Türkler Oğuzlardır, Oğuzlar da Hunlar'm torunlarıdır. O halde neyin tartışmasını yapıyoruz? Yapıyoruz, çünkü tartışmak için yeterinden fazla mesnedimiz var. Örneğin, Türk Hakanlığı döneminde Türkler'de 24'lü taksim sistemi yoktu. Türkler, doğu ve batı hakanlığı olarak ikiye bölünmüşlerdi ve VI. Yüzyıl başlarında doğu ve batı kesiminden oluşan tek bir devlet halinde birleşmişlerdi. Ama 581'de iç kavgalar sebebiyle bu birlik bozuldu ve devlet Doğu Hakanlığı, Batı Hakanlığı olarak resmen ikiye ayrıldı. Biz ikiye taksim edilmiş Türk Hakanlığı'nı Hun devletiyle, Hun devletini de Mısır devletiyle karşılaştıracağız.

Eski Türkler'de başka bir taksim sistemi de mevcuttu. "Batı Tü-kuları (Türkler- N. F.) iki kabile birliği bünyesinde yer alan on kabileden teşekkül ediyordu. Tu-lu ve Nu-şi-bi adındaki bu birliklerin her birinde beş kabile vardı."[84]

83 Age., s. 577.

84 ISib, 1968, s. 269.

Kabul edilmesi zor olsa da, onlu taksim sisteminin aslı Atlantida'dan gelmedir. Onlu taksim sistemi, esasen ilk başlarda beşli taksimdi ve onun da kökü tarih öncesi dönemlerdedir. Biz, ancak daha önce söylenmiş olanları tekrarlayabiliriz: Eflatun'a göre, tanrı Poseidon'un ölümlü bir kadından beş ikiz çocuğu olur. Poseidon, Atlantida topraklarını on parçaya taksim eder ve her birinin başına oğullarından birini koyar. Acaba Atlantida da Doğu ve Batı olarak ikiye taksim edilmişti ve her biri beş bölgeden mi oluşuyordu? Batı Türkleri'ndeki her biri beş kabileden oluşan onlu taksim, göründüğü kadarıyla Mısırlılar'dan alınma değil, Atlantida geleneğinin bir devamıdır.*

* Eski Altay ve Moğolistan Türklerinin yaşam kültür ve dinleri, ana hatlarıyla Batının eski halklarının maddi ve manevi kültürleriyle benzerlikler arzetmektedir. Elimizde bu konuyla ilgili hayli malzeme vardır. Metnin içinde veremediğimiz bazı dil inceliklerine burada değinmeye çalışalım.

'Altay' kelimesi, isimde *altına* işaret eden herhangi bir ima olmamasına rağmen, tabi bir de başta *alt*'ı hesaba katmazsak, kimi zaman *'altın dağ'* şeklinde izah ediliyor. Ancak, Altay kelimesi *alt-ay* şeklinde de değil *al-tay* – ulu (kutsal) tay şeklinde hecelenebilir. *Tay* öğesi *tau* (tag) [dağ] la kıyaslanabilir ki, bu durumda "ulu (kutsal) dağ" anlamı çıkacaktır. Altay kelimesi esasen "dağ ülkesi" veya "dağlık ülke" anlamındadır. Fakat tüm bu açıklamalar sathidir. Tatar Türkçesinde ve diğer akraba dillerde *tay,* atm yavrusu anlamındadır. Ama dağ adlandırmasında kastedilen tay değil, "tanrı"dır.

Pelepones'de Lakonia-Messenia sınırında Tayget(os) adında dağlık bir bölge vardı. (Herodot, IV, 145) Tayget, Homeros tarafından da biliniyordu. Pausanius bu Tayget hakkında şunları yazar: "Brisaie üzerinde Tayget tepesi yükselir. Onu yüce Helios (Güneş) olarak kabul ederler; burada Helios'a çeşitli kurbanlar sunarlar. Sunulan kurbanlar arasında at da vardır". (Pausanius, III, XX, 4. 5).

Eski Grekya'daki bir dağ tepesinin adı olan bu kelime *tay* ve *get* şeklindeki iki kutsal heceden ibarettir ki, her ikisi de bildiğimiz hecelerdir. *Get* öğesini *jet, jek, jep*'le karşılaştıralım. Tatarcada *get,* tabii haliyle *ceget* (yiget) "yiğit, delikanlı" kelimesinde geçer. Yunanlılar da delikanlılara başına *ek* getirdikleri *ekzeget*(os) kelimesiyle çağırırlardı.

Göktürk hakanlarından birinin adı İstemi-han'dır. 581'de Tobo-han'm ölümünden sonra başa geçmiştir. Bazen ona Şabolio (She-tu), Erfuhan ve Bagadur-cabgu Dizavul da denilirdi. Dizavul adı Menandros'un eserinde "Dizibul" şeklinde İstemi-han'a işaret etmek için kullanılmış-

18. Tokuz-Oğuzlar.

Orhon kitabelerinde Tokuz-Oğuzlar'dan bahsedilmektedir. Ne iki, ne beş, ne on. Yirmidört rakamı ise hiç telaffuz edilmez. Sadece "dokuz". Peki neden sadece dokuz? Meseleyi irdelemeye çalışalım.

Devletin ikiye bölünmesi ve 24 bölgeye ayrılması, bir toprak taksimidir. Sih-ma Ch'ien şöyle der: "Sol cenahın tüm prens ve beyleri doğu kesiminde.. sağ cenahın prens ve beyleri de batı kesiminde yaşarlardı.. Her birinin mera ve suyun bulunduğu yerlere göçedip durdukları belli bölgeleri vardı."[85]

---

tır. Bazı araştırmacılar Dizibul kelimesinin gerçek bir isim değil, Türkçe 'cabgu' kelimesinin Yunanca bozulmuş şekli olduğu görüşündeler. Yunanlılar aynı kelimeyi bazen Silsibul şeklinde de yazıyorlardı. Ancak, Pausanius'da Disaul şeklinde bir addan bahsedilmektedir ki, bu da eskiden Grekler'de Dizavul veya Disabul adlarının olduğunu gösterir. Pausanius eserinin bir yerinde Disaul'u Eleusisli olarak gösterir; başka bir yerinde ise onun Keleus'un kardeşi olduğunu belirtir.

Çok büyük bir ihtimalle Dizavul, Dizibul veya Disaul, Grekler'de olduğu kadar Altay Türkleri'nde de eski dönemde aynı anlama gelen bir şahıs adı veya lâkaptı. Belki de Altaylılardaki Disavul veya Disabul adı eski Grekçedeki Disaul'un meşrû varisiydi. Çünkü bu isme başka bir yerde, en azından mevcut kaynaklarda rastlanmamaktadır. Eleusis, Disaul'un ata yurdudur. Attika'da, Atina'nın kuzeybatısında ve deniz kenarında yer alır. Eleusis'in yaklaşık 50 km. güney batısında büyük körfez sahilindeki kıstak üzerinde, Pelepones ve Attika'yı birbirine bağlayan en eski Grek şehri Korinth bulunmaktadır. 146'da Romalılar tarafından temelinden yıkılan ve yakılan bu şehrin büyük körfezine Korinth, kıstaka ise yine Korinth veya İstmos adı verildi..

Eski Göktürk hakanının adı olan İstemi– Dizabul lâkap veya soy adı, bize göre İstmos kıstakı adından alınmıştır ve muhtemelen "İstmoslu" anlamındadır. [L. N. Gumilëv ise İstemi adının Ugorca olduğunu ve 'ata ruhu' anlamına geldiğini belirtmektedir. (Çev)].

Disabul adının anlamına gelince, bu kelime *disa* ve *bul* öğelerinden oluşmaktadır. Burada *disa* (di-sa) "tanrının oğlu", *bul* ise bugünkü Tatarcada da kullanılan kul (kol) anlamındadır. Romalılarda ve Yunanlılarda da bul öğesi içeren ad ve lâkaplar vardı. Kleobul, Trasibul, Bibul, Tibull gibi.

85 Taskin, s. 40.

Hunlar'da toprak taksiminin dışında boylara göre taksim de yapılırdı. Daha önce yabgu boyunun Sü-lian-ti ailesinden türemişti; diğer aileler ise Kuyan, Su-pu, Ch'u-lin ve Lan'dı. Bu dört aile en ileri gelen boylardı ve devletin başında bulunan kişiyle daima sıhrî bağları vardı.

Fan-yie'de ise şu bilgileri okuyoruz: "Önde gelen devlet erkanı arasında birinci sırada yer alanlar sol hsien-vanlar, ondan bir alt kademede sol luli-vanlar, sağ hsien-vanlar ve sağ luli-vanlardı. Bunlara dört "boynuzlular" [tuğlular] denilirdi. Onlardan daha sonra gelenler, sol ve sağ jiç-ku-vanlar, sol ve sağ wen-yu-tivanlar, sol ve sağ chu'an-ch'ian-vanlardı. Bunlara da altı "boynuzlular" denilirdi. Bunların tamamı ya yabgunun oğulları veya küçük kardeşleriydi ve vakti gelince yaşlarına göre yabgu olurlardı. Devlet erkanı arasında yabgu boyuna mensup olmayan sol ve sağ eligler de vardı.."[86]

Görüldüğü gibi Hunlar'da yönetici boy, yabgunun mensup olduğu boydur. Ancak, göründüğü kadarıyla Kuyan, Su-pu, Ch'u-lin ve Lan gibi yabguyla akrabalığı bulunan diğer boylar da yönetime iştirak ediyorlardı.

Devletin tüm toprakları 24 bey tarafından yönetiliyordu. Bunların en meşhuru, daha doğrusu en güçlüleri, ancak on "boynuzlu" [tuğlu] olanlarıydı. Hepsi de yabgu boyuna mensuptu. Diğer ondört bey (yedisi doğu, yedisi batıda olmak üzere), muhtemelen yabguyla daimi akrabalık bağları bulunan dört boyun temsilcileriydiler.

Unutmamak gerekir ki, yabgu ne onlar, ne de yirmidörtler arasında vardır. O, tüm "boynuzlar" ve diğer devlet erkanının dışındadır. Hepsinin üzerindedir. Pan-ku'nun verdiği bilgiye göre yabgu "en geniş", "en büyük" demektir ve bu ünvanı taşıyan kişinin gök gibi geniş olduğunu gösterir. Bize göre Çincedeki shan-yü (yabgu) Tatarcadaki *tarhan (tar han)*– "gök han"dır ve Mısır'ın firavunu, Meroe'nin hükümdarı veya Hazar'ın hakanı gibi canlı tanrıdır.

86 Age., s. 73.

"Dedem Korkut Kitabı"nda ve "Oğuz-name"de anlatılan Oğuz destanına ve diğer yazılı kaynaklara göre, Oğuzlar'ın ulu atası Oğuz-han'ın üç büyük, üç küçük oğlu vardı ve her birine efsanevî bir ad verilmişti: Kün, Ay, Yulduz, Gök, Tağ, Tengiz. Yine bunların her birinin meşru hanımlarından dörder oğulları olmuştu. İşte efsaneye göre yirmidört Oğuz boyu, Oğuz-han'm bu torunlarından türemiştir.

Hun ve Oğuzlar'daki 24 rakamının içeriği birbiriyle örtüşmüyor. Çünkü Hunlar'daki 24 rakamının, hâkim boylarla, devletin başındaki kişiyle akrabalık bağları bulunan diğer yirmi boy arasındaki karşılıklı yönetim ilişkisini yansıtan gerçek bir dayanağı var. Oğuzlar'daki 24 rakamı ise sadece rakamların kendi aralarında toplanıp çarpılmasından elde edilmektedir: 3+3=6; 6x4= 24. Oğuz-han'ın torunlarının efsanevi adları da büyük anlam içeren kelimelerden rastgele seçilmiştir.

Örneğin bir erkek hiçbir zaman kadın adı olan "Ay"ı kullanamaz. Dolayısıyla Oğuzların 24 oymaklı şecere ağacı, halk ozanlarının siyasî amaçlı olarak anlattıkları bir şey olarak kabul edilmelidir.

19. Yine Rakamlar Üzerine

"Dört" ve "kırk" gibi rakamların Türkler'de ve bazı halklarda 'sevimli rakamlar' olarak kabul edildiği düşünülür. Gerçekten bu konuda pek çok örnek de vardır. Hunlar'da en önemli erkan-ı devlet, "dört boynuzu" [tuğu] olanlardı. VI. Yüzyıl Bizanslı yazarlarından Menandros, Altay Türkleri'nin devletinde "dört yönetim bulunduğunu" kaydetmektedir. Yine ona göre Türk hakanı Dizavul öldüğünde, cenaze töreni yapılırken dört Hun beyi kurban edilmiştir. Dört rakamı, çoğu defa ailevi-sıhrî ilikilerde de görülür. Örneğin Hunlar'da yabgu boyunun dört boyla daimi akrabalık ilişkileri vardı.

"Dört", "kırk" gibi rakamların sık sık geçmesinden her zaman da atalarımızın bu rakamlara karşı sempati* duydukları anlamına geldiği zannedilmemelidir. Bunlar, Tatarlar'ın ve akraba halkların eski inançlarının yansımasıdır. Çünkü 4 rakamının geçtiği bir yerde, her zaman 5 rakamı da geçebilir. Aslında dört rakamı beşli taksimin bir kısmıdır. Bu taksimin kaynağını bulmak için Mısır materyallarına müracaat edeceğiz. Tarih öncesi dönemde, her yıl Aşağı Mısır kralının Cedi direği dikmesine tabiatın yeniden doğuşu denirdi. Cedi direği ve kaldırılan toz, Nil vadisinin eski sakinleri tarafından gökyüzünün dayanağı kabul edilirdi. Mısırlılar, kendilerinin dört köşeli bir dünyada yaşadıklarını sanarlardı. İşte bu dört köşeli dünyanın ortasında da gökyüzünün dayanağı olan direk vardı. Onlar bunu, dikilmiş bir fallos, aynı zamanda kabilelerin kralı ve tanrının canlı timsali olarak düşünürlerdi..

Altay Türkleri, VI. Yüzyılda ölen hakanın şerefine dört savaş esirini kurban ederken, bu esirlerin birer köle olarak öbür dünyada efendilerine hizmet edeceklerine inanmaktaydılar. Altay Türklerinde, dört yönetici vardı, fakat tüm halkın en üst yöneticisi Dizibul'du.[87] X. Yüzyılda İtil civarındaki dört Bulgar hanı, beşinci bir hanın, yani Hasan'm (Baltavar'ın oğlunun Müslüman olduktan sonraki adı) yönetimi altındaydılar. Kuban'daki, VII. Yüzyılda Büyük Bulgarya hanı Kubrat'ın ölümünden sonra geriye beş oğlu kalmıştı. Yani dört değil, beş. Bunlardan birinin dev-

* Türk halklarında dört rakamının dışında, en çok itibar gören rakam "dokuz"du ve pek çok şey dokuza göre ayarlanmıştı. Keza dokuz rakamı, Türkler'le akraba kabul edilen Moğollar'da itibarlı rakamdı. Mirza Uluğbey "Dört Ulus Tarihi" adlı eserinde şöyle der: ""Yazılanlara göre Moğol şubesi dokuz neferdir. Bunların ilki Moğolhan, sonuncusu Elhan'dır ve dokuz rakamına itibar Moğol taifesi arasında bu yüzden yaygınlaşmıştır. Moğollar hiçbir konuda dokuzdan fazla olana itibar etmezlerdi." Çingiz-han, en fazla dokuz kâse şarap içer, şarap ikram edilen kişi, kâsesinde bir damla bırakırsa, ceza olarak dokuz kâse şarap içmekle cezalandırılırdı. Aynı geleneği Timur da sürdürmüştür. Bununla birlikte dokuz rakamının Türk ve Moğollar'da neden itibarlı rakam kabul edildiği konusu tam anlamıyla çözülebilmiş değildir. (çev.)

87 Hennigue, s. 84.

letin başına geçmesi gerekiyordu, ama böyle olmadı ve Büyük Bulgarya parçalandı.

20. Nedir bu "dokuz yaylar"?

Mısır'da eski zamanlarda "dokuz yaylar" kelimesi kullanılıyordu. "Dokuz yaylar" kelimesi, genel olarak yabancılar anlamına geliyordu. Mısırlılar ayrıca "yaycı" kelimesini terminatör, yok edeci anlamında da kullanıyorlardı. "Mısır kitabelerinde ok ve yay, savaşan iki tarafın silahları olarak zikredilir, fakat 'okçular' kelimesi Mısır'ın düşmanlarından sadece birisi için kullanılırdı."[88] III. Amenhotep (M.Ö. 1402-1364) kitabesinde şu sözlere rastlıyoruz:"Beni doğuran kişiye karşı olan davranışlarımda samimi bir kalple muamelede bulundum; çünkü o beni dokuz yaylar için (tanrı) Ra yaptı."[89] Meroe kralı Nastasen'e (M.Ö. IV. Yüzyıl) ait bir diğer kitabede ise anlamı itibariyle bizi ilgilendiren şu sözler yer almaktadır: "Bütün yeryüzünü, yabancı ülkeleri ve onlarla birlikte dokuz yayları, tanrı Ra gibi ebediyen senin ayaklarının altına verdim."[90]

Eski insanlar yayı kadın tenasül organı, oku da erkek tenasül organı olarak tasavvur ediyorlardı. Mısır dilindeki "dokuz yaylar" ve aynı şekilde "yaycılar" kelimesi, anlamlarının dışında bir mana ifade ediyor ve "avrat, kadın" veya "savaşçı olmayan, nazik" kelimeleri yerine kullanılıyordu.

Tatar lehçesinde "dokuz" rakamına karşı olumsuz bir tavır takınıldığını gösteren ifade kalıpları vardır. Örneğin,*onga bireü tolmagan* yani ondan bir eksik; *yüzge bireü tolmagan* – yüzden bir eksik; *toksan togızlı*– doksan dokuzlu denilir. Sayılarla ifade edilen bu deyişler, birinin "aptal; geri zekalı ve akıl tahtasının bir çivisi düşmüş" olduğunu belirtmek için kullanılır.

88 Vinogradov A. K. *Drevneegipetsky frazeologizm "devyat lukov"* V. Kn,. "Meroe". M., 1985, s. 83.

89 Xr. DV., 1963, s. 103.

90 IAF, 1990, s. 44.

Mısır dilinde "sat" ok anlamındadır. "Mısır'ın güney sınırına düşen bölgeler, çok eskiden beri *tastj* ('*st* okunun ülkesi') diye adlandırılırdı."[91] Hiyeroğlif yazısında *stj.w* (sata u) "okçular" olarak çevirilmektedir.

Tatar Türkçesinde *satu (sat-u)* – satma, satlık ve aynı zamanda satılık mal (orospu) anlamındadır. Yunanlılar'da *satir*ler (satir) denilen kişilerin aşağılık orman tanrıları, değersiz, pespaye ve yarı sarhoş devler olduğunu hatırlayalım. Tatar lehçesinde *çat–* köşe,yol ayrımı; *yul çatı–* yol ayrımı anlamındadır. Aynı kelime bundan başka "karın altı" ve "ördeğin tenasül organı" anlamına da gelmektedir. Sadak kelimesi de muhtemelen ilk başlarda *satak* şeklindeydi. Eski Mısır'da Batı Deltasında eski zamanlardan beri tanrıça Neit'e tapılır ve bir kutu içine sokulmuş iki okla sembolize edilirdi.

Mısırca *sat* ve Tatarca *çat* fonetik yönden birbirine çok yakın görünmekte ve hemen Mısır dilindeki khat "ev; kadın", Tatar lehçesindeki *kat* – kat, sıra kelimesini hatırlatmaktadır. Eski Türkçedeki *tat* "yabancı, başka kabileden olan kişi ve Uygurlar'ın Müslüman olmayan insanlara verdikleri lâkap" da bu kelimeler arasında yer almaktadır. Mısır lehçesinde ise *dat* "kat, sıra" anlamındaydı ve öbür dünya yerine kullanılırdı.

Toparlayacak olursak, *sat* ve onun fonetik varyantları kat, sıra, ev, kulübe, bir başka deyişle "kadın" ve "ok" anlamındadır. Bütün bu anlamlara ilaveten *sat* bir de "dokuz oklar" anlamıyla eş değerlidir.

Mesudî'nin anlattığına göre "Hazarlar'a, Türkçe Sabir, Farsça Hazaran ve Arapça el-Hazar deniliyordu"[92] *Sabir (sab-ir)* kelimesini biz *sat-ir* "yabancı, Türk olmayan" ve aynı şekilde "karı, erkek olmayan" daha başka bir deyişle "sakalsız"(?) şeklinde açıklıyoruz.

91 Vinogradov, s. 82.

92 Zahoder, s. 132, 133.

21. Oğuz-han ve Oğuzlar

Yazılı ve sözlü efsaneye göre, Oğuz-han'ın üç büyük oğlu altın bir yay, üç küçük oğlu da üç altın ok bulularak babalarına getirirler. Oğuz-han, yay ve okları oğullarına geri verir. Üç büyük oğul, yayı üç parçaya ayırarak aralarında paylaşırlar. Üç küçük kardeşten her biri de kendine bir ok alır. Büyük şölen sırasında Oğuz-han toplanan kalabalık önünde oğullarına şöyle der: "Altın bir yay bularak onu bana getiren ve sonra yayı parçalayarak aralarında bölüşen siz üç büyükler, adınız *Bozoklar* olacak. Sizin torunlarınız da Hüküm gününe kadar Bozoklar diye anılacaklar. Üç ok getiren üç küçük oğul ve onların neslinden gelenler, bugünden başlayarak dünyanın son gününe kadar *Üçoklar* diye anılsınlar."[93] Oğuz-han şu arzusunu da belirtir: "Kıyamete kadar devleti yönetenler Bozoklar'dan olsun. Onların soyundan gelenler sağ tarafta, Üçoklar ise sol tarafta otursunlar. Onlar otağın sol tarafında otursunlar ve.. nökerlik vazifesini yerine getirsinler."[94]

Böylece Oğuz-han'ın üç büyük oğlu parçalanmış yayın birer kısmını kendilerine aldılar. Yay, kadın tenasül organının sembolüdür. Dolayısıyla Oğuz-han'ın büyük oğullarının gökten düşmüş bir yaya sahip olmaları, Bozoklar'ın kutsal bir boydan geldiklerinin kabulü şeklinde açıklanabilirdi ve onlara kutsal gözüyle bakılabilirdi. Ancak, bu durumda söz konusu bakış açısı için acele etmemek gerekir. Oğuz-han ve torunlarıyla ilgili efsaneyi yaratanların ok ve yaya miteolojik bir yorum getirmelerinin kendi mantığı vardır. Fakat bu yorum, eski Tatarlar'ın görüşleriyle taban tabana zıttır. Bir kere Oğuzlar'ın efsanesinde, ön plana çıkanlar okları alanlar değil, yaya sahip olanlar olması itibariyle, yerler değiştirilmiş gibi görünüyor. Yayı kendi aralarında bölüşenlerin yani büyük kardeşlerin ve torunlarının yeri sağ taraftır ve dolayısıyla aralarında en iyi olanlar devletin başına geçeceklerdir. Okları bölüşen küçük kardeşlerin torunlarının yeri ise sol

93 Kononov A. N. *Rodoslovnaya turkmen.* Soçineniye Abu'l Gazi hana hivinskogo. M-L. 1958, s. 49.

94 Age., s. 49.

taraftır ve onlar da nöker mevkiinde, yani sıradan askerler konumundadırlar.

"Bizden önce yaşayan insanlar yayı kral, oku elçi olarak görüyorlardı. Dolayısıyla yay oku nereye fırlatırsa, ok o yöne gider," diyordu Oğuz-han sanki sözlerinin doğruluğunu ispat etmek istermiş gibi.[95] Ancak, kaydetmek gerekir ki, bu efsaneyi yaratanlar, mevcut detaylardan birini göz önünde bulundurmamışlardı. Örneğin, oku yönlendiren yay değil, canlı tanrının iradesi ve gücüdür. Ok, bir katil, bir savaşçı ve kahraman olduğu için onun elçiye benzetilmesi ise daha zayıf ve anlamsız bir teşbihtir.

Her ne kadar söz konusu olan yay ve onu bulanlar da Oğuz-han'ın büyük oğulları iseler de, onların boyunun Bozok diye adlandırılması, tek başına "ok" kelimesinden daha mantıklıca görünüyor; ancak, araştırmacıların çeşitli çalışmalarına rağmen, 'bozok' kelimesinin anlamı hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Bozok (*boz ok*) kelimesine gelince, birinci öğesi bana göre açık değildir (acaba 'gri' mi?) ve bu konunun üzerinde tartışma kabul etmez şekilde halli, ancak kabileler tarihinin detaylı bir şekilde incelenmesinden sonra mümkündür ve belki de değildir" diye yazmaktadır A. N. Kononoff.[96]

Oğuz-kağan destanını yaratanlar, "yay" kelimesini ya hoşlarına gitmediği, ya da yasak kelime olduğu için, büyük kardeşlerin kabilelerine, "bozuk, haksız" şeklinde de anlaşılabilecek miteolojik bir ad vermişlerdir.

Oğuz-han'm yayı oka nispetle ön plana çıkarmasında ve bilinçli bir şekilde "altın yay" boyu adlandırmasından kaçınmasında, Oğuzlar'm ezelden beri güçlü komşuları arasında okçu olarak bilinmesi gerçeğinin göz önünde bulundurulması yatmaktadır. Belki de Mısır'da Fravunlar döneminde ataları "dokuz yaylar" idi ve Türkler döneminde artık Türk İmparatorluğu yöneticileri nezdinde "dokuz oğuzlar" olarak kabul ediliyorlardı.

95 Age., s. 50.

96 Age., s. 91, dn. 85.

Oğuz halkları arasında, tek gözlü vampir Tepegöz'ü öldüren kahraman Bisat hikaye ve masalları anlatılır. Tarihî yönü olan başka hikayeler de bilinmektedir. (XII. Yüzyılda dış Oğuzlar'ın isyanıyla ilgili" olarak anlatılan bu hikayelerden birinde Bisat, Aruz'un oğlu olarak geçmektedir.[97]

Oğuz kahramanının adı iki öğeden oluşuyor:*bi*–'tanrı, kahraman' ve *cat*– 'kadın, karı'. Aynı kelimenin etimolojisi "okçuların kralı" şeklinde de yapılabilir. Bugün Anadolu'da anlatılan bir masalda Bisat'ın adı Pusat şeklinde geçmektedir. "Bu pusat, kahraman bir delikanlıdır, bir arslanı avlamak için peşinden giderken, efsanevi 'Kaf (Kafkas) Dağı"ndaki onsekiz kabileden birisi olan Tepegözler'in ülkesine gelir."[98] Bu insan yiyen devlerin efsanevi ülkesi anlatılırken, dokuz kelimesinin iki katı kullanılmıştır ki, muhtemelen bununla tepegözlerin tehlikeli oldukları vurgulanmak istenmiştir.

Bisat'm babasının adı da yine iki öğeden oluşmaktadır: *ar* ve *uz*. Burada *ar,* 'uzak, el, yabancı" anlamındadır. Sözü edilen dış Oğuzlar'm reisidir. Tatar Türkçesinde *argı*, "uzak, buralı olmayan"; *argı yak* da 'nehrin, caddenin karşı tarafı' anlamında kullanılır. Aynı öğe, Udmurt dilinde de 'bizden olmayan, el' anlamındadır. Aruz'daki ikinci öğe *uz,* yarı semantiktir. Sanırım bu öğe Oğuz'un adında da geçmektedir. Buna rağmen biz yine de Oğuz'u *og-uz* değil, *o-guz* şeklinde ikiye ayıracağız. Bu şekli Tatar lehçesindeki *ögize* uygun düşmektedir. Bugünkü Türk lehçelerinde *ögüz ve* ögiz 'öküz' anlamındadır. Oğuz adının gerçek anlamını açıklığa kavuşturmak için, önce şöyle bir soru sorma hakkına sahibiz: Hangi şekli öncedir – Oğuz mu, ögiz mi? Eğer Oğuz ve Kıpçak dillerini ve genel olarak Türkçeyle Tatarcayı iyi incelersek, sözcük yönünden aralarında bir yakınlık olmasına rağmen, fonetik açıdan bariz bir farklılık gözlemlenmektedir. Örneğin, 'üç' sözcüğü Tatarcada œ (eç), Türkçede (üç) şeklindedir. Halbuki Tatarcada *öç* (öfke, öç) anlamındadır. Oğuz ve ögiz kelimelerinde de o ve ö veya u ve i ünlüleri birbiriyle örtüşmemektedir.

97 Jirmunsky, s. 599.

98 Age., s. 590.

Oğuzlar'ın "dokuz" rakamına ilgili duymaları da asılları konusuna işaret etmektedir. Ebu'l Gazi "dokuzdan fazlasının hiçbir kıymeti yoktur" demektedir.[99] "Şecer-i Terakime" adlı eserinde de şöyle der: Oğuz-han, büyük şölen sırasında dokuz bin koyun ve dokuzyüz at kesilmesini emretti. Telatinden doksan dokuz havuz (rezervuar -N. F.) yapılmasını, dokuzunun arak, doksanının kımızla doldurulmasını buyurdu."[100]

"Türkmen" etnoniminde de "dokuz oğuzlar"ın gerçek anlamı yansımaktadır. Batıya doğru göç esnasında Türkmen kelimesi yavaş yavaş "oğuz" kelimesinin yerini almıştır.[101] "Türkmen" kelimesi "ben Türküm" demektir. Belki de Barthold, Oğuz (Türkmenler)in Türk dilli İranlı dolikosefallerden türediklerini söylemekle haklıydı, ama Orhon kitabelerindeki Türkler'in Oğuzlar olduğunu söylerken yanılmaktaydı. Mesele eski Türk ozanının ölen kahramanın ağzından kendi halkını heyecanlandırmak için "benim Türk'üm, benim halkım" dedirtmesinde değil, aksine ispat edilemeyecek bir şeyi ispat etmeye çalışırken bütün halkların tarihi kökünü kesmiş gibi dünya çapında bir adı kullanmasındadır. İşte, daha önce, VI-VIII. Yüzyıllarda Türk hakanının tebaası olan "Dokuz Oğuzlar", ezeli düşmanlarının zayıflamasından sonra onların muhteşem ismini almışlar ve gururlu bir şekilde "Türk men!" diyerek, yeni topraklar fethetmek amacıyla batıya yönelmişlerdir.

Oğuz fetihlerinin başlamasından itibaren aradan dört yüz yıl geçtikten sonra Çingis-han'ın Moğollarının fetihleri başlamış; onlar da batıya yönelmiş ve tıpkı Oğuzlar'ın taktiğini kullanarak, gerçek adını gizlemiş ve bir zamanlar Çingis-han'ın kabilelerini hâkimiyet altında tutan bir halkın, Tatarlar'ın adını kullanmışlardır.

99 Abul Gazi. *Rodoslovnoye dreva tyurkov.* Kazan, 1906, s. 4.

100 Kononov, s. 48.

22. Oğuzlar'ın ve Türkler'in Kökeniyle İlgili Bazı Gerçekler

İbni Fadlan, X. Yüzyıl Guz (Oğuz)ları hakkında şöyle der: "Onların, özellikle kışları suyla hiç işleri olmaz"; "Tacirler ve diğer yabancılar, onların yanında cünüplükten dolayı yıkanamazlar.. Çünkü onlar böyle bir harekette bulunan birini görürlerse kızarlar ve 'Bu adam bize sihir yapmak istiyor; çünkü suya giriyor' derler. Ve ondan bu hareketine karşılık tazminat alırlar."[102] Sanırım Oğuzlar'ın suya karşı olan münasebetlerinin devamı olarak başka bir âdetleri de vardı. İbni Fadlan bu konuda şöyle diyor: "Hediye ettiğimiz hilatları giymek için üzerindeki dibaçtan mamül elbiseyi çıkardı. Bu elbisenin altındaki hırkanın (kurtakın) kirden parça parça olduğunu gördüm. Zira onların âdetlerine göre bir adam üzerine giydiği iç elbisesini parça parça olup dükülmedikçe çıkarmaz."[103]

Herodot da M.Ö. VI. Yüzyıl Persleri için şu açıklamada bulunmaktadır: "Bir akarsuya işemek, tükürmek, elini yıkamak, hiç yapmadıkları şeylerdir ve başkalarının yapmasına da katlanamazlar; zira ırmağa karşı çok büyük saygı beslerler."[104]

Bütün halklar ırmağa ve suya karşı saygı duyuyorlardı. Suya işememek, tükürmemek âdeti pek çok halkda vardır. Ama suya yaklaşmaktan korkacak kadar ırmağa saygı duyulması, sanırım bütün halklarda yoktur. Her halükârda bu âdet ne Tatarlar'a aittir, ne de Türkler'e. Nitekim İbni Fadlan İtil civarı Bulgarlarını anlatırken, Oğuzlar'ın ülkesinde gördüklerinin tamamen aksini yazmaktadır: "Kadınlar ve erkekler birlikte nehre girip, çıplak olarak bir arada yıkanıyorlardı."[105] Benim çocukluğumda da, bu yörenin Tatarlar'ı erkekli kadınlı suya girer, çıplak olarak, ama bir arada değilse de birbirine yakın mesafelerde yıkanırlardı.

101 Age., s. 99, dn. 132.
102 İbni Fadlan, s. 61.
103 Age., s. 64.
104 Herodot, I, 138.
105 İbni Fadlan, s. 74.

Son olarak eski Romalı tarihçi Tacitus'un "Yıllıklar" (XV,I) adlı eserinde, M.Ö. I. Yüzyılda Romalılar'la savaşan Parth kralı Bologiz'den bahsettiğini kaydedelim. Bu kelime *bol* ve *ogiz* şeklinde ikiye ayrılabilir. *Bol*un Rusçadaki "vol" mu, yoksa Tatar lehçesindeki *bul (oğul)* mu olduğu anlaşılamadı. Fakat *ogiz* öğesinin çok iyi bildiğimiz *oğuz*la neredeyse aynı olduğu görülüyor. Parth kralı Bologiz, Arsak (Arşak)lılar hanedanına mensuptu. Arsak kelimesi örneğin Mısırlı Firavunlar döneminde ve eski zamanlarda *ar sat* yani "yabancı okçu" şeklinde söylenen bir kelimeden de gelmiş olabilir.

23. Şah! ve.. mat

Artık uluslararası bir terim haline gelen "şahmat" (satranç) kelimesini sözlükler Pers asıllı olarak gösteriyor: Şahmat- şah öldü. Eğer kelime Persler'e aitse, demek ki şahmatın vatanı da İran'dır. Acaba öyle mi?

Şah kelimesi, ilk defa Sâsânî devletinde (224-651) başta bulunan monarşistin ünvanı olarak kullanıldı. Sadece Pers hükümdarları değil, bazı Yakın ve Uzak Doğu ülkelerindeki yöneticiler ve hatta Dehli sultanları da şah kelimesini kullanmışlardır. Hatta ve hatta"şah" ve "şahanşah" (galat olarak şahinşah) XX. Yüzyıl ortalarına kadar bilhassa İran'da kullanılmaktaydı. Ancak bu durum, "şah" ve "şahmat" kelimesinin İran kökenli olduğu konusunda bir delil olarak kullanılamaz. Çünkü şahın başta yönetici olarak bulunduğu bir ülkede "şah öldü" şeklinde bir oyun icat edilemez ve oynanamaz. Bir an için Sovyetler döneminde, söz gelimi Stalin hayattayken "Stalin öldü" veya Mısır'da Nasır hayattayken "Nasır öldü" adında bir oyun oynandığını düşünün. Acaba bu oyunu oynayanlar aslında kendi hayatlarıyla oynamış olmazlar mı ve buna kim cüret edebilir? Hiç kimse!

"Şahmat" aslen Tatarcadır ve kelimenin *şakmak*'tan geldiği apaçık görülmektedir. Radloff'un sözlüğünde *şak-* şahmat oyunu; *şak oynamak* 'şahmat oynamak'; *şakmak* ise 'satranç tahta-

sı' anlamındadır.[106] Her iki kelimenin de Kazan Tatarcasına ait olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Radloff'da, bu kelimeleri Tatarlar'ın Rusçadan ve diğer dillerden aldıklarına dair herhangi bir kayıt da yok.

24. Mısır kelimesi üzerine

Batı dillerinde Afrika'nın kuzeyindeki bu ülkeye Egypte denilmektedir. Kelimenin Yunanca Aigyptos'un bozulmuş şekli olduğu sanılmaktadır. Mısırlılar'ın kendileri ise ülkelerine K.M.– "kemi" derlerdi. Bugünkü Arap dilli Mısırlılar ise Egypte'i "Mısr" olarak adlandırıyorlar. Türk lehçelerinde ise bu kelime bazen Misır, bazen de Mısır olarak geçer. Acaba bu adlandırmanın arkasında ne var?

Herodot'a göre efsanevî Kar'ın Lydos ve Mysos (Mis) adında iki kardeşi vardı. Eski Akdeniz ülkelerinde Mysos'un soyundan gelen Mysialılar çok iyi biliniyorlardı. Misler Homeros'un "İlyada"sında da geçmektedir. "Gururlu Misler" Truvalılar'ın yanında çarpışmışlardı. Ayrıca Troas'da Mysia adında bir nehir vardı. Herodot ve Strabon, Mysialılar'ı Avrupa ve Asya'daki bir kabile olarak tanıyorlardı. Mysialılar, Orta Çağ yazarları tarafından da biliniyorlardı. X. Yüzyılın Bizanslı yazarlarından Leo Diacon, eski Trakya sakinlerinden Mysianlar diye bahsetmektedir. "Mysian" kelimesi Bizanslılar'ca Tuna Bulgarlarını işaret etmek için de kullanılmaktaydı.

"Mis" kelimesi ve onun türevleri, hem coğrafi bir isim, hem de şahıs adı olarak kullanılmıştır. Odysseia'nın yol arkadaşlarından birinin adı Mycen'di. Strabon'a göre İtalya'daki Kroton şehrinin kurucusu Miskell'di. İbni Havkal, Afrika'nın doğusunda yer alan Beca ülkesinde Mismar adlı bir dağdan bahsetmektedir. Mismar "Mis'in kurganı" veya "Mysialının kurganı" anlamındadır. (Mar, Tatar lehçesinde 'kurgan' demektir). Eskiden Nil'in sağ sahilinde, Asuan'a 55 km. uzaklıkta Blemmi (Beca, Nubalılar)m başkenti Talmis yani Büyük Mis vardı.

106 Radloff, IV, 931, 936.

Tatarcada *Misir, Misorgali, Misorsılu* gibi özel isimlerin yanı sıra, *misır budayi* "mısır", *misır tavıgı* "mısırga", *misır gügercini* "mısır güvercini", *misır babası*"üşengeç, beceriksiz" ve *misır (mısır) heyirçisi* "Mısır dilencisi" gibi deyişler ve terimler vardır.

Latincede de garip sayılacak derecede Tatarcadaki *misır heyirçisi*yle anlam bakımından benzerlik arzeden ve *mis* öğesiyle teşkil edilen kelimeler bulunmaktadır. Örneğin *miser*–sefil, bahtsız, acınacak durumda olan, zavallı";*miser ulus*–zavallı, sefil.[107]

Demek ki mağrur ve zengin Misler (Misianlar) Romalılar nazarında acınacak kadar sefil duruma düşmüşler. Peki, acaba böyle bir şey nerede ve ne zaman olabilmiştir? Büyük bir ihtimalle, Mısır'ın M.Ö. I. Yüzyıldan sonra Romalılar tarafından köleleştirilmesi veya daha önce M. Ö. IV. Yüzyılda Makedonyalı İskender tarafından fethinden sonra. İhtimaldir ki atalarımız fethedilen veya fethedenler olarak *misir ulus*un yani Mısır'ın çocuklarının düşkünleşmesine ve aşağılanmasına şahit olmuşlardı.

Misr kelimesine ilk defa *Musri* şeklinde Assuri kralı III. Salmanasar (M. Ö. 859-824) rölyefinde rastlanmıştır. Çağdaş bilim adamları titiz bir araştırmadan sonra şu sonuca vardılar: "Geçmişte iki Musri ülkesi vardı. Bu Musri ülkelerinden birisi Küçük Asya'da Toros dağlarının bulunduğu bölgede ve Suriye'nin kuzeyinde yer alıyordu. Diğer Musri ülkesi ise Mısır'dı."[108]

Tatarcada da Assurice *Musri*, Latince *miser*in karşılığı olarak *mişer* vardır. Mişarlar [Macarlar'm ataları] Tatar ulusunun bir kısmını teşkil eden halklardan biridir. Mişarca veya batı lehçesi, Tatarcadan söz, fonetik ve gramer açısından özellikle Kazan Tatarcasıyla kıyaslandığında bazı farklar arzetmektedir.

Mişer kelimesi başka bir durumda da Mısırcayla bağlantılıdır. Örneğin Mısır dilinde *mişa (mş)* 'ordu' demektir.[109] Çok büyük bir ihtimalle Misler, Misianlar ve Mişarlar geçmişte profesyonel savaşçılar olarak biliniyorlardı:*mişe*–ordu, *mişer*–savaşçı. Bugün

107 Dvoretsky, s. 640.

108 Kink H. A. *Egipet do Faraonov*, M., 1964, s. 182.

109 Vinogradov, s. 83.

Mişarlar, özellikle *tümen*ler iyi yarı cüsseleriyle Tatarlar'dan ayrı bir grup durumundadırlar.

Konuyu Herodot'dan yaptığımız bir alıntıyla noktalayalım:

"Benden önce bir gün, tarihçi Hekataois, Thebai'de kendi soy zincirini açıklamış ve on altıncı basamaktaki atasını tanrı olarak göstermiş; Zeus rahipleri o zaman nasıl davrandıysalar, bana da, soy zincirim hakkında bir şey söylemediğim halde, aynı şekilde davranmışlardır; beni tapınağın içine aldılar, geniş bir yer; ağaçtan yapılma kolos heykelleri tek tek gösterip saydılar, toplamı tam tamına dediğim sayıyı tutuyordu; zira her büyük rahip, sağlığında kendi heykelini yaptığıp buraya koydurmuştu; rahipler bunları bana gösterip sayarlarken, büyük rahipliğin babadan oğula gittiğini de söylemişlerdir; sonuncudan başlayarak bütün heykelleri böylece gösterdiler. Hekataios, soy zincirini saydığı ve kendisini on altıncı basamakta bir tanrıya bağladığı zaman, sayıların da doğruladığı bir başka soy zinciriyle çelişkiye düşmüş oluyordu ve bir insanın bir tanrıdan inebileceği üzerine söyledikleri kabul edilmemişti; çünkü, onlar da ona kendi atalarını saymışlar ve burada heykeli bulunan herkesin bir "piromis"den gelme bir "piromis" olduğunu söylemişler ve bir teki de bir tanrının ya da bir kahramanın evladı olmayan üç yüz kırk beş heykeli birer birer sayıp göstermişlerdi. "Piromis", bizim Yunanistan'da 'doğru adam' dediğimizdir.[110]

110 Herodot, II, 143.

SON SÖZ YERİNE

Resmi bilime göre Tatarlar'ın ezeli yurdu Altaylar'ın doğusu yani Moğolistan'dı. Tatarlar, Moğollar, Tunguso-Mançurlar ve diğer gelişmemiş kabilelerle akrabadırlar. Ön dillerin döneminin kapanması ve örneğin "Türkçe"nin Altay dil grubundan ayrılması, bundan yaklaşık üç-dört veya beş bin yıl önce gerçekleşmiştir. Kıpçakca ve Oğuzca, dünyanın tüm dillerinden en gencidir. Türk halkları, yaşadıkları tabiatın bağrında vahşi ve gayr-ı organize idiler. Onlar, sürüleriyle birlikte bozkırlarda gezinen göçebelerdir. Miladın başlarında eyersiz ata binen göçebe Hunlar, Orta Asya'nın kültürlü bölgelerinde arz-ı endam ederek, yerleşik halkın güzel şehirlerini ele geçirdiler, onları boyunduruk altına aldılar, öldürdüler ve Batıya doğru ilerlerken yolları üzerine çıkan her şeyi ortadan kaldırdılar. Kültürlü İranlılar'la temas kurmaları sonucu ise yavaş yavaş göçebeler ziraatla ve zanaatla uğraşmaya başladılar. İslamın kabulü Tatarlar'ın ve akraba halkların hayatında tarihî bir dönem noktası oldu. Ancak, tüm bu kabileler dünya kültürünün gelişmesine hiç bir katkıda bulunmadılar.

İşte size resmi tarih biliminin iddiasının ana kesitleri.

Profesyonel holiganların iddialarını zamana havale ederek, atalarımızın tarihiyle ilgili gerçekleri hafızalara nakşetmeyi deneyelim. Önce şu göçebelik meselesinden başlayalım. Açık alanlarda yaşamanın bir özelliği olarak göçebelik, tarihin bilinmeyen

dönemlerinden beri vardır. Ama göçebeler, iddia edildiği gibi, yerleşik halkların düşmanları ve onların kültür merkezlerini yakıp yıkan insanlar değillerdi. Homeros bile kısrak sütüyle, başka bir deyişle kımızla beslenen göçebelerle tanışmıştı. Muhtemelen onun verdiği bilgiler, Karadeniz civarı bozkırlarında yaşayan insanlarla ilgilidir. Şair, aynen şöyle demektedir:

"göğüs göğüse dövüşen Mysialılara baktı,
sütle beslenen şanlı Hippemolgalara.." (İlyada, XIII, 5, 6)

Dünyanın başka bir ucunda, Doğunun uzak bir köşesinde göçebe Hyung-nu (Hun)ların devletleri vardı. Eski kaynaklara göre Hyung-nular'ın ataları farklı zamanlarda farklı adlarla biliniyorlardı. Huang-ho Nehri sahillerinde ilk Çin devleti kurulduğunda, kuzey ve batı bölgelerinde göçebe halde yaşayan komşu kabileler hayat sürmekteydiler. Çin'de Yin sülalesinin M.Ö. XVIII. Yüzyıldan itibaren hüküm sürdüğü var sayılıyor. İlk yazı da Yin zamanında, M.Ö. yaklaşık 1300-1200 yıllarında ortaya çıkmıştır. İşte bu yazılarda Hyung-nular'ın ataları olan kabilelerin adları geçmektedir. Onların ataları ise Batıdan yapılan göç neticesinde Moğolistan ve Kuzey Çin'e gelmişlerdi. Bu konuda yeterince sağlam deliller vardır.

Altay Türklerinin türeyişiyle ilgili bir efsanede, atalarının bilmem hangi zamanda, P'ei-shi ve Sui-shi'ye göre, Si khai yani 'Batı Denizi'nin sağ sahilindeki büyük bataklığın uç kısmında oturdukları anlatılır.[1]

Çin'in batı kesiminde ise sahil şerinde büyük bataklıkların bulunduğu Aral Gölü ve Hazar Denizi yer alır. Bazı bilim adamları da, Çin kaynaklarında geçen bu "Batı Denizi" ile "büyük bataklığı" buraya yerleştirmektedirler. Ama tabi herkes aynı görüşte değil. Çünkü Aral ve Hazar, Çin'den çok azaktadır. Türkler'in ata yurdunun Orta Asya olduğu görüşü de kabul edilemez. Çünkü burası İran'a uzak değil. Dolayısıyla başka bilim adamları, Çin'in batı uçlarındaki kamışlarla kaplı herhangi bir gölü ve herhangi

1 Klyashtorny, Drevnetyurkskiye runiçeskiye.. , s. 103

bir bataklığı efsanevî Si khai yani Batı Denizi olarak kabul etmeye meyillidirler.

Eski Çinliler'in denizle gölü birbirinden ayırdedemeyeceklerini tasavvur dahi edemem. Eğer "Si khai" diye yazmışlarsa, bununla sınırları üzerindeki herhangi bir gölü değil, doğrudan doğruya "Batı Denizi"ni kastetmişlerdir. Bu birincisi.

Diğer yandan, Çin kaynaklarında "Si khai" kelimesi, sadece Türkler döneminde kullanılmamıştır ve Hyung-nu devrini anlatan vakayinamelerde de aynı terime rastlanmaktadır. Demek ki Si khai, Çinliler tarafından çok uzun bir zamandan beri malum bir "Batı Denizi" tanımlaması için kullanılmıştır. Bu arada, kaydetmek gerekir ki, Çin vakayinamelerinde Si khai'yı sadece Aral Gölü veya Hazar Denizi'yle değil, Akdeniz'le de ilişkilendirme imkanı veren başka bilgilere rastlanmaktadır. "Muahhar Han Hanedanı Tarihi"nde (445) ve "Wei hanedanının Kısa Tarihi" ile "Wei lüe" (M.S. III. Yüzyıl) gibi daha erken dönem Çin kaynaklarında, Mısır ve İskenderiye'yle ilişkisi bulunan "Ta-ch'in" ve "Khai si" adlarına tesadüf edilmektedir. V. A. Velgus, "Bu kitabın (Wei Lüe'yi kastediyor— N. F.) bize kadar ulaşan bir bölümünde şunu okuyoruz:.. Bu ülke denizin Batısında bulunmaktadır ve bu yüzden de genellikle 'Khai si' ('Denizin batısındaki ülke') diyorlar," diye yazmaktadır.

Doğru, 'Khai si' ile 'Si khai' kelimeleri söz dizimi açısından birbirinden farklıdır. Bu yüzdendir ki, bu iki Çince terim Rusça çevirisinde de farklı şekillerde gösterilmiş; birine 'Batı denizi', diğerine 'denizin batısındaki ülke' denilmiştir. Teoretik olarak mesele son derece önemsiz bir fark gibi gözüküyor: Si khai –"Batısu", Khai si– 'Su-batı". "Büyük bataklık" terimine gelince, bu kelime, tamamıyla geniş bataklıkların yer aldığı Aşağı Mısır'daki Delta'yı göstermektedir. Nitekim Pianchi stelasında da (M.Ö. VIII. Yüzyıl) deltadan 'bataklık ülke' diye bahsedilmektedir..

Yukarıdan beri bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, Türkler'in ata yurdunun Ural-Altay etekleri olduğu görüşü, sadece Batılı tarihçiler tarafından uydurulmuş ve bu kesin bir hipotez kabul edilerek, hiçbir zaman tartışmaya açılmamıştır. Arilerin

ataları ne işse dünyanın her yerinde olabiliyor, her yerinde dolaşmış sayılıyor, ama Türkler'in atalarının da Milattan binlerce yıl önce başka topraklarda, Akdeniz havzasında, Mısır'da, Habeşistan'da, Roma'da, Akdeniz'deki bazı adalarda yaşamış olabilecekleri ihtimali hep kulak arkası ediliyor. Bu kulak arkası etme veya diliyle dişi arasında yarım yamalak telaffuzda sinsi bir art niyet vardır.

Aynı şeyleri tekrar etmemek için, kısa ifade etmek gerekirse, Türkler'in ata yurdunun Ural-Altay etekleri olduğu var sayımı tarihî gerçeklerle bağdaşmamakta ve akıllıca uydurulmuş bir yalan olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Abul Gazi. Rodoslovnoye drevo tyurkov. Soçineniye Abul-Gazi, Hivinskogo xana /Per. i predisloviye G. S. Sablukova. Kazan, 1906.

Alekseyev V. P. Oçerk proisxojdeniya tyurkskix norodov Vostoçnoy Yevropı v svete dannıx kroniologii-v kn. "Voprosı etnogeneza tyurkoyazıçnıx narodov Srednego Povoljya". Kazan, 1971.

Averi Piter. İran. 2500 let istorii i kulturı/ Kuryer YUNESKO, 1971, oktyabr.

Bartold V.V. Soçineniya. 10 tomax. M., 1968.

Baskakov N. A. Tyurkskaya leksika v "Slove o polku İgoreve". M., 1985.

Bauer G. M. Yazık yujnoaraviyskoy pismennosti. M., 1966.

Bayazitova F. S. Gemernin üç tuye. Kazan, 1992.

Belgus V. A. İzvestiya o stranax i narodax Afrikii i morskiye svyazi v basseinax Tixogo i İndiyskogo okeanov. (Kitayskiye istoçniki ranee XI. v.). M., 1978.

Belova G. A. Proniknoveniye egiptiyan v Nubiyu (epoxa dr. ts-va). v kn. meroe. Z. M., 1985.

Berezkin Yu. E. İnki. İstoriçeskiy opıt i perii. L., 1991.

Berzine S. Ya. "Efiopika" Geliodora kak istozçnik po istorii Meroe- V kn."Meroe. İstoriya, istoriya kulturı, yazık drevnego Sudana". M., 1977.

Blavatskaya T.V. Greçeskoye obşçestvo vtorogo tısyaçeletiya do novoy eri i yego kultura. M., 1976.

Boruxoviç V. G. İstoriya drevnegreçeskoy literaturu. Klassiçeskiy period. M., 1962.

Brentes Burhard. It şanidara do Akkada/Per. s nemetskogo N. N. Vodinskoy. M., 1976.

Burian Ya., Mouxova B. Zagadoçnıye etruski/Per. s çeşskogo N. P. Antonova. M., 1970.

Chadwek G. Deşifrovka lineynogo pisma. M., 1976.

Cramer S. N. İstoriya naçinayetse v Şumere. Per. F. L. Mendelsona. M., 1965.

Çernişiev Y. İ. Seleniya Kazanskogo xanstva. Kazan. 1971.

Destunis G. S. Skazaniya Priska Paniyskogo. SPb., 1861.

Donskix A. O. İ istokam yazıka. Novosibirsk, 1988.

Drevniy mir na yuge Rossii. İzbornik istoçnikov. ., 1918.

DTS. Drevnetyurkskiy slovar. L., 1969.

Dvoretsky İ. X. Latinsko-russkiy slovar. M., 1976.

Dyakonov İ. M. Yazıki drevney Peredney Azii. M., 1967.

Dırenkova N. P. Kult ognya u altaytsev i teleutov- V sb. "Materialı po arxeologii i etnografii", VI, L., 1927.

Elian. Pestrıye rasskazı/Per. s drenegreçeskogo S. V. Polyakovoy. M-L., 1964.

Fahruddinov R. G. Oçerki po istorii Voljskoy Bulgarii. M., 1984.

Fattah N. Naş mladşiy brat. Rasskazı. Per. s tatarskogo R. Zaynullina. M., 1963.

Federov-Davıdov G. A. Koçevniki Vostoçnoy Yevropı pot vlastiyu zolotoordınskix hanov. Arxeologiçeskiye pamyatniki. M., 1966.

Frantsov Yu. Fetişizm i problema proisxojdeniya religii. 1940.

Fuks Karl. Kazanskiye tatarı v statistiçeskom i etnografiçesko otnoşeniyax. Kratkaya istoriya Kazani. Kazan, 1991.

Garipova F. G. Tatarstan gidronimnarı sözligi. Kazan, 1984.

Geliodor. Efiopika/Per. s drenegreçeskogo A. Ygunova. M., 1965.

Geziod. Rabotı i dni. Teogoniya/Pod stroçnıy perevod Georgiya Vlastova. SPb, 1885.

Gryazneviç P. A. V poiskax zateryannıx gorodov. Yeenskiye reportaji. M., 1982.

Gryaznov M. P. Arjan. tserskiy kurgan ranneskifskogo veremeni. L., 1980.

Gumilev L.N. Drevniye tyurki. M., 1967.

Halikov A. H. Usadba remeslennikov-etallurgov. V kn. "İssledovaniya Velikogo goroda". M., 1976.

Hazanov A. M. Oçerki voyennogo dela sarmatov. M., 1971.

Hening V. F. Halikov A. X. Ranniye bolgarı no Volge, M., 1964.

Hennigue R. Nevedomıye zemli/ Per. s nemetskogo Y. K. M. 1961, to. 2.

Herberstein S. Zapiski o Moskovii/Per. s menetskogo A. İ. Maleyna i A. V. Hazarenko. M., 1988.

Homeros. Odiysseia. M., 1985.

Homeros. İlyada. M., 1985.

Hrestomatiya po istorii Drevnego Vostoka. Pod red. V. V. Struve i D. G. Redera. M., 1963.

Hudyakov. Oçerki po istorii Kazanskogo xanstva. Kazan, 1923.

İAF. İstoriya afriki v drevnix i srednevekovıx istoniçkax. Hrestomatiya. M., 1990.

İbni Fadlan. Puteşestviye İbni Fadlana no Volgu/Per. i komentariy pod red. akad. İ. Yu. Kraçkovskogo. M-L., 1039.

İlinskaya L. S. Legendı i arxeologiya. Drevneyşeye Sredizemnimorye. M., 1988.

İSib- İstoriya Sibiri s drevneyşix vreen do naşix dney. V pyati tomax.Tom pervıy. L., 1968.

İstoriya Tatarskoy ASSR. Tom I. Kazan, 1955.

Jack C. Egipet velikix faraonov. İstoriya i legenda/ Per s frantsuzkogoY. V. Pantuşevoy. M., 1992.

Jirmunsky V. M. Tyurkskiy geroiçeskiy epos. L., 1974.

Jirov N. F. Osnovnıye problemı atlantologii. M., 1964.

Jordanes. O proisxojdeniii i deyaniyax getov. Vst. statya, perevod i komentariy Y. Ç. Skrijinskoy. M., 1960.

Kink H. A. Egipet do faraonov. M., 1964.

Klyashtorny S. G. Drenetyurkskiye runiçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney Azii. M., 1964.

Klyashtorny S. G. Mifologiçeskiye syujetı v drevnetyurkskix pamyatnikax- V kn. Tyurkologiçeskiy sbornik. 1979. M., 1981.

Kondratov A. M. , Şevoroşkin V. V. Kogda molçat pismena. Zagadki drevney Egeidı. M., 1970.

Kononov A. N. Rodoslovnaya turkmen. Soçineniye Abu'l-Gazi hana Xivinskogo. M -L., 1958.

Koroglı H. Alp Er Tonga i Afrasiyab po Yusufu Balasaguni, Mahmudu Kaşgari i drugim avtoram. V jurnale Sovetskaya tyurkologiya, 1970, No. 4.

Korostovtsev M. A. Egipetskiy yazık. M., 1961.

Kovalevskaya V. B. Kon i vsadnik. M., 1977.

Kun N. A. Legendı i mifı Drevney Gretsii. M., 1975.

Lanberry G. Arxeologiya Krita/ Per. angliyskogo Ya. M. Borovskogo. M., 1950.

Lentsman Ya. A. Ranniye rabovladelçeskiye gosudartva v Egeisko basseine. V Kn. Vsemirnaya istoriya. M., 1955. To. 1. Glava XV.

Lloyd S. Arxeologiya mesopotamii. Per. s angiliyskogo Ya. V. Vasilyeva i İ. S. Kloçkova. M., 1984.

Lukianus. İzbrannoye. Per. s drevnegreçeskogo. m., 1987.

Mavlutov R. R. İslam. İzdaniye vtoroye. M., 1974.

Mayak İ. L. Rim pervıx tsarey. Genesiz rimskogo polisa. M., 1983.

Mellaart G. Drevneyşiye tsivilizatsii Blijnego Vostoka/Per. s angliyskogo Y. V. Antanovoy. M., 1982.

Menandros. Vizantiyskiye istoriki. Sb-k/Per. s drevnegreçeskogo G.S. Dustunisa. SPb., 1860.

Mifologiçeskiy slovar. Avtorı: M. N. Botvinnik, M.A. Kogan, M. B. Rabinoviç, V. P. Lesetskiy. L., 1961.

Molçanov A. A. Tainstvennıye pisma pervıx evporeitsev. M., 1980.

Muhamadiyev A. G. Bulgaro-tatarskaya monetnaya sistema XII-XV vv. ., 1983.

Nikulina N. M. İskusstvo Egeiskogo mira i yego svyazi s iskusstvom Drevnego Vostoka.- V sb. "Vestnik drevney istorii", 1977, 3.

NİM- Mifi narodov mira. Tom. I-II, M., 1980-82.

Padlinsky Yu. K. Garamantı (K istorii kulturı drevnix saxarskix tsivilizatsii). L., 1978.

Pallotino M. Problemı etrusskogo yazıka. V kn. "Taynı drevnix pisen. Rroblemi deşifrovki. Per. s angliyskogo, nemetskogo, frantsuzkogo i italyanskogo yaz.v." M., 1976.

Pavsaniy. Opisaniye Elladı/ Per. S. P. Kondratyeva. T. I. M., 1938; T. II. M-L., 1940, 1945.

Pelich G. İ. Elementı peredneaziatskoy kulturı u narımskix selkupov. V. Kn. "Sbornik nauçnıx rabot istoriçeskix kafedr." Tomsk, 1963.

Perepelkin Yu. Ya. Drevniy Egipet. V. kn. "İstoriya Drevnego Vostoka. Zarojdeniye drevneyşix klassovıx ob-v i pervıya oçagi rabobladelçeskoy tsivilizatsii". ., 1988.

Piotrovsky M. B. Predaniye o ximyaritskom tsare Asade al-Kamile. M., 1977.

Platon. Soçineniya v trex tomax. M., 1968.

Pletnieva C.A. Xazarı. M., 1976.

Pletnieva S.A. Peçenegi, torki i polovtsı v yunorusskix stepyax. V kn. "Trudı Volgo-Donskoy arxeologiçeskoy ekspeditsii." T. I. M-L., 1958.

Plinius. Pisma Pliniya Mladşego. Kniga I-X. İzd. 2-e- ., 1983.

Plutarch. Morilii. Ob İside i Osirise. V jurnale "Vestnik drevney istorii", 1977, No. 3, 4.

Plutarch. Sravnitelnıya jizneopisaniya v trex tomax. M., 1964.

Podlinsky Yu. K. İz istorii etnokulturnıx kontaktov Afriki i egeiskogo mira. M., 1978.

Potanov L.P. Drevniy obıçay, otrajayuşiy pervobıtnooobşçinnıy bıt koçevnikov. V Kn. "Tyurkologiçeskiy sbornik.!". M-L., 1951.

Povest Vremennıx let. Per. D. S. Lixaçyeva i B. A. Romanova. M-L., 1920.

Radloff W. W. Opıt slovary tyukskix nareçiy. V 4 tomax. SPb., 1893-1911.

Rezanov İ. A. Atlantida: Fantaziya ili realnost? M., 1975.

Rıbakov B. A. Yazıçestvo drevnix slavyan. M., 1981.

Saidler L. Atlantida. Per. s polskogo, M., 1966.

Sattarov F. Tatar isimneri sözliği. Kazan, 1981.

Savelyeva T. N. Materialnaya kultura Drevnego Egipta v kn. "Kultura Drevnego Egipta". M., 1977.

Serebrennikov B. A. Veroyatnostnıye obosnovaniya v komparativistike. M., 1974.

Sih-ma Ch'ien. İstoriçeskiye zapiski. Tom 2. Per. s kitayskogo v kom.riy R. V. Vyatkina i V. S. Taskina. M., 1975.

Sirnov A. P. Voljskiye bulgarı. M., 1951.

Sokolov G. Egeiskoye iskusstvo. Albom, M., 1972.

Sophocles. Dramı. M., 1990.

Şevoroşkin V. V. Zvukovıya tsepi v yazıkax mira. M., 1969.

Şier Y. A. Kamennıye izvyaniya Semireçya. M-L., 1969.

Şihabetdin Mercani. Mustafad el-ahbar fi ahvali Kazan ve Bolgar. Kazan, 1989.

Şpilevsky S. M. Drevniye goroda i druguye bulgarsko-tatarskiye pamyatniki v Kazanskoy gubernii. Kazan, 1877.

Strabon. Geografika v 17 kn. /Per. G. A. Stratonovskogo. L., 1964.

Tacitus K. Annalı. Molıye proizvedeniya. Soç. v dvux tomax. L., 1969.

Taskin V. S. Materialı po istorii syunnu (po kitaysskim istoçnikam) Per. V. S. Taskina., M., 1968.

Tatar halık icatı. Beyitler. Kazan, 1983.

Tatar halık icatı. Ekiyatler. Kazan, 1977-78.

Tatar tilining dialektologik sözligi. Kazan, 1969.

Tatarsko-russkiy slovar. M., 1966.

Thomson G. İssledovaniya po istorii drevnegreçeskogo obşçestva. Doistoriçeskiy egeiskiy mir. M., 1958.

Titus Livius. İstoriya Rima ot osnovaniya goroda. Per. s latinskogo. M., 1989. T. 1.

Vahidov Seyid. Yarlık hana Sahip-Gireya. V sb. "Vestnik nuaçnogo obşçestva Tatarovedeniya" Kazan. 1925, No. 1-2, Yanvar-aprel.

Vinogradov A. K. Dreneegipetskiy frazeologiz "devyat lukov" v kn." meroe Z" M., 1985.

Vorovyev N. İ. Proisxojdeniye kazankix tatar po dannım etnografii- V kn."Proisxojdeniye kazanskix tatar." Kazan, 1948.

Yereeyev D. Y. Na stıke Azii i Yevropı. Oçerki o Turtsii i turkax. M., 1980.

Yeregev V. S. Samobıtnoye rasseleniye narodnostey Kazanskogo kraya. Kazan, 1928. No. 8.

Yusupov G. V. Verovaniya i ix perejitki. V kn. "Tatarı Srednego Povoljya i Priuralya". M., 1967.

Yusupov G. V. Vvedeniye v bulgaro-tatarskuyu epigrafiku. M-L., 1960.

Zavalovsky Yu. N., Tatselson İ. S. eroitskiy yazık.M., 1980.

Zagidullin A. A., muhaedova R. G. Semeynorodstvennıye otnoşeniya-V kn. Tatarı Srednego Povoljya i Priuralya. M., 1967.

Zahoder B. N. Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostoçnoy Yevrope. Bulgarı, Madyarı, narodı Severa, peçeneği, rusı, slavyane. M., 1967. T. 2.

Zahoder B. N. Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostoçnoy Yevrope. Gorgan i Povoljye v IX-X vv. M., 1962.

Zamarovsky Voytex. İx veliçestva primadı. 2.e izd. /Per so slovatskogo O. M. maleviça. M., 1986.

KARMA DİZİN

A

Aalto P., 47
Abandu (kabile şefi), 191
Abaza (Abhaz)lar, 57
Abeşî, Hasan Ata el-, 11, 59
Abhazca, 57, 71
Adelung, I. K., 39
Adem peygamber, 37, 66, 67, 115
Adigeyce, 71
Adland bkz. Atlant
Adriaticus, 213
Aelianus (Romalı yazar), 100
Aeshylus, 240
Afanasevo-lar, 27, 28
Afgan-lar, 57
Afganistan, 27
Afrasiyab, 224, 225
Afrika–lı, 25, 47, 50, 63, 78, 80, 89, 176, 186, 202, 204, 218, 267, 285, 304, 309, 318, 323, 347
Afrodit, 219, 225
Agamemnon, 151, 157
Agathius, 258
Ağrı dağı, 21
Ahailar bkz. Akhalar
Ahd-i Atik bkz. Tevrat
Ahd-i Cedit (İncil), 181
Ahmetyanoff R., 47
Aigyptos bkz. Mısır
Aineias, 221, 226
Aiolis (yer) 148, 149
Akabaş-lar, 205, 206
Akdeniz, 98, 117, 124, 129, 130, 132-135, 147, 157, 176, 177, 180, 181, 184, 186, 192, 214, 215, 347, 353
Akha-lar, 137, 151, 152, 154, 156, 157, 158, 161, 172, 173, 182, 206
Akhilleus, 152, 159, 270
Akkad, 296
Aksum bkz. Habeşistan
Al-Katan, 325, 326
Alab-lar, 203, 204
Alara (kral), 310
Alba Gölü, 244
Alekseyeff V. P., 28, 181
Alıp (Nuh'un oğlu), 188
Alkaios, 211
Alkmene, 212
Alman-lar, 21, 22, 90
Almanca, 38, 41, 48, 55
Almanya, 22, 43
Almuş bin Şilki, 326, 327, 328, 329
Alpamış, 164, 165, 166, 167, 331
Alpler, 213
Altay dağları, 9, 29, 42, 45, 50, 1(159, 160, 196, 202, 304, 334
Altay dilleri, 57, 82, 107
Altaylı-lar, 178, 190, 192, 197
Altın Orda, 16, 17, 242, 287
Alur–ca, 57, 75
Alyattes, 218
Aman(os), 276
Amda Sion (kral), 186, 187, 309
Amenhotep III, 339
Amenhotep IV, 320
Amenhotep, 101
Amerika-lı, 24, 25, 78, 185, 186, 203
Ammonius, 40
Amon, 300
Amu-Derya, 29
An (Sümer tanrısı), 108
Anadolu (Küçük Asya), 10, 11, 12 1 20, 81, 102, 112, 176, 177, 22 263, 343
Andronovo-lar, 27, 28, 29
Antlar, 258
Apenin Yarımadası, 214, 260
Apis, 300, 301

Apollon, 142, 144, 152
Aral Gölü, 29, 352
Aranta–ca, 53, 54
Arap Yarımadası, 119, 147, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 304
Arap-lar, 25, 40, 46, 47, 95, 182, 196, 231, 232, 264, 287, 326, 328, 331
Arapça, 24, 34, 41, 57, 93, 119, 140, 188, 233
Araukan-lar 78
Arcan köyü, 202
Ardvi Sura Anahita, 29
Ares (tanrı), 142, 196
Argos, 151
Ari-ler, 9, 10, 14, 15, 18, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 224
Arima-lar, 226
Arimasp-lar, 225, 226
Aristeas, 226
Aristo, 40, 217
Arkadia, 145
Arrien 260
Arsak-lar, 346
Artamonoff, M. İ., 31
Aruba Körfezi, 185
Aruz, 343
Arya, 33
Aryani bkz. Ari
Aryanizm, 25, 31, 33, 34
Asmat–ca, 75
Aspar (uh), 255
Aspronisos, 136
Assami–ce, 57
Astrahan, 148
Asuan, 309, 330, 347
Asuri (Assuri), 274
Asurice, 275, 348
Asurya (Assurya), 296
Asu–ca, 57
Asya, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 28, 30, 47, 50, 91, 100, 131
Aşşurbanapal, 231
Aşur, 157
Ates çayı, 244
Athena İsmenios, 143
Athena Kadmos, 143
Athena, 142
Athenai (Atina), 182
Atheno Onki, 143
Atina, 136, 141, 163, 164, 173
Atlan (şehir), 185
Atlant-lar, (Atlantidliler), 184, 186, 193-197, 203, 204, 221, 270
Atlantid (a), 90, 131, 132, 134, 136, 137, 184, 185, 189, 194, 195, 197, 198, 202, 203, 204, 230, 271, 334
Atlantik Okyanusu, 186
Atlas dağları, 203
Atrak, 326, 327, 328
Attika, 335
Attila (Atilla), 159, 160, 217, 221, 240, 251, 253, 255, 259, 322, 323, 331
Attius Claudius, 242
Atys, 212, 213
Augustus, 240
Aul Felusk, 263
Avar-lar, 30, 260
Avesta, 224
Avrasya, 19, 21, 46, 100, 199, 295
Avrupa, 10, 11, 21, 22, 24, 25, 30, 32, 38, 41, 129, 131, 134, 167, 176, 211, 226, 227
Avrupaî-ler, 28
Avusturalya-lı, 50, 53, 63
Awery P., 47
Aymar-lar, 78
Aynu-lar, 55
Azak Denizi, 256, 227, 258
Azeri-ler, 227, 321
Aztek-ler, 186, 203

B

Babil, 20, 218, 219
Badge E., 292
Bağdat, 260, 325
Balamir, 253
Balkan Yarımadası, 137, 260
Baltavar, 259, 260, 338
Baman–ca, 74
Bambara–ca, 74
Bantu–ca, 41
Baranda–ca, 74
Barka, 107
Barthold, W. W., 24, 148, 224, 331, 332, 333, 344
Basih boyu, 254
Baskakoff N. A., 71, 321
Başkurdistan (Başkirya), 262, 324
Başkurt-lar, 118
Batak–ca, 55
Batı Türk Hakanlığı, 148, 256, 333
Bauer G. M., 229, 233, 235

Bayan (Avar hanı), 260
Bayböri, 165
Baysarı, 165
Beca-lar, 324, 347
Bej nehri (Piz), 324
Belçika, 221
Belkıs, 235
Bellona (tanrıça), 112
Belucice, 55
Bengal–ce, 57, 74
Beotia, 183
Berard, A., 23
Berberî–ce, 25, 186, 267
Bernal, Martin, 24
Berzina S. Ya., 316, 317
Beyhaki, 266
Beyttogarma, 191
Bezimyanıy, 135
Bhili (Gucarati)–ce, 57
Biblos şehri, 293
Bili-bili–ce, 50, 57
Bisat, 343
Bişalab köyü, 97
Bizans İmparatorluğu, 182, 251, 260, 287, 331
Blavatskaya T. V., 134
Blida, 254
Bogati–ce, 81
Boiotia, 138
Bokisch H., 194
Bologiz (kral), 346
Bongu–ca, 81
Bonyak (Kıpçak hanı), 153
Bopp F., 18
Bozoklar, 341, 342
Braui–ce, 57
Brents B., 178
Britanya 176
Brütüs, 277
Budist, 91, 105
Budizm, 284
Buinsk (bölge), 148
Bulenbach J. F., 21
Bulgar (şehir), 173
Bulgar-lar, 16, 17, 18, 160, 192, 217, 249, 250-253, 256, 258, 260, 262, 266, 308, 309, 326, 327, 328, 330, 338
Bulkan (kral), 203
Burian Ya., 215
Bushmen–ce, 47
Buto şehri, 294
Buya (Bue), 324
Büyük Bulgarya, 257, 338, 339
Büyük Kappadokya bkz. Anadolu

C-Ç

California Üni., 136
Camares sarayı, 102
Canuzakoff T. D., 46, 47
Cebel-i Tarık Körfezi,132
Cedi, 290, 338
Cefes bkz. Yafes
Celayir-ler, 17
Ch'in Shih-huan-ti, 193
Ch'u-lin, 315, 336
Chadwick J., 88, 129, 130, 182
Champollion J. F., 288
Chios (Sakız)Adası, 134
Chüan–ca, 74, 75
Cizak, 235
Creca (Hun kraliçesi), 216
Cudi dağı, 13
Cuny A., 89
Cürcan, 329
Cyrus, 330
Çağatayca, 81, 115, 121
Çakal kabilesi, 206
Çatal-Höyük, 178
Çin, 15, 46, 63, 100, 108, 148, 161, 175, 177, 187, 191, 290, 325, 316, 331, 352, 353
Çince, 39, 57, 77, 108
Çingene-ler, 25
Çingiz-han, 16, 24, 224, 344
Çinli-ler, 91, 193, 195, 308, 333, 353
Çu nehri, 148
Çuvaş–ça, 17, 60, 61, 62

D

Daks–ca, 55
Deda (kumandan), 205
Dedem Korkut Kitabı, 337
Demiurgos, 300
Dengizih, 253
Deukalion, 138
Didona (Kraliçe)
Dika bkz. Dike
Dike (tanrıça), 116, 188
Dinka-lar, 203

Dinkoviç D., 134
Dinyeper, 27, 255
Diomedos, 143, 153
Dionysos, 20
Diula–lar, 80
Dizavul (İstemi-han), 160, 239, 334, 337
Dodona, 20, 144
Doğu Türk Hakanlığı, 333
Dokuz-oğuz bkz. Tokuz-oğuzlar
Donskih O. A., 40
Dor-lar, 146, 173, 182
Dravid-ler, 32
Dyakonoff, I. M., 26, 31, 51, 52, 54, 55, 56, 56, 57, 59, 111
Dyodoros, 216
Dyonisius, 241

E

Ebu'l Gazi Bahadur-han, 12, 118, 216, 223, 224, 241, 344
Eden, 157
Eflatun, 39, 131, 132, 133, 136, 142, 185, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 205, 230, 270, 334
Ege, 19, 130, 133, 134, 136, 137, 146, 205, 263
Ege-Minoa kültürü, 130
Egypte bkz. Mısır
el-Bekrî, 186, 317
El-Guziyya, 328
Elam-lılar, 91, 108
Elbe Gölü, 244
Elian (Yunanlı yazar), 183
Elida, 183 (yer)
Elmender köyü, 244
Endonezya–ca, 25, 50, 55, 56, 135
Enio (savaş tanrıçası), 112
Enki (su tanrısı), 108
Enlil (Rüzgar tanrısı), 108
Enmeduranki (tanrı), 108
Enmerkar, 312
Eol (rüzgar tanrısı), 120
Eolida, 183
Ephoros, 144, 148, 149, 150, 155
Epirus, 144
Eppesen C., 89
Ermeni, 181
Ermenistan, 218
Esed el-Kamil, 231, 234
Eteriler, 203
Etiop (kral), 203
Etiyopya-lı, 187, 203, 304, 309, 319, 330
Etna yanardağı, 243, 244
Etruria, 258
Etrüsk, 206, 211-214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 226, 228, 237, 262, 263
Euboia, 203
Euripides, 163
Europe, 269, 270
Evans A., 90, 130, 132, 239
Evenk–ce, 55, 56, 75
Eynan mezrası, 105, 117, 177

F

Fabius kabilesi, 221
Fan-yie, 307, 336
Farsça, 33, 34, 41, 46, 48, 49, 55, 238
Fasayeff F., 89
Fatih Amirhan, 289
Fattah N., 11, 12
Feb bkz. Apollon
Fenikya, 184
Fırat nehri, 21
File Adası, 309
Filistî-ler, 95, 96
Filistin-li, 95, 117, 299, 304
Fin-ler, 47
Fin-Ogur, 41, 42, 322
Firdevsî, 223, 226
Foça (Phokaia), 173
Franklin B., 22
Fransa, 25
Fransız-lar, 22, 288
Fransızca, 34, 38, 49
Frazer G., 189
Frig bkz. Frigyalı
Frigya, 183
Frigyalı-lar, 38, 155
Friz-ler, 185, 189, 203
Fuks K., 174, 185, 189, 203, 217, 233, 275

G

Gagauz-lar, 227
Gaie (Tanrıça), 143, 205
Gaie Tartar, 189
Gaius Julius Sezar, 261

Galat-lar, 155
Galyalı-lar, 237
Gaynılar, 72, 227, 228
Georgiev V., 88, 90
German bkz. Alman
Germanca bkz. Almanca
Gılgameş, 230
Gıyaseddin-han, 107
Girit, 12, 87, 95, 100, 101, 103, 108, 129, 130, 132-138, 141, 143, 146, 157, 175-178, 180, 182, 183, 186, 194, 202, 205, 263, 269, 291
Gobi, 187
Gordon C., 90
Göktürkler, 27, 30, 160, 335
Götingen, 21
Grekya (Yunanistan), 38, 100, 130, 133, 138, 144, 166, 334
Grek–çe, 37, 38, 39, 41, 48, 89, 90, 100, 133, 213, 217
Grimm Y., 39
Gritli-ler, 100, 101, 105, 137, 138
Grjimaylo Grumm- G. Y., 24
Gryazneviç P. A., 232, 233
Gukasyan V. L., 47
Gumilëv, L. N., 17, 27, 30, 335
Guz bkz. Oğuz
Gürcü–ce, 57

H

Habeşistan, 12, 285
Habeş–çe, 57
Hacılar, 178
Haçlılar, 182
Hagia-İrini, 134
Hagia-Totio, 180
Hagios-Nikolaos, 180
Hakas-lar, 102, 178
Hakim (Bayböri'nin oğlu), 165, 166
Halaf, 178
Halikarnassos, 147, 148, 182
Ham, 12, 188
Han hanedanı, 315, 353
Haramant-lar, 186
Harezm, 329
Harezmli-ler, 264, 266
Harpagos (Kral), 277
Harran, 157
Hasan Tufan (Tatar şair), 147
Hasday ibn Şafrut, 191
Hatria (koloni), 213
Hausa–ca, 81
Havai, 79
Havva, 66, 67, 115
Hazanoff A. M., 100
Hazar Denizi, 27, 29, 314, 352, 353
Hazar Hakanlığı, 316, 321
Hazar-lar, 191, 266, 309, 314, 315, 316, 317, 318, 324, 325, 328, 330, 336
Hazaran, 340
Hazarya, 30, 318, 330
Heiderwarry P., 135
Heizen B., 134
Hekataios, 133, 349
Hektor, 153, 157, 161
Helen, 19, 22, 23, 147, 217
Helene, 151
Heliodoros, 316, 318, 319
Helios, 334
Hellas, 134
Hempel G., 89, 90
Heops (Khoufou), 284, 294
Hephaistos, 142,
Hera, 142, 144
Herder J. G., 21, 39
Herkül (Heracles), 211, 212, 330
Herkül Sütunları bkz. Cebel-i Tarık
Hermes (tanrı), 145, 163
Hermont, 301
Hermopol (is), 298
Herodot, 10, 20, 23, 38, 95, 96, 120, 141, 142, 146, 147, 173, 174, 175, 192, 193, 197, 203, 211, 212, 217, 218, 219, 222, 226, 227, 230, 270, 277, 301, 305, 306, 320, 330, 345, 347
Hesiodus, 145
Hestiya (ocak tanrısı), 120
Hezekiyel, 157
Hidasp (kral), 318
Himalaya-lar, 19
Hindistan, 12, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 119, 176
Hint-Avrupaî (Hint Avrupa halkları, dilleri), 18, 19, 26, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 61, 63, 82, 90, 136, 167, 205, 237, 332
Hintli-ler, 17, 32, 33
Hint–ce, 41, 49, 57, 81
Hion-lar [Chionitler], 29, 30

Hitit-ler, 108, 184, 194
Hititçe, 49
Hitler, A., 21, 25
Hiva, 118
Hivsky, 81
Hobdo-Somon kayaları, 187
Hollanda–ca–lı, 22, 25
Homeros, 38, 139, 143, 144, 146, 149, 152, 154, 155, 158, 160, 162, 163, 166, 172, 225, 227, 232, 352,
Homo M., 90
Hor (us), 145, 293
Horasan, 266
Horus bkz. Hor
Hoten-Saka dili, 81
Hristiyan-lar, 18, 25, 186, 187, 189, 257
Hristiyanlık, 20, 25, 117, 284
Huang-ho, 352
Hudyakoff M. G., 107, 243, 278
Humboldt W., 39
Hume D., 22
Hun (Hyung-nu, Syung-nu)lar, 15, 16, 26, 27, 100, 114, 159, 160, 175, 177, 192, 193, 195, 221, 240, 250, 251, 253, 254, 256, 258, 304, 316, 317, 323, 331, 333, 336, 337, 351, 352, 353
Hurnia, 130, 133, 175
Hüsrevcerd, 266
Hvalis bkz. Harezmli
Hyung-nu bkz. Hun

İ

Iberya, 262
İbni Battuta, 309
İbni Fadlan, 160, 231, 249, 250, 251, 254, 257, 259, 261, 262, 266, 305, 308, 315, 318, 320, 324, 328, 329, 345
İbni İyas, 325
İbrani, 191
İbranice, 23, 37, 90, 91
İliona, 155
İllet köyü, 140
İllet yılgası, 140
İlminskaya L. S., 244
İloko–ca, 55
İncil, 95, 115, 143, 157, 191
İndo-German, 14, 22
İndo-İran, 47
İndus nehri, 32
İngiliz-ler, 22, 32, 33, 47, 288
İngilizce, 34, 38, 49
İngiltere, 25, 32
İnka-lar, 186
İonyalılar, 146, 173
İpsen H., 90
İran Körfezi, 147
İran, 9, 12, 18, 26, 27, 47, 176, 188, 223, 224
İranlı-lar (Persler), 27, 47, 118
İrnik, 253, 323
İsensep köyü, 296
İsida, 292, 293, 294, 295
İskenderiye, 353
İski Alpar, 255
İski Ayman 234
İski Çokalı, 206
İski Şırdan, 206
İskit-ler (Sakalar), 9, 10, 30, 100, 120, 177, 196, 197, 202, 226, 240, 242, 253, 304, 330
İspanya, 25
İsrail, 23
İstahri, 314, 324
İstros bkz. Tuna
İşten suı, 143
İtalya, 27, 212, 213, 238, 273
İtalyan-lar, 24, 82
İtalyanca, 49
İtil (Volga), 16, 17, 18, 160, 188, 233, 253, 262, 266, 287, 317, 322, 338
İtil Bulgarları, 231, 241, 257, 305, 325
İtil Bulgaryası, 107, 192
İtil Tatarları, 181
İzlanda, 76

J

Jack C., 300
Japon-lar, 21, 50, 51, 59
Japonca, 49, 50, 51, 59, 74, 75
Jerihon, 177
Jigulevski dağı, 324
Jiroff N. F., 167
Jordanes, 159, 160, 221, 255, 258, 268, 269
Juan-Juan (Cucen), 30
Jüpiter, 228

K

K'ang-chü bkz. Kanglı
Kaban gölü, 158

Kabardayca, 71
Kadeş Savaşı, 184
Kadıköylü-ler, 232, 233
Kadmos, 138
Kaf, 301, 343
Kafkas-lar, 18, 21, 22, 29, 33, 41, 42, 61, 71, 75, 221, 314, 325
Kalabşa, 330
Kaldırgaç-ayem, 165
Kalmık-lar, 165
Kalmıkça, 56
Kama Bulgarları, 16
Kama nehri, 18, 29, 324
Kamisena, 291
Kandaules bkz. Myrsilos
Kanglı, 322
Kanne, 157
Kapadokya (Kappadokya), 183
Kar (miteolojik ata), 146
Kar-lar, 146, 148, 211
Kara Tatar, 16
Kara-Hazar-lar, 314,324, 325
Karaçaylar, 46
Karadeniz, 10, 120, 177, 196, 197, 199, 304, 330, 331
Karaganda, 27
Karahanlı Devleti, 148
Karaim–ce, 57, 58, 81, 82, 96, 104
Karakalpak–ca, 60
Karatay O., 11
Karluk-lar, 148
Karmanya, 147
Karna şehri, 229
Karnana şehri, 229
Kartaca-lı, 213, 257, 273
Karya-lılar, 95, 142, 146, 147, 148, 155, 173, 183,
Kaşkar şehri, 148
Kaşta (Kral) 310
Kataban-lar, 229
Katalaun, 221
Kaukon-lar, 155
Kayum Nasiri (kazanlı alim), 206
Kazak-lar, 24, 47, 96, 107, 119, 227, 303
Kazakistan, 14, 27, 28
Kazan - lı, 11, 15, 16, 17, 59, 61, 82, 107, 141, 158, 242, 247, 267, 272, 289, 347
Kazan Hanlığı, 107, 183, 184, 245, 272
Kazan Tatarları, 46, 81, 107, 112, 113, 114, 124, 158, 162, 175, 188, 204, 206, 233, 240, 242, 243, 258, 297, 305, 313
Kazanka nehri, 278
Kaznelson I. S., 310
Kelt-ler, 204, 237
Kenesbayeff S. K., 46, 47
Kerait-ler, 17
Khoufou, 319, 320
Kıbrıs, 89, 137, 218
Kıpçak–ca, 16, 17, 104, 143, 153, 164, 179, 180, 195, 196, 202, 287, 288
Kırgız-lar, 24, 96, 119, 197, 227
Kırım Tatarları, 46, 119
Kırım Yarımadası, 10, 15, 31, 61, 81, 104, 139
Kışkar köyü, 148
Kızıldeniz, 229, 323
Kızılderili-ler, 24
Kiçe Şırdan, 206
Kiçi Etne, 244
Kilikya, 274, 275, 276
Kilmat, 157
Kimerce, 75
Kimi (yer adı), 149
Kitab-ı Mukaddes, 21
Kleito, 131, 198, 203
Klyashtorny, S. G., 29, 30, 31, 191
Knossos, 102, 129, 130, 133, 134, 137, 141, 154, 175, 178, 179, 180, 194, 198, 263
Kokal (Kral), 291
Kol Gali (Tatar şairesi), 179
Kolkhis-li, 304
Kolofon, 149
Kolomb K., 185
Kolombiya, 185
Komi–ce, 57
Kongrat-lar, 164, 165
Kononoff A. N., 342
Konstantinos Porphyrogennetos, 255
Kopitole, 221
Kopt dili, 288, 290
Kore, 42, 55, 56
Korinth(os), 182, 273, 335
Koroğlı H., 225
Korsika, 213
Koşkoş (efsanevi kişi), 185
Kovalevskaya V. B., 194

Koyta–ca, 57
Köl-tiğin, 332
Krakatau, 135
Kroisos, 218, 223
Kronos, 143, 293
Kroton (yer adı), 170
Ksanthos, 271, 277, 278
Ktistopulos L., 90
Ku (tanrı), 323
Kuban, 256
Kubrat-han,, 255, 256, 338
Kui, 57
Kui-fang kabileleri, 187
Kuman bkz. Kıpçak
Kumandin, 57, 71
Kupang dili, 55
Kur'an, 14, 66, 67,
Kursiya Gölü, 240
Kuş, 310, 324
Kuyan boyu, 315, 336
Kuzerkin, 329
Küçük Asya, 42, 90, 91, 142, 146, 147, 152, 157, 164, 173, 176, 178, 183, 196, 211, 221, 222, 271, 275, 291
Küçüm-han, 224
Kürt-ler, 10
Kyme (Kime) şehri, 148, 149, 214
Kyrnos (Korsika), 173
Kyros (Pers kralı), 277
Kyzikos, 90

L

Lakonya, 149
Lan, 315, 336
Landberry G., 91, 95, 100, 101, 104, 177, 180
Laos–ca, 75, 77,
Laşice, 75
Latışça 55
Latin (kral), 226
Latin–ce, 24, 32, 38, 41, 48, 53-55, 79, 90, 116, 139, 224, 239, 246, 248, 288, 347
Leakey M., 63
Lebedin-ler, 106
Leibniz G. W., 39
Lelegler, 155, 183, 211
Leo Diacon, 347
Leto, 142
Libiler, 287
Libya, 203, 131, 205
Lidya–lı, 91, 105, 211, 212, 213, 218, 222, 223, 238
Likabettos, 182
Likya-lı, 91, 155, 266, 268, 270, 271, 272
Lingal–ca, 57,
Lipari adası, 137
Lukian(us), 149, 271
Luksor, 285
Luo dili, 50
Luwi–ce, 90
Lüku-lar, 205
Lydos, 146, 211, 212, 347

M

Macalister R., 89
Madagaskar Adası, 50
Mag dini, 317
Maharaştra Bhili–ce, 57
Mahmud Kaşgarî, 41, 103, 148, 225, 322
Maionyalı-lar, 212
Makdaşu (Mogadişu), 309
Makedonya, 184
Makedonyalı İskender, 348
Makrabios-lar, 330
Maksiminus, 249
Malaya–ca, 74, 78, 81
Malgap–ca, 57
Malgaşça, 50, 57, 81
Mali, 186, 309
Mallia şehri, 101, 130, 133, 175,
Mamay (nehir), 183
Manas, 12
Mançur–ca, 42, 57, 75
Maninka–ca, 74, 75
Mansa–ca, 74
Mansur E., 12
Maori dili, 50, 75
Marathice, 55
Marcianopolis, 268, 269
Marcianus, 331
Margum-mana–ca, 57
Mari-ler, 297
Mariaba şehri, 229
Mariay (isim), 205
Marr, N. Ya, 48
Mars, 220
Massaget, 223

Materia tapınağı, 244
Maya-kiç, 186
Maya-lar, 13
Mayak, 240
Mayo–ca, 75
Meksika, 185
Melampus, 20
Mellaart J., 102, 176
Memfis, 300
Memlük-ler, 288
Menandros, 160, 258, 334, 337
Menelaos, 151, 153
Meonyalılar 155
Mercani Ş., 184, 192, 257, 275
Merkezî Asya, 32, 33, 100
Meroe, 295, 310, 311, 313, 316, 319, 324, 330, 336, 314, 318, 339
Merv, 327
Mesudî, (Tarihçi), 340
Methodius, 266
Mezopotamya, 44, 148, 230
Mısır–lı, 11, 12, 19, 20, 22, 23, 37, 38, 89, 91, 92, 96, 99, 101, 102, 103, 106, 108, 115, 119, 131, 175, 176, 178, 184, 187, 194, 199, 205-207, 230, 269, 283, 288, 292, 303, 311, 330, 334, 338, 339, 342, 347, 348
Miami, 180
Micenae, 137, 142
Miletos, 174, 183
Minoa-lılar, 91, 95, 96, 107, 130, 175, 176, 178
Minos, 12, 95, 130, 146, 175, 211, 244, 269, 270
Minu (bereket tanrısı), 294
Minyai-ler, 229
Mirşan K., 11, 15, 20
Misian-lar, 348
Misr bkz. Mısır
Mişarlar, 72, 313, 348, 349
Mitebog–ca, 57
Moğol İmparatorluğu, 224
Moğol,–ca, 13, 16, 17, 18, 25, 42, 45-49, 56, 57, 321, 338, 344
Moğolistan, 9, 11, 16, 25, 27, 42, 177, 187, 192, 02, 304, 306, 331, 332, 334, 351
Molçanoff A. A., 91, 134
Moldavca, 55
Mongoloid-ler, 10, 46, 181, 325
Montesquieu, 24
Mordva, 184
Moskova Knazlığı, 272
Mouhova B., 215
Muhamadiyeff A. G., 107
Muhamedova R. G., 174
Muktedir (halife), 249
Musri bkz. Mısır
Müller M., 32, 33, 34
Müslüman-lar, 17, 18, 22, 186, 187, 189, 242, 252, 262, 304, 309, 317, 328, 340
Mycenai (Mikena), 152, 182, 214
Myrsilos (kral), 211
Mysia-lılar, 155, 347
Mysos, 146, 211, 347

N

Nahm bölgesi, 235
Nanay, –ca, 47, 55, 56, 75, 78
Napat (a), 300, 310, 312, 318,
Narmer (kral), 312
Nasır, 346
Nastasen, 339
Nauman, 60
Nayman-lar, 17
Nedao, 15
Nefertum, 299
Negroid, 325
Neit (tanrıça), 340
Nenets–ce, 74
Nestor, 162, 266
Nguna–ca, 57
Nigere nehri, 203
Nikobar Adaları, 189
Nikulina N. M., 177
Nil, 21, 203, 284, 285, 294, 295, 307, 312, 319, 320, 323, 338, 347
Nisaba (tanrıça), 248
Nizamî (Iranlı şair), 202
Nogay Tatarları, 243
Norman-lar,204
Novgorod, 267
Nu-şi-bi kabileleri, 333
Nubad, 330
Nubya, 299
Nuer-ler, 203
Nuh p., 12, 13, 21, 143, 188
Nut (Gök tanrısı), 292
Nu–ca, 74, 75

O-Ö

Odessa, 261
Odin (tanrı), 185
Odysseus, 153, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173
Oğuz-han, 333, 341, 342, 344
Oğuz-lar, 16, 143, 164, 325, 326, 327, 328, 331, 332, 333, 337, 342, 344, 345
Oğuz-name, 337
Okladnikoff A. P., 101
Olı Şırdan, 206
Oliympos, 144, 145
Oloosson şehri 144
Olorun (tanrı), 78
Oniç (Tatar masal kahramanı), 170, 171, 173
Organa, 256
Orhon kitabeleri, 148, 332, 333, 335
Orhon, 191, 192
Orhon-Yenisey kitabeleri, 46
Orişa–lar, 78
Orokca, 55, 75
Oromo–ca, 50
Oront nehri, 184
Orta Asya, 9, 14, 25, 28, 30, 33, 42, 77, 164, 221 222, 223, 351, 352
Orta Atı köyü, 263
Osiris, 292, 294, 297, 303
Osmanlı, 57, 59, 137, 182, 288
Otuz-Tatar bkz. Shih-wei
Oyrat-lar, 17
Ön Asya, 105, 177, 181, 202
Öngüt-ler, 17
Özbek-ler, 17, 114, 164, 165, 166
Özbekçe, 48, 71, 77, 81, 141
Özbekistan, 235
Özer, Yusuf Ziya, 11

P

P'ei-shi, 352
Paion-lar, 155
Pakistan, 27
Palekasto, 180
Paleoasya, 42
Pamir dağları, 29
Pamphylia, 271
Pan (orman ve dağ tanrısı), 145
Panama, 185
Pannonya, 260
Paris (Truva kralının oğlu), 151
Parnassos dağı, 138
Parth, 345
Parya (Gissar)ca, 57
Patras körfezi 173
Patricien-ler, 239
Patroklos, 158, 159, 160
Pausanias (Yunanlı yazar), 100, 170, 334, 335
Peçenek-ler, 321, 322, 324, 325, 327
Pelasg-lar, 10, 20, 144, 145, 155, 162, 228
Peloponnes, 133, 163, 334, 335
Perepelkin Yu. Ya., 312
Perm, 324
Perne L., 87
Persler (Iranlılar), 33, 40, 46, 192, 268, 330, 345, 346
Peru, 186
Phaistos, 87, 88, 89, 90, 92, 94-96, 100-104, 111, 124, 126, 130, 133, 137, 146, 175, 187, 188, 197, 203, 215 , 224, 258, 291, 308, 323
Pianchi, 300
Pilinius, 203
Piotrovsky M. B., 231
Piraeus, 203
Pirene Yarımadası, 176
Plebler, 239
Pletniyeva S. A., 179, 322
Plutarch, 138, 140, 204, 218, 232, 233, 242, 272, 278, 293
Pollinsky Yu. K., 186
Polonyalı-lar, 132
Polyphemos (tepegöz), 168
Porzig W., 90
Poseidon (deniz tanrısı), 131, 132, 152, 153, 162, 164, 195, 198, 203, 204, 334
Posydonius, 216
Potapoff L. P., 161
Povolje (İtil boyu), 27, 158
Priamos, 161
Priskos (veya Priskus), 114, 115, 159, 216, 240, 249, 250, 251, 331
Prometeus, 203
Psammetikhos (kral), 37
Ptahşepses, 300
Ptakh (tanrı), 298, 299, 300
Ptoleme-ler, 287

Pusat, 343
Puştu–ca, 57
Pyrrha, 138

R

Ra (tanrı) 292
Radloff W. W., 113, 245, 289, 346, 347
Raie Silvia, 220, 221
Rammani kabilesi, 119
Ramses II, 184, 205, 300
Ramses III, 102
Rasonyı L., 14
Raşepses, 300
Remus, 220
Reşidüddin, 12, 13, 17
Rezanoff I. A., 131, 135
Rheia (tanrıça), 143, 293
Rhein, 26
Robigo (tanrı), 244
Roma İmparatorluğu, 38, 182, 214, 254
Roma, 38, 112, 213, 215, 219, 240, 247
Romalı, 162, 182, 192, 211, 213, 217, 221, 236, 267, 274, 325, 346, 348
Romence, 26, 41, 48
Romulus, 220, 221, 241, 242
Rousseau J. J., 39
Ruanda–ca, 57
Rubruk, 202
Rudenko S. I., 10
Rus-lar, 9, 15-17, 21, 22, 26, 30, 33, 39, 51, 91, 107, 250, 267, 278
Rusça, 34, 49, 51, 55, 57, 79, 81, 106, 113, 144, 346, 347
Rusya, 16, 19, 24, 25, 26, 31, 43, 180, 196
Ryazan, 148

S

Saba, 157, 228, 229, 235
Sabata şehri, 229
Sabin-ler, 231, 237
Sabir, 340
Sagay-ca, 57
Sahib Girey-han, 245, 246, 247
Saka bkz. İskit
Saklab, 118, 326
Salkin kalesi, 235
Salmona (şehir), 184
Salmoneus (Thessalia kralı), 162
Sam, 12, 188
Samaritence, 57
Sami (dilleri, halkları), 19, 21, 22, 23, 41, 42, 93, 229
Sana, 234
Sanskritçe, 25, 32, 41
Santorin adası, 133, 134, 135, 136, 137
Sardes, 211
Sardunya adası, 176
Sardunyalı-lar, 206
Sarkel şehri, 119
Sarmat, 119, 197, 255, 322
Sarpedon, 269
Sasani-ler, 224, 346
Sattarova G. F., 157, 253, 329
Savramat-lar, 30
Schärtel E., 90
Schlegel F., 41
Schliman H., 152
Seberri-ler, 310
Sebzevar, 266
Sehmet, 299
Seidler L., 132, 185, 302
Selkup–ca, 75
Sembri-ler, 310
Semender, 325
Senusert I, 300
Sep (tanrı), 297
Serebrennikoff B. A., 58, 61
Servius Tullius, 2120
Sevsen er-Rassi, 249
Shih-wei (Otuz Tatarlar), 16
Sır-Derya, 29
Si khai (Batı Denizi), 191
Si khai, 352, 353
Sibirya Tatarları, 224
Sibirya, 9, 11, 27, 96, 100, 106, 178, 199, 202, 297
Sibrat Hakim (Tatar şairi), 149
Sicilya, 108, 137, 243, 291
Sicilyalı-lar, 206
Sih-ma Ch'ien, 175, 192, 194, 306, 307, 308, 316, 335
Silko (kral), 330
Sina, 299
Sinefru, 319
Sirbot-lar, 203
Sklavin-ler, 258
Slav-yan-lar, 18, 25, 26, 31, 259, 326, 327, 328
Slavca, 48

Smirna, 149
Smith E., 22
So (bölge), 191
Sokar (Seker), 300
Solon, 131, 132, 136, 239
Solon–ca, 75
Somray–ca, 57
Sophokles (Grek ozan), 163
Spartaküs, 255
Spartan (Ispartalı)lar, 140, 149, 152
Stalin, 48, 346
Steplieva, I. P., 332
Strabon, 133, 134, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 155, 213, 226, 230, 271, 272, 319, 347
Stungros, 180
Su-pu, 315, 336
Suetonius (tarihçi), 239, 240, 251
Sui-shi, 352
Sunda–ca, 55
Suriye, 177, 184
Sü-lian-ti (Hun boyu), 336
Sümer-ler, 14, 44, 108, 130, 175, 187, 189, 248, 296, 312
Sümerce, 44, 112, 119, 145, 312
Svami Dayananda Saraswati, 33
Sykion şehri 164

Ş

Şanidar, 105
Şeke köyü, 206
Şekeleşa-lar, 205, 206
Şekeneç köyü, 206
Şerdan bkz. Şerden
Şerden-ler, 205, 206
Şırdan köyü, 206
Şier Ya. A., 202
Şili, 78
Şinaşa, –ca, 57
Şira-yugur lehçesi, 56
Şişkoff, A. S., 39
Şors, –ca, 57
Şürali masalı, 169, 227, 228
Şüreli bkz. Şürali

T

T'ang-shu (salname), 148
T'ien-shan (Tanrı Dağları), 27, 29
Tabasaran, –ca, 57
Tabiti (tanriça) 120
Tacik Çistoni–ce, 57, 81
Tacik-ler, 33
Tacikçe, 33, 34
Tacikistan, 18, 27, 221
Tacitus C., 215, 277, 346
Tadmekka (şehir), 186
Talmi, 330
Talmis, 347
Taman Yarımadası, 31
Tambora, 135
Tamna şehri, 229
Tanrı Tağları, 148, 256
Tarcan H., 11
Tarhan (Oğuz beyi), 327
Tarhan avılı, 220
Tarhan köyü, 220
Tarhna, 220
Tarhon, 213, 220, 221
Tarkquinia, 213
Tarkvinius Gordius, 220
Tarkvinius Priskus, 220
Tarsa nehri, 184
Tarsos, 274, 275
Tatar-lar, 12, 15, 16, 17, 18, 49, 51, 52, 59, 70, 72, 102, 103, 104, 106, 107, 115, 116, 117, 120, 137, 141, 147, 148, 150, 152, 153, 161,-163, 167, 170, 174, 180, 188, 192, 216, 217, 233, 234, 239, 267, 269, 279, 288, 304, 323, 325, 325, 329, 338, 339, 341, 344, 349, 351
Tatarca, birçok yerde.
Tataristan, 97, 119, 143, 144, 145, 148, 164, 176, 183, 184, 206, 207, 211, 234, 244, 245, 261, 268
Tauros (Toros), 275
Tayget tepesi, 334
Tay–ca, 75
Taz-malay (masal kahramanı), 198, 199
Tekvin Kitabı, 23
Teleüt-ce, 57
Teleüt-ler, 106, 178, 197
Telok-Kiruru dili, 50
Telügü, 57, 75
Tempe vadisi, 184
Temur, 24
Temza, 176
Tepegöz, 343
Termiller, 269
Tevrat (Ahd-i Atik), 13, 14

Thabie boyu, 221
Thebai, 138, 305, 349
Thebes, 143
Themis (tanrıça), 116
Theodosios (Imparator), 249
Theopomnus (tarihçi), 217
Thera (Thyra)şehri, 134, 135, 136, 137, 214, 215, 216
Therasia (Tyrasia) şehri, 134, 135, 136
Thermopylai, 182
Thessalia, 138, 144, 162, 183, 184
Thomson G., 10, 11, 24, 134, 178
Thukydides, 20
Ti (tanrı), 204
Tibet, 41
Tibetçe, 74, 75
Tiedemann, D., 39
Tiesenhausen W., 245
Timeş köyü, 207
Timur bkz.Temur
Titus Livius, 213, 236
Titus Maksius Plautus, 218
Tobol Tatarcası, 57
Tofalar, 178
Togarma, 191, 192
Togan Z. V., 14, 22
Toharca, 46
Tokuz-oğuz-lar, 332, 335
Tonyukuk, 332
Tot, 298, 299
Trajan (Trayan), 268
Trakya, 203, 347
Trakyalılar, 155
Transpadanum, 213
Trapeze, 180
Troas, 347
Trofimova T. A., 181
Trombetti A., 82
Trukina N. N., 294
Truva, 152, 155, 157, 162, 165, 166, 204, 226, 272, 273
Truvalı-lar, 151, 153, 154, 160, 347
Tu-lu kabileleri, 333
Tuba-kiji, 57
Tufan, 13, 14, 143, 188, 189
Tumenyeff A. I., 111
Tuna Bulgarları, 18, 347
Tuna, 26, 203, 221, 258, 250
Tungoso-Mançurca, 45, 48, 56
Tungus-lar, 42
Tunguso-Mançur, 351
Tur-lar, 29, 30, 224
Turan-î, 10, 11, 13, 14. 22. 29, 223, 224, 225
Turdetanya (Ispanya), 147
Turşa-lar, 205, 206
Tuscanus, 213
Tusklar, 213
Tutmos III (Firavun), 101
Tuva, 10, 196, 202
Tuvalar, 202
Tü-chü bkz. Göktürk
Türk-ler, 9, 11, 12, 13, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 33, 45, 46, 47, 59-61, 71, 74, 77, 100, 105, 137, 143, 159, 160, 178, 179, 181, 188, 189, 191, 192, 198, 202, 221, 223-228, 235, 250, 260, 269, 304, 329, 331-338, 342, 345, 352, 353, 354
Türkçe, 34, 42, 45, 46, 48, 56, 71, 74, 96, 98, 189, 206, 311, 321, 351
Türkistan, 13, 15, 29, 33, 59, 148, 224
Türkiye, 22, 31, 74
Türkmen, 332, 344
Türkmence, 77
Typhon, 189, 205, 227, 293
Tyro, 162
Tyrrhenia (Batı İtalya), 131, 213
Tyrrhenus, 213
Tyrsen-ler, 206, 212, 276
Tyrsenos, 212

U-Ü

Ubıhca, 71
Udegeyce, 75
Udmurt-lar, 297, 343
Udmurtya, 119
Udmurt–ca, 75
Ugaritce, 57
Ugor-lar, 322
Ukrayna, 261
Ulça–ca, 75, 78
Ulı Etne, 244
Ulı Tarhan, 220
Ulug Muhammed, 242, 297
Uluğbey, 12, 13, 338
Umria, 212
Ur, 248
Urabunna–ca, 79
Ural (dağ, nehir), 147, 158, 322, 325

Ural-Altay (dili, bölgesi, dağları), 9, 10, 12, 14, 15, 25, 28, 42, 50, 353, 354
Uranha, 25
Uranus (tanrı), 143, 205
Urheimat, 22
Urıs Şırdan, 206
Uruk, 248, 296, 312
Userkaf, 301
Ust-ruşana, 221
Utu (güneş tanrısı), 296
Uygurca, 57, 61, 104, 106, 115, 191, 245
Üçoklar, 341
Ürdün, 117, 176

V

Vahgi–ce, 57
Vahidov S., 188, 246
Valgalla, 185
Vareg-ler, 25
Varna, 261, 268
Velgus V. A., 353
Venera, 224
Venetii-ler, 213
Venezüella, 186
Vensa–ca, 74,
Vesta tapınağı, 247
Vietnam–ca, 75, 77
Virağ (kumandan), 254, 264
Virgilius (şair), 151
Vladimir (Rus knazı), 173
Volga (Itil), 27, 29, 147
Vtoroy Markoff, 24

W

Winckelmann J., 22

X

Xerxes, 192

Y

Yada (Cada)-cı, 13
Yafet (Yafes), 12, 13, 118, 188, 192
Yaga-bazar, 260
Yahontoff, S. Y., 50
Yahudi, 14, 19, 23, 37, 327
Yahudilik (Musevilik), 25, 317
Yaksart bkz. Sır-Derya
Yakub peygamber, 23
Yakut-lar, 197, 315, 316, 320, 327
Yana Alpar, 255
Yana Ayman, 234
Yana Çokalı, 206
Yapet bkz Yafes
Yarb (kral), 267
Yasil şehri, 235
Yayık nehri, 188
Yedisu, 148, 179, 196
Yefes bkz. Yafes
Yekatarina II, 39
Yemen, 231, 232, 234
Yeni Gine, 50
Yeni Zelanda, 50
Yenisey, 27
Yeremeyeff, D. Y., 45, 47
Yevropeus D. P., 322
Yin (Çin'de Yin hanedanı dönemi), 108, 187, 188, 352
Yosif (Hazar meliki), 191
Yuktasos Dağı, 129
Yulduz vadisi, 14
Yunan-lı (Grek), 20, 22, 25, 39, 100, 101, 103, 107, 113, 116, 120, 129, 130, 131, 138, 139, 146, 151, 162, 190, 192, 211, 214, 227, 339
Yunanca (Grekçe), 49, 104, 105, 111, 112, 119, 138, 139, 141, 142, 146, 147, 157, 182, 229, 330, 347
Yunanistan, 20, 111, 138, 147, 173, 182, 212
Yusuf Balasaguni, 225, 245
Yusupov G. V., 263
Yüzmi (Tatar masalı), 172, 173

Z

Zagidullin A. A., 174
Zahoder B. N., 266, 314
Zakros, 180
Zakynthos, 182
Zamarovsky V., 295
Zanzibar–ca, 57
Zavadosky Yu N., 310
Zeleya şehri 273
Zemarkhos, 30
Zenda Vesta, 29
Zerdüşt, 29
Zettig E., 90
Zeus, 116, 143, 144, 154, 198, 212, 270, 293, 349

nurihan fattah

tanrıların ve firavunların dili

Ural-Altay etkilerinin Türkler'in ata yurdu olduğu iddiası koca bir yalan mı?
Bu kitapta yazılanları ne duydunuz, ne okudunuz...

SELENGE